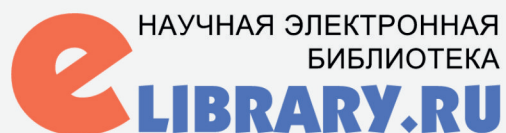

М. Әуезов атындағы ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ
НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ им. М. Ауэзова
TRANSACTIONS Of M. Auezov SKSU

ISSN 2522-4026

KAZPOST 76084

№ 1 (53) 2020

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN STATE UNIVERSITY

**М. Әуезов атындағы ОҚМУ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
ЮКГУ имени М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
of M. Auezov SKSU**

№1 (53)

ШЫМКЕНТ 2020

ISSN 2522-4026

**М. Әуезов атындағы
ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ
им. М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
Of M. Auezov SKSU**

№1 (53) 2020

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚМУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ү.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П. - PhD докторы, директор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік әдістемелік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Бишімбаев У.Қ. - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Калменов Т.Ш. – ф-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Молдабеков Ш.М. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰИА, Қазақстан; Надиров Н.К. – х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Жекеев М.К. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Кулымбетова А.Е. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Ташимов Л.Т. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Таймасов Б.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ; Тлеулов Э.М. – п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Маймаков Ғ.Қ. – т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES**

**VIBRATIONS OF FUNCTIONALLY GRADED CARBON NANOTUBES REINFORCED
COMPOSITE CYLINDRICAL SHELLS**

K. Avramov¹, K. Seitkazenova², D. Myrzaliyev², V. Pecherskiy²

¹National Academy of Science of Ukraine, Podgorny Institute for Mechanical Engineering, Kharkiv, Ukraine

²M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: avramov@nas.gov.ua

Abstract

Dynamic model of geometrical nonlinear deformations of functionally graded carbon nanotubes reinforced composite cylindrical shell is obtained. Reddy higher-order shear deformation theory is used to derive this model. The finite-degree-of-freedom nonlinear system, which describes the structure nonlinear self-sustained vibrations, is obtained using the assumed-mode method. The linear piston theory is used to describe the supersonic flow. The loss of the cylindrical shell dynamic stability owing to the Hopf bifurcations is analyzed. The self-sustained vibrations, which describe the circumferential traveling waves flutter, occur due to this bifurcation.

Key words: functionally graded carbon nanotubes reinforced material, cylindrical shell in supersonic flow, higher-order shear deformation theory, dynamic instability, self-sustained vibration

Introduction

Intensive researches in advanced materials, which have been widely used in aerospace engineering, are carried out in recent years. The extraordinary stiffness and tensile strength of carbon nanotubes (CNTs) make them well-suited as reinforcing components of composites. Computational approaches play significant role in the development of the CNT reinforced composites by providing simulation results, which help to understand the behavior of nanocomposite structures. Effective elastic properties of CNTs are obtained in [1]. These properties are used to obtain effective elastic parameters of nanocomposites by the Mori-Tanaka methods. The effective mechanical properties of CNT reinforced composites are evaluated by 3D nanoscale representative volume element method by Liu, Chen [2]. The technique for constitutive models of CNTs reinforced polymer composite materials is proposed by Odegard and others [3].

The mechanical characteristics of the nanocomposites are analyzed experimentally by several researchers. The tensile tests of dog-bone shaped specimens were performed by Allaoui and others [4]. They obtained, that the Young's modulus and the yield strength have been doubled and quadrupled for composites with respectively 1 and 4 wt.% CNT in comparison with the pure resin matrix samples. Ci and Bai [5] systematically evaluate the stiffness of nanocomposite with the CNTs reinforcement. The ultimate stresses experimental analysis of rubbery epoxy with CNTs reinforcement is treated by Richard and others [6]. As follows from the paper [7], the Young's modulus of the aligned nanocomposite could be observed five times greater, than randomly oriented nanocomposite. Modified form of mixture rule is used to predict the Young's modulus. The experimental and the numerical values of the Young's modulus are very close.

The main contribution of this paper is new model of the geometrically nonlinear vibrations of the nanocomposite cylindrical shell interacting with supersonic flow. The higher-order shear deformation, the interactions of the conjugate and axisymmetrical modes are accounted in this model. The dynamic instability and the self-sustained vibrations of these structures are analyzed for different types of CNTs reinforcements. As the nanocomposite structures are very strength, they can be used in aerospace engineering.

Experimental methods

Problem formulation and material properties

The cylindrical shell with constant thickness h interacting with supersonic flow is treated. The dynamic stress-strain state of the cylindrical shell is analyzed in curvilinear coordinate system (x, θ, z) (Fig.1). Three projections of the middle surface displacements and rotations of the middle surface normal are chosen as the main unknowns (Fig.1). Three projections of the middle surface displacements (u, v, w) are moderate and shell strains are small. The Hooke's law is true. The material of the shell is functionally graded CNTs reinforced composite. CNTs are assumed to be

uniaxially aligned. Five types of CNTs reinforced are considered, which are shown on Fig.2. UD denotes uniform CNTs reinforced in the transverse direction of the cylindrical shell. The rest types of CNTs reinforcements (FGV, FGA, FGX and FGO) are shown on Fig.2. They have variable CNTs dispersion. The shell material is functionally graded. The part of the volume for uniform distribution, which is occupied by CNTs, is denoted by V_{CNT}^* . The dependence of the volume $V_{CNT}(z)$, which are occupied by CNTs, on the shells transverses directions z are described by the formulas (Table 1).

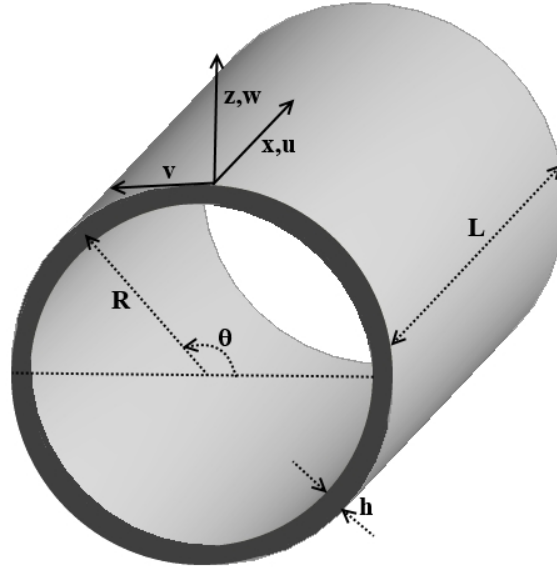

Fig.1. Cylindrical shell interacting with supersonic flow

The mechanical data of the functionally graded CNTs reinforced composite material depend on the shell transverses distributions z . These mechanical data are calculated by the extended rule of mixture:

$$E_{11}(z) = \eta_1 V_{CNT}(z) E_{11}^{CNT} + V_m(z) E^m; \tag{1}$$

$$E_{22}(z) = \frac{\eta_2 E_{22}^{CNT} E^m}{V_{CNT}(z) E^m + V_m(z) E_{22}^{CNT}}; G_{12}(z) = \frac{\eta_3 G_{12}^{CNT} G^m}{V_{CNT}(z) G^m + V_m(z) G_{12}^{CNT}};$$

$$\mu_{12}(z) = V_{CNT}(z) \mu_{12}^{CNT} + V_m(z) \mu^m; \mu_{21}(z) = \frac{\mu_{12}(z)}{E_{11}(z)} E_{22}(z);$$

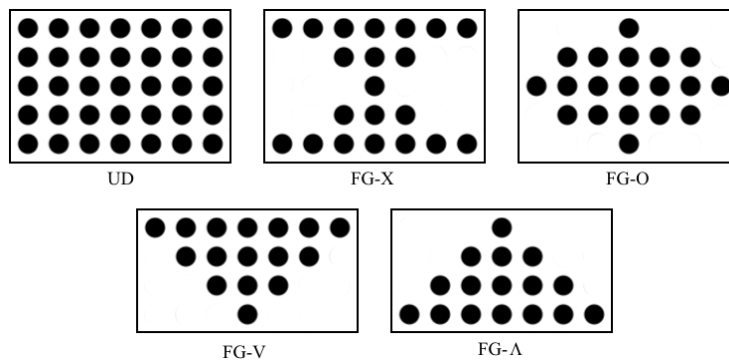

Fig.2. Types of CNTs reinforcements of cylindrical shell in transverse directions

Table 1. The dependences of the volumes, which are occupied by CNTs, on the shells transverses directions z

Types of reinforcements	The volumes parts, which are occupied by CNTs
UD-CNT	$V_{CNT}(z) \equiv V_{CNT}^*$;
FGV-CNT	$V_{CNT}(z) = \left(1 + \frac{2z}{h}\right) V_{CNT}^*$;
FGA-CNT	$V_{CNT}(z) = \left(1 - \frac{2z}{h}\right) V_{CNT}^*$;
FGX-CNT	$V_{CNT}(z) = \frac{4 z }{h} V_{CNT}^*$;
FGO-CNT	$V_{CNT}(z) = \left(1 - \frac{2 z }{h}\right) V_{CNT}^*$;

where $E_{11}^{CNT}, E_{22}^{CNT}, G_{12}^{CNT}$ are Young's module and shear modulus of CNTs; μ_{12}^{CNT} is Poisson's ratio of CNTs; η_1, η_2, η_3 are CNT/matrix efficiency parameters; E^m, G^m are Young's modulus and shear modulus of the matrix. As the shell material is functionally graded composite, shear is taken into account. The shear modulus takes the form: $G_{13}(z) = G_{12}(z); G_{23}(z) = G_{12}(z)$. The Hooke's law is the following:

$$\begin{bmatrix} \sigma_{xx} \\ \sigma_{\theta\theta} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} Q_{11}(z) & Q_{12}(z) \\ Q_{12}(z) & Q_{22}(z) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{xx} \\ \varepsilon_{\theta\theta} \end{bmatrix}; \sigma_{\theta z} = G_{23}(z) \gamma_{\theta z}, \quad (2)$$

where

$$Q_{11} = \frac{E_{11}(z)}{1 - \mu_{12}(z)\mu_{21}(z)}; Q_{22} = \frac{E_{22}(z)}{1 - \mu_{12}(z)\mu_{21}(z)}; Q_{12} = \frac{\mu_{21}(z)E_{11}(z)}{1 - \mu_{12}(z)\mu_{21}(z)};$$

$\gamma_{xz}, \gamma_{\theta z}$ are shear strains; $\varepsilon_{xx}, \varepsilon_{\theta\theta}, \gamma_{\theta z}, \gamma_{xz}, \gamma_{x\theta}$ are elements of the Green's strain tensor; $\sigma_{xz}, \sigma_{\theta z}$ are shear stresses; $\sigma_{xx}, \sigma_{\theta\theta}, \sigma_{x\theta}$ are elements of stress tensor.

The equations of motions

The projections of the shell points displacements, which are placed on the z distance from the middle surface, are denoted by $u_x(x, \theta, z, t), u_\theta(x, \theta, z, t)$ and $u_z(x, \theta, z, t)$. The higher-order shear deformation theory is used to describe the shell displacements [60, 61]:

$$u_x = u + z\phi_1 + z^2\psi_1 + z^3\gamma_1; u_\theta = \left(1 + \frac{z}{R}\right)v + z\phi_2 + z^2\psi_2 + z^3\gamma_2; u_z = w, \quad (3)$$

where R is radius of the cylindrical shell; ϕ_1 and ϕ_2 are the rotations of the middle surface normal about the θ and x axes, respectively. The functions $\psi_1, \gamma_1, \psi_2, \gamma_2$ of the expansions (3) are determined from the boundary conditions:

$$\gamma_{xz}|_{z=\pm 0.5h} = 0; \gamma_{\theta z}|_{z=\pm 0.5h} = 0. \quad (4)$$

The kinetic energy of the cylindrical shell takes the form:

$$T = 0.5 \int_0^L \int_0^{2\pi} \int_{-0.5h}^{0.5h} \rho(z) (\dot{u}_x^2 + \dot{u}_\theta^2 + \dot{u}_z^2) \left(1 + \frac{z}{R}\right) dz dx R d\theta, \quad (5)$$

where $\dot{u}_x = \frac{\partial u_x}{\partial t}$; L is length of the cylindrical shell. Then the kinetic energy takes the form:

$$\begin{aligned} T = 0.5 \int_0^L \int_0^{2\pi} \left\{ r_0 (\dot{u}^2 + \dot{v}^2 + \dot{w}^2) + 2r_1 \left(\frac{\dot{v}^2}{R} + \dot{u}\dot{\phi}_1 + \dot{v}\dot{\phi}_2 \right) + \right. \\ \left. r_2 \left(\frac{\dot{v}^2}{R^2} + \dot{\phi}_1^2 + \dot{\phi}_2^2 + \frac{2}{R} \dot{v}\dot{\phi}_2 + 2\dot{v}\dot{\psi}_2 \right) + 2r_3 \left(\dot{u}\dot{\gamma}_1 + \frac{\dot{v}\dot{\psi}_2}{R} + \dot{\gamma}_2\dot{v} + \dot{\phi}_2\dot{\psi}_2 \right) + \right. \\ \left. r_4 \left(2\dot{\phi}_1\dot{\gamma}_1 + \dot{\psi}_2^2 + \frac{2}{R} \dot{\gamma}_2\dot{v} + 2\dot{\phi}_2\dot{\gamma}_2 \right) + r_5 2\dot{\psi}_2\dot{\gamma}_2 + r_6 (\dot{\gamma}_1^2 + \dot{\gamma}_2^2) \right\} dx R d\theta, \quad (6) \end{aligned}$$

where $r_i = \int_{-0.5h}^{0.5h} z^i \rho(z) dz$; $i = 0, \dots, 6$. The potential energy of the shell is the following:

$$\Pi = 0.5 \int_0^L \int_0^{2\pi} \int_{-0.5h}^{0.5h} (\sigma_{xx} \varepsilon_{xx} + \sigma_{\theta\theta} \varepsilon_{\theta\theta} + \sigma_{\theta z} \gamma_{\theta z} + \sigma_{xz} \gamma_{xz} + \sigma_{x\theta} \gamma_{x\theta}) dz R d\theta dx. \quad (7)$$

As the geometrical nonlinear deformation of the shell is considered, the strains $\varepsilon_{xx}, \varepsilon_{\theta\theta}, \gamma_{x\theta}$ and the displacements projections u_x, u_θ, u_z satisfy the equations:

$$\begin{aligned} \varepsilon_{xx} &= \frac{\partial u_x}{\partial x} + 0.5 \left[\left(\frac{\partial u_x}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial u_\theta}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial u_z}{\partial x} \right)^2 \right]; \\ \varepsilon_{\theta\theta} &= \frac{1}{R(1+zR^{-1})} \left(\frac{\partial u_\theta}{\partial \theta} + u_z \right) + \frac{1}{2R^2(1+zR^{-1})^2} \left[\left(\frac{\partial u_x}{\partial \theta} \right)^2 + \left(\frac{\partial u_\theta}{\partial \theta} + u_z \right)^2 + \left(u_\theta - \frac{\partial u_z}{\partial \theta} \right)^2 \right]; \\ \gamma_{x\theta} &= \frac{1}{R(1+zR^{-1})} \frac{\partial u_x}{\partial \theta} + \frac{\partial u_\theta}{\partial x} + \frac{1}{R(1+zR^{-1})} \left\{ \frac{\partial u_x}{\partial \theta} \frac{\partial u_x}{\partial x} + \frac{\partial u_\theta}{\partial x} \left(\frac{\partial u_\theta}{\partial \theta} + u_z \right) - \frac{\partial u_z}{\partial x} \left(u_\theta - \frac{\partial u_z}{\partial \theta} \right) \right\}. \quad (8) \end{aligned}$$

The cylindrical shell is streamed outside by the supersonic flow, which is moved in parallel to the shell surface generating line. The fluid-structure interaction is described by the linear piston theory [8]. The radial aerodynamic pressure p is approximated by the first order piston theory:

$$p = -\frac{\gamma p_\infty M_*^2}{\sqrt{M_*^2 - 1}} \left[\frac{\partial w}{\partial x} + \frac{M_*^2 - 2}{M_* a_\infty (M_*^2 - 1)} \frac{\partial w}{\partial t} - \frac{w}{2R\sqrt{M_*^2 - 1}} \right], \quad (9)$$

where γ is the adiabatic exponent; p_∞ is the free stream static pressure; M_* is the Mach number; a_∞ is the freestream speed of sound.

Finite degrees-of-freedom nonlinear dynamical system is derived to analyze the self-sustained vibrations. The cylindrical shell self-sustained vibrations are approximated by the following expansion:

$$\begin{aligned} w(x, \theta, t) &= \sum_{m=1}^{N_1} [A_m(t) \cos(n\theta) + B_m(t) \sin(n\theta)] \sin(\lambda_m x) + \sum_{m=1}^{N_2} C_m(t) \sin(\lambda_{2m-1} x); \\ u(x, \theta, t) &= \sum_{m=1}^{N_1} [A_{N_1+m}(t) \cos(n\theta) + B_{N_1+m}(t) \sin(n\theta)] \cos(\lambda_m x) + \sum_{m=1}^{N_2} C_{N_2+m}(t) \cos(\lambda_{2m-1} x); \\ v(x, \theta, t) &= \sum_{m=1}^{N_1} [A_{2N_1+m}(t) \cos(n\theta) + B_{2N_1+m}(t) \sin(n\theta)] \sin(\lambda_m x); \\ \phi_1(x, \theta, t) &= \sum_{m=1}^{N_1} [A_{3N_1+m}(t) \cos(n\theta) + B_{3N_1+m}(t) \sin(n\theta)] \cos(\lambda_m x) + \sum_{m=1}^{N_2} C_{2N_2+m}(t) \cos(\lambda_{2m-1} x); \\ \phi_2(x, \theta, t) &= \sum_{m=1}^{N_1} [A_{4N_1+m}(t) \cos(n\theta) + B_{4N_1+m}(t) \sin(n\theta)] \sin(\lambda_m x), \end{aligned} \quad (10)$$

where

$$\mathbf{q} = [A_1, \dots, A_{3N_1}, B_1, \dots, B_{3N_1}, C_1, \dots, C_{2N_2}, A_{3N_1+1}, \dots, A_{5N_1}, B_{3N_1+1}, \dots, B_{5N_1}, C_{2N_2+1}, \dots, C_{3N_2}] \equiv [q_1, \dots, q_{N_*}]$$

is the vector of the generalized coordinates, which has dimension $N_* = 10N_1 + 3N_2$. As the geometrically nonlinear shell vibrations take place, the pairs of the conjugate modes and the axisymmetrical modes are accounted in the expansion (10).

The assumed-mode method [9], which is based on the Lagrange equations, is used to derive the equations of motions. The expansions (10) are substituted into the kinetic energy (6) and the integrations are performed. Then the kinetic energy is obtained as the quadratic form with respect to the generalized velocities: $T = T(\dot{q}_1, \dots, \dot{q}_{N_*})$. The expansions (10) are substituted into (7) and the integration is performed. Then, the potential energy takes the form of the function with respect to the generalized coordinates: $\Pi = \Pi(q_1, \dots, q_{N_*})$. This function contains terms with respect to the generalized coordinates of quadratic, cubic and fourth powers. Then the Lagrange equations with respect to the generalized coordinates take the form:

$$\begin{aligned} \sum_{j=1}^{N_*} (m_{ij} \ddot{q}_j + K_{ij} q_j) &= \sum_{v=1}^{N_*} \sum_{j=1}^v \alpha_{vj}^{(i)} q_v q_j + \sum_{v=1}^{N_*} \sum_{j=1}^v \sum_{j_1=1}^j \beta_{vjj_1}^{(i)} q_v q_j q_{j_1} + Q_i; \\ i &= 1, \dots, N_*. \end{aligned} \quad (11)$$

where $M = \{m_{ij}\}_{i=1, \dots, N_s}^{i=1, \dots, N_s}$; $K = \{K_{ij}\}_{i=1, \dots, N_s}^{i=1, \dots, N_s}$ is mass and stiffness matrices; $\alpha_{vj}^{(i)}, \beta_{vj_i}^{(i)}$ are parameters, described the structure geometrically nonlinear vibrations; $Q = [Q_1, \dots, Q_{N_s}]$ are generalized forces.

Results and discussion

Numerical analysis of self- sustained vibrations

The data of numerical analysis of the self- sustained vibrations, which originate due to the dynamic instability, are treated in this section. The amplitudes of the cylindrical shell vibrations are increased in time owing to the dynamic instability. The geometrical nonlinear deformations of the structure limit the amplitudes growth. As a result, the self-sustained vibrations with finite amplitudes take place.

The harmonic balance method is applied to analyze the self-sustained vibrations. The results of these vibrations analysis are shown on the response diagram. The direct numerical integrations of the equations (11) are applied to analyze the self- sustained vibrations too. Verification of the motions, which are obtained by the harmonic balance method, is carried out by the direct numerical integrations. The initial conditions for the direct numerical integrations are calculated from the results, which are obtained by the harmonic balance method.

The self-sustained vibrations of the cylindrical shell with UD- CNTs reinforcement and $V_{CNT}^* = 0.12$ are analyzed numerically. The parameters of the supersonic flow are the following: $\gamma = 1.4$; $a_\infty = 213.36 \frac{m}{s}$; $M_\infty = 3$. The number of the circumference waves n of the expansion (10) is taken $n = 6$. Fig.3 shows the response diagram, where the amplitudes of the self-sustained vibrations $q_1(t) - A_1$ versus the free stream static pressures p_∞ are presented. The trivial equilibrium is stable at $p_\infty < 0.32 \text{ MPa}$. The Hopf bifurcation is observed at $p_\infty = 0.32 \text{ MPa}$. As a result of this bifurcation, the trivial equilibrium loses stability and the self-sustained vibrations originate. The amplitudes of the self- sustained vibrations, which are obtained by the harmonic balance method, are shown by the solid curve (Fig.3). As follows from the expansions (10), such self-sustained vibrations describe the travelling waves in the shell circumferential direction. The results of the direct numerical integrations are shown by small rhombuses on Fig.3. As follows from Fig.3, the results of the direct numerical integrations and the data, which are calculated by the harmonic balance method, are close.

The results of the direct numerical integrations of the dynamical system (11) from the initial conditions, which are obtained by the harmonic balance method, are used to analyze the stability of the self- sustained vibrations. Thus, the self-sustained vibrations, which are shown on Fig.3, are stable.

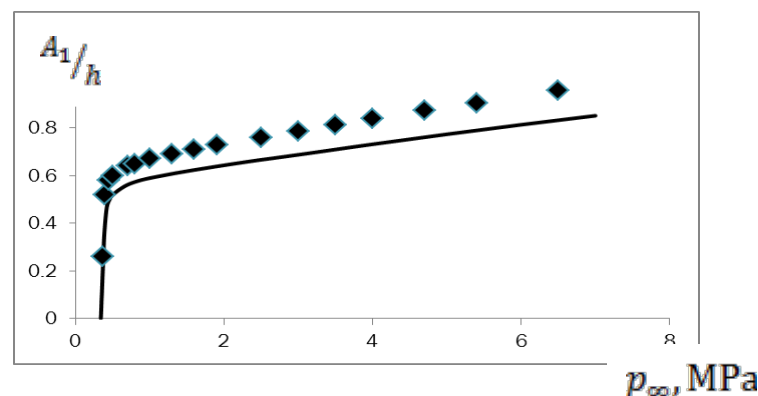

Fig.3. The response diagram of the self-sustained vibrations. The amplitudes of the self-sustained vibrations versus the free stream static pressure p_∞ is shown

Conclusions

The approach for circumference traveling wave flutter of functionally graded CNTs reinforced composite cylindrical shell in supersonic flow is suggested in this paper. New model of geometrically nonlinear vibrations of functionally graded CNTs reinforced composite cylindrical shell is derived. The Reddy higher-order shear deformation theory is applied. The displacements projections are expanded by using the conjugate modes and the axisymmetric ones. The circumference traveling wave flutter is described by large dimension system of the nonlinear ordinary differential equations, which is obtained by the assumed-mode method. The harmonic balance method with the monoharmonic approximation of the self-sustained vibrations is used to study self-sustained vibrations.

As follows from the numerical analysis, the dynamic instability of the nanocomposite cylindrical shell in the supersonic flow originates owing to the Hopf bifurcation. The minimum values of the critical free stream static pressure, when the Hopf bifurcation occurs, are observed at the number of circumference waves $n = 5$ or $n = 5$. Note, that the minimal values of the critical free stream static pressure for isotropic cylindrical shell is observed at $n = 27$. Thus, the number of circumference waves, when the nanocomposite cylindrical shell loses stability, is significantly less, than this number for the isotropic cylindrical shell.

The type of cylindrical shell CNTs reinforcement effects essentially on the value of the critical static pressure. The critical static pressure can be changed by the factor 2 by means of changing of CNTs reinforcement type and CNTs volume fraction.

As follows from the circumference travelling waves flutter numerical analysis, the stable self-sustained vibrations originate in the Hopf bifurcation points. Besides the radial displacements, the variable $\phi_2(x, \theta, t)$ contributes essentially to the cylindrical shell self-sustained vibrations. Thus, the essential contribution of the rotation of the normal to the middle surface to the structure self-sustained vibrations is observed. As follows from the results of the numerical simulations, the growth of the volume fraction of CNTs leads to significantly decrease of the self-sustained vibrations amplitudes. The self-sustained vibrations frequencies are reduced on insignificant values, if the volume fractions of CNTs are increased.

References

1. Seidel, G.D., Lagoudas, D.C.: Micromechanical analysis of the effective elastic properties of carbon nanotube reinforced composites. *Mech. of Mater.*, 2006, Vol. 38, pp. 884–907.
2. Liu, Y.J., Chen, X.L.: Evaluations of the effective material properties of carbon nanotube-based composites using a nanoscale representative volume element. *Mech. of Mater.*, 2003, Vol. 35, pp. 69–81.
3. Odegard, G.M., Gates, T.S., Wise, K.E., Park, C., Siochi, E.J.: Constitutive modeling of nanotube-reinforced polymer composites. *Comp. Sc. and Techn.*, 2003, Vol. 63, pp. 1671–1687.
2. Allaoui, A., Bai, S., Cheng, H.M., Bai, J.B.: Mechanical and electrical properties of a MWNT/epoxy composite. *Comp. Sc. and Techn.*, 2002, Vol. 62, pp. 1993–1998.
3. Ci, L., Bai, J.B.: The reinforcement role of carbon nanotubes in epoxy composites with different matrix stiffness. *Comp. Sc. and Techn.*, 2006, Vol. 66, pp. 599–603.
4. Richard, P., Prasse, T., Cavaille, J.Y., Chazeau, L., Gauthier, C., Duchet, J.: Reinforcement of rubbery epoxy by carbon nanofibres. *Mater. Sc. and Engin.*, 2003, Vol. A352, pp. 344–348.
5. Kanagaraj, S., Varanda, F.R., Zhil'tsova, T.V., Oliveira, M.S.A., Simoes, J.A.O.: Mechanical properties of high density polyethylene/carbon nanotube composites. *Comp. Sc. and Techn.*, 2007, Vol. 67, pp. 3071–3077.
6. Olson, M.D., Fung, Y.C.: Supersonic flutter of circular cylindrical shells subjected to internal pressure and axial compression. *AIAA J.*, 1966, Vol. 4, pp. 858–864.
7. Amabili, M.: *Nonlinear Vibrations and Stability of Shells and Plates*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 924 p.

Түйін

Аннотация

UDC 661.842.532

A.P. Ivakhnenko¹, K.S. Nadirov², A.U. Dzhusenov², R.K. Nadirov³

¹IPEC, Edinburgh, United Kingdom

²M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

³Al – Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: aleksandr.ivakhnenko@ipetc.co.uk, nadirovkazin@mail.ru

POTENTIAL OF LOW SALINITY WATER FLOODING AND FINES MIGRATION IN MATURE OIL FIELDS

Abstract

Mature oil fields are over the oil production plateau in the final production stage. Enhancing oil recovery using different methods is a solution to operate these oil fields effectively. Injection of low salinity water, compared to brine, may have beneficial effects on the oil recovery factor. In this paper we analyze low salinity water flooding for mature oil fields. In general low salinity water injection (LSWI) is an enhanced oil recovery approach acting at microscopic scale by decreasing remaining oil saturation on account of a mix of interweaved systems. Often low salinity water leads to a more water-wet condition, which enhances oil recovery. The mechanism of the process, the influence of different dilutions of sea water on the oil recovery and implementation of LSWI were described. Advantages and challenges were analyzed for the potential implementation in Kazakhstan.

Keywords: *LSWI, low salinity water injection, EOR, recovery factor, fines migration, flooding*

Introduction. Mature fields to be considered for more than 65% of the world's oil and gas production, which have overcome the oil production plateau or are on the last production stage. It should be noticed that the discovery rate for the giant fields peaked at the second half of the twenty first century and declined remarkably in the last two decades, chance of discovering giant fields remarkably decreases. It seems the best way to use mature oil fields effectively is to boost recovery factor by introducing new specific approaches. Well-known that waterflooding has been recognized as the most successful technique. Waterflooding can be defined as an injection of sea water, which pushes more oil towards the producer wells, displacing it from the pore space of the rock. Injection of low salinity water, compared to brine, may have beneficial effects on the oil recovery factor. The secret is that low salinity water changes the wettability of the system by transforming the established chemical equilibrium among crude oil, brine, and rock. Wettability is the main factor that controls flow and fluid distribution. Low salinity water improves oil recovery by changing the state to a more water-wet condition.

The main advantages of low salinity water flooding, comparing with other enhanced oil recovery methods, are water accessibility, low capital and operating costs, ability to displace light to medium gravity crude oil, simplicity of injection.

Mechanisms of LSWI. In general low salinity water injection (LSWI) is an enhanced oil recovery strategy acting at microscopic scale by decreasing remaining oil saturation on account of a mix of interweaved systems. The proposed mechanisms are based on fines migration, increasing of pH of the system, salting-in, wettability alteration and multi-ion exchange [1].

LSWI leads to interstitial water's dilution and exchange of cations with the rock surface to fulfill ionic equilibrium. Water's ionic strength influences sandstone and clay particles' surface charges [2]. Fall in water salinity causes the decrease in surface charges of sandstone and clay

particles, specifically, charges become more negative. With almost neutral or slightly basic pH, the carboxylic material in the crude oil behaves like a surface active material. Oil-water interface becomes negatively charged because of acid dissociation. Usually the concentration of ion Ca^{2+} in the initial brine is very high, and that is the reason why solid interface is positively charged. Then water films become unstable, and then, depending on the carboxylic groups' amount, carbonate rock will change wetting conditions.

According to Hirasaki (1991), electrostatic interaction potential and wettability of the rock are function of electrical potential magnitude of the mineral surfaces. Therefore, when the electrical surface charges are altered, rock wettability and attraction forces also change between oil and rock. When the wettability of the rock increases due to the water, oil detaches from the rock and becomes movable, whereas water "envelopes" the rock and becomes static, which leads to the organic release [3].

The mineral surface's water film is bounded by an oil/brine and mineral/brine interface from opposite sides. Repulsive electrostatic force will arise in the case of the similar charges of the interfaces. That force keeps the disconnecting pressure high and supports a thick water film, and that leads to a water-wet surface.

More specifically, low salinity water leads to a more water-wet condition, which enhances oil recovery. It is known that this mechanism works for low salinity, not for high salinity water, because salinity water expands the electrical double layer established at the clay surface, leading to the weakening of bonds that provide contact between the oil and the rock. When low salinity water is injected, protons from the water are adsorbed onto the clay surface, making pH higher. This leads to organic material desorption from the clay surfaces, increasing water wettability. Though there were attempts to explain this process of wettability changing by different physical-chemical mechanisms, no convincing results were promulgated. In addition, low salinity water injection provides mitigation of reservoir scale formation and fines migration in some cases, leading to improved injectivity and reduction in corrosion.

Influence on recovery factor. The feasibility of LSWI influence on recovery factor in carbonate rocks to enhance oil recovery by using different dilutions of sea water was investigated by Yousef [4]. Their coreflooding tests demonstrated incremental oil recovery up to 18% with stepwise dilution of the sea water in the tertiary water injection mode. Incremental 15% and 20% OOIP recovery were feasible using borate (BO_3^{3-}) and phosphate (PO_4^{3-}) as modified ions, respectively [5]. Fines migration in reservoir can significantly reduce capacity for recovery factors and should be closely estimated and monitored during the LSWI waterflooding.

Results, discussion and implementation. LSWI implementation of low salinity flooding in practice includes six main stages and can take more than ten years from screening and design of an EOR project to full field expansion [6]. After selecting a suitable EOR scheme -it is important to execute extensive laboratory testing. The performance of LSWI EOR can be simulated at core, well or sector scale. In order to understand mechanisms and evaluate injected water's behavior, corefloods (>50) at reservoir conditions should be used. Then, single well chemical tracer tests (SWCTT) (>15) applied to measurement of residual oil saturation in the near-well region [7]. In the end, EOR scenarios predictions, low salinity parameters measuring and pilot area's fine grid 3D models should be also studied [8].

In order to be sure the LSWI EOR technology is reliable, various stages from corefloods in laboratory to the implementation to the field should be conducted. In this regard the cost of each stage in collecting subsurface data and knowledge for LSWI EOR technology implementation is critical [9]. One of the main difficulties is transforming the techniques and methods from the laboratory to field implementation [10]. Moreover, no single EOR process is applicable to all oil types, which means that different processes involved. Following, rock type, structure and other geological characteristics are unique for each reservoir, and thus every deployment of an EOR method is unique [11].

More significant problems are the technical challenges related to installation. LSWI can be implemented more easily than other EOR methods. The difficulty is that implementing LSWI requires higher level of field operator knowledge [12]. Reddick (2012) identified the loss of injectivity, operability of desalination facilities and the interface with produced water management as the main risks of LSWI. Using risk management, most of the risks were defined relatively low or medium impact and/or frequency; the small number of potentially high impact risks was found. With the developing of the project, these design decisions become highly manageable [9].

The main factor that is crucial in making a decision on implementing EOR is oil price. Moreover, the fact that EOR projects with high risk of undesirable consequences, are usually very dependent on the capital available [13]. In order to keep the mature field project within a budget, the factors with a high influence on profitability should be under thorough control. And vigorous economic studies should be always performed in parallel with engineering planning and estimations of performance.

Conclusions. In general, low salinity water flooding is considered to be one of the most promising approaches of enhanced oil recovery that can be used in mature oil fields, which comprise almost 65% of worldwide oil production. This method improves recovery due to the ability of low salinity water to transform the chemical equilibrium of the system and to change the wettability, which is the major factor of flow and fluid distribution, and change the state to a more water-wet condition. Different studies have shown confirmative results of low salinity water injection's influence on the recovery factor. The idea of the method is that low salinity water reduces ionic strength and disturbs thermodynamic liquid, which leads to change in either solid-species activity or fluid-species activity. In the first case, anhydrite dissolution leads to wettability altering, in the other case wettability changes due to the change of pH and expansion of electrical double layer. Both these ways lead to the growth of oil recovery, which depends on the salinity level: studies have shown that water with low salinity, compared to brine, may have beneficial effects on the oil recovery factor. Thus, modifying the salinity of the injection water is a promising technique to increase oil recovery in both sandstone and carbonate reservoir. Fines migration in reservoir can significantly reduce capacity for recovery factors and should be estimated at all stages. Low salinity water flooding, being more beneficial than other EOR methods, seems the best economic approach due to its low operating and capital costs and simplicity of injection, especially at times when the price for oil is not high. However, more studies should be carried out to understand the chemical interactions in crude oil-brine-rock in the porous media and propose the right mechanism in order to influence and enhance oil recovery at the same time control fines migration in reservoirs. LSWI advantages seem to have good perspectives to become successful method for mature fields and for application in oil fields of Kazakhstan.

References

1. Doust, A. R., Puntervold, T. P., Strand, S., and Austad, T. A. (2009). Smart Water as Wettability Modifier in Carbonate and Sandstone. 15th European Symposium on Improved Oil Recovery, Paris, France. doi:10.1021/ef900185q.
2. Alotaibi, M. B., Azmy, R., & Nasr-El-Din, H. A. (2010). Wettability Challenges in Carbonate Reservoirs. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/129972-MS.
3. Ligthelm, D. J., Gronsveld, J., Hofman, J., Brussee, N., Marcelis, F., & van der Linde, H. (2009). Novel Waterflooding Strategy By Manipulation Of Injection Brine Composition. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/119835-MS.
4. Yousef, A. A., Al-Saleh, S., Al-Kaabi, A. U., & Al-Jawfi, M. S. (2010, January 1). Laboratory Investigation of Novel Oil Recovery Method for Carbonate Reservoirs. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/137634-MS.
5. Gupta, R., Smith, G. G., Hu, L., Willingham, T., Lo Cascio, M., Shyeh, J. J., & Harris, C. R. (2011, January 1). Enhanced Waterflood for Carbonate Reservoirs - Impact of Injection Water Composition. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/142668-MS.

6. Robbana, E., Buikema, T. A., Mair, C., Williams, D., Mercer, D. J., Webb, K. J., ... Reddick, C. E. (2012, January 1). Low Salinity Enhanced Oil Recovery - Laboratory to Day One Field Implementation - LoSal EOR into the Clair Ridge Project. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/161750-MS.
7. Huseby, O. K., Sagen, J., & Dugstad, O. (2012, January 1). Single Well Chemical Tracer Tests - Fast and Correct Simulations. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/155608-MS.
8. Rotondi, M., Callegaro, C., Masserano, F., & Bartosek, M. (2014, November 10). Low Salinity Water Injection: eni's Experience. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/171794-MS.
9. Reddick, C. E., Buikema, T. A., & Williams, D. (2012, January 1). Managing Risk in the Deployment of New Technology: Getting LoSal into the Business. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/153933-MS.
10. Osmundsen, P. (2013, August 18). Choice of Development Concept--Platform or Subsea Solution? Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/163144-PA.
11. Green, D.W. and Willhite, G.P. (1998). Enhanced Oil Recovery, SPE Textbook Series, Volume 6. Society of Petroleum Engineers, Richardson, Texas.
12. Sorop, T. G., Suijkerbuijk, B. M. J. M., Masalmeh, S. K., Looijer, M. T., Parker, A. R., Dindoruk, D. M., Al-Qarshubi, I. S. M. (2013, July 2). Integrated Approach in Deploying Low Salinity Waterflooding. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/165277-MS.
13. Kang, P., Lim, J., & Huh, C. (2014, October 27). Integrated Screening Criteria for Offshore Application of Enhanced Oil Recovery. Society of Petroleum Engineers. doi:10.2118/170795-MS.

Аннотация

Түйін

УДК 661.842.532

Ш.Ж. Жанәділ, Т.М. Худякова

магистрант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

д.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

ОДИН ИЗ ПУТЕЙ УТИЛИЗАЦИИ КОНВЕРТОРНОГО ШЛАКА В ПРОИЗВОДСТВЕ ЦЕМЕНТА

Аннотация

Традиционно в производстве цементного клинкера используются карбонатные, глинистые и железосодержащие добавки – пиритные огарки. В последнее время все чаще большое внимание исследователей и производителей цемента уделяется на использование так называемого «нетрадиционного сырья» в качестве сырьевого компонента. К ним относятся как природное сырье, ранее не используемое в производстве клинкера, так и отходы промышленного производства (шлаки черной и цветной металлургии). Особый интерес к отходам металлургического производства вызван в виду дефицитности пиритных огарков и совершенствованию технологии производства на металлургических комбинатах, а также организацией дополнительных структур по до извлечению целевого продукта из шлаков. В настоящих исследованиях в качестве техногенного железосодержащего сырья использовался конверторный шлак Балхашского медеплавильного завода, находящийся в отвалах. Исследования проводились с возможностью использования данного шлака в качестве железосодержащего компонента сырьевой смеси при получении цементного клинкера. Выполненное исследование показали, что шлак медеплавильного завода по своему химическому

составу может быть использован в качестве железосодержащей добавки в сырьевой смеси для получения цементного клинкера, заменяя дефицитные пиритные огарки.

Ключевые слова: конверторный шлак, отходы, клинкер, портландцемент, энерго- и ресурсосберегающая технология, минерал.

Производство портландцемента ежегодно возрастает. В 2015 г. в мире было выпущено более 4,3 млрд тонн цемента. В 2016 году в Республике Казахстан было выпущено 9,03 млн тонн цемента. Цементная промышленность является крупным потребителем топлива и энергии. Высокая энергоёмкость технологии цемента и необходимость снижения затрат обуславливают многочисленные исследования в этом направлении[1].

В цементной промышленности самыми актуальными являются вопросы снижения затрат электроэнергии на помол сырья и цемента, топлива на обжиг клинкера и утилизация многотоннажных отходов различных производств. Исследованию отходов для использования в качестве сырья для получения клинкера и активных минеральных добавок при помолу цемента посвящено много работ[2].

Во многих регионах Республики и других странах имеются многомиллионные отвалы промышленных и бытовых отходов, пригодных для производства цемента. На полигонах Казахстана накопили свыше 120-ти млн тонн твёрдых бытовых отходов, а выбросы загрязняющих веществ в атмосферу по итогам 2018 года составили 2,5 млн тонн.

В цветной металлургии (медно-алюминиевая, свинцово-цинковая, золото-редкометалльная отрасли) общее количество отходов достигает более 5 млрд т, из них: породы попутной добычи и вскрыши - 72 %, хвосты обогащения - 26% и металлургического передела - 1,6 %. Площадь земель, занимаемая отходами, равна более 13 тыс. га. Общее количество накопленных отходов в черной металлургии Казахстана (железорудная, хромоворудная и марганцеворудная отрасли) составляет более 6,2 млрд т, из них: попутной добычи и вскрыши - 92,8 %, обогащения - 6,1 и металлургического передела - 1,1 %. Площадь земель, занимаемая отходами, - более 15 тыс. га

Основная доля объёмов отходов в регионах приходится на Карагандинскую и Павлодарскую области, а также города Усть-Каменогорск и Атырау. Такие данные озвучил в правительстве министр экологии, геологии и природных ресурсов Мағзум Мирзағалиев во время обсуждения проекта нового экологического кодекса. По его словам, наибольший вред окружающей среде наносят угольные ТЭС, горно-металлургический сектор, нефтедобыча, транспорт и сельское хозяйство[3].

Одним из путей выхода из сложной экологической ситуации является вовлечение природного и техногенного сырья, гранулированных шлаков и минерализаторов в процесс производства портландцементного клинкера и портландцемента с минеральными добавками[4].

В связи с тем, что традиционные сырьевые материалы для производства цемента истощаются на территории Казахстана, есть много техногенного сырья, которое способно заменить традиционное при производстве цементного клинкера и цемента. С получением при этом цементов со специальными свойствами без потери качества получаемого цемента. При этом попутно утилизируя отходы промышленности, решая тем самым как экологические, так и экономические проблемы в технологическом цикле получения и производства цементного клинкера[5].

Исходные основные ресурсы в производстве вяжущих материалов обеспечивались ранее за счет традиционного минерального сырья. В новых экономических реалиях этот подход качественно меняется, и отходы промышленности выступают в качестве вторичного сырья. Эти особенности экономического развития настоящего требуют качественного изучения всех видов накопленных и неиспользуемых отходов.

Одним из таких отходов являются отходы Балхашского медеплавильного завода в виде конверторного шлака, содержащие в своем химическом составе ряд полезных соединений

необходимых для получения цементного клинкера.

Изучив результаты химического анализа, который ориентировочно совпадает с проведенными ранее исследованиями, его химического состава видно, что шлак представлен в основном оксидами кремния, кальция алюминия и железа, причем железо является основным по содержанию (таблица 1).

Таблица 1 – Химический состав конверторного шлака

Химический состав, мас. %											
Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	K ₂ O	CaO	Fe ₂ O ₃	BaO	SO ₃	PbO	CuO	ZnO
2,04	1,59	6,36	28,53	1,13	2,32	49,63	0,54	1,1	1,1	1,67	3,99

Рентгенофазовый анализ конверторного шлака приведены на рис.1.

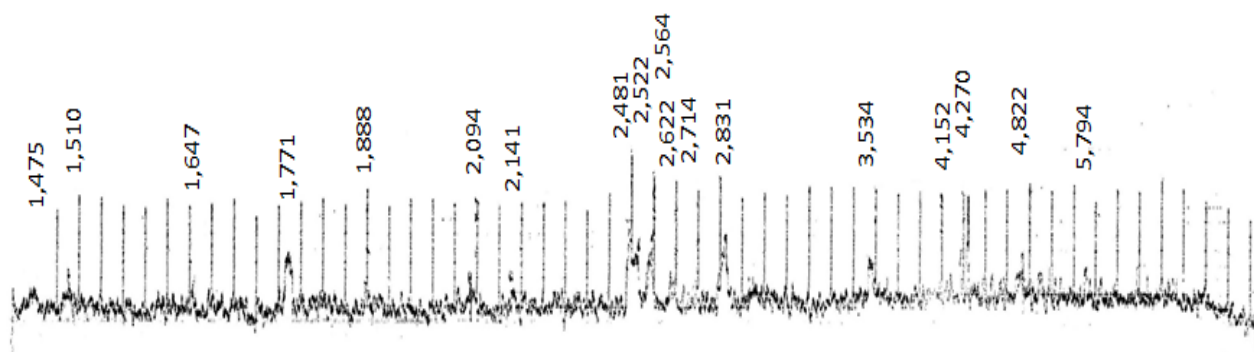

Рис.1 – Рентгенофазовый анализ конверторного шлака

По результатам рентгенофазового анализа конверторного шлака зафиксированы дифракционные максимумы: анартит $d = 3,53; 2,83; 1,88; 1,77; 1,47$ Å; присутствуют магнетит $d = 2,56; 1,47; 2,094$ Å; вюстит $d = 1,52; 2,48; 2,14$ Å; и гематит $d = 2,714; 2,522; 1,47; 2,191$ Å [6].

Отобранная проба шлака подвергалась анализу на растровом электронном микроскопе. Микроскопический и элементный анализы конверторного шлака приведены на рис. 2. Установлено что данный отход в своем составе содержит такие элементы как кальций, кремний, кислород, железо, алюминий, (что подтверждает полученные результаты, проведенного ранее химического анализа) которые необходимы для получения цементного клинкера [7].

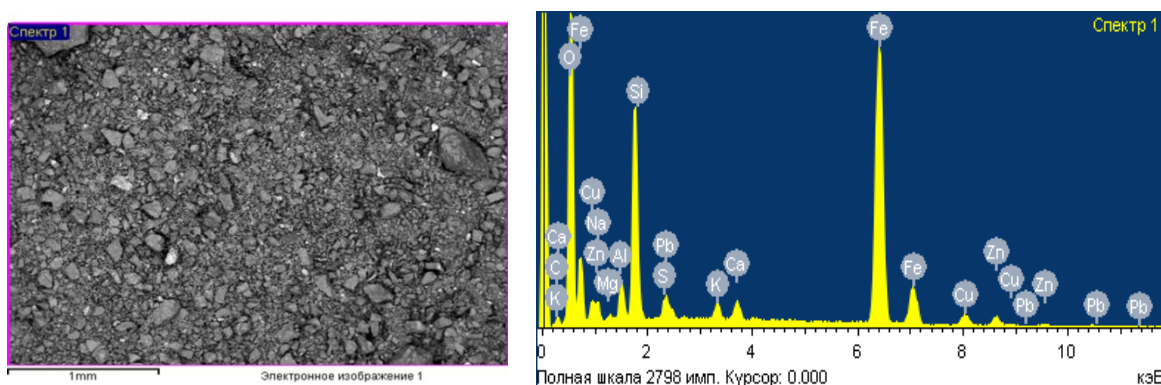

Рис.2 – Микроскопический и элементный анализы конверторного шлака Балхашского медеплавильного завода

Таким образом, на основании химического, рентгенофазового и электронно-микроскопического анализов, возможно сделать вывод, что:

- отход металлургического производства - конверторный шлак, образованный в результате многолетней работы Балхашского медеплавильного завода по своему химическому составу может быть использован в качестве железосодержащей добавки в сырьевой смеси для получения цементного клинкера, заменяя дефицитные пиритные огарки.

Список литературы

1. Таймасов Б.Т. Тұтастырғыш заттардың химиялық технологиясы. Оқулық / Б.Т. Таймасов, А.Ж. Әлжанова. Шымкент: ОҚМУ, 2013, 382б.
2. Классен В.К. Техногенные материалы в производстве цемента. В.К. Классен, И.Н. Борисов, В.Е. Мануйлов. Белгород: Изд-во БГТУ, 2008, 126с.
3. Бажиров Н.С. Химия и технология шлаковых цементов: учебное пособие, Шымкент: ОҚМУ, 2007, 160с.
4. Лугинина И.Г. Химия и химическая технология неорганических вяжущих материалов: учеб. Пособие. Белгород: Изд-во БГТУ им. Г.Шухова, 2004, Ч.1, 240с.
5. Таймасов Б.Т., Альжанова А.Ж., Даулетияров М.С., Жаникулов Н.Н., Сейтказиева Л.А. Подбор и исследование сырьевых материалов и отходов для получения клинкеров специальных цементов // Научные труды ЮКГУ им. М.Ауэзова. Шымкент, ЮКГУ им. М. Ауэзова, № 3, 2015, С. 31-36.
6. Есимов Б.О., Адырбаева Т.А., Жакипбаев Б.Е. Рентгенометрический определитель минералов В.И. Михеева: методическое указание для вузов. Шымкент: ЮКГУ, 2012, 164с.
7. Горшков В.С. Физико-химические методы исследования вяжущих веществ. / В.С. Горшков, В.В. Тимашев, В.Г. Савельев. М.: Высшая школа, 1981, 33с.

Түйін

Дәстүрлі түрде цемент клинкерінде карбонат, саз және темір бар қоспалар - пирит шлактары қолданылады. Соңғы кездері зерттеушілер мен цемент өндірушілері «дәстүрлі емес шикізат» деп аталатын материалды шикізат компоненті ретінде пайдалануға көп көңіл бөледі. Бұған клинкер өндірісінде бұрын пайдаланылмаған табиғи шикізат та, өнеркәсіптік қалдықтар да жатады (қара және түсті металлургиядан алынған қож). Металлургиялық өндіріс қалдықтарына пирит шыны балшықтарының жетіспеушілігі және металлургиялық зауыттардағы өндіріс технологиясының жақсаруы, сондай-ақ мақсатты өнімді шлактан қалпына келтіру үшін қосымша құрылымдарды ұйымдастыру себеп болады. Осы зерттеулерде Техногендік шикізат ретінде Балқаш мыс балқыту зауытының конверторлік қождары пайдаланылды. Зерттеулер осы қожды цемент клинкерін өндіруде шикізат қоспасының құрамында темір бар компонент ретінде пайдалану мүмкіндігімен жүргізілді. Жүргізілген зерттеулер Балқаш мыс балқыту зауытының конвертерлік қождары химиялық құрамы жағынан шикізат қоспасындағы темір қоспасы ретінде цемент клинкерін алу үшін, пириті огарканы алмастыру үшін қолданыла алатындығын көрсетті.

Abstract

Traditionally, the production of cement clinker uses carbonate, clay and iron-containing additives - pyrite cinder. Recently, more and more often, a lot of attention of researchers and cement manufacturers is paid to the use of so-called "unconventional raw materials" as a raw material component. These include both natural raw materials not previously used in the production of clinker, and industrial wastes (slag from ferrous and non-ferrous metallurgy). Traditionally, the production of cement clinker uses carbonate, clay and iron-containing additives - pyrite cinder. Recently, more and more often, a lot of attention of researchers and cement manufacturers is paid to the use of so-called "unconventional raw materials" as a raw material component. These include both natural raw materials not previously used in the production of clinker, and industrial wastes (slag from ferrous and non-ferrous metallurgy). In the present studies, converter slag from the Balkhash smelter located in dumps was used as technogenic raw materials. The studies were conducted with the possibility of using this slag as an iron-containing component of the raw material mixture in the production of cement clinker.

The research showed that the smelter in terms of its chemical composition can be used as an iron-containing

additive in the raw material mixture to produce cement clinker, replacing scarce pyrite cinders.

ӘОЖ 666.940

Н.Б. Жумадыбек¹, Б.Т. Таймасов¹, Н.Н. Жаникулов¹, И.Н. Борисов², А.Е. Қуандықова¹

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹PhD докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²т.ғ.д., профессор, В.Г. Шухов атындағы Белгород мемлекеттік технологиялық университеті, Белгород, Ресей Федерациясы

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

EWR-100 СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРДЫҢ ЦЕМЕНТ ҚОСПАСЫНЫҢ БЕРІКТІК ҚАСИЕТІНЕ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Ғылыми мақалада EWR-100 суперпластификаторының «Шымкентцемент» АҚ зауытының ШПЦ-400 Д20 және ПЦ-500 Д0 маркалы цементтерінің беріктік қасиеттеріне әсерін зерттеу нәтижелері келтірілген. EWR-100 суперпластификаторды цемент қоспасына 0,1 %, 0,3 % және 0,5 % мөлшерінде енгізілді. 2x2x2 см үлгілерді цемент тастары 3, 7 және 28 тәуліктегі беріктігі сыналды. Нәтижесінде EWR-100 суперпластификатордың мөлшерін арттырған сайын С/Ц қатынасы портландцементе 0,29-дан 0,27-ге дейін, ал шлакопортландцементе 0,27-ден 0,25-ке дейін төмендеді. Цемент тасының беріктігі қатаю уақыты ұзарған сайын жоғарлауда. ШПЦ-400 Д20 маркалы цемент тасының қоспасыз 3 тәуліктегі беріктігі 30,17 МПа-дан 28 тәулікте 41,16 МПа жоғарлады, ал ПЦ-500 Д0 маркалы цемент тасының қоспасыз 3 тәуліктегі беріктігі 45,18 МПа-дан 28 тәулікте 61,19 МПа жоғарлады. Осылайша, EWR-100 суперпластификаторын ШПЦ-400 Д20 және ПЦ-500 Д0 маркалы цементтерге 0,3 % енгізу цемент тасының беріктігі 7-18 %-ға жоғарлады.

Кілттік сөздер: портландцемент, шлактыпортландцемент, цемент қоспасы, суперпластификаитор, су цемент қатынасы, қатаю мерзімі, цемент тасы, беріктік, цемент маркасы.

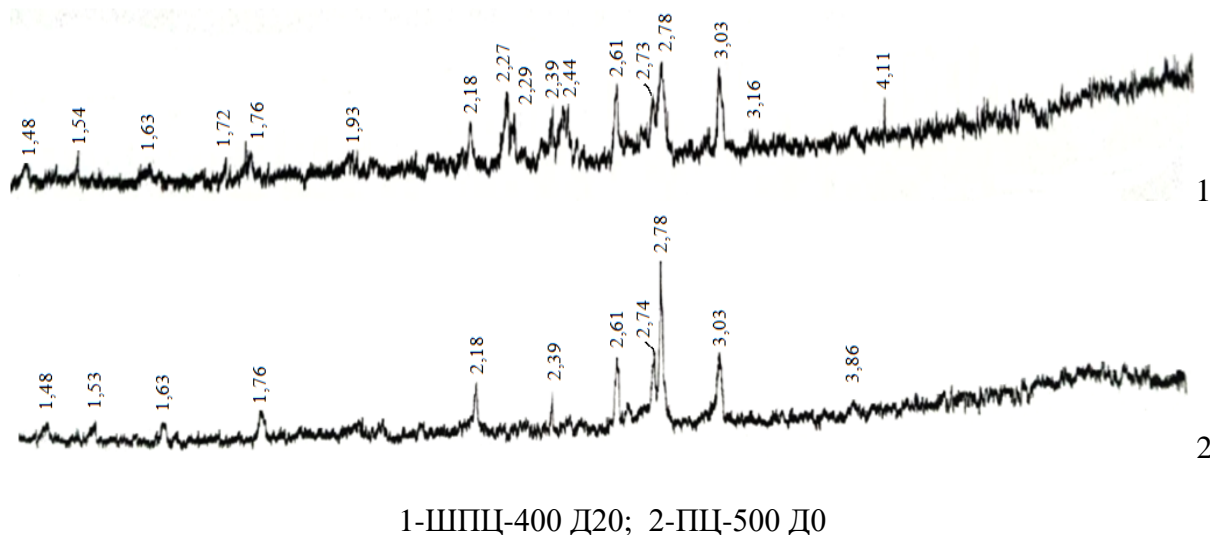
2014 жылы Қазақстан Республикасында 2015-2019 жылдарға бағытталған «Индустриалды-инновациялық даму – 2» мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, табысты жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев бағдарламада маңызды бағыттардың бірі құрылыс материалдарының өндірісі, жаңа цемент зауыттарының құрылысы заманауи материалдар мен бұйымдарды өзіндік өндірісін дамыту, импорттық жеткізілімдер санын азайтуға байланысты, импорт алмастырушы технологиялар мен өндірістерді дамыту жолдарын атап өтті [1].

Цемент - қазіргі таңда құрылыста кеңінен қолданылатын құрылыс материалдарының бірі болып табылады. Портландцемент қазіргі заманғы құрылыстың негізі азығы. Құрылыс материалдарының өндірісі бұл елдің экономикасын алға шығаратын қозғаушы күш. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы ауыр нарықтық экономикалық жағдайға байланысты өз экономикасын түсірместен қарқынды дамытуды жалғастыру үстінде. Ел экономикасын жақсарту одан әрі дамыту мақсатында көптеген мемлекеттік бағдарламалар жасалынып оны іске асыру жүргізілуде. Солардың бірі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік 2015–2019 жылдарға индустриалды – инновациялық даму - 2 бағдарламасы», Елбасымыздың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты жолдауы, «100 нақты қадам», «Қол жетімді баспана - 2020», т.б., сонымен қатар құрылыс материалдарын шығаруда ішкі нарықты толғымен қамтамасыз ету мақсатында «Мемлекеттік тұрмыстық құрылыс бағдарламасы» жалғасын

табуда. Осы бағдарламаларға сәйкес құрылыс материалдарының ішінде цемент өндіруде айтарлықтай дәрежеде дамуда [2-5].

Осыған орай, цемент және цементтен жасалатын бұйымдардың сапасын арттыруда, беріктігін жоғарту мақсатында заманауи суперпластификаторлар қолданылып жатыр. Суперпластификаторлар цемент беріктігін арттырумен қатар, цемент қоспасын дайындауға кететін су шығынында төмендетеді.

Біздің зерттеу жұмысымызда «Шымкентцемент» АҚ зауытының ШПЦ-400 Д20 және ПЦ-500 Д0 маркалы цементтеріне EWR-100 суперпластификаторының әсері зерттелді. «Шымкентцемент» АҚ зауыты цементтерінің рентгенограммасы 1-ші суретте келтірілген.

Сурет 1. «Шымкентцемент» АҚ зауыты цементтерінің рентгенограммасы

Рентгенофазалық анализ нәтижесінде ШПЦ-400 Д20 цементінде алит d/n – 1,76; 2,18; 2,78; 3,03 °А, белит d/n – 1,63; 2,61; 2,73 °А, С₃А d/n – 1,54; 1,93; 2,32; 4,11 °А, С₄АF d/n – 1,48; 1,72; 2,27; 2,39; 3,16 °А минералдарының жазықтықаралық қашықтықтары анықталды.

Рентгенофазалық анализ нәтижесінде ПЦ-500 Д0 цементінде алит d/n – 1,76; 2,18; 2,78; 3,03 °А, белит d/n – 1,63; 2,61; 2,74 °А, С₃А d/n – 1,53; 2,39 °А, С₄АF d/n – 1,48; 2,39 °А минералдарының жазықтықаралық қашықтықтары анықталды [6].

Сондай-ақ, ШПЦ-400 Д20 және ПЦ-500 Д0 цементтерінің үлестік беті ПСХ-К құралында анықталды. Нәтижесінде ШПЦ-400 Д20 цементінің үлестік беті 3531 см²/г және ПЦ-500 Д0 цементінің үлестік беті 3602 см²/г болды [7].

EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына әсерін зерттеу жұмыстары М. Әуезов атындағы ОҚМУ-дың «Цемент, керамика және шыны технологиялары» кафедрасында жүргізілді. EWR-100 суперпластификаторының цемент қоспасының беріктігіне әсері 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1. EWR-100 суперпластификаторының цемент қоспасының беріктігіне әсері

Цемент	EWR-100 суперпластификаторы, %	Үлестік беті, см ² /г	Қалыпты қоюлығы, %	С/Ц	2x2x2 см үлгідегі цемент тасының сығудағы беріктігі, МПа		
					3 тәу	7 тәу	28 тәу
ШПЦ 400 Д20	қоспасыз	3531	27	0,27	30,17	36,76	41,16
	0,1 %		27	0,27	31,38	37,28	42,65
	0,3 %		26	0,26	37,06	43,26	48,91
	0,5 %		25	0,25	36,18	42,88	46,54
ПЦ 500 Д0	қоспасыз	3602	29	0,29	45,18	57,39	61,19
	0,1 %		29	0,29	47,72	58,97	62,28

	0,3 %		28	0,28	48,48	61,25	65,78
	0,5 %		27	0,27	42,70	55,18	60,47

Цемент тасының беріктігі қатаю уақыты ұзарған сайын жоғарлауда. ШПЦ-400 Д20 маркалы цемент тасының қоспасыз 3 тәуліктегі беріктігі 30,17 МПа-дан 28 тәулікте 41,16 МПа жоғарлады. EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,1 % енгізгенде беріктігі 3 тәулікте 31,38 МПа дан 28 тәулікте 42,65 МПа артты. 0,3 % енгізгенде 3 тәулікте беріктігі 37,06 МПа дан 28 тәулікте 48,91 МПа артты. Ал 0,5 % енгізгенде 3 тәулікте беріктігі 36,18 МПа дан 28 тәулікте 46,54 МПа артты. Алайда EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,5 % енгізу 0,3 % енгізгенге қарағанда 28 тәуліктегі беріктігі 48,91 МПа-дан 46,54 МПа төмендеді. Бұл EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,5 % енгізу тиімсіз екендігін көрсетеді.

ПЦ-500 Д0 маркалы цемент тасының қоспасыз 3 тәуліктегі беріктігі 45,18 МПа-дан 28 тәулікте 61,19 МПа жоғарлады. EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,1 % енгізгенде беріктігі 3 тәулікте 47,72 МПа дан 28 тәулікте 62,28 МПа артты. 0,3 % енгізгенде 3 тәулікте беріктігі 48,48 МПа дан 28 тәулікте 65,78 МПа артты. Ал 0,5 % енгізгенде 3 тәулікте беріктігі 42,70 МПа дан 28 тәулікте 60,47 МПа артты. Алайда EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,5 % енгізу 0,3 % енгізгенге қарағанда 28 тәуліктегі беріктігі 65,78 МПа-дан 60,47 МПа төмендеді. Бұл EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,5 % енгізу тиімсіз екендігін көрсетеді.

EWR-100 суперпластификаторын цемент қоспасына 0,5 % енгізу, қоспаны араластыру барысында және 2x2x2 см үлгішеге құйғанда сұйық түрде болады. Сұйық күйдегі қоспа цемент тасының беріктігінің төмендеуіне әкеліп соқты.

Осылайша, EWR-100 суперпластификаторын ШПЦ-400 Д20 және ПЦ-500 Д0 маркалы цементтерге 0,3 % енгізу цемент тасының беріктігі 7-18 %-ға жоғарлады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2015-2019 ж аралығындағы «Индустриалды-инновациялық даму – 2» бағдарламасы. Астана, 2015 ж
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» халыққа жолдауы. – Астана, 2015 ж
3. Қазақстан Республикасының «100 нақты қадам», «Қол жетімді баспана - 2020» мемлекеттік бағдарламалары. – Астана, 2016 ж
4. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тұрғын үй құрылысы» бағдарламасы. - Астана, 2015 ж
5. Государственная программа «Дорожная карта бизнеса -2020». Астана, 2013 г
6. Есимов Б.О., Адырбаева Т.А., Жакипбаев Б.Е. Рентгенометрический определитель минералов В.И. Михеева: методическое указание для вузов. Шымкент: ЮКГУ, 2012, 164 с.
7. Макарова И.А., Лохова Н.А. Физико-химические методы исследования строительных материалов: учеб. пособие. -2-е изд. перераб. и доп. Братск: Изд-во БрГУ, 2011, 139 с.

Аннотация

В статье представлены результаты исследований влияния EWR-100 суперпластификатора на свойства цемента ШПЦ400-Д20 и ПЦ500-Д0 АО «Шымкентцемент». Исследовано влияние EWR-100 на прочность цементных растворов. Суперпластификатор EWR-100 был добавлен в цементный раствор в количестве 0,1 %, 0,3 % и 0,5 %. Испытаны прочность образцов в возрасте 3 сут, 7 сут и 28 сут. Предел прочности полученных цементов возрастает с увеличением сроков твердения. В результате, в шлакопортландцементе с увеличением количества суперпластификатора EWR-100 от 0,1 % до 0,3 % увеличивается прочность образцов от 41,16 МПа до 48,91 МПа в 28 сут возрасте. В портландцементе с увеличением количества суперпластификатора от 0,1 % до 0,3 % увеличивается прочность образцов от 61,19 МПа до 65,78 МПа в 28 сут возрасте. Таким образом, при введении 0,3% суперпластификатора EWR-100 на цементы марок ШПЦ-400 Д20 и ПЦ-500 Д0 прочность цементного

камня повышена на 7-18%.

Abstract

The article presents the results of studies of the effect of EWR-100 superplasticizer on the properties of cement SPC 400-A20 and PC500-A0 of JSC "Shymkentcement". The effect of EWR-100 on the strength of cement mortars was investigated. Superplasticizer EWR-100 was added to the cement mortar in the amount of 0,1%, 0,3% and 0,5%. The strength of the samples was tested at the age of 3 days, 7 days and 28 days. The tensile strength of the resulting cements increases with increasing curing times. As a result, in slag Portland cement, with an increase in the amount of EWR-100 superplasticizer from 0,1% to 0,3%, the strength of the samples increases from 41,16 MPa to 48,91 MPa at 28 days of age. In Portland cement, with an increase in the amount of superplasticizer from 0,1% to 0,3%, the strength of the samples increases from 61,19 MPa to 65,78 MPa at 28 days of age. Thus, with the introduction of 0,3% EWR-100 superplasticizer on cements of the grades SPC 400-A20 and PC500-A0, the strength of the cement stone is increased by 7-18%.

УДК 662:663.563.1

Е. Калдыгозов¹, Г.Е. Калдыгозова², Б.А. Абдикеримов¹, Г.М. Изтлеуов¹

¹д.х.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²к.м.н., доцент, Международный Казахско-Турецкий Университет имени А. Яссави, Шымкент, Казахстан

¹ PhD-докторант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

¹к.м.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

СОСТОЯНИЕ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РЕГИОНАХ НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье рассмотрено влияние выбросов нефтегазовой промышленности на здоровья людей. Изложены состояния охраны окружающей среды и показаны основные источники загрязнений вредно воздействующих на окружающую среду – это выхлопные газы, содержащие в своем составе: диоксида серы, оксидов углерода и азота, (SO_2 , CO, NO, NO_2 , CH_4), а также не полностью сгоревшие углеводороды в моторах автотранспортов и дымовых труб производства и пыли. Защита воздуха, воды, почвы, всей окружающей нас природной среды является политической задачей первоочередной важности. Для предотвращения загрязнения природы продуктами переработки нефти, осуществляется комплекс мероприятий, существенно влияющих на технологию. Благодаря усилиям ученых, общественных и политических деятелей правительства страны принимаются меры по защите окружающей среды, а также разрабатываются специальные программы. В частности, для предотвращения загрязнения природы продуктами переработки нефти, осуществляется комплекс мероприятий, существенно влияющих на технологию. Отмечено, что для обеспечения четкой и эффективной работы автомобильных двигателей используются, топливные композиции определенных добавок: оксигената, изоалканов, ароматических аминов и дриугие.

Ключевые слова: охраны окружающей среды, источники загрязнений вредно воздействующих на здоровья людей, автотранспорт, топливо, присадки, спирт, эфир, изопарафин, ароматические амины.

Республика Казахстан с её нефтедобывающей, нефтеперерабатывающей промышленностью, по добыче и переработке нефти газа, нефтехимией, и экологичности применяемых нефтепродуктов моторных топлив автотранспортом вносят в дисбаланс экологической системы окружающей среды. Наряду с трудностями обеспечения

автотранспорта бензинами высокого качества в требуемых объемах [1]. Остро стоит проблема снижения загрязнения окружающей среды вредными выбросами автомобилей. Для обеспечения четко и эффективной работы автомобильных двигателей требуются топлива, обладающие высшими антидетонационными свойствами. Это достигается добавлением в топливные композиции определенных добавок: оксигената, изоалканов, алкилбензола, ароматических углеводородов, соединений тетраэтилсвинца (ТЭС). Однако содержание ТЭС в автомобильном бензине вызывают повышенную токсичность и не соответствуют современным требованиям охраны окружающей среды. Так, содержание вредных веществ в воздухе остается высоким; среднегодовая концентрация, например, формальдегида, почти во всех городах составил 3 ПДК, фенола 2 ПДК, пыли и диоксида серы выше 1 ПДК. Практически во всех городах максимальные из разовых концентрацией одной или нескольких примесей превышали допустимые нормы. Вопросы охраны окружающей среды за последнее время стали предметом пристального внимания, в особенности в регионах с развитой нефтегазовой промышленностью, предприятия которой по своим техническим и технологическим особенностям являются крупными загрязнителями окружающей среды [2].

Предприятия нефтегазовой отрасли Казахстана, который имеет 120-летнюю историю, оказывают воздействие на окружающую среду практически во всех производственных подсистемах - в бурении, добыче, подготовке, переработке и транспортировке нефти и газа. Сложные по составу загрязнения поступают от технологических установок очистки, осушки и подготовки газа, получения серы, стабилизация конденсата из факелов и амбаров при продувке скважин и при выпуске и сжигании газа в атмосфере. Значительный выброс вредных веществ в атмосферу поступает в процессе горения нефти и газопродуктов в автомобильных и дизельных двигателях. Для водной среды наибольшую опасность представляют разливы нефти, нефтепродуктов и др. Отрицательное воздействие на окружающую среду оказывают объекты нефтепереработки. Самым крупным источником загрязнений воздуха являются заводские резервуары для хранения нефти и нефтепродуктов. Выбросы осуществляются через специальные дыхательные клапаны, открытые люки, возможные неплотности в кровле резервуаров и при заполнении резервуаров нефтью и нефтепродуктами. Загрязнение атмосферы происходит в результате испарения нефти и нефтепродуктов с открытых поверхностей очистных сооружений [3]. Загрязняют атмосферу и оборотные воды при уносе и испарении с градирен. Сточные воды от барометрических конденсаторов, сбросы охлаждающей воды из конденсаторов смешения паров и др. являются источниками загрязнения атмосферы сероводородом. Конечной задачей в борьбе с загрязнением водоемов является создание НПЗ работающих без сброса производственных и ливневых стоков в водоем и с минимальным потреблением свежей воды и закрытый налив и слив нефти и нефтепродуктов, а также комплексное использование и глубокая переработка сырья. Производство должно быть как можно менее ресурсоемким (ресурсосберегающие технологии), осуществляться с минимумом затрат сырья и реагентов на единицу продукции. Образующиеся полуфабрикаты должны передаваться в качестве сырья другим производствам и полностью перерабатываться. Пример такого подхода - технология глубокой переработки нефти; оптимальное использование энергии и топлива [4]. Производство должно осуществляться при минимальных затратах энергии и топлива на единицу продукции (энергосберегающие технологии) и следовательно, тепловые загрязнения окружающей среды также минимальны [5]. Энергосбережению способствуют:

- укрупнение и энерготехнологическое комбинирование процессов;
- переход на непрерывные технологии; совершенствование процессов разделения;
- применение активных и селективных катализаторов, позволяющих проводить процессы при пониженных температурах и давлениях;
- рациональная организация и оптимизация тепловых схем и схем рекуперации энергетического потенциала отходящих потоков;
- снижение гидравлического сопротивления в системах и потерь тепла в окружающую

среду.

Нефтеперерабатывающие предприятия являются крупными потребителями топлива и энергии. В их энергетическом балансе на долю прямого топлива приходится 43-45 %, тепловой энергии - 40- 42% и электрической - 13-15%. Полезное использование энергетических ресурсов не превышает 40-42%, что приводит к перерасходу топлива и образованию тепловых выбросов в окружающую среду [6].

Таблица 1. Группы и категории взрывоопасности и токсичность нефтепродуктов на НПЗ.

Название вещества	Агрегатное состояние	Токсичность вещества	ПДК мг/м ³
бензин	Жидкость	Задыхание больших количеств паров бензина и углеводородных газов вызывает острое отравление приводящее к потере сознания и даже смерти.	100
дизельное топливо	Жидкость	Длительное вдыхание паров и газов при низком содержании их в воздухе приведет к хроническим заболеваниям.	300
Газ углеводородный	газ	При длительном соприкосновении появляется сухость.	300
сероводород	газ	При вдыхании воздуха содержащего 1мг/л сероводорода и выше, отравление может развиваться мгновенно, потеря сознания сопровождается быстрой смертью от остановки дыхания, при которой смерть от остановки дыхания при концентрации с 7мг/л 15-30 минутное вдыхание вызывает раздражение глаз, насморк, тошноту, рвоту. При более длительном воздействии подобной концентрации может привести к потере легких. При концентрации 0,2-0,3 мг/л наблюдается в глазах, светобоязнь, металлический вкус во рту, усталость, головная боль. Первая помощь при отравлении сероводорода является свежий воздух, искусственное дыхание, вдыхание кислорода.	1
водород	газ	Бесцветный горючий газ со слабощелочными свойствами. При вдыхании паров МЭА вызывает расстройство органов дыхания кровообращение центральной нервной системы и печени. При попадании на кожу вызывает дермоактивны.	-
моноэтаноламин	жидкость	МЭА обладает слабощелочными свойствами. При вдыхании паров МЭА вызывает расстройство органов дыхания, кровообращение центральной нервной системы и печени. При попадании на кожу вызывает дермоактивны.	-
ингибитор коррозии применяется 25 %-ный раствор	жидкость	Является малотоксичным веществом, при обычных условиях не представляет собой опасности в смысле возникновения острых и хронических заболеваний. Обладает умеренным местным действием на кожу, поэтому при длительном контакте необходимо защищать покровы.	
инертный газ	газ	Инертный газ без цвета и запаха. При высоких концентрациях вызывает удушье и недостатка кислорода.	

Качество природоохранной деятельности зависит, прежде всего, от технического и организационного уровня технических процессов. В составе объектов нефтегазового комплекса насчитывается более 40 типов загрязняющих источников, характеризующихся различными по интенсивности степенями воздействия на окружающую среду и свойствами веществ загрязнителей. Значительный выброс вредных веществ в атмосферу поступает в процессе горения нефти и газопродуктов. Для водной среды наибольшую опасность представляют разливы нефти, нефтепродуктов, конденсатов и другие. Отрицательное воздействие на природную окружающую среду отказывают и объекты нефтепереработки и нефтепродуктообеспечения. Возникающие утечки транспортируемых продуктов приводят к загрязнению грунтов вдоль трассы трубопроводов и пересекаемых рек и водоёмов. От «дыхания» резервуаров нефтепродуктов, утечек газов загрязняется атмосферный воздух [7].

Вывод

Таким образом, предприятия нефтегазовой отрасли оказывают воздействие на окружающую среду практически во всех производственных подсистемах - в бурении, добыче, подготовке, переработке и транспортировке нефти и газа. Со стороны Правительственного руководства и ведомства за негативную воздействие на окружающую природную среду принимают соответствующие меры и практическую реализацию концепцию. А также стратегию перехода Казахстана на устойчивость пути развития, предусматривающую на сбалансированность сосуществования промышленной и хозяйственной деятельности с окружающей средой. Ведомства нефтегазовой промышленности страны интенсифицирует свою деятельность по уменьшению негативного воздействия на окружающую среду и по ликвидации его последствий.

Список литературы

1. Ветошкин А.Г. Теоретические основы защиты окружающей среды. М.: Высшая школа, 2008, 397с.
2. Быков А.А. Моделирование природоохранной деятельности: Учебное пособие // М.: НУМЦ Госкомэкологии России, 1998.
3. Бабина Ю.В. Охрана окружающей среды и обеспечение экологической безопасности на предприятии. // Издательство: НОУ НУМЦ, 2009, 432с.
4. РНД 03.3.0.5.01-96. Временные методические указания по расчету экологического ущерба от сверхнормативного размещения отходов (продуктов). Астана: ИАЦ «Охрана окружающей среды РК», 2004, 62 с.
5. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природопользования. М.: Аспект-пресс, 1995, 188 с.
6. Закон Республики Казахстан “Об охране окружающей среды” от 15 июля 1997 года.
7. Баннов П.Г. Основные методы контроля загрязнения окружающей среды на НПЗ. Санкт-Петербург: ХИМИЗДАТ, 2006, 304с.

Түйін

Бұл мақалада мұнай мен газ өндірістерінен шығатын қалдықтардың қоршаған ортаға және адам денсаулығына келтіретін зияндық әсері туралы айтылған. Қоршаған ортаның қазіргі ақуалы мен оны ластайтын заттар негізінен мұнай мен газ өндірістерінен, зиян әрі улы күкірт, көмір мен азоттың шала тотықтары және шала жанған көмірсутектер (SO_2 , CO , NO , NO_2 , CH_4), шаң –тозаң дар екені анықталған. Қоршаған ортаны ластамай таза ұстау адамзаттың ең бірінші саяси мақсаты болу керек екені айқындалып көрсетілген. Қоршаған ортаны ластамай таза ұстау үшін адамзат пен мемлекеттік көлемде терең, әрі күрделі көп салалы жұмыстар жасалынуы керек екені және де ол жүргізетін жұмыстар мемлекет басшыларының үзіліссіз бақылауында болуында болып, олардың назарынан тыс қалмауы көрсетілген. Айтылған сала бойынша елімізде, дәл бүгінгі күні мұнай-газ өндіру, өңдеу технологиялық процестерін жетілдіру мақсатында айтарлықтай нақты жұмыстардың жүргізіліп

жатқаны және келешекте қоршаған ортаны ластанмай таза ұстау мақсатында жүргізілетін жұмыстарды жандандыру үшін, терең, жан жақты ғылыми ізденістер жалғасатындығы баса айтылған. Қоршаған ортаны ластану мақсатында автокөліктерге пайдаланатын ең тиімді сапалы отын дайындау үшін мұнайдан алынатын автомобиль бензиндерінің құрамына спирт, эфир, изопарафин мен ароматикалық аминдерден тұратын қоспаларды қосымша пайдалану керек екені айтылған.

Abstract

This article discusses the impact of oil and gas industry emissions on human health. The states of environmental protection are stated and the main sources of pollution harmful to the environment are shown - these are exhaust gases containing in their composition: sulfur dioxide, carbon oxides and nitrogen oxides, (SO₂, CO, NO, NO₂, CH₄), as well as fully burnt hydrocarbons in motor vehicles and production chimneys and dust. The protection of air, water, soil, the entire natural environment that surrounds us is a political priority. To prevent nature pollution by oil refined products, a set of measures is being implemented that significantly affect the technology. Thanks to the efforts of scientists, public and political figures of the government, measures are being taken to protect the environment, and special programs are being developed. In particular, to prevent pollution of nature by oil refined products, a set of measures is being implemented that significantly affect the technology. It is noted that to ensure clear and efficient operation of automobile engines, fuel compositions of certain additives are used: oxygenate, isoalkanes, aromatic amines and others.

УДК 662:663.5663.1

Г.Е. Калдыгозова¹, Е. Калдыгозов², Б.А. Абдикеримов², В.М. Капустин³

¹ к.м.н., доцент, Международный Казахско-Турецкий университет имени А. Яссави, Шымкент, Казахстан

² д.х.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

² PhD-докторант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³ д.т.н., профессор, Российский государственный университет нефти и газа (национальный исследовательский университет) имени И.М. Губкина, Москва, Россия

ВЛИЯНИЕ ОКСИГЕНАТНЫХ КОМПОНЕНТОВ БЕНЗИНА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Продукты сгорания моторных топлив – один из основных загрязнителей воздушного бассейна. По мере увеличения объёма потребления топлива возрастает содержание в воздухе таких наиболее токсичных составляющих отработавших газов двигателей, как соединения свинца, оксиды азота, монооксид углерода, несгоревшие углеводороды. Среди них, главную опасность представляют ароматические углеводороды. Опасны также твёрдые продукты неполного сгорания топлив – сажа. Вредное воздействие сажи на человека связано с адсорбцией частицами многих продуктов сгорания, стимулирующих образование злокачественных опухолей. Большую угрозу для здоровья человека представляют и пары моторных топлив, содержание которых в атмосфере с увеличением объёма производства также возрастает. Улучшение качества бензинов с целью повышения экологической безопасности их применения достигается изменением углеводородного и химического состава топлива. В основном это задача достигается путем добавки оксигенатов и ароматических аминов, уменьшением содержания ароматических углеводородов в бензине.

Ключевые слова: окружающая среда, моторное топливо, свинец, оксид азота, монооксид углерода, ароматический углеводород, сажа, спирт, эфир, амин.

В последнее время в связи с ужесточившимися требованиями к экологическим свойствам топлива стали отказываться от применения этилированных топлив, заменяя тетраэтилсвинца (ТЭС) другими кислородами и азотсодержащими присадками. При

добавлении оксигенатов, содержащий кислород в двигателе происходит более полное сгорание топлива, и содержание СО в выхлопных газах уменьшается в среднем на 30%. Исследования показывают, что можно сократить выделение СО в среднем на 30%, используя автомобили различных моделей и годов выпуска. При сгорании спиртобензиновых смесей, образующиеся альдегидные выбросы, несколько выше, чем при сгорании только бензина. Однако концентрации альдегидов чрезвычайно низки и, кроме того, дополнительно снижаются благодаря трехканальным каталитическим конвертерам, имеющимся на всех современных автомобилях [1].

По мере увеличения объема потребления топлива возрастает содержание в воздухе таких наиболее токсичных составляющих отработавших газов (ОГ) двигателей, как соединения свинца, оксиды азота, монооксид углерода, несгоревшие углеводороды. Среди них, главную опасность представляют ароматические углеводороды, особенно бензол. Опасны также твердые продукты неполного сгорания топлива – сажа [2]. Вредное воздействие сажи на человека связано с адсорбцией частицами многих продуктов сгорания, стимулирующих образование злокачественных опухолей. Большую угрозу для здоровья человека представляют и пары моторных топлив, содержание которых в атмосфере с увеличением объема производства также возрастает. При прекращении содержания ТЭС в автомобильные бензины стали вовлекать высокооктановые присадки. Наиболее эффективным и экономически выгодным способом повышения детонационной стойкости и экологических свойств автомобильного бензина является введение антидетонационных присадок – антидетонаторов. Принцип действия антидетонаторов заключается в предотвращении взрывного разложения продуктов предпламенного окисления топлива. Улучшение качества бензинов с целью повышения экологической безопасности их применения достигается изменением углеводородного и химического состава топлива. В основном это задача достигается путем добавки оксигенатов и ароматических аминов, уменьшением содержания ароматических углеводородов в бензине. Высокие антидетонационные качества спиртов обуславливают их преимущественное использование в двигателях внутреннего сгорания с принудительным зажиганием [3].

С целью существенного уменьшения количества вредных выбросов, не загрязняя окружающую среду все наши автомобильные техники РК с 2018 г. заправляются бензином, отвечающим техническому регламенту *Евразийского экономического сообщества* марки: Евро-4 (К-4) и Евро-5 (К-5), которая содержат в своем составе оксигенатов – в виде: алифатических спиртов и эфиров или ароматических аминов. Метилтретбутиловый эфир (МТБЭ) и этанол были внедрены на рынок в качестве бензиновых добавок в 1979 г., и в настоящий момент они являются самым широко распространенным кислородсодержащим бензиновым добавком. Первоначально МТБЭ использовался в качестве высокооктановой добавки вместо соединений, содержащих свинец. В 1998 г. МТБЭ присутствовал в составе около 30 % всего бензина США. В последние годы сначала в США, а затем в странах Европы началось вытеснение МТБЭ и замена его на этанол. А в такой стране, как Бразилия, МТБЭ вообще не употреблялся [4]. В Бразилии 85 % автомобилей работает на бензине, содержащем до 25% этанола, а оставшиеся 15% автомобилей - на неабсолютированном этаноле. При добавлении оксигенатов, содержащий кислород, в двигателе происходит более полное сгорание топлива и содержание СО в выхлопных газах уменьшается. Исследования показывают, что можно сократить выделение СО в среднем на 30 %, используя автомобили различных моделей и годов выпуска при сгорании спиртобензиновых смесей, образующиеся альдегидные выбросы, несколько выше, чем при сгорании только бензина. Однако концентрации альдегидов чрезвычайно низки и, кроме того, дополнительно снижаются благодаря трехканальным каталитическим конвертерам, имеющимся на всех современных автомобилях. Королевское общество Канады назвало негативное воздействие на здоровье человека, вызванное выбросами альдегидов в результате использования спиртобензиновых топлив, «отдаленным» [5].

Автомобильный транспорт является основным источником выбросов оксидов азота NO_2 в атмосферу в современном мире, причем в городах этот показатель значительно выше, чем в сельской местности. Оксиды азота оказывают влияние на образование околосреднего озона («фотохимический смог»). Оксиды азота (NO_2) образуются при высоких температурах горения, источников выбросов оксидов азота в атмосферу. Благодаря добавлению оксигенатов в бензин понижается температура сгорания топливовоздушной смеси в цилиндрах двигателя, в результате чего сокращаются выбросы оксидов азота, а также некоторых нежелательных компонентов бензина, включая олефины и ароматические вещества. Некоторые исследования показывают, что применение топливных смесей с оксигенатами может несколько увеличить выбросы оксидов азота при эксплуатации автомобилей в определенных (экстремальных) условиях, однако степень такого увеличения незначительна [6].

Монооксид углерода (СО) - ядовитый газ. Он образуется при неполном сгорании нефтяных топлив, не содержащих кислорода в молекулярной структуре. Возможность этого особенно велика в тех случаях, когда в двигатель поступают излишние количества топливовоздушной смеси. Так, чтобы завести холодный двигатель до получения нормальной рабочей температуры, требуется больше топлива и меньше воздуха. Транспортные средства, работающие при более низких температурах (в зимнее время года, при прогревании двигателя или при торможении и дальнейшем возобновлении движения транспортного потока), выделяют значительные количества монооксида углерода [7].

За счет высокого уровня выделяющихся нефтяных углеводородов места добычи нефти, а также площадки подземных хранилищ и нефтеперерабатывающие предприятия являются источниками важнейших экологических проблем. Химические вещества, которые выделяются на данных производственных объектах и вызывают беспокойство, - это бензол, толуол, этилбензол, ксилол, все нефтяные углеводороды и МТБЭ. Бензол оказывает канцерогенное воздействие на организм человека, все остальные также несут ту или иную угрозу для здоровья человека. Учитывая токсичность выделяемых химических компонентов и близость расположения данных мест к жилому сектору или к источникам питьевой воды, их потенциальное влияние на здоровье человека может быть очень велико [8]. Распространение оксигенатов в окружающей среде при их производстве, распределении и потреблении в качестве компонентов моторных топлив представлено на рис. 1.

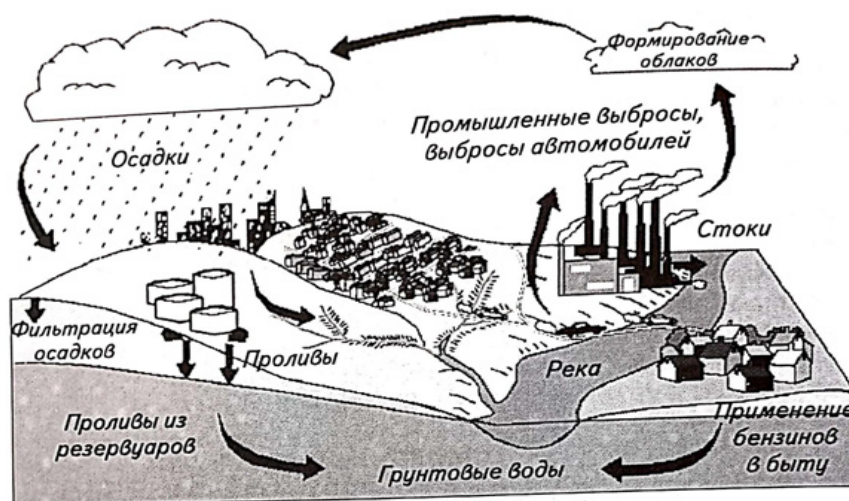

Рис. 1. Распространение топливных оксигенатов в окружающей среде

Воздействие этанола, используемого в качестве кислородсодержащей добавки, на человека возможно при вдыхании воздуха и потреблении зараженной грунтовой воды.

Источниками попадания этанола в воздухе являются заправка топливом, выбросы отработанных газов в атмосферу и паровые выбросы (испарения).

Учитывая воздействие проникающего в дыхательные пути этанола на здоровье человека, а также оценивая всю опасность отравления при выделении паров топлива с примесью этанола, рассмотрим воздействие этанола при испарении углеводородов бензина. Увеличение давления паров бензина с примесью этанола по Рейду (которое является единицей измерения летучести топлива), возможно, приведет к увеличению объемов углеводородных выбросов, представляя, таким образом, большую опасность при вдыхании. Тем не менее, оценка испаряемости бензина с примесью этанола и без примеси показала, что с увеличением испаряемости смесей бензина улетучивалось меньшее количество углеводородов относительно базового топлива. Увеличение испаряемости топлива с примесью этанола было вызвано повышением испаряемости этанола, образующего легколетучий азеотроп с углеводородами. Изучение воздействия этанола, попавшего в кровь мыши при вдыхании, позволило сделать предположение, что те количества этанола, которые проникают в дыхательные пути при обычной заправке топливом, не оказывают токсического воздействия на организм человека.

Токсическое воздействие выбросов отработанных газов, являющееся результатом химических реакций бензиновых компонентов в присутствии этанола, еще не выявлено. Потребление этанола приводит к уменьшению выбросов оксида углерода, летучих органических соединений и бензола, но к увеличению содержания в автомобильных выделениях ацетальдегида и пероксиацетилнитрата. Ацетальдегид и пероксиацетилнитрат оказывают потенциальное воздействие на здоровье человека, а ацетальдегид относят к числу токсичных загрязнителей атмосферы. Хроническое употребление этилового спирта в виде алкогольных напитков может поразить печень и многие другие органы, включая сердце, оказать канцерогенное воздействие и сопровождаться развитием фатального алкогольного синдрома [9].

Промежуточные и конечные продукты ферментации этанола несут малую угрозу для здоровья человека или вообще не представляют опасности. Токсическое воздействие этанола на водный мир не обсуждается в данной работе, так как этанол быстро разлагается в наземных водах, при этом риск воздействия на водные макроорганизмы существенно снижается.

В процессе производства, распределения, хранения и потребления кислородсодержащих добавок происходит их выделение в атмосферу, поверхностные и грунтовые воды. И хотя большую Долю всех атмосферных выбросов составляют оксигенаты, загрязнение грунтовых вод МТБЭ в настоящий момент является главной экологической проблемой. Источниками загрязнения грунтовых вод выступают трубопроводы, автозаправочные станции, разливы на поверхности земли и особенно подземные резервуары-хранилища. В результате сокращения числа подземных резервуаров-хранилищ, а также их модернизации уменьшается количество подземных резервуаров, дающих утечку. Был обнаружен приблизительно в половине грунтовых вод, куда он попал вследствие утечки из подземных хранилищ Калифорнии, США. Возросшее потребление этанола в Бразилии вызвало беспокойство и положило начало проведению научных исследований воздействия этанола на поведение и перемещение углеводородов при подземном бензиновом разливе.

Потенциальное воздействие МТБЭ на здоровье человека, его слабо выраженный характерный вкус и запах, а также подвижность и сохранение активности позволяют отнести данное химическое соединение к числу загрязнителей, вызывающих беспокойство. Обнаружение МТБЭ в подземных и поверхностных водах означает, что следует ожидать неблагоприятных последствий в результате добавления в бензин химикатов, препятствующих биораспаду. Очевидно, что склонность добавок бензина, в том числе и этанола, к биораспаду является важной характеристикой для оценки перспективы применения бензина с кислородсодержащими добавками. Кроме того, для оценки

перспективы применения топлив, обогащенных кислородом, требуется информация о поведении примесей оксигенатов. Это означает, что должно быть изучено воздействие этанола на биологическое разложение углеводородов бензина. В свою очередь, на биоразложение этанола могут воздействовать углеводороды бензина, находящиеся под поверхностью земли. Полевые исследования этанола в водоносных пластах в присутствии бензина практически отсутствуют, равно как и наблюдения за перемещением углеводородов на местности, загрязненной этанолом.

Выводы.

Таким образом, принимая во внимание имеющуюся информацию, оценка будущего топлива с этаноловыми примесями, находящихся под поверхностью земли, ограничивается прогнозами, основанными на лабораторных исследованиях и примерах, связанных с транспортными загрязнениями. Хорошо растворимые бензиновые оксигенаты, включая этанол, очевидно, что будут быстро высвободиться из бензина. Например, в исследованиях с метиловым спиртом, сходным с этанолом по свойствам, при соотношении бензина и воды равном 1:1, для полного высвобождения метанола из бензина, смешанного с метанолом (85 % об. метанола и 15 % об. бензина), потребуется только три объема воды, проходящих через бензин, не содержащий воды, в результате чего образуется дискретный, короткий выброс метанола, который увеличится с ростом скорости потока подземных вод. Основываясь на химической природе этанола, можно предположить, что этанол в подземных разливах бензина, содержащего оксигенаты, быстро растворяется в подземных водах и моментально становится основными растворимыми загрязнителями.

Список литературы

1. Данилов А.М. Применение присадок в топливах. М.:Мир, 2005, 288с.
2. Low-level Ethanol Fuel Blends (2005). Available at: <https://afdc.energy.gov/files/pdfs/37135.pdf> (accessed February 2020).
3. A Comparison of California Reformulated Gasoline to Federal Reformulated Gasoline. Downstream Alternatives Inc. Informational Document, 1997, no. 970401, 4p.
4. Карпов С.А. Исследования биораспада бензино-этанольных топлив в естественном уменьшении углеводородов в загрязненных водоносных пластах // Нефтепереработка и нефтехимия, 2007, № 11, С.40 - 44
5. Gurr T.M., Hooman R.L. Managing Underground Storage Tank Sites. Pollution Engineering, 1996, no. 1, pp. 40-44
6. Карпов С.А. Исследования совместного биораспада топливного этанола и углеводородных компонентов бензина при утечках в окружающую среду // Нефтепереработка и нефтехимия, 2008, №9, С. 45-46.
7. Keller A. Health & environmental assessment of MTBE. Report to the governors and legislature of the state of California as sponsored by SB 521, November 1998.
8. Coreuil H.X. The influence of the gasoline oxygenate ethanol on atrobic and anaerobic BTEX Biodegradation. Wat.Res.1998, no. 32, pp. 2065-2072.
9. Brussau M.L. Influence of organic cosolvents on the sorption kinetics of hydrophobic organic chemicals. Environ.Sci.Technol, 1991, no. 25, pp. 903.

Түйін

Қоршаған ортаны ластайтын жағымсыз заттар мотор отындарының жаңғанынан шығатын қалдықтар. Автомобиль мен басқада мотор отындарынан шығатын түтіндер мен басқада қалдық өнімдерінің двигателде жануынан пайда болатын заттар көбейген сайын, қоршаған ортаны ластайтын заттардың мөлшері арта түседі. Әсіресе олардан пайда болатын қорғасын, азот көмір күкірт тотықтары сияқты улы қосылыстары сияқты заттардың мөлшері қоршаған ортаны айтарлықтай ластайды. Әсіресе ауаны айтарлықтай ластайтын мұнай өнімдерінде болатын ароматикалық көмірсутектер мен шала жанған отыннан пайда болған - қара күйе. Мұнай өнімдерінің

толық таза жанбауынан пайда болған органикалық көмірсутектер булары мен мұнай өнімдерінен түзілетін жоғарыдағы айтылған улы заттар адам ағзасына түсіп адамдардың әртүрлі ауыруға шалдығуына басты себепші болуы мүмкін. Сондықтан қоршаған ортаны ластамау мақсатында дайындалатын мотор отындарының сапасын экологиялық талғамға сай етіп дайындау керек. Сол үшін соңғы кездерде дайындалатын мұнай отындарының құрамын байыту үшін оттектік қосылыстар спирттер мен эфирлер және ароматикалық аминдер қолданылады. Соның арқасында ауаны ластамау дәрежесі ойдағыдай шешілуі мүмкін.

Abstract

The combustion products of motor fuels are one of the main pollutants in the air basin. As the volume of fuel consumption increases, the airborne content of the most toxic components of the exhaust gases (EG) of engines, such as lead compounds, nitrogen oxides, carbon monoxide, unburned hydrocarbons. Among the latter, the main danger is aromatic hydrocarbons. Solid products of incomplete fuel combustion, soot, are also dangerous. The harmful effects of soot on humans are associated with the adsorption by particles of many combustion products that stimulate the formation of malignant tumors. Vapors of motor fuels pose a great threat to human health, the content of which in the atmosphere also increases with an increase in production. Improving the quality of gasoline's in order to improve the environmental safety of their use is achieved by changing the hydrocarbon and chemical composition of the fuel. Basically, this task is achieved by adding oxygenates and aromatic amines, reducing the content of aromatic hydrocarbons in gasoline.

UDC 693.5

R.Zh. Omirova¹, A.A. Bolysbek¹, Sh.D. Shirinov², A.Zh. Shigenbayeva¹

¹M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

²Tashkent Scientific Research Institute of Chemical Technology, Tashkent, Uzbekistan

Email:raikhan81@mail.ru

SPECIAL FEATURES OF USE OF HYDROGELS WITH REQUIREMENTS FOR AGRICULTURE

Abstract

This paper presents the results of the production of hydrogels based on polyacrylonitrile, with potassium phosphorus fertilizers in the composition, used as agricultural fertilizers. As a potassium phosphate fertilizer used mineral fertilizer potassium dihydroorthophosphate. The content of potassium and phosphorus in the water-absorbed hydrogel was obtained by introducing an aqueous solution of potassium dihydroorthophosphate in an amount of 5: 1, 5: 2, 5: 3, 5: 4. We studied the effects of hydrogel on the potential for the use of water, mineral fertilizers and agrotechnical resources, as well as on plant growth, changes in its yield. A polymer hydrogel containing potassium and phosphorus increases the moisture content of the soil, improves its water-holding properties, improves the process of air exchange, increases the water resistance of soil aggregates, increases plant productivity while reducing the amount of polymer hydrogel per hectare. Used potassium phosphorus hydrogel does not have a harmful effect on plants.

Keywords: hydrogel, cotton, potassium, phosphorus, water solution, soil

Introduction

Our country has a geographical location in Central Asia with Eastern Europe. Also part of Eastern Europe consists of semi-desert and desert belts. In the Southern part of our homeland, Maktaaral and Zhetysai districts are engaged in cotton cultivation. Soil and heat are essential for growing cabbage. Fertile black soil zone occupies most of our region. Turkestan region is a large region in the south of Kazakhstan with irrigated agriculture, developed cattle breeding, and occupies an important place in the provision of food for our republic. That is why, based on the President's speech, the development of agriculture in Turkestan region by increasing soil fertility.

The use of polymers that can absorb water in the various industries and industries of the advanced countries is widespread. However, high molecular compounds with similar properties are not fully studied in our country. Therefore, it is time to study the technology of producing new water-soluble polymers for structural, stabilizing and ecologically compatible, economically viable, for the development of agriculture in the country [1-3]. For this purpose hydrogels, hydrofluorescence, moisture absorption, and temperature dependence are advantageous in the work using the effective fertilizer application. Due to the lack of macro and micronutrients in the soil, the productivity of the plants decreases and the quality decreases. Phosphorus accelerates maturation of plants. Under the influence of phosphate fertilizers, the roots of the plant grow well and grow deeper. In the absence of phosphorus oxygen absorption slows down and the exposure of enzymes involved in respiration changes from methochondrium oxidation systems (glycolic acid oxidase, ascorbiaoxidase). If nitrogen in the soil is insufficient, the growth of the plant will be blocked, the leaf will change green, the aggregate of biochemical processes will be reduced, the harvest will be reduced sharply. Plants that are well supplied with potassium are resistant to fungal and bacterial diseases. The leaves of plants grown in the rare case of potassium begin to grow yellow from below. Later, their edges and edges are dashed and dried. Because of the lack of copper in the soil, plants are not properly developed and cause a sharp drop in productivity. And the shortage of chalk is adversely affected by the growth of pollen tissue, which results in a decrease in seed productivity and the disease of the plants. In case of lack of zinc, a disease called rosacea disease (sprouted with wooden leaves). Therefore, macro and microelements in the soil contribute to the productivity of plants and animals and play an important role in human health [4-7].

Under the influence of several negative factors, such as climate change, environmental degradation, rainfall over the past few years has dropped, and water scarcity has become a global problem. In the waterless land, the grass does not grow, the livestock does not grow. The drought is observed every 6-8 years before 2005, and in subsequent periods this situation is repeated in 2-3 years. This negatively affects the productivity of agriculture. Therefore, it is necessary to introduce modern and fast irrigation technologies in our vast area, especially in the Turkestan region. In the region in the past year there is very little precipitation in the fields of Turkestan, Zhetysai, Saryagash, Otyrar, Arys and other areas where crops are not needed for livestock.

Methods and Methodology

In our work, we have addressed issues of water resources, including the efficient use of rainfall, water loss prevention to address these issues [8]. Research by foreign scientists and world practice demonstrate that using water-soluble polymer hydrogels with various chemical bases is the most effective way to save water, and also when macro-fertilizers and microfractions are introduced, and the fertilizer is delivered only to the required amount for harvesting, the output increases more than once. It also contains sulfuric acid with nitrogen-phosphorus-potassium seeds. About 20 to 30 kilograms of hydrogels are consumed per hectare. It should be noted that at a depth of 15-20 centimeters, one smooth spread. Based on our test results, when using hydrogel in field conditions, it will not lose its properties for 2-3 years. Products originating from the outdated hydrogel disintegration do not disrupt the infrastructure of the land and give it to plants as fertilizer. At the same time, it should be noted that it is non-waste technology because it can be used for a long time. In short, the use of hydrogel in our country will save up to 35-50% of the water used for irrigation of agricultural crops. In this study hydrogel with potassium, magnesium and phosphorus, obtained by dissolving potassium dihydroortophosphate and magnesium dihydrophosphate, dissolved in water with mixing of the same amount of hydrogel, was obtained in this study. The double hydrogel dryer in the volume of up to twice the amount of dried hair was dried at 70-800 ° C for two hours. Dried samples were made for cotton seeds on several samples tested with potassium, magnesium and phosphorus hydrogel. We conducted these experiments on the Saidmurot Altyn-Dala farm, Termez district, Surkhandarya region, in Uzbekistan. For experimental work on the farm

Saidmurot Altyn-Dala, Termez district, Surkhandarya region, 6 kg of hydrogel - obtained, -GIPAN and enriched with mineral fertilizers in the hydrogel production workshop at TNIHT were used.

Result and discussion

The aim of the experiment was to study the use of hydrogels derived from HIPAN and the potential effect of the used hydrogel on plant growth and development productivity.

For this purpose, 0.6 ha of land with the same natural environmental factor was selected and divided into two equal parts from the farm territory. The first part is left for the use of hydrogel, and the second for comparison.

Initially, the seeds were soaked in water in the traditional way. After 12 hours, the cotton seeds were removed from the tank, and excess water was poured. Then, 6 kg of hydrogel powder mixed with fertilizers was added to the wet seeds. The hydrogel powder formed a coating on the surface of wet seeds. Treated seeds were sown in the usual way in the technique.

In the future, we studied the effects of hydrogel on the potential for the use of water, mineral fertilizers and agrotechnical resources, as well as on plant growth, changes in its yield. During the experiment, the experience of the effect of a hydrogel on saving water, mineral fertilizers and agricultural resources was studied in addition to changes in plant growth, flowering and productivity. As a result, the rapid growth of the plant increased its resistance to heat, drought and reduced soil moisture during drought due to the moisture content on the ground.

The increase in yield was confirmed due to the low heat loss of cotton flowers on the ground where hydrogel was used, and, as a result, high yield (up to 45-47). Experimental observations showed that the seeds germinated in the area of application of the hydrogel with fertilizers formed in 7–9 days with the release of 90–95% of dark blue leaves.

In non-hydrogel regions, the growth of cotton seedlings with a yield of 80-90% and a yellowish-green color was observed for 9-12 days.

The above confirms that the use of a hydrogel with fertilizers reduces the time and effectiveness of germination and, most importantly, the seedlings are healthy (light green).

Due to the fact that small amounts of fertilizer hydrogel used in cotton fields were very effective and successfully passed the tests.

Hydrogel with potassium, magnesium and phosphorus

Fig. 1 - Added

Fig.2. Not added

Analysis of elemental expertise and infra-red spectra was performed in the dried composition of the hydrogel with potassium and phosphorus in the accredited laboratory of M.Auezov SKSU (Fig. 3, 4).

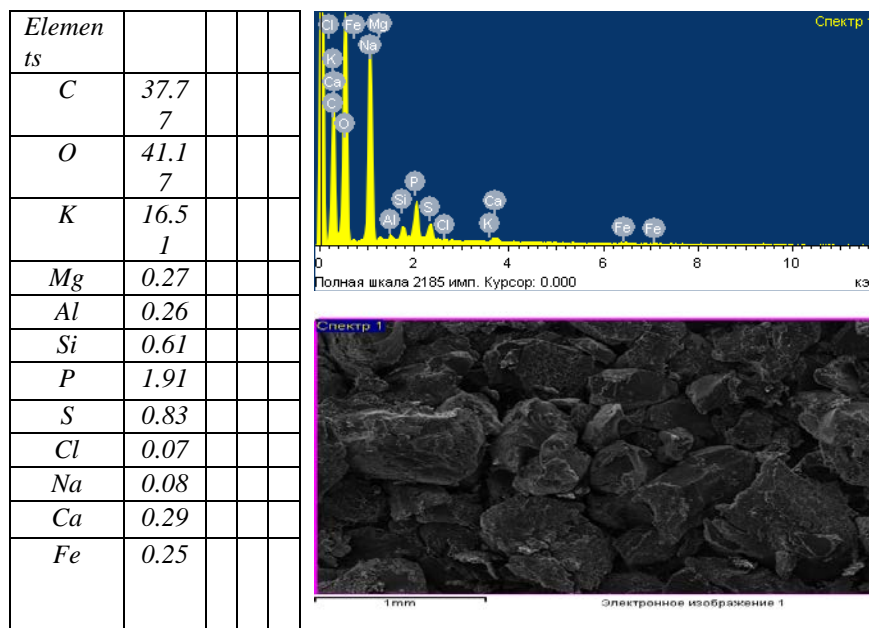

Fig. 3: An analysis of elements of potassium, magnesium and hydrogel containing phosphorus

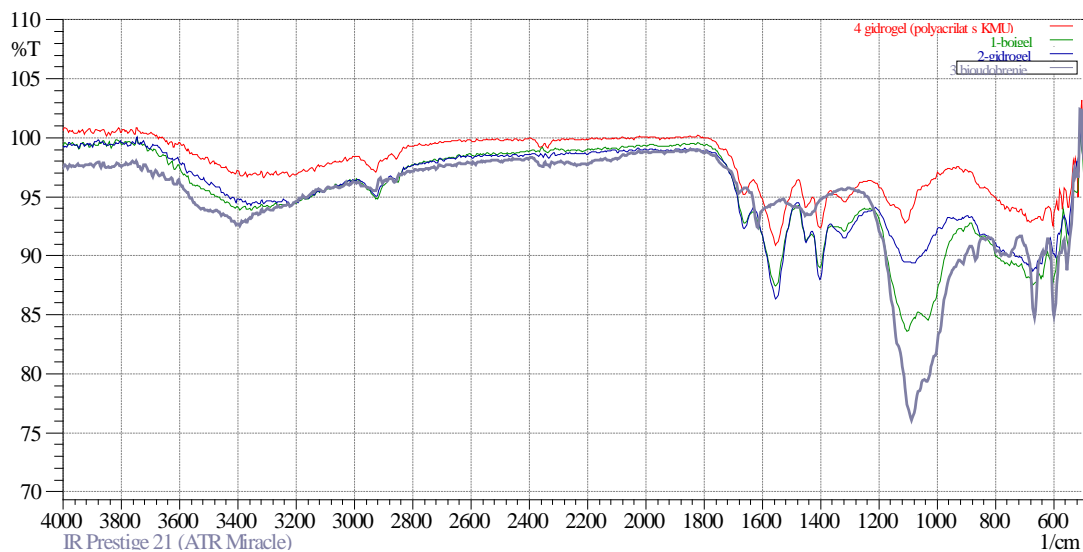

Fig.4. Infrared spectral analysis of potassium and phosphorus hydrogel

Conclusion

As illustrated in the diagram, as a result of the hydrogel element with potassium and phosphorus and infra-red spectral analysis, hydrocarbons have a considerable amount of potassium and phosphorus as well as carbon and oxygen elements, as well as potassium dihydrophosphate.

There are several conclusions in the work on increasing cotton productivity in agriculture:

- Sufficient water supply to cotton plants;
- Provide with cotton fertilizer the required level of fertilizer, ie potassium and phosphorus elements;

- Loss of no fertilizer after harvest;
- Drip irrigation in the spring of the crops to the point where it is drought;
- Loose soil composition due to hydraulic deformity and release.

Polymer hydrogel with macro and microelements is the increase in soil moisture content, improving water retention properties, improving the air exchange process, increasing the water resistance of soil aggregates while reducing the amount of polymer hydrogel per hectare, and increasing plant productivity.

REFERENCES

1. Kurenkov V.F., Hartan N.G., Lobanov F.I. *Razrusheniye poliakrilamida i yego proizvodnykh v vodnykh rastvorakh*. [The destruction of polyacrylamide and its derivatives in aqueous solutions]. ZhPKh, 2002, V. 75. No. 7, pp. 1057-1068.
2. Kurenkov V.F. *Khimiya i fizika makromolekulyarnykh soyedineniy: Uchebnoye posobie dlya vysshykh shkol* [Chemistry and Physics of Macromolecular Compounds: Textbook for High Schools]. - Kazan: Butlerov Heritage, 2006. - 222 p.
3. A.Kh. Sheujen, H.D. Hurum, T.N. Bondareva The physiological role of trace elements in plants. // Fertilizer and crop: Mater. Region. Scientific and practical conf. "Fertilizer and harvest". Krasnodar, 2005, pp. 30-64.
4. Sheujen, A.Kh. Nutrition and fertilizer of grain crops. - Krasnodar: KubSAU, 2011. - 24 p.
5. Fedyushkin, B.F. *Mineral'nyye udobreniya s mikroelementami* [Mineral fertilizers with microelements]. - Leningrad: Khimiya, 1989. - 272 p.

Түйін

Abstract

УДК 693.5

Н.А. Сузев, А.Д. Лукичева

к.т.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ САМОУПЛОТНЯЮЩИХСЯ БЕТОННЫХ СМЕСЕЙ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье описаны особенности первого использования самоуплотняющейся бетонной смеси в строительстве Республики Казахстан. В работе уделяется особое внимание использованию местных сырьевых материалов. Объясняется роль и принцип действия микронаполнителей, таких как микрокремнезем. Объясняется механизм действия и специфика суперпластификатора на основе поликарбоксилатных эфиров. Начало статьи посвящено важной роли строительства в экономике стран. Далее идет обзор роста строительства и потребности в жилье по годам и в процентах. Небольшой абзац истории, о том, как появился бетон и сколько этапов развития он прошел. Далее, о возникновении такого материала, как самоуплотняющийся бетон и механизм его действия. Описан опыт получения и использования самоуплотняющейся бетонной смеси отечественными производителями. По результатам исследований сделаны выводы и подведены итоги. По окончанию статьи описана литература и ссылки, на которые ссылались при создании данной статьи.

Ключевые слова: Самоуплотняющиеся бетоны, добавки на основе поликарбосилатных эфиров, модифицированные бетоны, микрокремнезем.

Главной ведущей отраслью экономики в Республике Казахстан является строительство. Для сравнения, в Российской Федерации за 2015 год доля строительства составляет 5% ВВП, в Белоруссии порядка 8,2% ВВП. В Республике Казахстан же на данную отрасль приходится около 6,1% ВВП за 2010-2018 года. Высший показатель был в 2007 году, он составлял 9,6% ВВП. За 2016- 2017 год в Республике Казахстан сдано в эксплуатацию 7,2 млн. м² жилья - это на 8,7% больше, чем в прошлом году. За 2018 год сдали в эксплуатацию 11,1 млн. м² готового жилья – это на 16% больше, чем в прошедшем году. Вопреки тому, что в 2015 году был пик экономического кризиса во всем мире, рост жилья, введенного в эксплуатацию в Казахстане, вырос сразу на 20%, в отличии от 2014 года. Большой спрос на строительные материалы за 7 месяцев пришелся на бетон – отечественные производители увеличили производство в 2 раза, тем самым перекрыв спрос на 100%, на строительные растворы – 97%, на изделия из бетона – 95,2%, на портландцемент – 93,2%, на известь – 88,8%, на гипсокартон – 84,6% [1].

На данный момент главной задачей монолитного бетонного строительства является сокращение его сроков без потери проектных характеристик. Важной характеристикой при строительстве зданий и сооружений сейчас является снижение уровня шума вибрации, которые возникают, в следствии строительных работ, а также, при бетонировании густоармированных конструкций сложной геометрии.

Особенности самоуплотняющегося бетона (СУБ) является его способность самоуплотняться под действием собственного веса, в следствии чего вышеупомянутые вопросы можно решить с помощью его применения при монолитном бетонном строительстве. О том, что применение самоуплотняющегося бетона нашло огромное применение в странах ЕВРО-союза и Азии за счет снижения экономических затрат, свидетельствуют их опыты на мировом уровне [2].

Цементный бетон прошел 3 этапа развития за 60 лет:

- первый приходится 1950-1970 года. В этом периоде бетоны называют «Бетоны старого поколения». Этот бетон состоит из 4 компонентов: портландцемент – служит вяжущим, вода, песок, как мелкий заполнитель, щебень как крупный заполнитель. Химические добавки применялись только для бетонов специального назначения.

- второй приходится на 1970-1990 года. Этот период приходится на применении эффективных суперпластификаторов, в частности первого поколения. Состав бетона остается тот же, но с применением модифицированных суперпластификаторов на меламиновой основе и нафталиновой основе. Здесь уже можно рассуждать о зачатках возникновения самоуплотняющегося бетона. В 1986 году данный термин предложил японским профессор Хитоши Окамура. Предпосылкой возникновения послужило появление новых амбиционных проектов в Японском строительстве – таких как комплексы транспортных и гидротехнических сооружений, а также, подвесные мосты. К данным конструкциям повышаются прочностные и эксплуатационные требования и характеристики. А также при их возведении возникает необходимость использовать «литые» смеси большого объема, сокращения сроков возведения и снижения их трудозатрат [3].

- третий приходится на 1990 год и по наше время. На рынке появляется высокоэффективные гиперпластификаторы нового поколения на основе поликарбосилатных эфиров. Это означает, что в состав бетона вводится мелкодисперсные минеральные наполнители микрокремнезема, золы или каменной муки. В зарубежных странах на данном этапе бетоны становятся многокомпонентным композиционным материалом. В начале 2000-х годов в Европе начинает появляться самоуплотняющийся бетон.

В Казахстане разработкой состава и внедрения СУБа на строительный рынок проводилась научно-исследовательским институтом строительных материалов и проектирования ТОО «НИИСТРОМПРОЕКТ» совместно с крупнейшей строительной компанией VI-Group [4].

Основной задачей являлось проектирование состава бетонной смеси на местных сырьевых материалах с применением добавок на основе поликарбоксилатных эфиров отечественного производства и тонкодисперсных наполнителей – отходов ТЭЦ.

Из-за отсутствия нормативных документов, на основании которых возможно производство лабораторных испытаний по подбору состава, основным документом был взят документ компании EFNARC «Specification & Guidelines for Self-Compacting concrete» (с англ. Спецификация и Руководство по самоуплотняющемуся бетону) [5].

Техническая характеристика сырья и материалов производится в соответствии с ГОСТом 13015-2012 Изделия бетонные и железобетонные для строительства. Общие технические требования. Правила приемки, маркировки, транспортирования и хранения.

Для обеспечения высокой текучести и устойчивости к расслаиванию разработан тщательный подбор исходных сырьевых материалов и их пропорции.

Характеристика материалов:

- цемент завода «Стандарт Цемент» марки ЦЕМ I 42.5Б;
- мелкий заполнитель – кварцевый песок с модулем крупности $M_k=2,0$;
- микрокремнезем конденсированный – отходы производства ферросилиция АО «Аксуйский завод ферросплавов» г. Аксу, Павлодарская область электрометаллургического комбината массовая, насыпная плотность - 210 кг/м^3 ;
- добавка GP-700HQ – высокоредуцирующая, суперпластифицирующая добавка на основе эфира поликарбоксилата.

Механизм работы этого суперпластификатора заключается в следующем, частицы поликарбоксилата адсорбируясь на поверхности цементных зерен сообщают им отрицательный заряд. В результате чего цементное тесто приходит в движение и становится подвижным. Такой эффект (стерический или объемный) дает нам возможность увеличить подвижность смеси при снижении В/Ц. Эффективнее всего применять сразу несколько добавок, таких как, поликарбоксилатов на основе суперпластификаторов и высокодисперсных материалов отходов ТЭЦ, а именно микрокремнезема. Роль таких микронаполнителей достаточно многообразна, они могут служить подложками для синтеза новообразования, могут замедлять процесс развития трещин и т.д.

Для этих целей, а также уменьшения капиллярной пористости в цементном камне в состав бетонной смеси вводился микрокремнезем. В ходе выполнения экспериментов был проведен ряд исследования зависимости количества микрокремнезема от массы цемента в дозировках 5; 10; 15% на прочностные характеристики бетона и его трещиностойкость [6].

Таблица 1 - Влияние добавки МК на прочность и трещиностойкость бетона.

Количество добавки МК, %	Прочность (возраст 28 суток), МПа		Коэффициент трещиностойкости, K_{tr}
	Изгиб	Сжатие	
0	3,3	32,1	0,103
5	4,8	39,4	0,122
10	7,6	42,7	0,178
15	11,5	58,0	0,21
15*	13,4	63,8	0,21

Примечание: *возраст бетона 90 суток, при нормально-влажностном твердении.

При применении в бетонную смесь поликарбосилатный добавки GP-700HQ в количестве 0,6;0,8;1,0% от массы цемента на начальном этапе оценивалось ее влияние на диаметр расплыва, при этом сырьевые компоненты остались без изменений. Далее определялся редуцирующий эффект при единстве реологических свойств бетонной смеси [7].

Таблица 2 – Исследование влияния добавки на реологические свойства бетонной смеси и прочностные свойства бетонного камня.

Количество добавки, %	Диаметр расплыва, см	Редуцирующий эффект, %	Прочность при сжатии, МПа, через суток			
			1	3	7	28
0	-	-	8,0	18,9	40,0	48,0
0,6	52	2,1	12,5	34,4	47,0	51,3
0,8	61	8,4	17,3	39,9	52,8	56,2
1,0	74	16,2	11,2	32,1	44,1	47,6

По результатам исследований можно сделать вывод: Микрокремнезем в составе бетонной смеси позволяет получить устойчивую цементную матрицу, которая способна сопротивляться действиям внешних механических и химических нагрузок реакций, а также внутренним напряжениям. Поликарбосилатная добавка GP-700HQ при введении 1,0% массы цемента снижает вязкость бетонной смеси до диаметра расплыва 73см. Редуцирующий эффект составляет 15,8%. Максимальный рост прочности бетонного камня получается при содержании добавки 0,8% от массы цемента [8].

После применения поликарбосилатной добавки, а также специально подобранного гранулометрического состава заполнителей одновременно получается технически, экономически, социальные эффекты такие как:

- Увеличивается прочность и трещиностойкость в 2 раза
- Поверхность получается глянцевой без микротрещин и пор
- Увеличивается срок эксплуатации

Прежде чем приступить к подбору состава СУБ, необходимо провести экспертизу качества местных сырьевых материалов с учетом требований к ним имеющих инструкций и рекомендаций по СУБ.

Список литературы

1. АО "РА РФЦА". Анализ строительной отрасли в республике Казахстан (2015). Доступно на: <http://rfcaratings.kz/wp-content/uploads/2015/11/Analiz-stroitelstva-PDF.pdf> (от 28 ноября 2017 года).
2. Кастровых Л.И., Деточенко И.А., Аринина Е.С. Влияние водоудерживающих добавок на некоторые свойства самоуплотняющихся бетонов. Часть 2. Реологические характеристики бетонных смесей и прочность самоуплотняющихся бетонов // Строительные материалы, 2017, № 11, С. 22 - 27.
3. Несветаев Г.В. Технология самоуплотняющихся бетонов // Строительные материалы, 2008, № 3, С. 24-28.
4. Баженов Ю.М. Способы определения состава бетона различных видов. М.: Стройиздат, 1975, 268 с.
5. Баженов Ю.М. Технология бетона. М.: Высшая школа, 1978, 415 с.
6. Смирнова О.М. Зависимость прочности бетона с добавками на поликарбосилатной

основе от свойств портландцемента после низкотемпературной тепловлажностной обработки // Известия вузов. Строительство, 2012, №9, С. 20-27.

7. Коровкин М.О., Гринцов Д.М., Ерошкина Н.А. Исследование самоуплотняющегося бетона для производства железобетонных изделий на универсальном стенде с переставной опалубкой // Инженерный вестник Дона, 2018, №3, С.1-8

8. Оучи, М. Самоуплотняющиеся бетоны: разработка, применение и ключевые технологии // Бетон на рубеже третьего тысячелетия: Труды 1-ой Всероссийской конференции по бетону и железобетону. М.: Готика, 2001, С. 209-215.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында құрылыста өзін-өзі нығыздайтын бетон қоспасын алғашқы қолдану ерекшеліктері сипатталған. Жұмыс жергілікті шикізатты пайдалануға ерекше назар аударады. Кремний түтіні сияқты микро толтырғыштардың жұмысының ролі мен принципі түсіндіріледі. Поликарбоксилат эфирлеріне негізделген суперпластификатордың әсер ету механизмі мен ерекшелігі түсіндіріледі. Мақаланың басы елдердің экономикасындағы құрылыстың маңызды роліне арналған. Төменде құрылыстың өсуі мен тұрғын үйге сұраныстың жыл мен пайызбен шолуы келтірілген. Нақты қалай пайда болғандығы және оның даму кезеңдері қалай өткендігі туралы шағын параграф. Әрі қарай, өзін-өзі қысатын бетон және оның әсер ету механизмі сияқты материалдардың пайда болуы туралы. Отандық өндірушілердің өздігінен қысылатын бетон қоспасын алу және қолдану тәжірибесі сипатталған. Зерттеу нәтижелері бойынша қорытынды жасалып, қорытынды жасалады. Мақаланың соңында осы мақаланы жасау кезінде келтірілген әдебиеттер мен сілтемелер сипатталған.

Abstract

This article describes the features of the first use of self-compacting concrete mix in the construction of the Republic of Kazakhstan. The work pays special attention to the use of local raw materials. The role and principle of operation of micro-fillers, such as silica fume, are explained. The mechanism of action and the specificity of the superplasticizer based on polycarboxylate esters are explained. The beginning of the article is devoted to the important role of construction in the economies of countries. The following is an overview of construction growth and housing demand by year and percentage. A small paragraph of the story about how concrete appeared and how many stages of development it went through. Further, on the emergence of such material as self-compacting concrete and its mechanism of action. The experience of obtaining and using self-compacting concrete mix by domestic manufacturers is described. Based on the results of the research, conclusions are drawn and summed up. At the end of the article, the literature and references referred to during the creation of this article are described.

UDC 633.511

A.E. Khussanov¹, B.M. Kaldybayeva¹, V.M. Atamanyuk², A.K. Bukharbayeva¹

¹M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

²Lviv Politekhical University, Lviv, Ukraine

E-mail khusanov_1975@inbox.ru

DETERMINATION OF PROPERTIES OF RAW COTTON FOR FURTHER PROCESSING

Abstract

This article presents the results of the study of the properties of raw cotton with a multi-purpose scanning electron microscope (a useful magnification of 300,000x), which combines the possibilities of working in both standard and low-vacuum modes. Allows you to explore the samples without sputtering conductive layer. Additionally, the INCA Energy 350 system of energy dispersive microanalysis and an attachment for studying the texture and structure of polycrystalline HKL Basic samples are provided. On cross sections of the fibers, three zones are noticeable, differing in microstructure and relation to the action of the reagents. The hygroscopicity, tensile strength, heat resistance, chemical properties, resistance to

biological destruction, the structure of cotton are determined. On cross sections of the fibers, three zones are noticeable, differing in microstructure and relation to the action of the reagents. Zones A correspond to places with a higher density of the fibrillar structure and, therefore, the lowest availability for reagents. Zone B has a well-oriented structure of concentric layers, but more changes under the influence of reagents. Zone C is characterized by an unorganized and looser structure, so the fiber here is easier to react with. Inside the fiber passes a channel that is filled with air in a mature fiber. For cotton fiber, 11 maturity groups have been established, characterized by a coefficient of maturity - from 0 to 5 points.

Keywords: Filtration drying, hydrodynamics, fibrous materials, moisture, thermal agent, heat-mass transfer, diffusion.

Introduction

In order to determine the properties of raw cotton, a multipurpose scanning electron microscope (useful magnification of 300000x) was used, which combines the capabilities of both standard and low-vacuum modes. It allows you to examine samples without spraying a conductive layer. It is additionally equipped with an INCA Energy 350 energy dispersive microanalysis system and an attachment for studying the texture and structure of HKL Basic polycrystalline samples (Fig.1).

Fig. 1- Multipurpose scanning electron microscope

The breaking strength of cotton fiber, depending on the degree of maturity and its variety, ranges from 0.5 to 10 cN/fiber. The average strength of a mature fiber is 4-6 cN/fiber. Fibers having a strength of up to 2.5 cN/fiber are indirect. The relative breaking load varies from 24 to 36 cN/tex depending on the breeding varieties of cotton and the degree of maturity of the fiber [1-3].

The elongation of the fiber at break is on average 7-8%, which is explained by the spiral-shaped arrangement of the cellulose layers in the fiber wall. Cotton fibers are characterized by slight elastic and large plastic elongation. Due to the low elasticity of the fiber, cotton textile products are easily wrinkled, they form non-folding folds and creases.

The hygroscopicity of cotton fiber is low compared to other natural fibers; as the fiber ripens, it decreases. However, the hygroscopicity of cotton fibers is sufficient to ensure good hygienic properties of fabrics. Under normal conditions, the moisture content of the cotton fiber is 7-9%. The maximum moisture content of cotton fiber (at a relative humidity close to 100%) is 20-23%. Cotton is resistant to the action of water, both cold and hot. When heated in hot water (up to 150°C) under pressure, the properties of cotton also do not deteriorate. In a water environment, cotton fiber swells, increases in diameter by 15-30%, depending on the temperature and duration of processing. Fiber swelling is accompanied by an increase in its tensile strength by 15-17%, which is explained by an increase in the degree of orientation of cellulose macromolecules in the direction of the tensile load.

Method of research

The heat resistance of cotton fiber is quite high. Moistened fiber is not destroyed at temperatures even above 250°C. As long as moisture is removed from the fiber by evaporation, its temperature does not exceed 100°C. However, after moisture loss, the fiber quickly breaks down to

form different liquid and gaseous products. At a temperature of 400-450°C, the fiber is carbonized. The fiber can withstand short-term heating to a temperature of 120-150°C.

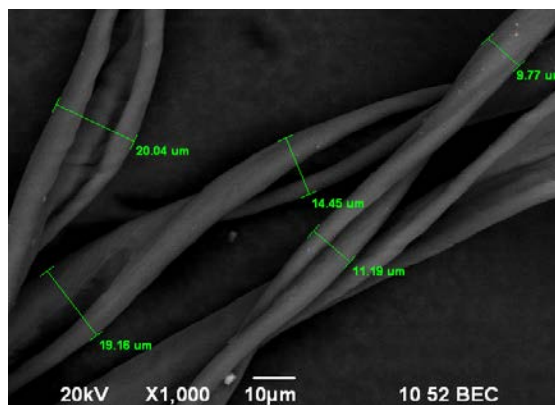
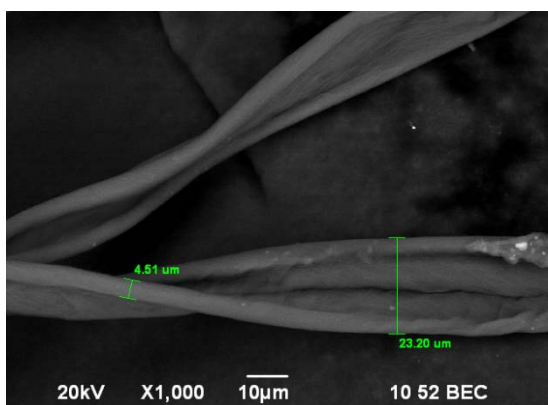
Under the influence of sunlight and atmospheric effects, cotton fiber is gradually destroyed, which is reflected in a decrease in mechanical strength and elongation, an increase in stiffness and brittleness of the fiber. Ultraviolet rays act most damagingly on fibers. The mechanism of the destructive effect of solar radiation on textile fibers is very complex. Most researchers believe that the destruction of cellulose fiber occurs as a result of photolysis, photooxidation and photohydrolysis.

For direct photolysis, it is necessary that the energy of the absorbed rays exceed the energy of chemical bonds in the cellulose macromolecule. In the cellulose macromolecule, two main types of bonds are distinguished – glucosidic and carbon bonds, whose energy is 31.9-104 and 79.4×104 J/mol, respectively. The energy of electromagnetic radiation from ultraviolet rays with a wavelength shorter than 370 Nm is sufficient to destroy both types of chemical bonds of cellulose macromolecules [3-5].

Under the influence of the energy of ultraviolet rays, cellulose macromolecules come into an excited state, as a result of which they easily react with oxygen, which is the reason for the photooxidation process. The presence of hygroscopic moisture in the fibers and the environment is considered as one of the main factors contributing to the course of photohydrolysis. Ultraviolet irradiation of cellulose accelerates this process. Cellulose photodegradation occurs over time. Its initial stage is the absorption of radiant energy and the transition of cellulose macromolecules to an excited state. The reaction mechanism depends on many factors. Cotton fibers have a higher light fastness than viscose and natural silk fibers, but are inferior to linen and wool in this indicator.

Results of experimental studies

Chemical properties. Under the action of mineral acids, cotton fiber is destroyed as a result of cellulose hydrolysis. The alkali resistance of cotton fibers is very high: even when boiling in alkali solutions without oxygen, the fibers hardly change. But when boiling in solutions of caustic alkalis with air access, the mechanical strength of the fiber decreases due to the oxidation of cellulose. Strong solutions of caustic alkali in the cold (at a temperature of 15-18°C) act on cotton fibers in a peculiar way: the fibers swell, shorten, lose crimp, their strength and luster (when tensioned) increase, and the adsorption properties improve [6-8].

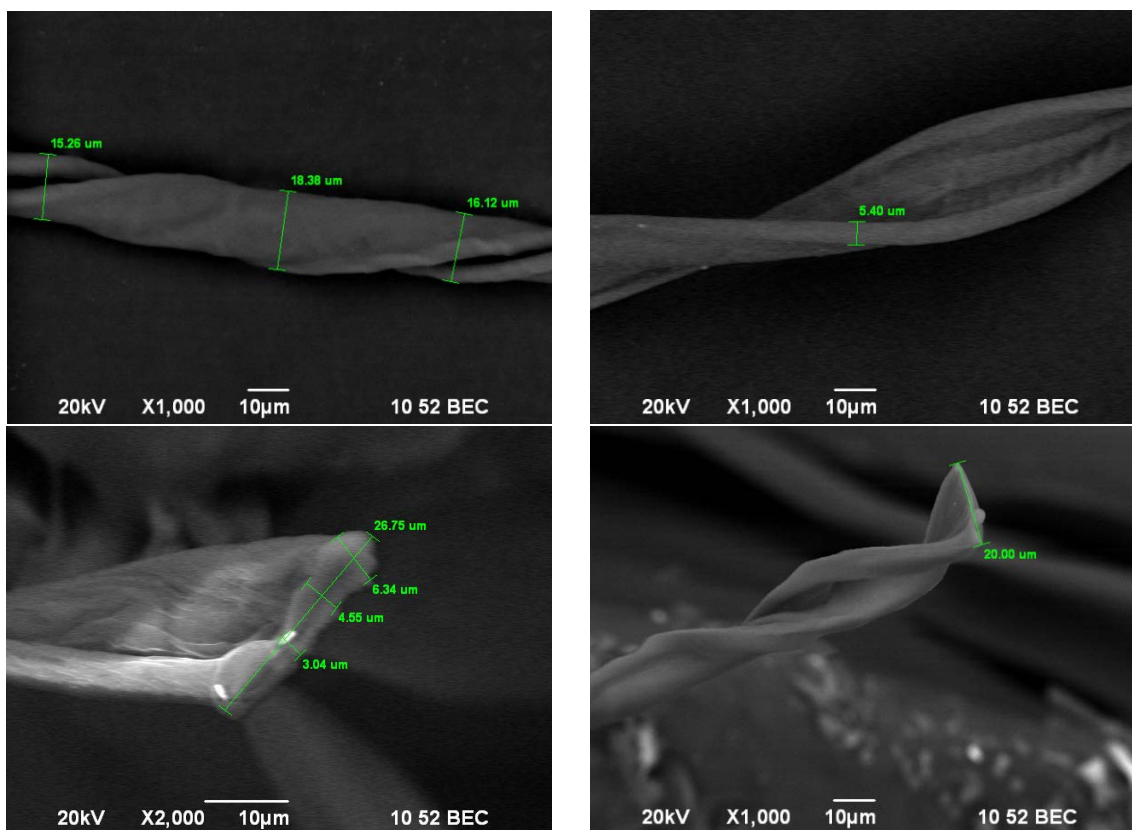

Fig. 2-Results of the study of the properties of raw cotton by a multi-purpose scanning electron microscope

Resistance to biological destruction. The chemical composition of cotton fibers is a fairly good substrate for the life of various microorganisms. A fiber with a moisture content (more than 9%) may be damaged or destroyed as a result of the life of microorganisms.

A mature cotton fiber is an elementary elongated plant cell and under the microscope it looks like a flattened tube with a corkscrew crimp, tapering at the ends (to the upper - to a greater extent, to the lower - to a lesser extent). The upper end of the fiber is conical, tightly closed. The lower end adjacent to the seed is torn off and has an open channel. The surface of the fiber is covered with a thin layer of fatty substances - the primary wall, or cuticle. This layer has a protective role and has a sufficiently high chemical resistance, low wettability and water permeability, facilitates the sliding of fibers during spinning. The primary wall has a small thickness (about 0.1 μm), and its upper layer is less densely packed than the inner one, due to the expansion of the fiber surface during its growth. Cellulose fibrils in the primary wall do not have a strict orientation. Behind the cuticle is the secondary wall of cotton fiber. This layer is the main, contains the largest amount of cellulose. The secondary wall consists of parallel oriented and tightly packed fibrils located in a spiral around the fiber axis in the form of concentric cylindrical layers (growth rings) [1-8].

The supramolecular structure of the fiber wall in its various sections is heterogeneous. Three zones are noticeable on the cross sections of the fibers, differing in their microstructure and in relation to the action of the reagents. Zones A correspond to places with a higher density of the fibrillar structure and, therefore, the lowest availability for reagents. Zone B has a well-oriented structure of concentric layers, but changes more under the influence of reagents. Zone C is characterized by an unorganized and looser structure, so the fiber here is easier to react with. Inside the fiber there is a channel that is filled with air in a mature fiber.

The appearance of the fibers varies depending on the degree of maturity (Fig. 2). Mature fibers have well-developed walls, as a result of which they have high mechanical properties; overripe fibers have an almost round shape, a small channel, they are more fragile; the walls of

immature fibers are poorly developed, the fibers are ribbon-like, low-strength, poorly stained. For cotton fiber, 11 maturity groups were established, characterized by a maturity coefficient from 0 to 5 points.

Conclusion

Fibers of the highest degree of maturity (overripe) have a maturity coefficient of 4.5-5 points, immature fibers – 0-1 point. The Mature cotton fiber has a twist (crimp) of 40-120 crimps per 1cm. Curl increases the tenacity of the fiber and promotes the formation of a strong thread during spinning. The length of cotton fibers varies quite widely – from 1 to 55mm. Cotton less than 20mm long is unsuitable for spinning, therefore it is called indirect. Depending on the length of the fibers, cotton is divided into short-fiber (20-27mm), medium-fiber (28-34mm) and long-fiber (35-55mm). The length of the cotton fiber determines the method of processing it into yarn and the properties of the resulting yarn. Long-fiber cotton has the smallest thickness of not more than 20 microns (125–167mtex) and is fine-fiber, the thickness of medium-fiber cotton is 20-23 μ m (167-200mtex), and short-fiber is more than 23 μ m (222-333mtex), this cotton is coarse fiber. The longer the cotton fibers, the more they are crimped.

References

1. Atamanyuk V.M., Khanik Ya.M. Mechanics Classification of disperse materials as objects of drying and filtration method. Chemical industry of Ukraine, 2007, No.3.-37-45 Pp.
2. Lukyanov P.I. Apparatus with a moving granular layer. Theory and calculation-Moscow: Mechanical engineering, 1974.-184p.
3. Lykov M.V. Drying in the chemical industry-Moscow: Khimiya, 1970.-428p.
4. Romankov P.G. Frolov V.F. Mass exchange processes of chemical technology (systems with dispersed solid phase)- Leningrad : Khimiya, 1990.-384p.
5. Kinzer D.P. Drying fuel materials etnodesarrollo composition in the dense layer: of the thesis of candidate of technical sciences - Lviv, Lviv Politekhnikal University, 2003.-20p.
6. Khanik Ya.N. Filtration drying of flat permeable materials: the dissertation of doctor of technical sciences. 05.17.08. – Lviv, Lviv Politekhnikal University, 1992.- 426 p.
7. Beletskaya L.Z. Combined filtration drying of sheet capillary-porous colloidal materials: of the thesis of candidate of technical sciences - Lviv, Lviv Politekhnikal University, 1996.-18p.
8. Duleba V.P. Filtration drying of precipitated polyacrylamide: abstract of the thesis of candidate of technical sciences - Lviv, Lviv Politekhnikal University, 1997.-17 p.

Түйін

Аннотация

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

ӘОЖ37.013.28

К.О. Джексенбаева, С.К. Примбетова, А.М. Нурбекова

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ – ӨМІР ТАЛАБЫ

Түйін

Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен қатар көптілді білім берудің маңызды алғышарты тілді ұлт мәдениетінің айырылмас бөлігі ретінде түсіну. Мәдениет – қоғамдық фактор, оның мәдени тұғырға көтерілуіне элеуметтік фактордың ықпалы зор. В.Гумбольдтың пайымдауынша, тілде белгілі бір мәдени одаққа(тілдік ұжым) тән әлемдік көрініс сақталып, бейнеленеді

Кілттік сөздер: Жаңа тұрпатты жаңғыру, білім беруді жаңарту, ұлттық сана, көпмәдениетті, тіл мәдениеті, «Цифрлы Қазақстан».

Кіріспе

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қайта түлеудің айрықша маңызды екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алдық. Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Аталған екі жаңғыру процесінің де нақты мақсат-міндеттері, басымдықтары мен оған жеткізетін жолдары бар. Мен көздеген жұмыстарымыздың бәрі дер уақытында және барынша тиімді жүзеге асарына сенімдімін. Бірақ, ойлағанымыз орындалу үшін мұның өзі жеткіліксіз. Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады [1].

Білім беруді жаңарту оқушылардың білімін ғана емес, оларды қолдану дағдыларын, атап айтқанда, функционалдық сауаттылығын немесе құзыреттілігін қалыптастырады. Сондықтан Елбасының тапсырмасы бойынша оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың ұлттық жоспары әзірленіп, бекітілді. Қазіргі заман талабы - көптілді оқыту және көптілді меңгерген маман дайындау. Бұл бағыт бойынша да жұмыстар басталып, жүргізілуде. Қазақ тілі - ұлтымыздың рухы, рухани байлығы. Тіліміздің дамуы, қоғамдағы орнын нығайту және қалпына келтіру жолында білім саласының жауапкершілігі ерекше [2].

Теориялық талдау

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» атты ұзақ мерзімді стратегиясында да білім беру мәселесіне қатысты біраз пікірлер айтылды. Жолдауда еліміздің ұзақ мерзімді дамуындағы негізгі басымдықтарды бірі ретінде білім беру саласы қарастырылған екен. Бұл

маңызды құжатта ұсыныс ретінде 2050 жылға дейін әлемдегі дамыған 30 мемлекеттің қатарына енуі үшін жеке және мемлекеттік білім беру мекемелері ұсынатын оқыту қызметтерінің арасындағы алшақтыққа жол беруге болмауы қажеттігі, білім беру жүйесі жалпы ұлттық күйінде қалуға тиіс екені ерекше аталған. Еліміздегі білім жүйесін дамыту - дәуір талабы екенін «Қазақстан-2050» Стратегиясы да айқындап берді [3].

Сол себепті Қазақстанның білім беру жүйесі санға ғана емес, сапаға негізделуі - ол бүгінгі күн талабы. Педагог кадрларының біліктілігін көтеру жұмыстарын жандандыру және білім сапасын тексеруде тәуелсіз сарапшылар рөлін күшейту жұмыстары жүргізілуде. Бір сөзбен айтқанда, еліміздің болашағының бүгінгіден де нұрлырақ болуына ықпал етіп, алға апаратын күші білімге байланыстылығы айқын көрінуде. Білім мен ғылымның дамуы - адамзат өркениетінің өлшемі. Білім саласы үнемі жетіліп, жаңарып отыруды қажет етеді. Біз өмір сүріп отырған қазіргі кезең - бұл жаңа дәуір, жаңа көзқарасты, жаңашылдықты талап ететін кезең. Соның ішінде, білім саласында болып жатқан жаңа өзгерістердің мәні мен маңызы зор. Сондықтан бүгінгі таңда педагогтардың алдында білім беруде түйінді құзыреттілікті меңгеру қажеттілігі туындап отыр. Екінші жағынан, еліміздің халықаралық экономикалық қауымдастыққа енуі білім беру саласындағы өзгерістерге байланысты жаңа жағдайда жұмыс істеуге қабілетті педагог қызметкерлердің кәсіби құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған.

“Үш тұғырлы тіл” идеясының қазақстандықтар үшін ең негізгі компоненті-ағылшын тілін үйрену. Себебі, қазақ тілін былай қоя тұрғанда, біздің қоғамда көп жағдайда орыс тілін білмеу ұят саналады. Аталған екі тілді тек қатарласа алып жүріп дамыту көзделсе, ал үшінші тілге келер болсақ, бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру – ғаламдық ақпараттар мен инновациялардың ағынынан қалыс қалмау деген мағынаны білдіреді. Көптілділікті оқыту мәселесіне шетелдік ғалымдармен қоса отандық ғалымдар да қызығушылық туғызып отыр. Шетелдік зерттеулерде көптілділік мәселесі түпкілікті қарастырылған, ал отандық зерттеулерде көптілділікті оқыту мәселесі жөнінде жеткілікті ғылыми-зерттеулер жүргізілмеген, бірақ осы бағыттағы жұмыстар өз бастамасын тапқан. Көптілді білім берудің проблемасы туралы зерттеу барысында отандық және шетелдік әдебиеттер мен мәліметтерге сүйенсек, әр мемлекет көптілді білім беру жүйесінде өзіне тән ерекшелігі бар екені байқалады. Бірақ барлық жағдайларда ең маңыздысы – адам факторы, яғни көптілді білім беру барысында жеке адамның ұлтына, мәдениетіне, діліне, т.б. құндылықтарына мән берілуде. Мысалға, Орта Азия елдеріндегі көптілді білім беру мәселесімен айналысатын халықаралық ұйымының зерттеулері бойынша бұл өңірлерде, әсіресе, екітілділік басым, яғни кезінде Кеңес Үкіметі орныққан бұл елдерде орыс тілінің ықпалы басым, тіпті кейбір жағдайларда аталған елдерде орыс тілінің үстемдігін байқап тұрамыз [4].

Сонымен қатар бірінші кезекте, білім беру сапасы, сапалы дайындалған педагогтармен анықталады. Білім беру ұйымдарындағы педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету және олардың ішіндегі біліктілікті арттыру бағдарламаларын жаңарту, бірқатар міндеттерді шешудегі берілген ресурсты дамытуды қамтамасыз етуді көздейді, білім алуудағы оның қажеттіліктерін қанағаттандыру, тез өзгермелі әлемдегі табысты қамтамасыз ету, мемлекеттің экономикалық дамуы үшін адамдық капиталдың бәсекеге қабілетті дамуы Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудағы зияткерлі жан дүниесі дамыған Қазақстан Республикасының азаматын жалпыға білім беретін мектептерде қалыптастыру болып табылады.

Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын. Бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытын атап өтер едім. Іші бағыты:

Бәсекелік қабілет. Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін [5].

Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», - дегендей, ары қарай үш тілде білім беру туралы ой қозғасам [6].

Білім берудің аясы әлемнің жан-жақтылығы мен мәдениеттің әр түрлі үлгілерімен таныстыра алуы керек, кем дегенде олармен таныстыруға мүмкіндік жасау керек. Жеке тұлғаның білім, құндылықтар мен қағидаттарының және т.б. сәйкес жиынтықтардың қалыптасуы және ұйымдастырылуы білім жүйесіне байланысты. Бастапқы кезеңнен бастап, ақпараттың әртүрлілігін таңдауын, олардың мөлшері мен көлемін, сол ақпараттың кезеңі мен меңгеру әдістерін алдын ала жоспарлайды. Сол арқылы, педагогикалық ұйымдастыру үдерісіндегі тілді меңгерудің негізі болып табылады. Көптілді білім беру үдерісінің отандық білім беру жүйесінде іске асырылуы үшін негізгі нақты түсініктердің айқындалуын талап етеді. «Көптілді білім беру» терминіне анықтама бермес бұрын, осы терминмен байланысты «көпмәдениеттілік», «тіл» және «білім» түйіндеме ұғымдарын және олардың өзара байланыстарын қарастыруымыз қажет. Мәдениет (латын тілінен cultura – өңдеу, тәрбиелеу, білім, даму) жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол – өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс. Адамдар өздерін қоршаған ортаға, оның әлеуметтік және мәдени қатынасына әсер етеді, өзгертеді. Олар оны өз мақсатына пайдаланады. Болашақ қоғамға, ұрпаққа мұра етіп қалдырады, ал ол мұра белгілі жағдайда үнемі дамуда болады.

Тәрбие және білім теорияларымен жұмыс жасап жүрген өзіндік орны бар беделді ғалым – Карл Гранттың гипотезасы бойынша, «білім, көпмәдениетті болып табылатын болса», онда ол білім «melting pot» теориясына (балқытылған қазан, бұнда барлық ұлттар жоғалып кетеді) тиімді түрде қарсы тұра алатын тәрбие мен білім түрін көрсете алады. Бұл жағдайда егер тәрбие барлық мәдениеттердің жан-жақтылығы мен әр түрлігін қолдайтын болса, оқушылардың жеке бас ерекшеліктерін ескерсе, ол тұлғаны шектемейді, қайта оған оқу-тәрбие жоспарын толыққанды жасауға мүмкіндік береді. Осының көрсеткіші ретінде, бұрындары көптеген американдық зиялылар АҚШ-ты «балқытылған қазан» деп айтса, қазіргі уақытта өз мемлекеттерін «салат ыдысымен» салыстырғанды жөн көріп отыр, себебі, онда барлық ұлттар араласқанымен, олардың әр-қайсысы өз ерекшелігі мен даралығын сақтайды.

Осылайша көпмәдениетті білім беру – қоғамдағы әр түрлімәдениет құндылықтары мен олардың қағидаларына, әрекет формалары мен үлгілерін сақтауға және олардың дамуына бағытталған білім беру. Бұл құбылысты Джеймс және Джозеф Бойерлар тарихи және ұлттық мұраға бірдей дәрежеде көңіл бөлінетін бағдарлама ретінде бейнелейді. Халықаралық білімге арналған конференцияның 43-сессиясы барысында (Женева, 1992) білім берудің қолайлы концепциясында айтылғандай, ұлттардың жеке дара қасиеттері ерекшелендіріліп «жайқалған баққа» теңелген және ұлттарды сондағы гүлдер ретінде қарастырған. Бұл метафора жалпы білім беруде «таңдау» ұстанымын және бірдей мүмкіндіктердің мағынасын аша түсті. Көпмәдениетті білім беру жүйесінің негізгі идеясы сұхбат қағидаты мен әр түрлі мәдениеттердің байланыстары. Демек, мәдениет толық түрде тек өзара мәдениет аралық сұхбатпен әрекеттескенде ғана түсінікті әрі айқын бола алады.

Көпмәдениетті білім берудің мақсаты – әртүрлі мәдениет орталарында бейімделуге

көмектесетін мәдениетаралық іскерліктерді дамыту. Білім беру жүйесіндегі көпмәдениетті білім беру концепциясы біріншіден, мәдениеттің әр түрлілігін, ұлттық және адамгершілік құндылықтарының диалогтік ара қатынасын ескереді. Екіншіден, білім жүйесі өзінің тұтастығымен қоғамнан жекеленбей, қайта өз тәжірбиесін ұсынады және оны таратады. Көптеген мәдениеттердің екі-үш тілдерді қосуына байланысты, білім жүйесі өзінің мазмұны мен ұйымдастырылуында екі тілділік ұстанымын қарастырмауы мүмкін емес. Себебі, тіл – мәдениеттің қайнар көзі. Өйткені, ол мәдениеттің құрастырушы бір бөлігі, сонымен қатар, тіл мәдениетін танытудағы негізгі құрал, себебі біз ол арқылы мәдениетті меңгереміз.

Тіл мәдениетінің жалпы сипатын танытады, негізгі ақпаратты сақтайды, жинақтайды, таратады. Осыған байланысты тіл әрбір этникалық қоғамдастықта этностың мәдени ерекшелігін танытатын фактор ретінде, мәдениеттің тіл арқылы ұрпақтан ұрпаққа жетуін қамтамасыз етеді. Осылайша, ұлтты бір тұтастырып, бүтіндігін сақтайды [6]. Тіл мен мәдениет екі түрлі семиотикалық жүйеде танылғанымен, бір-бірін толықтыратын, өзара тығыз байланысты тұтас жүйе. Көптілді білім беру көптілді тұлғаны үш не одан да көп тілді меңгеруі арқылы қалыптастыруға бағытталған үдеріс.

Сонымен қатар көптілді білім берудің маңызды алғышарты тілді ұлт мәдениетінің айырылмас бөлігі ретінде түсіну. Мәдениет – қоғамдық фактор, оның мәдени тұғырға көтерілуіне әлеуметтік фактордың ықпалы зор. В.Гумбольдтың пайымдауынша, тілде белгілі бір мәдени одаққа (тілдік ұжым) тән әлемдік көрініс сақталып, бейнеленеді. Бұл дегеніміз басқа елдің тілін меңгере отырып, біз оның ұлттық мәдени ерекшеліктерін түсіне отырып, сезінетіміз даусыз. Д.С. Лихачев: «Тіл – дәстүрлі ұлттық мәдениеттің дәнекері», - деп есептеуінің басты себебі, тіл ең алдымен, адамның мәдени тұрмысында қоғамның әл-ауқаты мен рухани мәдениеті туралы хабар беру үшін қолданылатын құралы болып есептеледі. Ғалымдардың ойынша, егер тіл заттық немесе вербалдық тұлғада сомдалған мағыналардың жиынтығы болса, ұлттық сана тіл арқылы вербалды түрде сомдалып, ғаламның бейнесін суреттейді. В.Фон Гумбольдт еңбектерінде тіл мен мәдениеттің қарым-қатынасы келесі тұжырымдар арқылы көрсетілген: 1) материалдық және рухани әдебиет тілде көрінеді; 2) кез келген мәдениет ұлттық сипатқа ие және оның ұлттық сипаты тілде көрінеді; 3) ұлттық рухты жалғастырушы [7].

Тіл мәдениеттің жалпы сипатын танытады, негізгі ақпаратты жинайды, сақтайды және жеткізеді. Осыған сай тіл әрбір этникалық қоғамдастықта бір жағынан этностың мәдени ерекшелігінің факторы ретінде, екінші жағынан тіл шеңберінде мәдениеттің ұрпаққа жалғасуын қамтамасыз етеді. Осылайша қазіргі келер ұрпақты бір тұтастырып, бүтіндікке байланыстырады.

Нәтижелер мен талқылау

Тілдерді меңгеру тілдер мәдениетіне әуестік тартады, сондықтан да ЮНЕСКО оқушыларды, ең алдымен, ұлттық таныс орта мәдениеті мен таныстырып, одан әрі қарай бұдан кеңірек, яғни көп ұлтты мемлекеттен құралған үлкен ұлттың мәдениетіне өту керектігін айтады. Дәстүрлі түрде екінші тілді меңгерудің қажеттілігі кәсіби өсу мен байланысты. Қазіргі уақытта екінші тілді білу әлемнің беделді университеттерінде білім алуға үлкен мүмкіндік ашады. Ал, бұл әлемдік стандартқа сай диплом алу, кепілдендірілген жоғарғы көлімде төлінетін еңбек ақы және абыройлы жұмыс. Бұл мақалада «көпмәдениетті білім беру» терминін қарастырдық, бұндағы мақсат – «көптілді білім беру» ұғымының мәнін ашу. Қорыта келгенде, жаһандану заманында көпмәдениетті тілдік білім беру – өз мәдени құндылықтары мен қатар өзге ұлт өкілдерінің құндылықтары мен салт-дәстүрін құрметтейтін, оларға толерантты қарайтын білімді әрі көпмәдениетті жан-жақты тұлғаның қалыптасуына үлесін тигізетіні сөзсіз.

Қорытынды

Қорыта келе, қазіргі талаптың басты міндеті - педагог мамандардың кәсіби құзырлығын қалыптастыру мен біліктілігін үздіксіз арттыруды, ғылыми- әдістемелік қызметтің жаңашылдығын, түрлері мен әдістерін іздестіруді қамтамасыз ету, оны үйлестіре білу болып

отыр. Сондықтан қазіргі заманауи білім беруде әр оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуда. Өйткені, мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Адамның жақсы білім алуын, табысты оқуын, ақыл-ойының дамуын жоғары дәрежеде ұйымдастыру егеменді елімізді одан әрі дамытатын азаматтарды тәрбиелеуде маңызды қадам болып табылады. Терең білім - тәуелсіздігіміздің тірегі, ақыл-ой - азаттығымыздың алдаспаны.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
2. Алметов Н.Ш., Касенова Р.К. Многоязычное обучение в школах Казахстана: опыт, проблемы и решения // Педагогика, 2011, №5, С. 117-122.
3. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.
4. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. // Қазақстан мектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.
5. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
6. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
7. Бахешева «Білім-Образования» инновациялық үрдістер және мектеп мұғалімдері. 2003, №2, Б. 3-7.

Аннотация

«Рухани жанғыру» - это не просто работа, которую нужно начинать сегодня. Наиболее важным условием для нового типа обновления является сохранение этого национального кодекса. Без этого пробуждению легко стать эхом. Но ясно, что для сохранения национального кодекса невозможно вселить в вас все хорошее и плохое, уверенность, которая будет опираться на будущее, качества, которые будут двигаться вперед, прыгуны от бедра, привычки от бедра не будут подорваны в национальном сознании. Суть возрождения заключается в том, что оно до сих пор не должно придерживаться исторических традиций и национальных традиций. Наоборот, необходимо уметь превращать древние традиции в важнейшие предпосылки успешной модернизации. Если страна не сможет получить питание из национально-духовных корней, она начнет теряться. В то же время понимание важнейшей части многоязычного образования как неотъемлемой части языковой культуры. Культура является социальным фактором, и на ее влияние на культурный фон влияет социальный фактор. В. Гумбольд считает, что язык характеризуется всемирным представлением определенного культурного союза.

Abstract

Spiritual renewal is not just work that needs to be started today. The most important condition for a new type of update is to maintain this national code. Without this awakening, it is easy to echo. But it is clear that to preserve the national code, it is impossible to instill in you all the good and bad, confidence that will be based on the future, qualities that will move forward, jumpers from the hip, habits from the hip will not be undermined in the national consciousness. The essence of the revival is that it still does not have to adhere to historical traditions and national traditions. On the contrary, it is necessary to be able to turn ancient traditions into the most important prerequisites for successful modernization. If a country cannot get food from national-spiritual roots, it will begin to get lost. At the same time, understanding the most important part of multilingual education as an integral part of linguistic culture. Culture is a social factor, and its influence on the cultural background is influenced by the social factor. V. Humboldt believes that language is characterized by a worldwide representation of a certain cultural union .

ӘОЖ 541.18

Е.Н. Жанатов, К.А. Утебаев, П.А. Кожабекова

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

**ЖОО КАФЕДРАЛАРЫ МЕН ФАКУЛЬТЕТТЕРІНДЕ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН
БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУШЫЛАР ҚЫЗМЕТІН РЕЙТИНГТІК
БАҒАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ**

Түйін

Мақалада оқытушылардың, кафедралар мен факультеттердің қызметін бағалау үшін Қазақстандық ЖОО-да қолданылатын рейтинг есебі жүйесінің әртүрлі түрлері қарастырылады. Автор келесі сұраққа ерекше назар аударады: жұмыста қолданылатын жұмыс схемалары дұрыс рейтингтік баға береді ме әлде жоқ па? Ең жоғары рейтингті әрдайым объективті жақсы жұмысы бар университет алады, солай емес пе? Мақалада Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінде ЖОО рейтингін есептеудің әртүрлі схемалары бойынша жұмысқа орналасу тәжірибесі қолданылды. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің "Атамекен" ҰКП мен Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің бірлескен жұмысы аясында құрылған Қазақстанның жоғары оқу орындарының рейтингіне сәйкес, Қарағанды мемлекеттік университеті, Е. А. Бөкетов атындағы ҚарМУ және Нархоз университетімен қатар, өз мамандықтарының сапасы, өзектілігі және қазіргі заман бойынша ең жоғары көрсеткіштерімен көшбасшылар қатарына енді.

Кілттік сөздер: ЖОО, рейтингтік бағалау, кафедра, ҚарМТУ, факультет, баллдық жүйе, көрсеткіштер

Кіріспе

Қазіргі уақытта Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарында білім беру сапасын бағалау, басқару жүйесін құру және енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Бұл жұмыстардың өзектілігі Қазақстандық білім беру саясатының негізгі міндеттерінің бірі болып табылатын білім сапасын бағалаудың жалпыұлттық жүйесін құруға бағытталған бірқатар үкіметтік шешімдерге негізделген. Мысалы, 2005 жылдан бастап жоғары оқу орнының ішкі жүйесінің тиімділігі үшін білім сапасын қамтамасыз ету жоғары оқу орындарын мемлекеттік аккредитациялау өлшемдері мен қызмет көрсеткіштерінің тізіміне енгізілген.

Білім беру сапасын бағалау және басқару жүйелерін құру жөніндегі жұмыстар жоғары оқу орны ішіндегі сапаны басқару жүйелерінің тұжырымдамалық модельдерін құру бағытында да, сондай-ақ осы жүйелердің элементтерін кезең-кезеңімен әзірлеу және енгізу бағытында да жүргізіледі. Жоғары оқу орны ішіндегі сапаны басқару жүйесінің маңызды элементтерінің бірі - оқу үдерісін жүзеге асыратын оқытушылар ұжымы мен оқытушылардың қызмет нәтижелерін бағалаудың рейтингтік жүйесі болып табылады.

Соңғы жылдары көптеген қазақстандық жоғары оқу орындарында кафедралардың, факультеттердің және жекелеген оқытушылардың рейтингтік бағаларын алу жүйесі әзірленіп, енгізілді. Әрбір жоғары оқу орны өзінің бастапқы мәліметтерінің жеке тізімін және рейтингті есептеудің өзіндік жүйесін пайдаланса да, біз қарастырған барлық жүйелерді екі топқа бөлуге болады.

Бір топқа рейтингтік бағалар Қазақстанның Білім және Ғылым министрлігі қолданатын жоғары оқу орындары мен мамандықтардың рейтингтік бағалау принциптері бойынша анықталатын жүйелер кіреді. Мұндай рейтингтерді есептеу жүйелерінде әр типті деректерді бір өлшемге келтіру үшін нормаландыру қолданылады. Мұндай жүйелер, мысалы, Қазақ

ұлттық аграрлық университетінде, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінде жұмыс істейді.

Ал басқа топқа рейтингтік бағалар орындалған жұмыс бірлігі үшін оқытушыларға (кафедраларға, факультеттерге) есептелетін баллдардың сомасы негізінде есептелетін жүйелер енгізілген. Мұндай рейтингті есептеу жүйелері, мысалы, Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінде, Қазақ ұлттық өнер университетінде, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінде, Атырау Мұнай және газ университетінде және басқа да жоғары оқу орындарында қолданылады.

Рейтингті есептеу жүйелерінің екі түрін қарау кезінде бізді келесі сұрақ қызықтырды: жұмыс көрсеткіштерін жинақтаудың қолданылатын схемалары әділ рейтингтік баға алуға мүмкіндік бере ме? Әйтпесе, жұмыс көрсеткішінен объективті жақсы адам әрдайым жоғары рейтингке ие бола ала ма?

Бұл мәселені зерттеу барысында, біз 2009 жылдан бастап Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінде (ҚарМТУ) қолданылған жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтерді есептеудің әртүрлі сызбаларын қолдану тәжірибесіне жүгіндік.

Бастапқы деректерді нормалауды пайдаланатын рейтингтерді есептеу әдістемесі

Білім және Ғылым министрлігінде осы типтегі жоғары оқу орындарының ішкі рейтингтерін есептеу жүйесінің негізіне алынған иерархиялық құрылымы бар. Иерархияның жоғарғы деңгейінде рейтинг жоғары оқу орнының потенциал рейтингінің және белсенділік рейтингісінің жиынтығымен ұсынылған. Осы рейтингтердің әрқайсысы бөлімдер бойынша рейтингтердің өлшенген сомасы ретінде есептеледі. Өз кезегінде бөлім бойынша рейтингтер осы бөлімнің кіші бөлімдері бойынша нормаланған рейтингтердің өлшенген сомасы ретінде есептеледі. Соңында, кіші бөлім бойынша рейтингтер (Әдістемеді ол жергілікті критерий деп аталады) бастапқы деректерді қамтитын формулалар бойынша есептеледі.

Мысалы, белсенділік рейтингі "кадрларды даярлау" және "білім мен технологияларды өндіру және сынақтан өткізу" бөлімдерін қамтиды. "Кадрларды даярлау" бөлімі "мамандарды даярлау" және "магистратураның тиімділігі" (және т.б.) кіші бөлімдерден тұрады, олар студенттердің жалпы санымен және бір білім алушыға магистрлік диссертацияларды қорғау санымен сипатталады. Мұндай сандық көрсеткіштердің сәйкес келмеуіне байланысты оларды жеке ЖОО-ның әрбір көрсеткішін барлық жоғары оқу орындары бойынша осы көрсеткіштің ең жоғарғы мәніне бөлу жолымен нормалайды. Барлық нормаланған көрсеткіштер нөлден бірлікке дейінгі мәндерді қабылдайды, бұл олардың мәндерін салыстыруға мүмкіндік береді [1].

Біз қарастырған жоғары оқу орнының ішкі рейтингтерін есептеу әдістемелері кіші бөлімдер рейтингтерінің деңгейін пайдаланбайды. Бұл оңайлату жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтерді анықтау үшін пайдаланылатын бастапқы деректер санының едәуір аз болуына байланысты жасалды. Рейтинг бөлімдер бойынша рейтингтердің мөлшерленген сомасы ретінде анықталады, ал бөлім бойынша рейтинг жұмыстың нормаланған көрсеткіштерінің мөлшерленген сомасы ретінде анықталады [7, 8].

Жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтерді анықтау үшін келесі бөлімдер жиі қолданылады:

- * кадрлық әлеует,
- * оқу-әдістемелік жұмыс,
- ғылыми-зерттеу жұмысы,
- негізгі қорлардың өсуі және өңделетін қаражат.

1-Кестеде кафедра жұмысының кейбір "танымал" көрсеткіштері келтірілген, олар біз қарастырған рейтингті анықтау әдістемелерінде бар.

Осы типтегі әдістемелер әділ рейтингтік баға алуға мүлдем кепілдік бермейтінін көрсету үшін тривиальды мысалдарды қарастырайық.

Біз факультетте кафедралар рейтингтерін есептеу қажет деп мысал келтірейік. Сонымен қатар, факультетте екі кафедра бар және олардың жұмыс көрсеткіштері тек екі позицияда ғана ерекшеленеді деп қарастырсақ: бірінші кафедрада екі оқулық, ал екінші — бір оқулық және бір оқу құралы бар деп алсақ. Есептеулерді қарапайымдау үшін барлық қалған көрсеткіштер нөлге тең деп есептейміз. Кафедралардың рейтингісі есептеу 2-кестеде келтірілген.

1-кесте. Кафедралар рейтингілерін есептеу үшін алынатын көрсеткіштер мысалдары

№ p/c	Көрсеткіш	Маңыздылық коэффициенті
	Оқу-әдістемелік жұмыс	1,0
1	Білім және ғылым министрлігі, ЖОО ОӘБ және ҒӘК грифі бар оқулықтар саны	1,0
2	Білім және ғылым Министрлігінің, ЖОО ОӘБ және білім және ғылым министрлігінің ҒӘК грифі бар оқу құралдарының саны... (өзге де көрсеткіштер)	0,6
	Алынатын қаражат	1,0
1	Өз күшімен орындалатын мемлекеттік бюджет жұмыстарының көлемі, тг.	1,0
2	өз күшімен орындалатын шаруашылық келісім-шарт жұмыстарының көлемі, тг... (өзге де көрсеткіштер)	1,0

Әлбетте, алынған рейтинг 2-кафедраны 1-кафедрадан жоғары қойған жоқ. Неге осылай болатынын түсіну үшін тағы бір мысал келтірейік.

Екі кафедраның жұмыс көрсеткіштері тек екі бағыт бойынша ғана ерекшеленеді деп көрейік: бірінші кафедрада 100 мың теңге көлемінде мемлекеттік бюджеттік жұмыс көлемі орындалған делік. Ал екіншісінде - мемлекеттік бюджеттік және шаруашылық келісім-шарт жұмыстарының көлемі бір теңгеге тең. Барлық қалған көрсеткіштер нөлге тең. Бұл мәліметтер бойынша кафедралар рейтингінің есебі 3-кестеде келтірілген.

Біз рейтингтердің абсолюттік мәнін алдық: 2-кафедра тапқан 2 тг., 100 мың теңге тапқан 1-кафедрадан жоғары қойылды. (жұмыстың өзге де тең көрсеткіштерінде).

Неге біз осындай рейтингтік бағалардың әділетсіздігі немесе абсурдылығына жеңіл қарауымыз керек? Өйткені, екі кафедраның ерекшеленетін жұмыс көрсеткіштері абсолютті мәндерде бір-бірімен салыстырылады.

Осыны түсіне отырып, неге біздің мысалдарда дұрыс емес бағалар алғандығын түсіну оңай: әр типті көрсеткіштердің салыстырмалылығына қол жеткізу үшін орындалатын нормалау бір-бірімен салыстыруға болатын көрсеткіштерден орындалған болатын. Ал мұндай көрсеткіштерден нормалауды орындау кезінде олардың абсолюттік мәндердегі айырмашылығының дәрежесі жоғалады [5].

Осыдан осы үлгінің әдістемесінде әділетсіз немесе тіпті абсурдтық рейтингтік бағалауды алуды болдырмау үшін қарапайым ережелердің бірі қажет: жұмыс көрсеткіштерін қалыпқа келтіруді жүргізгенге дейін барлық салыстырмалы көрсеткіштер бір интегралдық көрсеткішке топтастырылуы тиіс (мөлшерленген сома түрінде).

4-кестеде кафедра рейтингтерінің есебі бар, онда жұмыстың салыстырмалы көрсеткіштері келесідей екі интегралды көрсеткішке топтастырылған. Олар: "Жарияланды" және "Іске қосылды".

Кафедра жұмысының мұндай рейтингтік бағасы бізге өте әділ.

Сондай-ақ, кейбір нақты жағдайларда жұмыстың маңызды емес көрсеткіштері көп. Бұл жұмыс көрсеткіштерін дұрыс топтастырмауға байланысты болатын әділетсіз рейтингтік бағалардың пайда болуын жасырады.

Сонымен қатар, рейтингті анықтаудың бірде-бір жоғары оқу орны әдістемелерінде

(деректерді нормалау) біз танысу мүмкін болған, салыстырмалы көрсеткіштерді топтастыру ережесі сақталмағанын атап өтуге болады. Тіпті Білім және Ғылым министрлігінің жоғары оқу орындары мен мамандықтардың рейтингілерін анықтау әдістемесінде де жоғары оқу орындары жұмысының барлық салыстырмалы көрсеткіштері интегралды көрсеткіштерге теңестірілген емес [2].

2-кесте. Факультет ішіндегі кафедралар рейтингін есептеу үлгісі

Көрсеткіш	1-ші Кафедра	2-ші Кафедра
Оқулықтар	2	1
Оқу құралдары	0	1
Оқулықтар (қалыпты)	$2 / 2 = 1$	$1 / 2 = 0,5$
Оқу құралдары (қалыпты)	$0 / 1 = 0$	$1 / 1 = 1$
1-кестеден маңыздылық коэффициенттерін қолдану арқылы алынған рейтинг есебі	$1,0 \times 1 + 0,6 \times 0$	$1,0 \times 0,5 + 0,6 \times 1$
Кафедра рейтингі	1,0	1,1

3-кесте. Факультет ішіндегі кафедралар рейтингін есептеу үлгісі

Көрсеткіш	1-ші Кафедра	2-ші Кафедра
Мемлекеттік бюджет жұмыстары	100 000	1
Шаруашылық келісім шарт жұмыстары	0	1
Мемлекеттік бюджет жұмыстары (қалыпты)	$100\ 000 / 100\ 000 = 1$	$1 / 100\ 000 = 0,00001$
Шаруашылық келісім шарт жұмыстары (қалыпты)	$0 / 1 = 0$	$1 / 1 = 1$
1-кестеден маңыздылық коэффициенттерін қолдану арқылы алынған рейтинг есебі	$1,0 \times 1 + 1,0 \times 0$	$1,0 \times 0,00001 + 1,0 \times 1$
Кафедра рейтингі	1,0	1,00001

4-кесте. Интегралды көрсеткіштерді пайдалана отырып, кафедралар рейтингін есептеу үлгісі

Көрсеткіш	1-ші Кафедра	1-ші Кафедра
Оқулықтар	2	1
Оқу құралдары	0	1
Мемлекеттік бюджет жұмыстары	100 000	1
Шаруашылық келісім шарт жұмыстары	0	1
Интегралдық көрсеткіш "Жарияланды»	$1,0 \times 2 = 2,0$	$1,0 \times 1 + 0,6 \times 1 = 1,6$
Интегралдық көрсеткіш "Іске қосылды»	100 000	2
"Оқу-әдістемелік жұмыс" бөлімі бойынша рейтинг (қалыптандырудан кейін)	1,0	0,8
"Өңделетін қаражат" бөлімі бойынша рейтинг (қалыптандырудан кейін)	1,0	0,00002
Кафедра рейтингі	2,0	0,80002

Баллдық жүйені пайдаланатын рейтингтерді есептеу әдістемесі

Баллдық жүйені пайдаланатын рейтингті есептеу әдістемесі келесі принцип бойынша құрылған: қызметкерлер (кафедралар, факультеттер) жұмысының барлық көрсеткіштері жалпы кестеге жинақталған. Жұмыстың әрбір көрсеткіші өзінің өлшем бірлігі мен осы жұмыстың бірлігі үшін есептелетін балл саны болады. Мысалы, монографияны басып

шығару баспа парақтарында өлшеніп, бір баспа парағы үшін 5 баллдан бағалануы мүмкін. Республикалық көрмеге қатысу көрмеге берілген экспонаттарда өлшенуі бір экспонат үшін 2 баллдан бағалануы мүмкін.

Рейтингті анықтау үшін балл жүйесін пайдаланатын кейбір жоғары оқу орындарында жұмыстың барлық көрсеткіштері әлеует көрсеткіштеріне және белсенділік көрсеткіштеріне бөлінеді. Рейтинг - әлеует рейтингінің және белсенділік рейтингінің өлшенген сомасы ретінде есептеледі, ал әлеует пен белсенділік рейтингтері баллдық жүйе бойынша анықталады.

Бір қарағанда, мұндай есептеу схемасы рейтингтердің әділ мәнін алуға мүмкіндік береді деп көрінуі мүмкін. Бұл ретте рейтингтік бағалардың әділдік дәрежесі жұмыстың пайдаланылатын көрсеткіштері тізімінің толықтығына және әр түрлі көрсеткіштер арасындағы баллдардың ойластырылған арақатынасына ғана байланысты болады. Шын мәнінде, барлығы күрделі және рейтингтерді есептеудің баллдық жүйесі елеулі кемшіліктерден тұрады [3].

Біздің университеттің ішкі рейтингтерін есептеу үшін жұмыс көрсеткіштері мәліметтер базасынан бір мысал келтіреміз. Университет кафедраларының бірі өзінің ерекшелігіне байланысты жыл сайын көптеген күрделі емес экспонаттары бар көрмелерге қатысады. Бұл экспонаттардың саны бір жылда үш жүз бірліктен асты. Басқа кафедра студенттермен жұмыс істеу ерекшелігіне байланысты жыл сайын көлемі А4 форматындағы бір парақтан аспайтын жүз әдістемелік нұсқаулар шығарады. Егер ҚарМТУ-да рейтингті есептеу үшін баллдық жүйе пайдаланылса, олардың қызметінің басқа бағыттары бойынша көрсеткіштері қандай болғанына қарамастан, екі кафедра өз жұмысының тек бір көрсеткіші есебінен бірінші орындардың бірін алды.

Әрине, бұл жағдайды жұмыстың белгілі бір көрсеткіштерінің маңыздылығын (бірлік үшін балл санын) азайту есебінен дұрыс шешпейді. Жеңімпаздарды анықтау ережесі (есептеу әдістемесі) жарыс басталғанға дейін бекітілуі тиіс.

Ал енді жоғары оқу орнының ішкі Білім беру сапасын басқару жүйесінде рейтингті анықтау жүйесі қандай рөл атқаратынын еске алу керек. Рейтингтік жүйе ағымдағы ішкі Менеджменттік деректер алу үшін, оқытушылар мен оқытушылық ұжымдардың оқу, оқу-әдістемелік, ғылыми-зерттеу және басқа да қызмет түрлері жиынтығы бойынша үздіктерді материалдық және моральдық көтермелеу үшін құрылады. Бірінші, екінші дәрежелі жұмыс көрсеткішіндегі "үздік" жетістіктері үшін емес, жоғары оқу орындары ішіндегі қызметтің барлық түрлерінің жиынтығы бойынша жақсы нәтижелер үшін көтермелеу керек.

Баллдық жүйелер рейтингтерді есептеудің сызықтық (иерархиялық емес) принципін қолданады. Мұндай жүйелерде бір көрсеткіштің шексіз өсуі есебінен рейтингтің шексіз өсуіне жол бермеу мүмкін емес.

Бұл жерде жұмыстың интегралдық көрсеткіштері деңгейінде нормалауды пайдаланатын иерархиялық жүйелермен салыстырғанда баллдық есептеу жүйелерінің басты кемшілігі тұрады. Нормаланған жүйелерде бір көрсеткіштің жалпы рейтингке ең жоғары үлесі жұмыстың тиісті интегралдық көрсеткішінің салмақтық коэффициентінің (мәнінің) шамасынан аспайды, ал жоғары рейтингке жұмыстың көптеген көрсеткіштері бойынша жақсы нәтижелер есебінен ғана қол жеткізілуі мүмкін [6].

Сонымен, мақалада жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтік бағалауды анықтау әдістемесін құру кезінде туындайтын кейбір мәселелер қарастырылды.

Рейтинг жүйесін пайдаланудың жеті жыл ішінде ҚарМТУ рейтингті есептеудің әртүрлі әдістемелерін сынақтан өткізді. Әділ рейтингтік баға алу міндетін шеше отырып, біз тап болған барлық проблемаларды егжей-тегжейлі талқылау бұл жұмыстың шеңберінен тым алыс.

Біздің көзқарасымызша, жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтерді есептеу жүйесін нормалауды пайдаланатын иерархиялық жүйе жеткілікті икемді болып табылады. Салыстырмалы көрсеткіштерді ортақ интегралдық көрсеткіштерге топтастыру ережелерін

сақтаған кезде (қалыпқа келтіруді орындағанға дейін) ол әділетсіз рейтингтік бағалардың пайда болуына айтарлықтай қарсы тұрады.

Баллдардың жиынтығы бойынша рейтингті есептеу жүйесіне келетін болсақ, оны қолдануды тек бір жұмыс көрсеткішінің шексіз өсуі кезінде рейтингтің шексіз өсуіне кедергі келтіретін тетіктер болған жағдайда ғана ұсынуға болады [4].

Қорытынды

Кез келген жағдайда жоғары оқу орны ішіндегі рейтингтерді есептеу әдістемесін жасауға ұқыпты қарау керек. Егер рейтингтік бағаға сәйкес үздік оқытушылар мен кафедраларды материалдық және моральдық көтермелеу жеңілдігі қарастырылған болса (көптеген ЖОО-да орын алатындай), онда әділетсіз рейтингтік бағалардың пайда болуы білім беру сапасын басқарудың барлық жоғары оқу орындарының ішкі жүйесінде едәуір азая түсуі әбден мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Джонсон М. Битва за персонал. СПб.: Питер, 2004, 304 с.
2. Емельянов О. Реконструкция вузов потребкооперации и реализация человеческого потенциала // Проблемы теории и практики управления, 2007, №2, С. 121-126.
3. Бордовская, Н.В. Методика оценки качества деятельности преподавателей вуза: метод. рек. СПб и Архангельск: ПГУ, 2003, 72 с.
4. Микони С.В. и др. Система выбора и ранжирования «Свирь»: Труды междунар. конгресса «Искусственный интеллект в XXI в.». М., 2001, Т. 1, С.500-506.
5. Рейтинг российских университетов: Материалы Министерства общего и профессионального образования РФ. М.: Карьера, 1999, 30 с.
6. Азарьева В.В., Круглов В.И., Пузанков Д.В. и др, Методика оценки систем качества образовательных учреждений. СПб.: СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2010, 88 с.
7. Васильева Е.Ю. Рейтинг преподавателей и кафедр в ВУЗе. СПб.: РГПУ им А.И. Герцена, 2007, 48 с.
8. Васильева Е.Ю., Граничина О.А., Трапицын С.Ю. Рейтинг преподавателей, кафедр и факультетов в ВУЗе. СПб.: РГПУ им А.И. Герцена, 2007, 159 с.

Аннотация

В статье рассматриваются различные виды систем расчета рейтинга, используемые в казахстанских вузах для оценки деятельности преподавателей, кафедр и факультетов. Автор уделяет особое внимание следующему вопросу: используемые схемы работ в работе дают правильную рейтинговую оценку, не так ли? Самый высокий рейтинг всегда получает университет с объективно лучшей работой, не так ли? В статье был использован опыт трудоустройства по разным схемам расчета рейтинга вуза в Карагандинском государственном техническом университете. Согласно рейтингу вузов Казахстана, составленному в рамках совместной работы НПП РК «Атамекен» и Министерства образования и науки Республики Казахстан, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, наряду с университетом Нархоз и КБТУ, вошел в число лидеров, продемонстрировав наиболее высокие баллы по качеству, актуальности и современности своих специальностей.

Abstract

The article considers different kinds of systems of rating's calculation, using in Kazakhstan universities for assessment of instructors', departments' and faculties' activity. The author devotes special attention the next question: the used schemes of activities in work gives rightful rating assessment, doesn't it? The most high rating always gets university with objective best activities in work, doesn't it? In the article was used the experience of employment for different schemes of rating's internal university's calculation in the Karaganda State Technical University. According to the rating of Kazakhstan universities, compiled in the framework of joint work of the national chamber of entrepreneurs of the Republic Kazakhstan "Atameken" and the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, E.A. Buketov Karaganda State University was listed among the leaders, demonstrating the highest quality, relevance and

modernity of it's specialties.

ӘОЖ 02:37

А.Г. Исенгалиева, Х.К. Шамбулова

филол.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

әдіскер, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

КІТАПХАНАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕ ДАМУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ

Түйін

Мақала кітапхана педагогикасының ғылыми пән ретінде қалыптасуы мен даму мәселелеріне, сонымен қатар әртүрлі тарихи кезеңдерде кітапхана-педагогикалық қызметте болып жатқан өзгерістерді талдауға арналған. «Кітапханалық педагогика» ұғымының эволюциясы, балалар мен жасөспірімдер оқуы саласындағы отандық жазушылардың, сыншылардың, педагогтардың, кітапханашылардың көзқарастары қарастырылды. Кітапханалық педагогиканың қалыптасуы мен дамуы көрсетілген. Өсіп келе жатқан адам тұлғасының дамуына, оған білім беру мен тәрбиелеуге ықпал ететін кітапханалық-педагогикалық қызметтің тұтас тұжырымдамасын іске асыру қажеттілігі негізделген. Сонымен қатар, кітапханалық педагогиканың ғылыми және әдістемелік негіздері – педагогиканың ерекше саласы, өскелең ұрпақтың танымдық белсенділігі мен мәдени ұқсастығын қалыптастыруға бағытталған. Сондай-ақ, балалар оқуының отандық педагогикасының қалыптасуы мен дамуына үлкен көңіл бөлінді, сонымен қатар, студенттердің өткеннің педагогикалық идеяларын меңгеруге қызығушылығын ояту, қазіргі заманғы жағдайда жас ұрпақты оқуға қолдау көрсету және дамыту міндеттерін қарастырған.

Кілттік сөздер: кітапхана ісі, кітапханалық педагогика, кітапханашы-педагог, кітапханалық қызмет көрсету, тәрбие, балалар оқуы, кітапханалық қызмет көрсету.

Кітапхана кез келген қоғам мәдениетінің ажырамас және өмірлік маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Біздің еліміздің түкпір-түкпірінде және бүкіл әлемде миллиондаған балалар нақты және электрондық ресурстарды пайдалана отырып, өз білімдерін толықтыру, ой-өрісін және шығармашылық оқуды үйрену, интеллектуалдық және адамгершілік жағынан дамыту үшін кітапханаға жүгінеді. Кітапхана мамандары өскелең ұрпақты гуманистік тәрбиелеуде, тұлғаның азаматтық және патриоттық сана-сезімін қалыптастыруда, жас оқырмандарды ақпараттық қоғам мен білім қоғамының болмысымен кездесуге дайындауда өзінің жауапты рөлін сезінеді.

Қазіргі уақытта қоғамдық санада қоғам алдында тұрған міндеттерді шешуде моральдық-педагогикалық фактордың рөліне назар аударылуда. Нақты тұжырымдалған ұлттық мақсаттарсыз, моральдық, идеологиялық бағдарсыз реформалар тиімді болмайды. Моральдық мәселелерді қазіргі заманғы зерттеулерде қоғамдық маңызы бар қызметтің, кәсіптің нақты түрлерінің этикалық аспектілері ерекше маңызға ие болады. Кітапханалық педагогика кітапхана ісінің заманауи терминологиялық сөздігінде – бұл кітапхана жұмысының педагогикалық негіздерін, оқу теориясының мәселелерін, оның мәдениетін тәрбиелеуді, сондай-ақ кітапханашы мен оқырманның өзара қарым-қатынасын зерттейтін пән деп көрсетілген. Кітапханалық-педагогикалық қарым-қатынас барысында педагогиканың және кітапхана ғылымдарының өзара тығыз қарым-қатынас жасай отырып, оқырмандармен жұмыс жасауда іргелі міндеттерді шешуде бір-бірін толықтыратынымен сипатталады. Кітапхана ғылымы мен педагогиканың интеграциясы негізінде кітапхана ісінің педагогикалық негіздерін, оқу теориясының мәселелерін, білімнің таралуын, оқырмандармен жұмыс істеуді зерттейтін кітапхана педагогикасы жаңа ғылыми пәні қалыптасты [1].

Кітапхананың білім беру және тәрбиелеу мекемесі ретіндегі қызметі барлық әлеуметтік, жас ерекшелігі, ұлттық топтарды қамтиды. Ол педагогикалық әсер ету әдістері мен формаларын таңдауда қатаң шектеулер жоқ және кітапхана процесінде өзгереді. Кітапхана педагогикасы - қоғамдық байланыстардың тиісті сегменттеріндегі адамдардың өзара қарым-қатынасын неғұрлым нәзік және күрделі реттейді. Бұл реттеудің кітапханалық ортада рөлі ең алдымен келесі факторларға байланысты:

- білім беруді ізгілендіру, жалпыадамзаттық құндылықтарды, соның ішінде кітапханалық құндылықтарды тану басымдығымен жаңа кәсіби кітапханалық идеологияны қалыптастыру қажеттілігімен, адам руханилығын, тәрбие мен білім беруді, өзін-өзі тәрбиелеуді және өзін-өзі жетілдіруді байытудың басты факторы ретінде;

- кітап байлықтарын және басқа да ақпарат көздерін қоғамдық пайдалануды демократияландыру, оларға кең қолжетімділікті ашу, бұл қоғамдық өмірді демократияландырудың жалпы үдерісінің бір бөлігі болып табылады;

- ғылыми ақпарат массивтерінің қарқынды өсуіне байланысты жаңа әдістермен және оны тарату механизмдерімен, кітапхана ісін ғылыми-техникалық қайта жарактандырумен, кешенді тәсілдің талаптарымен, кітапханашының еңбегін дифференциациялау және интеграциялау;

- осы үдерістердің нәтижесі ретінде - кітапхана-педагогикалық байланыстардың, сонымен қатар кітапхананың жалпы қоғаммен байланыстарының маңызды күрделенуі болып табылады[2].

Осының барлығы бір жағынан, кітапхана ісінде терең өзгерістерді талап ететін факторлардың жиынтығы, ал екінші жағынан, жалпы стратегияның, механизмдердің, тәсілдердің және құралдардың жетіспеушілігімен және дамымағандығымен қарама-қайшылықтың дамуына және шиеленісуіне алып келді. Бұл қарама-қайшылықты біз кітапхананы әлеуметтік институт және кітапхана ісі ретінде дамытуда ғылыми және оқу пәні ретінде негізгі қарама-қайшылық деп санаймыз. Осы қарама-қайшылықты шешудің ең тиімді құралдарының бірі арнайы моральдық кодекстерді қамтитын және кітапханалық педагогикаға, философияға және кітапханалық идеологияға сүйенетін кітапханалық-педагогикалық моральдың кәсіби нормаларының жиынтығын әзірлеу болып табылады. Адамгершілік бастауларда, кәсіпте қалыптасқан моральдық-педагогикалық принциптерде жұмыс істейтін кітапхана көп жағдайда кітапхана ісінің прогресіне және қоғамның рухани сауығуына ықпал етеді. Аталған мәселелерді шешуде кітапхананың педагогикалық қызметі маңызды рөл атқарады, ол кітапхана жұмысының білім беру және тәрбиелік бағытын, олардың ғылыми, қоғамдық, жалпы мәдени қызметін анықтайды, кітапхана жұмысындағы тәрбиелік үрдістерге ықпал етеді, әр адам мен бүкіл қоғам мүддесі үшін кітап қолдануды ұйымдастырады.

Кітапханалық педагогика әдістерінің негізінде оқырман қызметінің маңызды бағыттарының бірі - кітаптың кітапханаларға келушілердің әр түрлі санаттарына тәрбиелік ықпал етуіне ықпал ететін және олардың белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыратын өз білімін жетілдіруді дамытады. Кітапханалық педагогикалық әдістердің көмегімен кітапханашы оқырманның танымдық мүмкіндіктерін дамытады, кітапханаларда оқырмандар мен ақпарат көздері арасында құзыретті делдал бола отырып, ынтымақтастық, шығармашылық атмосферасын жасайды [3].

XX ғасырдың аяғында компьютерлік технологиялардың қарқынды дамуына және елде болған әлеуметтік өзгерістерге байланысты кітапхана педагогикасы туралы өткеннің сарқыншағы сияқты келеңсіз жағдайларда көп айтылды. 1990 жылдары «тәрбие» сөзі де ескірген ұғымдарға жатқызылды. Ол ресми құжаттарда, білім беру және кітапхана лексикасында қолданылмады. Кітапхана ісі қызмет көрсету саласына жатқызылды. Кітапхана педагогикасы Ресейде кітапхананың әлеуметтік институт ретінде пайда пайда болды. Мысалы, Е. Полоцканың жасаған кітапханасындағы педагогикалық қызметінің тәжірибесі белгілі. Кітапхана қызметінің тәжірибесі кітапхананы Ресейде ағартуды тарату

тәсіліне айналдырды. Сонымен қатар, кітапхана педагогикасының ғылыми негіздері педагогикамен синтезделген кітапхана ісінің ерекше бөлімі ретінде қаланды. Кітапхана педагогикасына деген қызығушылық ғасырлар бойы күшейе түсті.

Кітапханалық педагогика - бұл педагогика мен кітапханатану интеграциясы негізінде қалыптасатын, кітапханалық-педагогикалық қызметтің теориялық және әдіснамалық негіздерін, балалар мен жасөспірімдер оқуы педагогикасының қалыптасуы мен дамуы, оқырмандарды оқыту және әр түрлі жастағы балаларды оқу мәселелерін қарастыратын ғылыми пән болып табылды. Кітапханалардың жеке, топтық және жаппай жұмыстарының әдістері мен формалары, кітапханашылар, педагогтар мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекетінің мазмұны мен әдістері қамтылады.

Біздің елімізде өсіп келе жатқан ұрпақпен кітапханалық жұмыс барлық уақытта педагогикалық іс ретінде қарастырылды. Негізгі және ең күрделі педагогика санаттағы «тәрбиелеу» санаты болып табылады. Тәрбие - қоғамның негізгі функцияларының бірі және жаңа ұрпаққа әлеуметтік-адамгершілік тәжірибені өмірлік құндылықтар жүйесін беру кең мағынада түсінеді. Педагогика тұрғысынан, тәрбие-бұл адамның санасына және мінез-құлқына мәдениет субъектісі ретінде жағымды әсер етеді. Осыған байланысты ұзақ уақыт бойы балалар әдебиеті және балалар мен жасөспірімдермен жұмыс жасау «кітапханалық қызмет көрсету» термині қайта ойлауды қажет ететінін дәлелдеген. Бірақ қазіргі уақытта ол жас оқырмандармен кітапхана жұмысына қойылатын талаптарға жауап бермейді және кітапханашы-педагог және оқырман қарым-қатынасының маңызды психологиялық принципіне қайшы келеді. «Қызмет көрсету, кітапханада балалар мен жасөспірімдерді оқуға басшылық ету» - тұрмыс саласындағы термин. Бірақ тұрмыстық қызмет емес, мәдениет саласы бойынша кітапхана (балалар, жасөспірімдер, мектеп оқушылары) қызмет көрсету. Кітапханашы – оқу жетекшісі, аға жолдас, дос, бірақ «қызмет көрсетуші» емес. Ол әр түрлі өнер туындылары мен кітаптарын насихаттаушы, рухани қызметтің күрделі саласындағы маман» – деп атап өтті Т. Д. Полозова [4].

Жаңа жүзжылдықтың басталуымен еліміздегі барлық педагогикалық жүйенің қайта жаңғыруы басталды. Оның өзектілігі қоғам және әсіресе балалар болған әлеуметтік қатерлерден (моральдық құлдырау, отбасының, мәдениеттің бұзылуы, білім беру мен оқу дағдарысы, агрессия толқыны, кітап нарығында антигумандық әдебиеттің пайда болуы және т.б.) туындайды. Білім беру саласында балаларды рухани-адамгершілік тәрбиелеу бағдарламалары әзірлене бастады. Кітапхана ісінде ұсыныстық библиографияға деген қызығушылық жаңартыла бастады. Күн тәртібіне кітапханалық қарым-қатынас және кітапханалардың ағартушылық қызметін күшейту мәселесі тұрды.

2011 жылы мектеп кітапханаларының кітапханашыларына «педагог-кітапханашы» мәртебесі берілген кезде кітапханашылардың қызметінің педагогикалық аспектілеріне қызығушылығы ерекше шиеленісіп кетті. Кітапхана мамандығының педагогикалық мағынасы балаларға қатысты оның атауына енгізілді. Бұл аспектіні негіздеу бойынша зерттеулер басталды. Оған мектеп кітапханашылары ғана емес, басқа кітапханалардың кітапхана мамандары да қатысты. Бұл мәселе колледждер мен жоғары оқу орындарында кітапханалық пәндерді оқытуда «кітапханалық қызмет көрсету» курсына құрамдас бөлігі болып кірді.

«Кітапханашы-педагог» туралы түсінік уақытқа байланысты өзгеріске ұшырайды. ХХІ ғасырға қарай дәстүрлі қасиеттерді сақтай отырып (кітапқа, оқырманға берілгендік, ағартуға жанкешті қызмет ету және т.б.), кітапхана маманы электронды ғасырдың жаңалықтарына баулу арқылы анағұрлым білімді, кәсіби дамыған болды. Кітапхана практикасына заманауи кітапханалық жабдықтар баса кіріп, жаңа ақпараттық технологиялар енгізілуді [5].

Қазіргі таңда кітапхана педагогикасы кітапхана ісі саласын дамыту тарихында оның басқа ғылымдармен қарым-қатынасын зерттеу жетекші бағыттардың бірі болып табылады: педагогика, кітаптану, информатика, мәдениеттану, социология және т.б. Педагогика - адам қызметінің барлық буындарын қамтитын ғылым, ол әрбір адамды өмірге дайындаудың негізі,

оның дүниетанымын қалыптастыру, оның жеке тұлғасын қалыптастырады. Педагогика барлық ғылыми бағыттармен байланысты. Жалпы педагогикамен қатар мектеп, мұражай, индустриалды педагогика белсенді дамуда. Жоғары оқу орындарының кітапхана факультеттерінде біліктілігі ұсынылған: кітапханашы-педагог, кітапханашы-әдебиет оқытушысы. Алайда, кітапхана педагогикасы белгіленген біліктілікті меңгеруге ғана емес, ол кітапхананы оқырмандарына, яғни пайдаланушыларын тәрбиелеу мен білім беруге бағытталған педагогикалық жүйе ретінде анықтайды.

XX ғасырдың 30-шы жылдарында кітапхана ісі педагогика ғылымдарының жүйесіне енгізілді: Кітапхана ісі саласындағы ғалымдар педагогика ғылымдарының кандидаты, докторы дәрежесін алып жатты. Олардың еңбектерінде түрлі кітапханалық мәселелер педагогикалық тұрғыдан қарастырылды. Қазіргі уақытта кітапхана педагогикасы ғылыми бағыт ретінде қалыптасты. Кітапхана педагогикасы бүгінгі күні ақпарат пен білімді жинау мен таратудың түрлі әдістерін біріктіретін ерекше ғылыми сала болып отыр.

Кітапханашы - педагогикалық қызметті жүзеге асырудағы бірінші тұлға. Ол кітапхананы оқырмандармен тікелей қарым-қатынас жасау арқылы педагогикалық қызметке сәйкес құжат қорының көмегімен педагогикалық жүйе ретінде қалыптастырады. Сондықтан педагогикалық білім оның кәсіби қызметінің мәнін анықтайды. Бұрын, кітапхана педагогикасының бағыт-бағдары бір жақты ойластырылған: тек оқырманға ғана педагогикалық ықпал ету нысаны болды. Пайдаланушы кітапханашыға және кітапханаға қандай да бір педагогикалық әсер ете ме? Иә, көрсетеді. Пайдаланушы кітапханада оның педагогикалық ықпалының объектісі ретінде ғана емес, жүйенің өзін түзететін субъект ретінде де әрекет етеді. Іс жүзінде, кітапхана педагогикасы "кітапханашы – пайдаланушы" схемасы бойынша өзара ықпал ету жолымен үнемі жүзеге асырылады [6].

Әрбір пайдаланушының санасында өзара байланысты екі әлеуеті бар. Олар жалпы білім беру және кәсіби білімнің қалыптасқан жүйесін және олардың үздіксіз дамуы мен толықтырылуын білдіреді. Бұл оқырманды кітапханаға әкеледі. Сонымен қатар, әрбір адам өзінің ішкі педагогикалық әлеуетіне, яғни ақпаратты іріктеу әдістерінің, критерийлерінің белгілі бір жүйесіне ие және, әдетте, ол үшін жаңа, пайдалы мәліметтерге артықшылық береді. Мұндай тәсіл педагогиканың дидактикалық принциптеріне жауап береді. Бұл құжат қорын пайдалану дағдылары кітапханамен, басқа да келушілермен қарым-қатынас жасау болып табылады. Басқаша айтқанда, әрбір абонент бала кезінен бастап өз бетінше білім алу және өзін-өзі тәрбиелеу арқылы ақпарат пен білімді қабылдаудың жоғары деңгейін қалыптастыруға ұмтылады.

Кітапхана педагогикасының негізгі әдістеріне: қарым-қатынас, әңгімелесу, пайдаланушылардың қорға ашық қол жеткізуі, құжаттарды еркін таңдау жатады. Кітапхананың қызметкер мен пайдаланушыға педагогикалық ықпалының нәтижесі ерекше маңызға ие. Қызмет көрсету жүйесінде кітапхана қызметін мақсатты орнату адамның ақпараттық қажеттілігін қанағаттандыруға байланысты екені анық айқындалған. Мектеп және балалар кітапханалары балаларда ақпараттық педагогикалық әлеуеттің қалыптасуындағы дербестікті қарқынды дамытады, ал уақыт өте келе оларды үлкендерге арналған жасөспірімдер, жаппай кітапханаларға енгізеді. Көпшілік кітапхана - оқырмандардың үздіксіз өздігінен білім алуын ақпараттық қамтамасыз етудің бірегей педагогикалық ұйымдастырушысы болып табылды [7].

Қортындылай келе, педагогика ғылымының кітапханатану үшін маңыздылығын атап көрсете отырып, ол кітапхана ісінің жетістіктерін, әсіресе сыныптан тыс және бос уақытта, өз бетінше білім алу оқуларына басшылық жасау теориясы саласында, мектеп кітапханаларының жүзеге асыратын жұмысы өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде маңызы зор. «Педагог-кітапханашы» лауазымының енгізілуіне байланысты кітапханалардың, әсіресе мектеп оқушыларының педагогикалық қызметі күшейе түсуде. Бұл мамандардың кәсіби қызметінің негізгі мақсаты оқушыларды кітап және оқу құралдарымен гуманистік тәрбиелеу, оқу үдерісін кітапханалық-педагогикалық қамтамасыз ету, қазіргі заманғы

ақпараттық білім беру ресурстарын белсенді пайдалану болып табылады.

Осылайша, «кітапханалық педагогика» пәні – балалармен және жасөспірімдермен кітапханалық жұмыс бойынша болашақ маман – бакалаврларды білім беру мазмұнына енгізу студенттерге осы интеграцияланған, әмбебап мамандықты сапалы меңгеруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ванеев А.Н. Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика. СПб.: Профессия, 2006, 368 с.
2. Тихомирова И.И. Библиотечная педагогика: сущность и специфика // Библиотечное дело, 2012, № 5, С. 16-20.
3. Тихомирова И.И. Библиотечная педагогика, или воспитание книгой: Учеб.-метод. пособие для библиотекарей, работающих с детьми., СПб.: Профессия, 2011, 384 с.
4. Иванова Т.А. Генезис библиотечной педагогики как научной дисциплины // Вестник МГУКИ, 2017, №1, С.132-135.
5. Мұңалбаева, Ү.Д. Кітапханалық педагогика: мән-маңызы, өзіндік сипаты және ерекшелігі. // Кітапхана хабаршысы, 2016, № 2, Б. 16-20.
6. Ванеев А.Н. Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика. СПб.: Профессия, 2006, 368 с.
7. Исенғалиева А.Г. «Кітапхана педагогикасы» пәні бойынша дәрістер курсы. Шымкент: ОҚМУ, 2019, 114 б.

Аннотация

Статья посвящена проблемам становления и развития библиотечной педагогики как научной дисциплины, формирующейся на базе интеграции педагогики и библиотековедения, также анализу изменений, происходящих в библиотечно-педагогической деятельности в разные исторические периоды. Рассмотрены эволюция понятия «библиотечная педагогика», взгляды отечественных писателей, критиков, педагогов, библиотековедов в области детского и юношеского чтения. Показано становление и развитие библиотечной педагогики. Обоснована необходимость реализации целостной концепции библиотечно-педагогической деятельности, способствующей развитию личности растущего человека, его образованию и воспитанию. В статье рассматриваются научные и методические основы библиотечной педагогики-особая сфера педагогики, ориентированная на формирование у подрастающего поколения познавательной активности и культурной идентичности. При этом особое внимание было уделено формированию и развитию отечественной педагогики детского обучения, а также формированию у студентов интереса к овладению педагогическими идеями прошлого, оказанию поддержки и развития обучения молодого поколения в современных условиях.

Abstract

The article is devoted to the problems of formation and development of library pedagogy as a scientific discipline formed on the basis of integration of pedagogy and library science, as well as to the analysis of changes in library and pedagogical activity in different historical periods. The article considers the evolution of the concept of "library pedagogy", the views of Russian writers, critics, teachers, and librarians in the field of children's and youth reading. The formation and development of library pedagogy is shown. The necessity of implementing a holistic concept of library and pedagogical activity that contributes to the development of a growing person's personality, education and upbringing is justified. The article discusses the scientific and methodological foundations of library pedagogy-a special area of pedagogy focused on the formation of the younger generation of cognitive activity and cultural identity. Particular attention was paid to the formation and development of pedagogy children's learning and formation of students ' interest in mastering the pedagogical ideas of the past, to support and to promote education of young generation in modern conditions.

ӘОЖ37.013.28

У.О. Камардинова¹, А.А. Садыкова², С.И. Елубаев²

¹п.ғ.к., доцент, Қазақстан инженерлі-педагогикалық халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Түйін

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды.

Кілттік сөздер: Ұлттық құндылық, «Мәңгілік ел», Ұлттық сана-сезім, адамгершілік, руханилық, азаматтық, ізгіліктік.

Кіріспе

«Ел болам десең, бесігіңді түзе» деген Мұхтар Әуезовтің дана сөзінің маңыздылығы күннен - күнге артып келеді. Өйткені, әрбір білім алушы өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін ұлттық құндылықтарын сақтай отырып, жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын да білуге тиіс. Егер қоғамның дамуы білімді де білікті адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беретін ұстаздарымыз тың идеялармен қаруланған, жаңашыл болуы керек екені сөзсіз. Ұстаздарға тың идеяларымен серпіліс беретін оны ұйымдастыратын мектеп басшысы. Білім мен тәрбие жүйесі қоғам дамуымен бірге жаңарып келеді [1].

Елбасы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында еліміздің бүгінгі мен жаңа әлем көшбасшыларының қатарына қосылу үшін алға қойған маңызды міндеттерді нақтылап берді. Білім берудің жаңа сапалық көрсеткіштерінің нақты бағдарламасы ретіндегі жолдаудың «Адами капитал - жаңғыру негізі» білім саласындағы жетінші міндеті білім беру саласын дамыту бойынша маңызды міндеттерді айқындап берді. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап нақтылады. Оның ең негізгісі ұлттың терең тарихынан бастау алатын рухани ұстанымды сақтап қалу. Тарихтың белестерінен сүрінбей өткен құндылықтарымыз бен озық дәстүрімізді табысты жаңғырудың алғышартына айналдыра білу. Бұл ретте, Елбасы «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек», екенін атап көрсетті. Президент рухани жаңғырудағы ұлттық сана-сезім көкжиегін кеңейтуде

екі нәрсенің басын нақты ашып беріп отыр.

Нұрсұлтан Назарбаевтың келесі бір ерекше ескертетін дүниесі, ол – біздің ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс екендігі әрбір отансүйгіш жүректерді тебіренітіп, бойындағы жігерін жани түседі. «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана» [2]. Сондай-ақ «Бөлінгенді бөрі жейді» демекші, қазақстандықтардың жершілдікке бөлінбеуі қажеттілігін алға тартады. «Мысалы, жершілдікті алайық. Әрине, туған жердің тарихын білген және оны мақтан еткен дұрыс. Бірақ, одан да маңыздырақ мәселені – өзіңнің біртұтас ұлы ұлттың перзенті екеніңді ұмытуға есте болмайды». Сайын дала төсіндегі тұлпарлар дүбірі күллі дархан даланы дүр сілкіндірген қазақтай қайсар, бірлігі берік, рухы биік елдің, біртұтас ұлттың перзенті «Атаның емес, адамның баласы» болуы керектігі ескерілетіні көңілге қонымды. Елдік мүддеге қатысты байсалды ой, зерделі пікірлерін оқи отырып, жүрегің тебіренеді.

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді», - дейді Н.Ә. Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танымыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу – Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз [3].

Ел Президенті аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә. Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр.

Қазіргі таңдағы мектептердегі білім мен тәрбие жүйесі Елбасының парасатты пайымдарын негізге ала отырып, қарқынды түрде жүзеге асыруда. Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс» [4].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», - деп ел келешегіне үміт артады.

«Рухани жаңғыру» болса осы міндетті жүзеге асыруға сеп болатын басты құралға айналмақ. Ұлттық құндылықтарымызды насихаттауға қай пәннің болса да ыңғайы мен мүмкіншіліктері мол [1].

Ұлттық мәселе мен елдік мүддеге бағдарланған асыл мұраттар біртұтас ұлттың пайымы терең, парасатты перзенттері болуға үндейді. Көшбасшымыз: «Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек», – деп, қазақ елінің екі ережені түсініп, тереңнен таразылағанымызды қалайды. «Білімнің салтанат құруы» атты тармағында: «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді», – деп қазақ жұртының әлемдік кеңістікте кеңінен құлаш сермеп, төрткүл дүниені мойындату үшін бәсекеге қабілетті, білімді болуының маңыздылығын зерделейді.

Отан сүйгіштік рух - қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Білім беру мен тәрбиенің негізгі міндеті – Отанның, өз елінің ұлттық құндылықтарына, дәстүрі мен тарихына жері мен суына деген сүйіспеншілігін арттырудан туады. Қазақ мектептерінде оқушыларға қазақ халқының этностық ерекшеліктерін, тарихы мен мәдениетін, сондай-ақ халықтың батыр ұл-қыздарының ерлік істерін дәріптеу жастарға патриоттық тәрбие берудің және оны қазіргі жағдайда зерттеудің қажеттілігін арттыра түседі. Қазіргі кезде Қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға үлкен мән беріліп отырғандығы Қазақстан Республикасы Конституциясында, Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында, Қазақстан Республикасы Президентінің республика халқына жолдауларында, Қазақстан Республикасы тарихи сананы қалыптастыру, Қазақстан Республикасы мәдени-этникалық білім беру тұжырымдамаларында, «Адам» құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, «Бала құқығы туралы декларацияда және үкіметтің құжаттарында, ғылыми-зерттеу жұмыстары мен ағымдағы басылым беттерінде айқын аңғарылады.

Елбасымыздың рухани жаңғыруының әрбір тармақтарының өзектілігіне мән бере отырсақ, халықтың ел болып замана ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірге қадам басуына және өскелең ұрпақтың болашақта дамуына зор мүмкіндік берілгендігіне куә боламыз. Бұл рухани жаңғырудың маңыздылығы мемлекет пен ұлттың ұлттық кодын сақтай отырып, жаһандық үдерістерге бейімделуіне септігін тигізетіндігіне сенім білдіріп, қолдау танытамыз. Мақалада елді рухани жаңғыртудың жолы екі түрде келтірілгені баршаны қуантады. Біріншіден, ұзақ мерзімдік стратегия және оны орындау үшін қысқа мерзімдік жоспар жасақталып, көрсетілген. Осыны жүзеге асыру үшін қандай іске көңіл бөлу қажеттілігі және қандай қадамдардан өтетініміз нақтылы баяндалған. Ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту, сананы жаңаша қалыптастыру, ұлттық кодын сақтай отырып, рухани жаңғыруға бел буу, басқа елдердің озық тәжірибесін, жетістіктерін бойға сіңіріп, пайдамызға асыру және заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіру туралы айтқанын зиялы қауым тегіс қуана құптап, қуаттап отыр [5].

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласының қорытынды бөлімі: «Жаңа жаһандық үрдістер ешкімнен сұрамай, есік қақпастан бірден төрге озды. Сондықтан, заманға сәйкес жаңғыру міндеті барлық мемлекеттердің алдында тұр. Сынаптай сырғыған уақыт ешкімді күтіп тұрмайды, жаңғыру да тарихтың өзі сияқты жалғаса беретін процесс. Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы. Өмір сүру үшін өзгере білу керек. Оған көнбегендер тарихтың шаңына көміліп қала береді»,

деп тұжырымдайды. Ендеше, біз де жаңартылған жаңа әлемге, алып кеңістікке ізгі ниетімізбен, сергек санамызбен, ұлттық құндылықтарымызбен әрі биік рухымызбен қадам басуымыз ауадай қажет. Президент барша қазақстандықтарға, әсіресе, жас ұрпаққа рухани жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінетіндігіне кәміл сенім білдіреді. Сол үшін Елбасы сенімін ақтап, болашағымызға темірқазық болар бағдарды өмірлік ұстанымыздың бір бөлшегі етудің қажеттілігі туындайды. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек», – деген жаңа рух, жаңа серпін берген түйінді сөзі әрбір қазақ перзентінің, «Мәңгілік ел» азаматтарының күнделікті көкейінде жүретін қанатты сөзіне айналуы тиіс деп санаймыз.

Оның бірі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғырудың болмайтындығы. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту. Мұндағы басты идея – болашақ пен өткенді үйлесімді сабақтастыра білу. Озығын алып, тозығын тастау. Елбасының идеясы тарихқа деген көзқарасты түзету мен ұлттық бірегейлікті сақтап, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту жайлы болып отыр [6].

Рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс. Ұлттық құндылықтарымызды жаңғырту арқылы жас ұрпақтың санасына патриоттық тәрбиені сіңіру рухани жаңғыруға негіз болады. Яғни, замана сынынан сүрінбей өтіп, ата-бабамыздан жеткен озық дәстүрлерді ұрпақ санасына сіңіре отырып, жаңғырта білуіміз қажет. Сондықтан, рухани жаңғыру елдің ұлттық-рухани құндылықтарынан, әдебиеті мен мәдениетінен нәр ала алу керек және ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту екені анық. Бұл қажеттілік адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігінен туындайды. Сол жастарымызға тәлім-тәрбие мен білім беретін ұстаздарымызға жаңаша идеялар ұсынып, олардың жұмыстарына бағыт – бағдар беріп отыру барысында биылғы 2018-2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының Жалпы орта білім беретін мектептерінде оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы Әдістемелік нұсқау хатты түсіндіріп, талдау барысын енгіздім. Әдістемелік нұсқау хат кез келген ұстаздың басты қаруы болмақ. Ұстаздарымыз өз қызметіне қатысты басты құжатпен неғұрлым жақсы таныс болса, соғұрлым олардың жұмыстарының нәтижесі көрінбек. Әдістемелік нұсқау хаттың 2018-2019 оқу жылына арналған ерекшеліктерін тек оқып қана қоймай, оны жұмыс барысында қолдану, бір – біріне түсіндіру, талқылау мақсатында мектепшілік бұйрық шығарып, сол бұйрық негізінде әр бірлестіктер ұжым алдында тиімді әдіс – тәсілдерді пайдалана отырып ұжымға таныстырды, бір - бірін үйретті, тәжірибе алмасты.

Ұлттық патриотизмді қалыптастыруда салт-дәстүрлердің атқаратын орны ерекше. Ұлттық патриотизм дегеніміз – ең алдымен, белгілі бір ұлттың өкіліне сүйіспеншілікпен қарау, оның ұрпақтан ұрпаққа үзілмей жалғасып келе жатқан құндылықтарын бойына сіңіру. Ұлттың салт-дәстүріне құрметпен қарау, оның тілі мен ділін, дінін сыйлау, жетістіктеріне шаттану – ұлттың әрбір өкілінің азаматтық борышы. Біздің зерттеуімізде көтеріліп отырған ұлттық патриотизм әр оқушының өз ұлтының тарихы мен географиясымен, батырлары мен біртуар тұлғаларының ерлік істерін білуіне негізделеді.

Ұлттық қасиеттеріміздің ұрпақ бойында қалыптасуы қоғам игілігі үшін маңызды. Ұрпағымызға ұлттық патриоттық тәрбие беру білім беру орындарында кең көлемде жүргізілуі тиіс. Этнопедагогика – ұлттық тәрбие негізі деп білеміз. Ал ұлттық тәрбие ғаламдағы құндылықтарды бойына сіңіріп, өз құндылықтарын арттыра береді. Ұлттық патриотизмді қалыптастырудың басты құралдары: ұлттық тіл, ұлттық-әдеп ғұрыптар мен

салт-дәстүрлер, ауызекі халық шығармашылығы, ұлттық тарих, ұлттық сәндік-қолданбалы өнер, ұлттық ойындар.

Сонымен жас ұрпақты тәрбиелеу жұмысы қазіргі білім жүйесінің қажетті компоненті болып табылады. Тәрбиенің күрделі процесінің маңызды бір қыры оқушыларды патриоттылыққа бағдарланған тұлғасын тәрбиелеу болуы тиіс. Жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу тек қоғам мен мемлекеттің сұраныстарына ғана емес, әрбір оқушының дара тұлғалық дамуына бағытталған педагогика ғылымының қазіргі бағыттарына да сәйкес келуі қажет. Өйткені отанға сүйіспеншілік адамның өзін тұлға ретінде сезінуіне, өз елін мақтан тұтуына, өзін онымен байланысты сезінуіне мүмкіндік береді, ал бұл болса, оның өмірде өзіне сенімді болуына, рухани және адамгершілік құндылықтарының артуына септігін тигізеді. Баланың бойында патриотизмнің белсенді немесе баяу дамуы жеке тұлғаның қажеттіліктеріне, мүдделеріне, мотивтеріне байланысты.

Қазақ қашанда өзінің ұлттық өнерімен ұлық. Ендеше, бұл жолдағы ізденіс пен жаңа шығармашылық көкжиектер мектептің мәртебесін әркез асқақтата беретіні анық. Елбасымыз атап айтқандай, «табыстың кілті - білімде» қай кезеңде болсын, қай салада болсын, біз «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жететінін» түсінетін уақыт келді. Бүгінгі байлық, бүгінгі мақтан тек қана білімнің, білімдінің айналасында салтанат құрады [7].

Рухани - патриоттық, адамгершілік тәрбиесінде алдымен баланы тек жақсылыққа тәрбиелеп, одан кейін білім берсе, соны мақсат тұтса, ұстаздың, ата - ананың да болашағы жарқын болмақ. «Мен үш қасиетімді мақтан тұтам»- депті Ақан сері. Олар: жалған айтпадым, жақсылықты сатпадым һәм ешкімнен ештеңені қызғанбадым. Бұл үш қасиет әркімнің өз құдайы. Өз құдайынан айрылған адам бос кеуде, өлгенмен тең деген екен. Олай болса жеке тұлғаны қалыптастыруда, олардың жан дүниесіне сеніммен қарап, әр – бір іс әрекетіне мақсат қоюға, жоспарлауға, оның орындауға, өзіне - өзі талап қоя білуге тәрбиелеу - адамгершілік тәрбиенің басты мақсаты. Мақсатқа жету үшін сан алуан кедергілер болуы мүмкін. Ондай кедергілерден өте беруді бала бойына жас кезінен бастап әр пән мұғалімі қалыптастыру жеке тұлғаны қалыптастыру негізін қалайды. «Еліміздің күші - патшада, сәбидің күші - жылауында» демекші біздің күшіміз, қорғанышымыз, сеніміміз адамгершілігімізде болуы керек.

Қорытынды

Өз бетімен ұлт тарихы мен мәдениеті тақырыбына байланысты кітаптармен танысуға, өлең, жыр, мақал-мәтел және аңыз-ертегілер оқуға; одан алған білім дағдыларын ұштай түсу мақсатында шығарма жазу, сурет салу және мектеп мұражайына дереккөздер жинастыруға деген қызығушылықтарын өсіреді.

Жоғарыда көрсетілгендей ұлттық тәлім-тәрбие мәселесі бойынша кейінгі жылдары іргелі зерттеулер жүргізіліп ғалымдардың назарынан түскен емес. Қазірде соңғы педагогикалық тәжірибелер, сондай-ақ психологиялық-дидактикалық және қолданбалы педагогикалық озық технологияларға сүйене отырып, ұлттық тәрбие мәселесін одан ары ғылыми негіздеп, қайта жаңғырту мен дамыту бүгінде өмір талабы болып отыр. Ұлттық тәлім-тәрбие мұраларын мектептегі оқушылар ұжымдарының іс-әрекеттерінде барынша пайдалану – қазіргі кездегі негізгі педагогикалық талаптардың бірі

Сонымен қорытындай келе, осындай халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымыз, ерекше дәстүрлеріміз арқылы сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты асыл мұраларымызды өздеріңіздің талмай, қажымай еткен еңбектеріңіздің арқасында дарынды да тәрбиелі оқушылардың бойына сіңіріп, ұлттық мәдениетімізді әлемдік деңгейдегі мәдениетке жеткізіп сақтауға деген патриоттық сезімді қалыптастыруға, рухани жаңғыруға бір кісідей атсалысайық!

Әдебиеттер тізімі

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
2. Ұлттық патриотизм негіздері. Оқу құралы. Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2004, 206 б.
3. Қалиев С., Майғаранова Ш., Нысанбаева Г. Тәрбиенің өзекті мәселелері. // Қазақстан мектебі, 1996, №12, Б. 34-38.
4. Крамшенко В. Патриоттық және адамгершілік тәрбиесі // Бастауыш мектеп, 1994, №8, Б. 9-10.
5. Жарқынбеков С. Ерлік –ел мұраты //Бастауыш мектеп, 1996, №3, Б. 42-43.
6. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. "Қазақстан мектебі", 2003, № 8, Б. 40-41.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.

Аннотация

Глава государства подчеркнул важность возрождения и подчеркнул основные функции и особенности этого возрождения: «Как и в прошлом, возрождение не должно разделять исторические практики или национальные традиции. Напротив, мы должны быть в состоянии преобразовать успешные традиции, которые не прошли испытание временем, в важные предпосылки для успешного возрождения. Если пробуждение не укоренится в духовных корнях нации, оно начнет теряться. В то же время духовное возрождение важно в том смысле, что оно способно трудно пересекать и пересекать различные полюсы национального сознания». Хорошо известно, что наша суверенная страна добилась хороших результатов в политических и экономических реформах. Он подчеркивает необходимость уделять приоритетное внимание духовным ценностям в работе человеческих ценностей, духовных ценностей, воспитания молодежи и воспитания в них патриотического духа. Это означает возрождение всех национальных традиций, национального языка и литературы, культуры и национального духа нашего народа.

Abstract

The head of state emphasized the importance of the revival and emphasized the main functions and features of this revival: “As in the past, the revival should not share historical practices or national traditions. On the contrary, we must be able to transform successful traditions that have not passed the test of time into important prerequisites for a successful rebirth. If revival does not take root in the spiritual roots of the nation, it will begin to be lost. At the same time, spiritual rebirth is important in the sense that it is difficult to cross and cross the various poles of national consciousness”. It is well known that our sovereign country has achieved good results in political and economic reforms. He emphasizes the need to give priority to spiritual values in the work of human values, spiritual values, the education of young people and the education of a patriotic spirit in them. This means the revival of all national traditions, the national language and literature, the culture and national spirit of our people.

ӘОЖ 910:2-13

Р.Н. Кенжебай¹, Д.А. Утеева¹, С.Т. Жорабай¹, Г.Б. Жетпісбаева²

¹п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²география пәнінің мұғалімі, №67 Көмешбұлақ орта мектебі, Сайрам ауданы, Түркістан облысы

«КИЕ» ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ

Түйін

Бүгінгі таңда жастарға рухани тұрғыдан тәлім-тәрбие беруде ата-бабаларымыздан қалған асыл мұралар мен құндылықтарды оқу-тәрбие ісінде қолданудың аясы кеңейіп келеді. Техника мен технологияның қарқынды дамыған заманында, жастардың керексіз ақпараттарды ғаламтордан жиі қолдануы – рухани тұрғыдан жұтандаған ұрпақтың қалыптасуына сеп болды. Сондықтан елбасы болашақ ұрпақты дұрыс бағытта тәрбиелеу мақсатында Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдаулары мен бағдарламасын жолдайды. Атап айтсақ, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Мәдени мұра», «Ұлы даланың жеті қыры», «Қазақстанның киелі жерлері» т.б. Сондай-ақ білім беру саласында да жас ұрпақты ұлттық мұралармен тәрбиелеу жұмыстары әр қырынан жүргізіліп келеді. Осы мақсатта сан алуан іс-шаралар өткізіліп, факультативті сабақтар мен тәрбие сағаттары жүргізіледі. Әсіресе, жастарға патриоттық тәрбие беру, Отансүйгіштік сезімдерін дамыту бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналды. Н.Назарбаевтың «Туған жер» бағытындағы «Қазақстанның киелі жерлері арқылы» тәрбиелеу мәселені шешудің дербес жолы болмақ. Мақала мазмұнында кие сөзінің этимологиясы тереңінен қарастырылған. Қазіргі таңда ұлан-ғайыр жеріміздегі тарихи ескерткіштер, қасиетті мекендер, сакральді орындар жан-жақты зерттелініп, жыл өткен сайын құнды мәліметтермен толығып, жаңарып келеді.

Кілттік сөздер: кие, киелі, қасиетті, сакральды, киелі жерлер, рухани, география, Түркістан облысы, табиғи-ландшафтық нысандар, археологиялық ескерткіштер, архитектуралық ескерткіштер.

Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Мәдени мұра», «Ұлы даланың жеті қыры», «Қазақстанның киелі жерлері» т.б. бағдарламалары мен Жолдауларының болашақ ұрпаққа тәлім-тәрбие берудегі маңызы зор. Әсіресе, қазіргі рухани тұрғыдан жұтандаған заманда ұлттық құндылықтарды дәріптеудің қажеттілігі айқын көрініс беруде. Оның басты мақсаты – болашақ ұрпақты ата-бабалардан қалған жауһарлар мен жәдігерлер арқылы тәрбиелеу. Мұны елбасы өзінің әрбір халыққа арнаған үндеуі мен жолдауында айтып келеді. Солардың бірі қазақ жеріндегі «киелі», «қасиетті», «сакральды» орындар.

Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы «Төртіншіден, жергілікті нысандар мен елді мекендерге бағытталған «Туған жер» бағдарламасынан бөлек, біз халықтың санасына одан да маңыздырақ - жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіруіміз керек. Ол үшін «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы керек. Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады, оны сол халықтың әрбір азаматы біледі. Бұл - рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі....Біз жат идеологиялардың әсері туралы айтқанда, олардың артында басқа халықтардың белгілі бір құндылықтары мен мәдени символдары тұрғанын есте ұстауымыз керек. Тиісінше, оларға өзіміздің ұлттық құндылықтарымыз арқылы ғана төтеп бере аламыз. Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі - неше ғасыр өтсе де бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы. Ол -

ұлттық бірегейлік негіздерінің басты элементтерінің бірі» сөздері осының басты дәлелі іспеттес [1].

Қазіргі таңда ұлан-ғайыр жеріміздегі тарихи ескерткіштер, қасиетті мекендер, сакральді орындар жан-жақты зерттелініп, жыл өткен сайын құнды мәліметтермен толығып, жаңарып келеді. Зерттеу жұмыстарын ҚР-ның көптеген ғылыми-зерттеу институттары, ЖОО-ның ғалымдары мен білімгерлері, жергілікті жердің «Рухани жаңғыру» штаб-пәтерлері және дербес адамдар жүргізіп келеді. Осы тақырыптың аясында ғылыми мақалалар, диплом жұмыстары, диссертациялар, оқу құралдары жазылып, ғылыми жобалар қолға алынған. Біздер де магистрлік диссертацияны аяқтап, болашақта «Түркістан облысының киелі жерлер географиясы» атты монографияны жазуды жоспарлап отырмыз.

Біздер зерттеу жұмысымызда, алдыменен «кие», «қасиетті», «сакральды» сөздерінің этимологиясын қарастырдық. Докторант М.И.Рахимов «Киелі сөзінің этимологиясы туралы» атты мақаласында: «Ғылымның дамуы адамдар өміріндегі рухани өлшем қажеттілігімен, олардың оны жоғары, киелі мағынасымен үйлесімді үндестіруге ұмтылысымен байланысты екендігі сөзсіз. Сондықтан да ненің сакральді екендігін түсіну, қоғамның рухани жаңғыруында киелі жерлер географиясының рөлін анықтау, киелі жерлердің жүйесін құрылымдау қағидаттарын жасауымен маңызды болып отыр» жазылған.

Отандық тарих ғылымында киелі географияға қызығушылық салыстырмалы түрде жақында ғана пайда болды. Тек «киелі» сөзіне қатысты ой-пікірлер әр түрлі тұжырымдармен ерекшеленеді. Мазмұнды түрде «киелі» сөзі жиі дін немесе метафизикамен байланыстырылады. Сондықтан Қазақстанның киелі жерлерін зерттеуде, ең алдымен «қасиетті», «киелі» сөздерінің этимологиялық астарына тоқталу керек. «Киелі» деп біз нені айтамыз? «Қасиетті», «киелі» санатына қандай орындар кіреді? Неліктен ол киелі? Себебі осы сауалдың нәтижесінде қоғамда әр түрлі көзқарастар туындаса, ғылымда әр қилы ұстанымдар қалыптасқан.

М.И.Рахимов «киелі» сөзінің мағынасын зерттеуде көне деректер мен бүгінгі тың мәліметтерді үйлестіре қолданған. Еуропалық ғалымдар Э.Дюргейм, Р.Отто, М.Элиаде тура немесе жанама түрде «киелі» мәселесін қарастырған. Ғалымдар киелі терминінің анықтамасына қатысты түрлі тұжырымдар қалыптастырып, тарих пен мәдениеттегі көрініс ерекшеліктеріне сипаттама жасаған. Қазіргі кезде ғылымда «киелі» сөзінің анықтамасына қатысты бірнеше түсініктемелер беріледі [2].

Философиялық сөздіктерде «киелі» дегеніміз (латын тілінен – *sager*) – құрмет тұту, қасиетті деп жариялау, құдайға арналған [3], ал «қасиет» сөзінің мағынасын (латын тілінен – *mysterium, tremendum*) – адамды бір мезетте бақытты ете алатын немесе қорқыныш пен үрейге иландыратын белгісіз күш деп анықтаған [4]. Э.Бенвениста тұжырымы бойынша, «*sager*» құпия мағынасын білдіреді, ал «*sanctus*» - жағдай, адамдар қалыптастырған тыйым салулардан туындайды деп келтірген [5].

Терминологиялық сөздіктерде «киелі» мен «культ» терминдерінің мағынасының үйлесетінін көрсеткен. Латын тілінде «*cultus*» - сыйыну, құрметтеу, қамқорлық жасау дегенді білдірген [6]. Ағылшын тілінде «культ» термині тұңғыш рет 1617 жылы адамға немесе затқа адал болу мағынасында қолданылған. Негізі культпен көбіне діни рәсімдер байланыстырылады.

Докторант сонымен қатар қазақ халқындағы кие сөзінің этимологиясын қарастырған. Қазақ сөзіндегі «киелі» ұғымының мағынасы М.Қашқаридың «Түрік сөздігінде» «КИЕ» - қасиет қонған «кісілік» [7], анықтамасында берілсе, Ж.Баласағұнидің «Құтты білігінде» киелі сөзі орнына «иесі» сөзін қолданған екен [8].

Бұл жерде «ие» деген жанның иесі, иелік етушісі Тәңірі екендігін айтады. Яғни «киелі» түсінігі трансцендентальдік, мистикалық дүниемен байланыс ретінде қарастырылған. Қазақтың түсіндірме сөздігінде «киелі» сөзіне екі түрлі анықтама берілген, біріншісі – ескі, қасиетті мағынасында, екіншісі – қадірлі, абыройлы, ардақты [9].

Бұл орайда зерттеуші С.И.Ожеговтың түсіндірме сөздігін қарастырып,

«сакраментальный – қасиетті, маңызды» ұғымының қазақша түсіндірмемен мағынасының үндесетінін анықтаған [10].

Докторант сонымен қатар әлеуметтанушы Э.Дюргейм, неміс философы Р.Отто, дінтанушы М.Элиаделердің еңбектерін қарастырып, «сакральдылық», «нуминоз», «sanctum», «augustum», «Иерофания» ұғымдарын қарастырып, «кие», «сакральды» сөздерінің мағынасын айқындай түскен.

Айғаным Мұстапаева «Қазақстандағы киелі жерлер географиясының объектілерін зерттеу тарихы» атты мақаласында жоғарыдағы терминдерді қазіргі зерттеулермен ұштастырған.

Қазіргі заманауи қоғамда «сакральдік», «сакральді кеңістік» секілді ұғымдарға әр түрлі түсініктер берілген. Ал ол қоғамдық танымды құрылымдауда олардың құндылығын сөзсіз төмендетеді. Жоғарыда аталған дефинициялар, анықтамалар түсінігі үшін негізгі қайнар көзі ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың еңбегі болып табылады.

Ә.Марғұлан атындағы Археология институтының ғылыми қызметкері, Түркістан археологиялық экспедициясының жетекшісі Е.Смағұловтың пікірінше «әр елде, әр халықта өзінің киелі, әулие орындары, әйгілі тарихи немесе мифологиялық нүктесі болған. Олар мемлекет аймағында өмір сүріп жатқан әр халықтың этногенезі үшін, түсінігі үшін маңызды болып саналады. Бұлар адамдарды жерге, мәдениетке бекітетін негіздер деп аталатын тірек нүктелер» [11].

Шығыстанушы-ғалым М.К.Әбусейітова киелі жерлер ескерткіштерін халықтың бірегей мәдени мұрасы ретінде бағалаған. Ол: «Ескерткіштер – біздің тарихи жадымызды қалыптастырудың бағдары.

«Қасиетті Қазақстан» Ғылыми-зерттеу орталығының мүшесі, танымал археолог К.Байпақовтың пікірінше: «Киелі жерлер – бұл Қазақстан арқылы өткен, біздің ата-бабаларымыздың ізі жатқан Жібек жолы. Бұл – батырлар шайқасқан орындар. Бұл – біздің орта ғасырдағы қалаларымыз бен сақтардың орасан зор қорғаны: Есік, Берел, Алматы, бұлар – петроглифтер мен түркі дәуірінің киелі жерлері, осының барлығы тарихымыздың негізін құрайды».

Ал «Қасиетті Қазақстан» ғылыми-зерттеу орталығының басшысы Б.Әбдіғалиұлы берген анықтамасы: «Киелі жерлер нысандар - Қазақстан халықтарының жадындағы мәңгі құндылыққа ие және ұлттық бірлік пен жаңғыру символы ретіндегі ардақ тұтатын табиғи және мәдени мұралар объектілері, зайырлы және мәдени сәулет өнерлері, кесенелер, тарихи және саяси оқиғалармен байланыстағы орындар.

ҚР Мәдениет және спорт министрі А.Мұхамедіұлы «Киелі жерлер географиясының қазақстандықтар үшін, оның барлық тарихи, аңызға толы өзінің Отанын білуі үшін, сонымен қатар Қазақстанның табиғи деректерін әлемдік қауымдастыққа көрсете білуі үшін жасалатындығын» атап өткенді. «Қасиетті Қазақстан» орталығының сараптама тобы киелі жерлер нысандарды іріктеу өлшемдерін жасап шығарған. Оларға сәйкес келесі киелі орындардың ара-жігін ашып көрсетеді:

- табиғи-ландшафтық нысандар;
- археологиялық ескерткіштер;
- архитектуралық ескерткіштер;
- аса ардақты мәдени нысандар;
- тарихи тұлғалар және саяси оқиғалармен байланысты орындар.

2018 жылғы зерттеу бойынша облыста 1278 тарихи және мәдени ескерткіштер орналасқан, оның ішінде - 1 халықаралық маңызы бар нысан (Қ.А.Яссауи кесенесі), 33-республикалық маңызы бар нысандар (ҚР-ның 100 киелі орындары), 434-жергілікті маңызы бар нысандар және 810 нысанның алдын-ала тізімдері жасалынған. Дегенмен бұл тізімге енбей қалған нысандар да болуы мүмкін. Ал оны анықтау болашақтың еншісінде. Біз өзіміздің жұмысымызда 33-республикалық маңызы бар нысандарды қарастырдық. Соның негізінде төмендегідей кесте құрастырдық.

Кесте 1- Түркістан облысының киелі жерлер географиясы

№	Киелі жерлер географиясының санаты	Енгізілген нысандар	Географиялық орны
1	2	3	4
1	Ерекше қорғалатын табиғи мұра ескерткіштері	Қазығұрт тауы	Түркістан облысы, Қазығұрт ауданы
2	Археологиялық және архитектуралық ескерткіштер	-	-
3	Ірі орта ғасырлық қалалық орталықтар және Қазақ хандығының астаналары	Сауран қалашығы (XIII-XVIII ғғ.)	Түркістан облысы Түркістан қаласы
		Отырар қалашығы (I-XVIII ғғ.)	Түркістан облысы Отырар ауданы
		Созақ қалашығы (X-XVIII ғғ.)	Түркістан облысы Созақ ауданы
		Сайрам (Исфиджаб) қалашығы (XIII-XVII ғғ.)	Түркістан облысы Сайрам ауданы
4	Діни және ғибадат орындары	Қ.А.Яссауи кесене-кешені (Рабия Сұлтан Бегім кесенесі XV ғ., Үлкен Қылуат XII ғ., Күлтөбе (Ясы) қалашығы, Гауһар ана кесенесі), Үкаш ата мазары (IX-X ғғ.).	Түркістан облысы Түркістан қаласы
		Арыстан баб кесенесі (XII ғ.)	Түркістан облысы Отырар ауданы
		Ибраһим ата кесенесі (XI-XII ғғ.), Қарашаш ана кесенелері (XI-XII ғғ.)	Түркістан облысы Сайрам ауданы
		Қарабура кесенесі	Түркістан облысы Сарыағаш ауданы
		Бәйдібек би кесенесі, Домалақ ана кесенесі.	Түркістан облысы Бәйдібек ауданы
5	Тарихи тұлғаларға қатысты	-	-
6	Тарихи оқиғаларға байланысты	Ордабасы тауындағы «Бірлік» монументі	Түркістан облысы Ордабасы ауданы

Жинақталған мәліметтерді жүйелеу мен сараптаудың негізінде біздер, төмендегідей тұжырымдар жасадық:

1. «Киелі», «қасиетті», «сакральды» сөздерінің этимологиясын қарастырдық.
2. Облыстың киелі орындары көбінесе Ұлы Жібек жолы бойының маңында орналасқан.
3. Зерттеу кезінде киелі орындарға кіргізуге болатын нысандар санының көптігі анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». АСТАНА. Мына сілтемеде: <http://www.akorda.kz/ru> (2017-жыл 12-сәуір).
2. Рахимов М.И. «Киелі сөзінің этимологиясы туралы. Мына сілтемеде: <http://www.edu.e-history.kz> (2017-жылғы 12-сәуір)
3. Циренова Л.А. Краткий философский словарь. 2-е изд. М.: РГ – Пресс, 2014, 496с.
4. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: пер. с фр. /общ. ред. и вступ. ст. Ю.С. Степанова. М.: Прогресс-Универс, 1995, 456с.
5. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. М.: Русский язык, 2000, 122с.
6. Егеубай А.Қ. Махмұт Қашқари Түрік сөздігі. Үш томдық. Алматы: Хант, 1998, 600 б.

7. Әдеби жәдігерлер. 20 томдық. ҚР мәдениет және ақпарат министрлігі, ҚР Білім және ғылым министрлігі, М. Әуезов ат. Әдебиет және өнер институты; [құраст. М.Жармұхамед - ұлы, С.Қорабай, С.Қосан]. 11-том: Хорезми Мұхаббат-наме/ Тәзкіре-и Бұғрахан, Алматы: Таймас, 2010, 488б.
8. Жүсіп Баласағұн. Құтты білік /Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ.Егеубаев. Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2007, 477б.
9. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ бас редактор І.К.Кеңесбаев. 2 том. Алматы: Рауан, 1971, 956 б.
10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. М.: Русский язык, 1986, 900 с.
11. Мұстапаева А. «Қазақстандағы киелі жерлер географиясының объектілерін зерттеу тарихы». Мына сілтемеде: <http://www.edu.e-history.kz> (2017-жылғы 12-сәуір).

Аннотация

Сегодня сфера использования наследия и ценностей наших предков в образовательном процессе расширяется в духовном воспитании молодежи. В быстро развивающейся технологии и технологии частое использование нежелательной информации через Интернет привело к формированию духовно искаженного поколения. Именно поэтому Президент посылает ежегодные послания и программы народу Казахстана для воспитания будущих поколений в правильном направлении. «Ориентация на будущее: духовное наследие», «Культурное наследие», «Семь граней Великой степи», «Святая земля Казахстана» и другие. Также в сфере образования - работа подрастающего поколения с национальным достоянием. С этой целью организуется широкий спектр мероприятий, организуются факультативные занятия и учебные часы. В частности, патриотическое воспитание молодежи, развитие патриотизма стало сегодня актуальной проблемой. Воспитание Н.Назарбаева «Через священные места Казахстана» в направлении «Земли суши» является личным способом решения проблемы. В содержании статьи этимология слова глубоко предусмотрена. Исторические памятники, святилища, святые места теперь тщательно исследуются и ежегодно пополняются ценными сведениями. Исследования проводятся многими научно-исследовательскими институтами Казахстана, учеными и студентами университета, штаб-квартирой «Духовного Ренессанса» и независимыми людьми. В рамках этой темы были написаны научные статьи, дипломы, диссертации, учебные пособия и научные проекты.

Abstract

Today, the sphere of using the heritage and values of our ancestors in the educational process is expanding in the spiritual education of youth. In rapidly developing technology and technology, the frequent use of unwanted information over the Internet has led to the formation of a spiritually distorted generation. That is why the President sends annual messages and programs to the people of Kazakhstan to educate future generations in the right direction. "Orientation to the future: spiritual heritage", "Cultural heritage", "Seven faces of the Great steppe", "Holy land of Kazakhstan" and others. Also in the field of education - the work of the younger generation with a national treasure. To this end, a wide range of events is organized, optional classes and study hours are organized. In particular, the patriotic education of youth, the development of patriotism has become an urgent problem today. The education of N. Nazarbayev "Through the sacred places of Kazakhstan" in the direction of "Land Land" is a personal way to solve the problem. The etymology of the word is deeply provided for in the content of the article. Historical monuments, shrines, holy places are now carefully researched and annually updated with valuable information. The research is carried out by many research institutes of Kazakhstan, scientists and university students, the headquarters of the "Spiritual Renaissance" and independent people. As part of this topic, scientific articles, diplomas, dissertations, study guides and research projects were written.

ӘОЖ37.013.28

Ж.У. Керимбекова, Ж.Т. Досжанова, А.А. Садыкова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ НЕГІЗІНДЕ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ САПАСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Түйін

Бүгінгі таңда ХХІ ғасырдың білім беру саласы негізгі үш ерекшеліктен тұратынын байқауға болады. Олар: біріншіден, адамдар өмір бойы алған білімдерін жаңғыртып, дамытып отырады; екіншіден, оқушының жас, ой, мүмкіндік ерекшеліктеріне қарай білім беріледі; үшіншіден, бүкіл білім беру жұмысы халықаралық деңгейде басқалармен қатар, қат-қабат іске асырылады. Білім бәсекеге сәйкес, қазіргі кезеңнің талабына сай жұмыс істеуге бағытталады. Бұл ерекшеліктер қазірдің өзінде бізге байқалып келеді. Ал, сол жаңарған технологияны өз уақытында тілін тауып, жұмыстың мүддесінен шығудың өзі тыным таппай ізденуді, білмегенімізді күні-түні үйренуді талап етеді. Жоғарғы технология саласын айтпағанның өзінде, қарапайым өмірде осыдан оншақты жыл бұрын компьютерді игеру дәл бүгінгідей жалпыхалықтық сипатқа ие болуы мүмкін еместей көрінуші еді. Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін меңгерген мәдениетті, адами қасиеті мол, шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу – өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Ақпараттық- коммуникациялық технологияны бәсекеге ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлімдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр.

Кілттік сөздер: Қазіргі жаһандану процесі, рухани жаңғыру, инновациялық білім, коммуникациялық технологиялар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану процесінде рухани жаңғыру негізінде инновациялық білімді қалыптастыру мен қатар, ұлттық тәрбиені болашақ ұрпақтың бойына сіңіру де аса қажет.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағыдайлар жасау» екендігі атап көрсетілген.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы жас ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізгі ұстанымдарын айқындап берді: Қазақстанның барлық азаматтарының білім алуға тең құқылы, әрбір азаматтың интеллектуалдық дамуына, психо-физиологиялық ерекшеліктеріне қарай, білімнің барлық деңгейіне кең жол ашылды. Әрбір азаматтың білім алуға құқылығын негізге ала отырып, оқушы бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, құрметтеуге тәрбиелеуде дидактикалық шарттар, яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үрдісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды.

Теориялық талдау

Оқытудың жаңа ақпараттық- коммуникациялық технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі

білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11 – бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған [1].

Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты жолдауында «Ақпараттық технологиялар мен ақпаратты таратудың жаңа нысандарына бағытталған мамандандырылған білім беру бағыттарын құру міндеті де алдымызда тұр» делінген сондай - ақ «Он лайн тәсіліне оқыту тәжірибесін дамытып, елімізде оқу теледидарын құру қажет» деп атап көрсеткендей бүгінгі күні білім беру жүйесі жаңа педагогикалық технологияға негізделуін және ақпараттық құралдардың кеңінен қолданылуын қажет етеді [2]. Осылайша, оқу – тәрбие үрдісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану заман талабынан туындап отыр. ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Кәсіптік оқытуда ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты-оқушылардың оқу материалдарын толық меңгеруі үшін оқу материалдарының практикалық жағынан тиімді ұсынылуына мүмкіндік беру. Бұл мақсаттарға жету жолында электрондық оқулықтар, тексеру программалары, оқу программалары сияқты программалық өнімдер қызмет етеді. Кәсіптік оқыту саласында компьютер оқушы үшін оқу құралы. Жаңа заман талабына сай білімді, бәсекеге қабілетті, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жетік меңгерген, кәсіби біліктілікті жұмысшы мамандарды даярлауда кәсіптік оқытуды жетілдірудің , оның материалдық – техникалық базасын толық жаңартып отыру қажетті оқу құралдарымен қамтамасыз етіліп отырылуы қажет. Осыған байланысты мәлімет алмасуына, қарым – қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп жылда дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Келешек қоғамымыздың мүшелері – жастардың бойында ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. Осы мақсатты орындау барысында оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындап отыр.

Білім – болашақ бағдары, кез-келген маман даярлайтын оқу орынның басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның құзіреттілігін дамыту. Құзірет – оқушының жеке және қоғам талаптарын қанағаттандыру мақсатындағы табысты іс-әрекетіне қажетті білім дайындығына әлеуметтік тапсырыс. Құзыреттілік – оқушының әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі. Ақпараттық құзыреттілік – бұл жеке тұлғаның әртүрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық – коммуникациялық технологияның мүмкіндіктерін жан-жақты қолдану қабілеті. Оқушылардың түпкілікті құзіреттіліктері – білім берудің жаңа нәтижелер. Құзіреттілікті оқушының пән бойынша игерген білім, білігінің жинағы деп қабылдауға келмейді. Ол – оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, білік, дағдыны тәжірибеде қолдана алу қабілеті болып табылатын жаңа сапа.

Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және

кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны [3].

Коммуникация – ақпаратты тасымалдап жеткізу әдістері мен механизмдерін және оларды жазып жинақтап жеткізу құрылғыларын қамтитын жалпы ұғым. Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.

Оқытудың ақпараттық-коммуникативтік және интерактивтік технологиялары бағыттары:

- а) электронды оқулықтар;
- ә) телекоммуникациялық технологиялар;
- б) мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар;
- в) қашықтықтан оқыту (басқару) Интернет.

Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуде мұғалім алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойылады:

- Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашу;
- Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау. (мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар).
- Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Интерактивтік оқыту технологиясы – бұл коллективтік, өзін-өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту процесін ұйымдастыру [4].

Интерактивтік оқыту – бұл, ең алдымен оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасы тікелей жүзеге асатын сұхбаттасып оқыту болып табылады. Сабақтағы интерактивтік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке, қатысушының әрқайсысына қажет есепті бірлесіп шешуге алып келетін - ұйымдастыру және сұхбаттасып қарым-қатынас жасауды дамытуды ұсынады.

Оқытудың ақпараттық-коммуникациялық және интерактивтік технологияларын пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпаратты-коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды [5].

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, телеконференция, On-line сабақтар арқылы іске асырылуда.

Нәтижелер мен талқылау

Бүгінгі күні инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялар қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалады [6].

Қарастырылып отырған мәселе ”Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ұғымының пайда болуы мен және кәсіптік білім беру саласында компьютердің қолданыла бастауы мен тығыз байланысты. Сонымен, оқушының ақпараттық – коммуникациялық құзырлығын қалыптастырудың негізгі тәсілдеріне мыналар жатады:

Компьютерлік білімдарлықтың белгілеріне компьютерлер мен танымал бағдарламалардың кең түрлілігін бағдарлай білу, олардың мүмкіндіктерін білу, нақты бір жұмыс үшін тиімді программалық құралдарды таңдай білу, бағдарламалық құралдар бойынша және кітапханасының болуы жатады. Кәсіптік білім беретін оқу орындарындағы

ақпараттық – коммуникациялық технологияларды оқытуға арналған мамандық курстарын оқытуды атап көрсету қажет. Осыған байланысты мынадай 2 факторды ұсынуға болады[7].

Соны мен, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кәсіптік оқыту үрдісінде олдандуға байланысты білім беруді ақпараттандырудың маңызды міндеттерінің біріне айналып отыр. Кәсіптік білім беру ұйымдарының техникалық базасын нығайту, компьютерлерді желілерге қосу, электронды оқу құралдарын дайындау. Өзімнің тәжірибемде тест бағдарламаларын, программалау тілдерін, электронды оқулық немесе электронды көмекші құрал пайдалану барысында өз нәтижесін беріп, білім көрсеткіштері жоғарылауда.

- Компьютермен, түрлі коммуникациялық жүйелер мен алғашқы танысу;
- Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жеке түрлерін терең, зерттеу, жұмыс істей білу дағдыларын қалыптастыру;
- Ақпараттық - коммуникациялық технологияларды мамандықтарына байланысты қолдана білуді меңгерту.

Компьютер, телекоммуникациялық және желілік құралдар ақпараттарды қабылдаудағы әдістерді өзгертіп, әртүрлі әрекеттерге жаңа мүмкіндіктерді ашып отырып, қазіргі қоғамның даму кезеңіндегі оқыту мақсатының көкейкесті және маңызды мәселелеріне қол жеткізеді. Білім берудегі ақпараттық технологиялар оқытуда қолданылатын электронды құралдар мен оларды функцияналдау тәсілдерінің жиынтығын анықтайды. Кәсіптік оқытуда қолданылатын бағдарламалық-техникалық құралдардың классификациялық белгілері ретінде мыналарды айтуға болады:

- дидактикалық бағыт;
- программалық, техникалық ұсыныс;
- пәндік аумақта қолданылуы.

Бағдарламалық – ақпараттық комплекстің дидактикалық бағыты бойынша классификация белгілері бар, мысалы, іренушілерге компьютер арқылы берілетін білімді келесідей класификациялау керек. Біріншіден, білімді анықталған және анықталмаған деп бөлу қажет болып табылады. Ал, кейінірек жасанды интеллект аумағында зерттеулердің бұл білімдер артикулденетін және артикулденбейтін болып аталатын болды.

Білімнің артикулденетін бөлімі –бұл үйренушілерге ақпараттарды бірнеше бөліктерге бөлу арқылы беруге болатын және оңай құралатын білімдер.

Білімнің артикулденбейтін бөлімі-иитуиция, өтіл (опыт) негізінде құралған білімдер. Бұл бөлімнің білімі үйренушілерге берілмейтін практикалық есептерді шығаруда жеке тапсырмаларды орындау кезінде болатын жерлікті, тапқырлықты және адам өтілінің басқа бөлімдерін қамтиды. Білімнің мұндай классификациясына сүйене отырып, бағдарламалық- аппараттық комплекстерді классификациялауға болады. Осы комплекстер негізінде құралған және артикулденген бөлімін оқытуда қолданылатын технологиялар декларативтік деп аталады. Декларативтік технологияларға мыналарды жатқызуға болады.

- компьютерлік оқулықтар;
- оқытылатын мәлімттер қоры;
- үйренушілерге белгіленген ақпаратты ұсынатын, дұрыс еңгеруін тексеретін, сақтауға мүмкіндік беретін мәтіндік және.....программалары мен басқа компьютерлік құралдар.

Бағдарламалық-аппараттық комплекстерді құруда және.....артикулденбеген бөлімін меңгеруде қолданылатын технологиялар процедурлік деп аталады. Бұл топтың компьютерлік ақпараттық технологиялары білімнің ақпараттарын бірнеше бөліктерге тексермейді және ақпарат бөліктерін қамтымайды. Олар әртүрлі модельдер негізінде құрылған. Бұл жағдайда компьютерлік ақпараттық технологияларға мыналар жатады.

- Қолданбалы бағдарламалар пакеті (ҚБП) ;
- Компьютерлік тренажерлер (КТ) ;
- Зертханалық практикумдер ;
- Ойындардың программалары;
- Мамандықтарына байланысты аппараттарды АКТ көмегімен үйрену.

Білім беруді ақпараттандыру процесі пән мұғалімдеріне, әдіскерлерге, білім мекемелерін басқарушыларға жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне жан-жақты пайдалану саласына үлкен талап қояды.

Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін ақпараттандырудың Мемлекеттік бағдарламаларының негізгі міндеттерінің бірі ретінде мамандардың осы сала бойынша біліктілігін көтеру және қайта даярлау қарастырылған. Аталған міндеттерді жүзеге асыру мақсатында мамандардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау бойынша курс тақырыптарының мазмұны өзгертіліп, жаңаланды. Оның негізгі мазмұны білім беру мекемелері қызметкерлерінің кәсіби шеберлігін жаңа ақпараттық технологияны пайдалану бойынша жетілдіруге, басқаша айтқанда, білім беруді ақпараттандыруға сай мамандарды жан-жақты даярлауға бағытталған.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны бәсекеге ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлімдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр. Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты.

Білім беруді ақпараттандыруды жағдайында педагог мамандардың біліктілігін арттыру процесі қазіргі заманның негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, олардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін, ақпараттық және кәсіби құзырлылығын қалыптастыру мәселесі де бүгінгі таңда өзекті міндеттердің бірі. Педагог мамандар біліктілігін арттыруда ақпараттық әлемде оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың негізгі құралдарын, жаңа әдістер мен формаларды кез келген уақытта таба біліуіне мүмкіндік туғызуға, өзін-өзі дамытуына және өздігінен білім алуыға мүмкіндік алады. Бұл жағдайда дамытудың өзектілігі- жаңа ақпараттық коммуникациялық технологияны оқу-тәрбие процесіне жан-жақты, әрі еркін пайдалана білуге үйрету, дайындаудың сапалығымен анықталады.

Жеке - қызметтік тәсілдемеге сүйенсек, мұғалімнің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану жөніндегі қызметін біз үйренушінің шығармашылық әлеуетін дамытуға, коммуникативтік әрекеттер жасау қабілеттерін дамытуға, оқу қызметі мәдениетін дамытуға, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерін жандандыруға, оның тиімділігі мен сапасын арттыруға қазіргі қоғамның ақпараттануына байлынысты туындап отырған әлеуметтік тапсырысты өткізуге (информатика және ЕТ саласының мамандарын әзірлеу, АКТ құралдарын пайдаланушыларды даярлау) бағытталған қызмет түрі ретінде қарастырамыз.

Мұғалімнің АКТ пайдалану қызметінің мазмұны қызметтің бір түрі ретінде мыналарды қамтиды:

- уәж- субъектінің қызметке ынталандырады;
- мақсаттар-қызмет қорытындысында қол жететін нәтижелер;
- құралдар-қызметті атқаруға көмектеседі.

Ғылыми зерттеулерде кез келген қызмет берілген жеке тұлғаның қажеттіліктері себепші болатын объективті мақсаты сезінуден басталады деп көрсетеді. Қызметтің тағы бір қосалқы құрылымы нақты қызметті атқаруға итермелейтін уәж болып табылады. Уәж нақты орындалатын қызмет құрылымына әлі кірігіп үлгермеген, яғни әлеуетті болуы мүмкін және аталған құрылымға енген, яғни көкейкесті болуы мүмкін. Қызметтің үшінші құрауышы оны орындау тәсілі. Ол бір жағынан қызмет субъектісінің мақсаттары мен уәжіне сәйкес болса, екінші жағынан оның қызметті орындау үшін қажетті білімнің, еп-дағдылардың болуын көздейді.

Демек, АКТ пайдалану жөніндегі қызмет те үш құрауштан: мақсат-уәж-құралдан тұрады. АКТ пайдалану жөніндегі қызметтің мақсаты:

-үйренушінің шығармашылық әлеуетін дамыту; коммуникативтік әрекеттерге қабілетті болуды дамыту; сараптамалық-зерттеу қызметі дағдыларын дамыту; оқу қызметі мәдениетін

дамыту;

-оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерін қарқындандыру, оның тиімділігі мен сапасын арттыру;

-қазіргі қоғамның ақпараттануымен байланысты пайда болған әлеуметтік тапсырысты өткізу;

АКТ пайдалану жөніндегі қызметтің уәжі – типтік еп – дағдыларды және т.б. бақылау, түзету, басқару, жаттықтыру сияқты педагогикалық функцияларды жеңілдету болып табылады[7]. Демек оқытушының АКТ пайдалану жөніндегі қызметі табиғаттың, оның мақсаттарының, уәжінің өзінің сапалық өзгеруі оқыту мақсатында АКТ пайдалану дағдысына әсер ету жолы мен мүмкін болуы мүмкін. Соны мен бірге АКТ пайдаланудың қызметтік бастауын жандандыру «оқытушының АКТ пайдалану қызметіне дайын болуын» көздейді, бұл өз кезегінде мазмұны жағынан күрделі болып келетін оқу еңбегінің білімін, еп-дағдыларын, компьютерлік –сауатты тұлғаның құндылық бағдарларын, жеке адамның танымдық, зияткерлік, ұйымдастырушылық, эмоционалдық-жігерлілік қасиеттерін қамтиды.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың артықшылықтары мынадай:

1. Олар оқытудағы тақырып шеңберіндегі немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуға тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады.

2. Білімге бір – бірінен үлкен ара қашықтықта орналасқан әр түрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады:Жоғары сынып оқушыларын емтихандар мен ҰБТ даярлауға арналған жаттықтыру бағдарламаларын пайдалану;

3. Оқытудың жүйесінің көп деңгейлі жетілдіруі олардың таралымдалуы мен оқу сапасын арттырады.

4. Оқушы өз бетінше немесе өзге оқушылармен топтасып бірге жұмыс істеуге мүмкіндік алады.

5. Оқушының танымдық іс-әрекеттері күшейіп, өзіндік жұмыстарды тез орындау мүмкіндіктері артады.

Осылайша оқыту құралдарының бірі – электрондық оқулық. Ол оқушыларды даралай оқытуда жаңа информацияларды жеткізуге, сондай-ақ игерілген білім мен біліктерді тесттік бақылауға арналған программалық құрал.

Білім беру жүйесінде электронды оқулықтарды пайдаланып, үлкен табыстарға жетуге болады. Электронды оқулықтарды пайдалану барысында оқушы екі жақты білім алады: біріншісі -пәндік білім, екіншісі - компьютерлік білім. Электронды оқулықтарды пайдалану оқушының өз бетінше шығармашылық жұмыс жасауына, теориялық білімін практикамен ұштастыруына мүмкіндік береді. Электронды оқулық арқылы оқушы көптеген қосымша материал ала алады, осы алған мәліметтерін компьютерден көргендіктен есінде жақсы сақтайды, өз бетінше жұмыс жасау қабілеті қалыптасады. Осылайша жас ұрпақты оқытуда инновацияны пайдаланудың – шығармашылық жетістіктің негізгі көзі.

Ақпараттық технологиялар орталарын пайдаланудың мақсаттары:

1. Ақпараттық технологияларды қолдану негізінде оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейін жетілдіру:

- оқыту процесінің ықпалы мен сапасын арттыру,
- пәнаралық байланысты тереңдету,
- қажетті ақпаратты іздеуді оңайлату және көлемін ұлғайту.

2. Оқушы тұлғасын дамыту, ақпараттық қоғамда өмір сүруге даярлау.

- коммуникативтік қабілеттерді дамыту,
- күрделі жағдайда оңтайлы шешім немесе шешу нұсқаларын қабылдау дағдыларын қалыптастыру.

- компьютерлік графика, мультимедиа технологиясын пайдалану арқылы эстетикалық тәрбие беру,

- ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, ақпаратты өңдей білу:

3. Қоғамның әлеуметтік тапсырысын орындау:

- Ақпараттық сауаты бар тұлғаны даярлау;
- компьютерлік орталарды пайдаланушыны даярлау:

Оқыту үрдісінде компьютерлік технологияларды пайдалану келесі мақсаттарға бағытталады:

- компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін іске асыру арқылы оқыту үрдісінің ықпалдығы мен сапасының деңгейін көтеру;
- танымдық әрекеттердің белсенділігін арттыратын ынталарды қамтамасыз ету;
- қазіргі заманғы ақпарат өңдеу орталарын пайдалану негізінде пәнаралық байланысты тереңдету.

Сабақ АКТ-ны қолданумен өту үшін не істеу керек? Біріншіден, құрал-сайман, кем дегенде бір компьютер, оқытушының идеалды түрде автоматтандырылған жұмыс орны, бірнеше оқушы жұмыс орны, видеопроектор және интерактивті тақта.

Екішіден, компьютерде жұмыс істеу дағдысы бар мұғалім мультимедиялық проектор ережелерімен және интерактивті тақтамен таныс болуы қажет.

Үшіншіден, білім беру өнімдері бар цифрлық компакт-дискілер болуы қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, компьютерлік жүйе қолданылатын сабақтар мұғалімнің орнын баспайды, керісінше, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты неғұрлым мазмұнды, жеке тұлғалы және әрекетті етеді. ЭЕМ-ды математика сабақтарында қолдану уақытты үнемдейді, оқушылардың түрткісін (мотивациясын) және оқу-танымдық үдерістің тиімділігін арттырады.

Мұғалім – сабақтағы негізгі әрекетті тұлға. Сондықтан компьютер мен мультимедиялық құралдарды оқытудың тек инструменті ретінде қарастыру керек. Бұл инструменттің көмегі өте мәнді.

Қорытынды

Ақпараттық технологиялардың оқу үрдісінде қолданылуы оқушылардың мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ақпараттық технологияның міндеті-оқушыларды білімге қызығушылығын, ізденушілікке баулу. Заман талабына сай сабақта қолданылатын электрондық байланыс оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдаумен қатар, түсінбей қалған сәттерін қайталап көруге, тыңдауға және алған мағлұматтарды нақтылауға мүмкіндік береді. Өз сабағымда оқушыларды шығармашылыққа жұмылдырып, электронды оқулықты пайдаланамын. Компьютердің мультимедиялық мүмкіндіктерін, анимация мүмкіндігін, ілеспені, дыбыс меншіктеуді, гиперсылқа көріністерін пайдаланып, осы көріністерді пайдалану әрекеттерін қолданып, тамаша, көрнекті, оқушыларды қызықтыра түсетін білім беру сабақтарын ұйымдастырған ыңғайлы. Электрондық оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты-оқыту үрдісін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық-ізденіс қабілетін, шығармашылық қабілетін дамыту.

Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Онлайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағат-бағдар беруші – мұғалімдерміз. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктелетінін ұмытпауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбеу Н. "Қазақстан — 2030" Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997, 176 б.
2. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.
3. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. // Қазақстан мектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.
4. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.

5. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
6. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.

Аннотация

Сегодня можно отметить, что образование XXI века состоит из трех основных черт. Они являются: во-первых, улучшить знания, полученные на протяжении всей жизни, будет развиваться; Во-вторых, студент воспитывается в соответствии с возрастом, идеей, особенностями ученика; В-третьих, все образовательные мероприятия осуществляются на международном уровне наряду с другими уровнями. Образование направлено на работу в гармонии с современными требованиями. Эти функции уже видны нам. И тот факт, что пришло время привыкнуть к этой модернизированной технологии и бросить работу, требует, чтобы мы учились день и ночь без остановки. Несмотря на индустрию высоких технологий, разработка компьютера всего несколько десятилетий назад в простой жизни, казалось, носила сегодня общенациональный характер. В наше время воспитание подрастающего поколения как культуры, гуманного, творческого человека, знающего историю, свободу, обычаи, язык, образование, является необходимостью, потребностью общества. Использование информационных и коммуникационных технологий в развитии национальной системы образования и ее способность интегрироваться в мир образовательной среды имеет решающее значение.

Abstract

Today it can be noted that the formation of the 21st century consists of three main features. They are: firstly, to improve the knowledge gained throughout life, will develop; Secondly, the student is brought up in accordance with the age, idea, characteristics of the student; Thirdly, all educational activities are carried out at the international level along with other levels. Education aims to work in harmony with modern requirements. These features are already visible to us. And the fact that it's time to get used to this modernized technology and quit work requires us to study day and night without stopping. Despite the high-tech industry, computer development just a few decades ago in simple life seemed to be nationwide today. Nowadays, the upbringing of the younger generation as a culture, a humane, creative person who knows history, freedom, customs, language, education, is a necessity, a need of society. The use of information and communication technologies in the development of the national education system and its ability to integrate into the world of the educational environment is crucial.

ӘОЖ 374.3.16

А.М. Нұрбекова, И.А. Корнилко

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

ЕРЕКШЕ ОҚЫТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ КІРІКТІРЕ ОҚЫТУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасының инклюзивті білім берудің тұжырымдамалық негіздері Білім беру ұйымының түрі мен мүмкіндіктеріне байланысты интеграцияның әр түрлі модельдері мен формаларын пайдалануды қарастырады. Бұл әр түрлі санаттағы балаларды бірлесіп оқытудың артықшылықтарын барынша толық іске асыруға мүмкіндік береді. Білім беруде интеграциялық үдерістерді дамыту мүмкіндігі шектеулі балалардың дені сау құрдастарымен бірге білім алудың орындылығы мен мүмкіндігі туралы пікірталасқа алып келеді. Осы пікірталасқа әрбір оқушының білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайлардың болуы және жалпы білім беру

жүйесіндегі қайта құрулар шекаралары негіз болады. Кейбір жағдайларда (көбінесе зияткерлік салада бұзылған балалар үшін) сыныптастардың когнитивті даму деңгейімен айтарлықтай айырмашылыққа байланысты тек жалпы білім беру сыныбында оқыту аз нәтижесіз болды. Сондай-ақ, табысты интеграция тұрақты бірлескен оқыту жағдайында ғана қамтамасыз етілуі мүмкін екенін атап өтеді.

Кілттік сөздер: әлеуметтік бейімдеу, мүмкіндігі шектеулі балалар, даму кемістігі бар адамдарды әлеуметтік оқшаулау, инклюзивті білім беру бойынша мұғалімдерді кәсіби даярлау.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының инклюзивтік білім беруінің тұжырымды негіздері біріктірудің саналуан үлгілері мен түрлерін білім беру ұйымының түрі мен мүмкіндіктеріне байланысты қолдануды қарастырады. Бұл түрлі санаттағы балаларды біріктіріп оқытудың артықшылықтарын мейлінше толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кәзір әлемде инклюзивтік білім беруді ұйымдастырудың барынша жеткілікті үлгілері белгілі, олар көптеген авторлармен арнайы педагогикалық әдебиеттерде ұсынылады [1]. Жалпылап алғанда олар кіріктіре оқытудың келесі нұсқаларын ұсынады:

1. Қажеттіліктері ерекше жекелеген оқушыларды жалпыға білім беру мектептерінің қалыпты сыныптарына қосу: жалпыға білім беру мектептерінің оқу үдерісіне балаларды ішінара қосу (бала тұрақты арнайы мектепте оқиды және қалыпты мектептің жекелеген сабақтарына ғана қатысады); баланы оқуға белгілі бір мерзімге уақытша қосу (әдетте, ұзақ уақытқа емес және баланың барлық пәндер бойынша өз қатарларымен бірдей оқу мүмкіндігін тексеру үшін); барлық оқу мерзіміне толық қосу.

2. Қажеттіліктері ерекше балалар үшін жалпыға білім беру мектептерінің жанынан енгізілген арнайы сыныптар ұйымдастыру: жалпыға білім беру мектептерінің қалыпты жоспарлары және бағдарламалары бойынша бірдей жұмыс жасайтын; қажеттіліктері ерекше балаларға арналған арнайы жоспарлар мен бағдарламалар бойынша жұмыс жасайтын; білім беру жеке білім беру жоспарлары негізіндегі жалпы білім беру стандарттары бойынша ұйымдастырылады.

3. Модулді кіріктірілген білім беру психикалық және тұлғалық кемшіліктері бар балалар үшін жалпыға білім беретін мектептер жанынан арнайы (түзету) мектептің жоспарларымен және бағдарламаларымен жұмыс жасайтын, оқу үдерісімен қатар оңалтуды да қамтамасыз ететін жеке инфроқұрылымы бар модуль-сыныптарын ұйымдастыруды білдіреді.

Теориялық талдау. Білім берудегі интеграциялық үдерістердің дамуы мүмкіндіктері шектеулі барлық балаларды дендері сау қатарларымен бірге оқытудың пайдалылығы мен мүмкіндіктері туралы пікірталастар тудырды. Жалпыға білім беру жүйесін өзгерту шегінің және әр оқушының білім алу қажеттілігін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайдың болуы туралы ереже осы пікірталасқа негіз болды [2]. Келесі пікірлер айтылды: кейбір жағдайларда (негізінен интеллектуалдық саласында бұзылулары бар балалар үшін) сыныптастар арасындағы когнитивтік даму деңгейінің бірталай алшақ болуына байланысты, тек жалпыға білім беру сыныбында оқыту тиімсіз. Сонымен қатар, табысты бірлесу үнемі бірге оқу арқылы ғана қамтамасыз етілмейтіні туралы да айтылды.

Бұл пікірталастар бірге оқытудың көптеген нұсқаларын жасауға алып келді, оларға жоғарыда келтірілген үлгілердің түрлі элементтері кіреді. Сонымен, Н.Н. Малофеевтің, Н.Д.Шматконың жіктеулеріне сәйкес [3], жалпыға білім беру мектептеріне даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды кіріктірудің келесі түрлерін қарастыруға болады:

1. Тұрақты толық кіріктіру – бұл нұсқада ақыл-есі және психикалық даму деңгейі бойынша жасына сай келетін даму мүмкіндіктері шектеулі балалар жалпыға білім беру сыныптарында жалпы негізде оқытылады және қажетіне қарай жеке маманның көмегін алады. Тұрақты толық кіріктіру дамуында қандай да бір кемшілігі бар баланы мектепке дейінгі топтар мен сыныптарда дамуы қалыпты балалармен тең оқытуды білдіреді. Бұл үлгі психофизикалық және тілдік даму деңгейі жасына сәйкес немесе соған жақын келетін балалар үшін және дендері сау қатарларымен бірге оқуға психологиялық жағынан дайын

балалар үшін тиімді болуы мүмкін [4]. Даму мүмкіндіктері шектеулі оқушыларды толық кіріктірудің маңызды шарты – жалпыға білім беру сыныбында жалпы және арнайы білім беру жүйесінің екі мұғалімінің болуы. Қосымша мұғалімнің міндетіне білім алу қажеттілігі ерекше оқушыға көмек көрсету мен оның сабағын қадағалау ғана кіріп қоймайды, сонымен қатар негізгі мұғаліммен бірігіп, білім беру үдерісін жекелендіру қағидасына сәйкес, педагогикалық әдістер мен тәсілдерді түрлендіру де кіреді.

2. Тұрақты, бірақ толық емес кіріктіру мүмкіндіктері шектеулі мектеп жасына дейінгілермен қатар мектеп жасындағы балаларға да тиімді болуы мүмкін. Ол психикалық даму деңгейі жасынан біршама төмен, түзету көмегін жүйелі және мейлінше қажет ететін, бірақ бірқатар пәндер бойынша қалыпты дамып келе жатқан қатарларымен бірге және тең оқуға, сонымен қатар сабақтан тыс уақытының көп бөлігін олармен бірге өткізуге қабілетті мектеп жасындағы балалар үшін тиімді болуы мүмкін. Тұрақты, бірақ толық емес кіріктіру психикалық даму деңгейлері әртүрлі, бірақ жанама ауытқулары жоқ мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларға пайдалы болуы мүмкін. Бұндай кіріктірудің мағынасы – баланың бойында бар барлық жасырын мүмкіндіктерді және қалыпты дамып келе жатқан балалармен араласу, әрекеттесу, оқу мүмкіндіктерін мейлінше пайдалану болып табылады [5]. Кіріктіре оқытудың бірнеше тәртіптері мен түрлері бар.

3. Жартылай кіріктіру – кіріктірудің бұл түрінде оқушылар жеке сынып жағдайында оқиды, бірақ қалыпты дамыған оқушылармен бір білім беру ортасында біріктірілген. Олар жалпы мектепшілік барлық оқыту және тәрбие беру шараларына, жалпыға білім беру сыныптарының оқушыларымен қатар, тең құқықта тартылады. Сонымен қатар, бұл түр жеке оқытылатын, бірақ сыныптағы кейбір сабақтарға оқушылармен бірге қатыса алатын балалар үшін де қолданылады. Жартылай кіріктіру қажетті біліктер пен дағдылардың аздаған бөлігін ғана өзінің қалыпты дамып келе жатқан қатарларымен тең игеруге, олармен бірге сабақтан тыс уақытының аз бөлігін ғана өткізуге қабілетті балалар үшін пайдалы болуы мүмкін. Жартылай кіріктіру – мектеп бағдарламасын дендері сау қатарларымен тең меңгеруге қабілетсіз балалар үшін басым түр болып саналады. Жартылай кіріктіру аясында дамуларында кемшіліктері бар балалар уақыттарының бір бөлігін ғана дендері сау қатарларымен бірге өткізеді (мысалы, күннің екінші жартысын).

Нәтижелер мен талқылау. Тұрақты жартылай кіріктірудің мәні – мүмкіндіктері шектеулі балалардың өздерінің қалыпты дамып келе жатқан қатарлармен қарым-қатынастарын кеңейтуі болып табылады [6]. Жартылай кіріктіру қалыпты топтары да, арнайы топтары да бар аралас түрдегі мектепке дейінгі ұйымдарда, сонымен қатар дамуларында белгілі бір ауытқулары бар балалар үшін ашылған арнайы сыныптары бар жалпыға білім беру мектептерінде қамтамасыз етілуі мүмкін.

Жартылай кіріктіру үлгісі мүмкіндіктері шектеулі балаларды тек жалпыға білім беру сыныптарында оқыту мен арнайы білім беру мекемелерінде оқыту арасындағы аралық нұсқаны білдіреді. Жартылай кіріктіру үлгісін жүзеге асыру білім беруді ұйымдастырудағы екі түрдің үйлесуін білдіреді – қалыпты дамып келе жатқан қатарларымен біріктіру жағдайында және арнайы ұйымдастырылған сыныптарда немесе аз топтарда (жалпы мектеп кеңістігіндегі). Сипатталып отырған бұл үлгі аясында білім алу қажеттіліктері ерекше барлық оқушылар толық кіріктіру үлгісіндегіге ұқсас қажетті қосымша психологиялық-педагогикалық көмек алады.

Бірқатар елдерде (Германия, Австрия, Польша, АҚШ және басқа) бұл үлгі интеллектуалдық дамуларында ауытқулары бар балаларды оқытудағы басым түр ретінде қарастырылады. Даму деңгейлері қалыпты балалардан бөлек оқытылатын пәндер тізімі, оқушылардың білім алу мүмкіндіктері ескеріле отырып, анықталады: мейлінше қиын пәндер (математика, ана тілі және басқалар) – бөлек оқытылады, аса қиындық тудырмайтын пәндер (мысалы, эстетикалық циклдегі) – біріктіріліп оқытылады. Сонымен бірге, жалпыға білім беру мектептебінде даму мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін сабақтан тыс шараларға (экскурсиялар, мерекелер, мектептегі концерттер мен мерекелер) қатысуға жағдайлар

жасалады [7].

4. Уақытша кіріктіру – кіріктірудің бұл түрі денсаулық мүмкіндіктері шектеулі, жеке оқытылатын, бірақ өздерінің дендері сау қатарларымен әлеуметтік араласуға (сыныптан тыс тәрбие сағаттарына, жалпы мектепшілік шараларға қатысуға) мүмкіндіктері бар балалар үшін қолданылады. Уақытша кіріктіру кезінде арнайы топтың немесе сыныптың барлық тәрбиеленушілері, қол жеткізген даму деңгейлеріне қарамастан, біріккен тәрбие сағаттарын өткізу үшін айына 2 реттен кем емес өздерінің қалыпты дамып келе жатқан қатарларымен бірігеді. Уақытша кіріктірудің басты мақсаты қалыпты дамып келе жатқан қатарларымен қарым-қатынас жасаудың алғашқы тәжірибелерін меңгерту болып табылады. Уақытша кіріктіру, негізінен, келешекте мүмкін болатын кіріктіре оқытудың мейлінше жетілдірілген түріне дайындық сатысы. Кіріктірудің бұл үлгісі қалыпты топтары да, арнайы топтары да бар аралас түрдегі мектепке дейінгі ұйымдарда, сонымен қатар арнайы сыныптары бар жалпыға білім беру мектептерінде жүзеге асырылуы мүмкін [8].

5. Кіріктірудің эпизодтық үлгісі - өз тәрбиеленушілерін қалыпты дамып келе жатқан балалармен бірге тәрбиелеу және оқыту бойынша бағытты жұмыс жасау мүмкіндіктері шектеулі арнайы мектеп пен мектепке дейінгі ұйымдарға бағытталған. Эпизодтық кіріктірудің мәні дамуларында айқын кемшіліктері бар балалардың қатарларымен аз да болса араласуын ұйымдастыру, тек мүмкіндіктері шектеулі балалар ғана оқитын арнайы (түзету) ұйымдарда жасалатын әлеуметтік қарым-қатынастың объективті шектеулерін жеңу.

6. Аралас кіріктіру – кіріктірудің бұл түрі даму мүмкіндіктері шектеулі балаға жоғары білікті маманның көмегін ұсына отырып, оны жалпыға білім беру сыныбына қосуды және жалпы сыныпта оқыту үшін, оның білім алуындағы ерекше қажеттіліктеріне сәйкес, арнайы жағдай жасауды қарастырады. Аралас кіріктіру даму деңгейлері қалыпқа жақын балаларға, арнайы ұйымдастырылған сабақтарда дефектолог мұғалімнен көмек ала отырып, жалпыға білім беру сыныптарында оқуға мүмкіндік береді.

7. Мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпыға білім беру мектептерінің арнайы сыныптарында оқытуды кіріктірудің бір түрі деп санауға болады. Дегенмен де, бұны инклюзивтік білім беру деп атауға болмайды. Жеке сыныптарда оқыту кезінде қатарларының мүмкіндіктері шектеулі балалармен жиі араласа бермейтіндерін тәжірибе көрсетеді, ал инклюзивтік білім берудің алғышарты қарым-қатынас екені белгілі.

Қорытынды. Кіріктірудің саналуан үлгілерін сараптау әр баланың өзінің білім алу құқығын білім беру ұйымының кез-келген түрінде жүзеге асыруына және бұл кезде өзіне қажетті арнайы көмек алуына мүмкіндігі барын растайды. Білім беру үдерісін осылай ұйымдастыру кезінде барлық оқушы балалар мектептің қоғамдық өміріндегі әлеуметтік белсенді қызметке тартылады, бұл баланың бейімделу мүмкіндіктерін жоғарлатуға және тұлғаның жеке қабілеттерін ашуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Пугачев В.П. Руководство персоналом организации. Москва: Аспект пресс, 2005, 54 с.
2. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход. Сибирь: Образование, 2005, 44 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва. Знание, 1996, 312 с.
4. Даму мүмкіндіктері шектелген балаларға кіріктірілген (инклюзивті) білім беруді ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. Астана: ҚР БҒМ Хаты № 4.02.4.45. - 2009.
5. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру үдерісіне енгізу үлгілерін дайындау. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2015, 48 б.
6. Назарова Н.М. Арнайы педагогикадағы интеграция түсінігі. Екатеринбург: Знание, 2008, 264 б.
7. Коркунов В.В., Брызгалова С.О. Арнайы білім алу қажеттіліктері бар баланы жалпыға білім беру ортасына енгізудегі арнайы білім берудің қазырғы заманғы үлгісі //Арнайы білім

беру. 2006, №7, Б. 7-12.

8. Малофеев Н.Н. Инклюзивтік білім беру мәселелері және денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балалардың құқықтарын қорғау. Москва: Знание, 2011, 43 б.

Аннотация

В данной статье рассматриваются концептуальные основы инклюзивного образования в Республике Казахстан. Понятие «инклюзивное образование» сформировалось из убеждения в том, что образование является основным правом человека и что оно создаёт основу для более справедливого общества. Все учащиеся имеют право на образование, независимо от их индивидуальных качеств и проблем. Понятие «инклюзивное образование» сформировалось из убеждения в том, что образование является основным правом человека и что оно создаёт основу для более справедливого общества. Все учащиеся имеют право на образование, независимо от их индивидуальных качеств и проблем. Права детей на развитие личности в системе образования, ориентированного на индивидуальные потребности, и в том числе право детей с отклонениями в развитии учиться в тех же школах, где учатся их сверстники, живущие по соседству, признаны международными стандартами прав человека. Также рассматривается проблема успешной интеграции детей с особыми потребностями в общество.

Abstract

This article discusses the conceptual foundations of inclusive education in the Republic of Kazakhstan. The concept of "inclusive education" was formed from the belief that education is a fundamental human right and that it provides the basis for a more just society. All students have the right to education, regardless of their individual qualities and problems. The concept of "inclusive education" was formed from the belief that education is a fundamental human right and that it provides the basis for a more just society. All students have the right to education, regardless of their individual qualities and problems. The rights of children to develop their personality in an education system that focuses on individual needs, including the right of children with developmental disabilities to study in the same schools as their peers who live in the neighborhood, are recognized by international human rights standards. The problem of successful integration of children with special needs into society is also considered.

ӘОЖ 374.3.16

А.М. Нұрбекова¹, Г.Д. Сейдулла¹, А.С. Керімбай²

¹п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²магистрант, Silkway халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

ЕРЕКШЕ ОҚЫТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРҒА БІЛІМ БЕРУ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҚСАТТАРЫ

Түйін

Мақалада білім берудегі интеграциялық үдерістердің дамуы мүмкіндігі шектеулі балалардың дені сау құрдастарымен бірге білім алудың орындылығы мен мүмкіндіктері туралы пікірталасқа әкеп соқтырды. Осы пікірталасқа әрбір оқушының білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайлардың болуы және жалпы білім беру жүйесіндегі қайта құрулар шекаралары негіз болды. Кейбір жағдайларда (көбінесе зияткерлік салада бұзылған балалар үшін) сыныптастардың когнитивті даму деңгейімен айтарлықтай айырмашылыққа байланысты тек жалпы білім беру сыныбында оқыту аз нәтижесіз болды. Сондай-ақ, табысты интеграция тұрақты бірлескен оқыту жағдайында ғана қамтамасыз етілуі мүмкін екенін атап өтті. Педагогтар мен мамандар баланың қамы үшін өзара келісіп жұмыс істеу керектігі түсінікті. Алайда, инклюзивті білім беруде басымдылық даму мүмкіндігі шектеулі балалармен нәтижелі жұмыс тәжірибесі бар мамандарға, яғни мұғалім-дефектологтарға беріледі.

Кілттік сөздер: әлеуметтік бейімдеу, мүмкіндігі шектеулі балалар, даму кемістігі бар адамдарды әлеуметтік оқшаулау, инклюзивті білім беру бойынша мұғалімдерді кәсіби даярлау.

Кіріспе. Инклюзивті білім берудің маңызды қағидаларының бірі ведомствоаралық интеграция және әлеуметтік серіктестік қағидасы болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға білім беру интеграциясының стратегиялық мақсаттары тек әлеуметтік серіктестік және жалпы білім беретін педагог пен медициналық, психологиялық, дефектологиялық сала мамандары арасындағы тұрақты әрекеттестік барысында ғана орындалатыны түсінікті болып отыр. Педагогтар мен мамандардың өзара әрекеттестігі - бұл баланың проблемаларын шешуде кешенді ыңғай жасауды қамтамасыз ететін, балалар мен жасөспірімдерді дамыту, оқыту, тәрбиелеу мен әлеуметтендіру міндеттерін шешуге бағытталған, білім беру үдерісінің субъектісін (бала, сынып, топ) қолдау бойынша педагогтар мен мамандардың біріккен әр түрлі әрекеті дегенді білдіреді [1]. Осылайша, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде жалпы білім беру үдерісінде даму мүмкіндігі шектеулі балаларды педагогикалық қолдауда мамандардың өзара әрекеттестігі, бұл пәнаралық ыңғай жасау үдерісінде психологиялық-педагогикалық қолдаудың стратегиясын, тактикасын, мазмұны мен динамикасын жасауға, даму мүмкіндігі шектеулі бала мен оның отбасының проблемаларын нәтижелі және кешенді шешуге қабілетті әр түрлі саладағы мамандардың (педагогтар, дефектологтар, психологтар, логопедтер) біріккен күшімен жасалған жүйелі түрдегі ықпал ретінде қарастырылады.

Теориялық талдау. Жалпы білім беру үдерісінде даму мүмкіндігі шектеулі балаларды педагогикалық қолдауда мамандардың өзара әрекеттестікке мыналар жатады:

- бала проблемаларын анықтау және шешуде, әр түрлі саладағы мамандардан білікті көмек көрсетілуде кешенділік;
- баланың тұлғалық және танымдық дамуын көпәспектiлi талдау;
- баланың оқу-танымдық, сөйлеу тiлдiк, эмоционалды-ерiктiк және тұлғалық салаларының жеке жақтарын түзету және жалпы дамытудың кешендi жеке бағдарламасын жасау [2].

Мұндай өзара әрекеттестік әр түрлі міндеттерді нәтижелі шешу және координациялауды анықтайды:

- даму мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңестен өтуі және оларды білім беру үдерісіне қосудың, оның ішінде инклюзивті сыныптары үшін білім беру бағдарламалары мен оқу-әдістемелік кешенді таңдау шарттарын анықтау;
- оқушыларға арналған оқу құралдары мен дидактикалық материалдарды бейімдеу;
- жалпы білім беретін ұйым мамандарының кәсіби құзыреттілігін арттырумен байланысты іс-шараларды жоспарлау және ұйымдастыру;
- бірігіп өткізетін іс-шараларды жоспарлау және ұйымдастыру (пәнаралық консилиумдар, оқыту және тәжірибелік семинары, әдістемелік бірлестіктер және т.б.);
- жалпы білім беретін ұйымдарда инклюзивті тәжірибесін мониторингілеу және бағалауды ұйымдастыру;
- координацияланған шешімдерді қажет ететін басқа да сұрақтар бойынша.

Жалпы білім беретін мектепте инклюзивті білім беруді нәтижелі жүзеге асыру үшін жұмысы мүмкіндігі шектеулі және басқа балаларға бағытталған педагогтар мен мамандардың міндеттерін бөлісуде белгілі бір теңгерім (баланс) сақтау қажет. Осы жерде атақты ресейлік ғалым Н.Н.Малофеевтың [3] сөзін еске алуға болады: «инклюзивті мектепте мұғалім ешқашан проблемамен жалғыз қалмайды, себебі, арнайы көмек пен қолдаудың көлемі мен сипаты баланың барлық ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, құрамына мектеп әкімшілігі, жалпы білім беру мұғалімдері, педагог ассистенттері, арнайы педагогтар, психологтар мен оқушы ата-анасы кіретін ұжыммен – барлық командамен анықталады». Ресейлік ғалымның пікірінше, бұл анықтама жақсы естілгенмен, шынайы өмірдегі жағдайды

емес, идеалды модельді сипаттайды [4]. Малофеев Н.Н. маман - дефектологтың орнын «команда» ауыстыра алады деген «шынайы сенім» өткен ғасырдың 60-жылдардағы халық театры кәсіби театрды ығыстырады деген ұстаным сияқты екендігін ескертеді. Сол сияқты, керемет санаторийлер мен демалыс үйлерінің көбеюіне байланысты ауруханаларды қысқарту ешкімнің ойына келмейтіні анық. «Құрамына мектеп әкімшілігі, жалпы білім беру мұғалімдері, педагог ассистенттері, арнайы педагогтар, психологтар мен оқушы ата-анасы кіретін команда» оларға білікті көмек көрсете алады. Сонымен қоса, ЕБА бар балаға арнайы дайындықсыз мектеп әкімшілігі, пән мұғалімдері, ата-аналар, тіпті дефектологтар мен психологтардың ұжымдық әрекеті еш пайда әкелмейді» [5].

Нәтижелер мен талқылау. Ресейлік ғалымның кейбір пайымдауының кесімділігіне қарамастан, оның дұрыстығын мойындау керек. Педагогтар мен мамандар баланың қамы үшін өзара келісіп жұмыс істеу керектігі түсінікті. Алайда, инклюзивті білім беруде басымдылық даму мүмкіндігі шектеулі балалармен нәтижелі жұмыс тәжірибесі бар мамандарға, яғни мұғалім-дефектологтарға беріледі. Инклюзивті білім беруді нәтижелі ұйымдастыруда мектеп мұғалімдері өз жұмыстарында мұғалім-дефектологтар берген ұсыныстар мен ұстанымдарды бағдар ретінде, жетекшілікке алуға үйренуі керек.

Инклюзияның мақсатын жүзеге асыру үшін жалпы білім беретін ұйымда әр түрлі саладағы мамандар – психологтар, дефектологтар, логопедтер, медициналық қызметкерлер, т.б. жұмыс істейді. Инклюзивті топта нәтижелі жұмыс істеу үшін мамандардың өзара әрекеттесуін ұйымдастыру үшін түрлі сызбаларын жасау қажет. Әр түрлі санаттағы мамандардың (мұғалім-логопедтер, мұғалім-дефектологтар, педагог-психологтар және т.б.) жұмыс тәжірибелерін көрсету арқылы жиналыстарды, семинар-практикумдерді, әдістемелік бірлестіктерді жоспарлы және тұрақты түрде өткізу, сондай-ақ даму мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беру сұрақтары бойынша авторлық әдістемелік құралдарды басып шығару білім беру үдерісіне барлық қатысушыларының өзара байланыс орнатуына, ақпарат алмасуына әсерін тигізеді [6].

Білім беру үдерісінің жалпы сапасын жақсарту үшін оның барлық қатысушылары: әкімшілік, педагогтар, мамандар, балалар мен ата-аналар:

- ✓ Әрдайым бір-бірімен әрекеттестікте жұмыс жасайды.
- ✓ Ашық түрде бір-біріне көмек көрсетеді және көмек алады, кері байланысты жүзеге асырады, кеңестер береді, сыни ескертулер жасайды және оларды тыңдайды.
- ✓ Ортақ іске қосып жатқан жеке үлестері үшін бір-біріне сыйластықпен, алғыспен қарайды.

✓ Мысалы, балалар мен жалпы топтың актуалды даму деңгейі туралы келісілген түсінік жасау, тақырыптық жобалар немесе бала дамуының жеке білім беру жоспарын жасау арқылы топты және балаларды дамытуға ықпал ететін келісілген әрекеттерді жоспарлау секілді, ортақ мақсатқа жету үшін біртұтас кәсіби команда ретінде нәтижелі жұмыс істейді.

✓ Мектеп мұғалімдері мен мамандары өздерінің, әрі жас педагогтардың кәсіби құзыреттілігін жақсарту мақсатында жаңа педагогтармен тәлімгер ретінде жұмыс істейді.

Жалпы білім беретін педагогтарға даму мүмкіндігі шектеулі баланы нәтижелі оқыту мен тәрбиелеу үшін оның барынша ыңғайлы орын мен жағдайды (педагогқа жақын, кейбір балалардан, қоздырғыш болатын заттардан алыстау, тиімді жарықтандыру мен температура, т.б.) ескеру керек.

Мектеп мұғалімдері мен мамандардың командалық жұмысының *бес негізгі қағидаларын* бөлуге болады:

- ✓ инклюзивті білім беруді біртұтас психологиялық-педагогикалық идеология және стратегия ретінде мойындау;
- ✓ маманның шектес пәндерге қызығушылығы, әмбебаптық пен жаңашылдыққа, жаңа білімдерді меңгеруге дайын болу;
- ✓ команданың барлық мүшелерін сыйлау, өзара түсіністік, шынайылық, өзара көмекке дайын болу;

- ✓ білім беру үдерісіне команданың барлық мүшелерінің теңқұқылы қатысуы,
- ✓ ортақ жұмыстың нәтижелері үшін жауапкершілік;
- ✓ команда мүшелерінің рөлдерін нақты бөлу, педагогикалық міндеттерді шешуде көбіне олардың қатысуын қадағалау [7].

Мамандардың командалық жұмысының негізгі бағыттарын қарастырайық:

Бірінші бағыт: біртұтас инклюзивті білім беру траекториясы – мектепке келгеннен оны бітіргенше. Берілген міндетті нәтижелі жүзеге асыру шарттары:

- әрбір кезеңдерде қалыпты даму заңдылықтары мен кезеңдерін білу;
- оқытудың мәжбүрлеген нормативтерін емес, әрбір жастың психологиялық және педагогикалық міндеттерін түсіну;
- «ерекше» балалардың ерекшеліктерінің себебі мен механизмдерін түсінуге сүйене отырып, психикалық дамуының спецификасын есепке алу;
- медикаментозды көмектің мүмкіндіктері мен қандай да бір даму нұсқасының клиникалық көріністерін білу;
- білім берудің әрбір сатысының білім беру міндеттерін есепке алу;
- әр түрлі жас кезеңдерінде балалар ұжымындағы өзара әрекеттестік дамуының кезеңдері мен заңдылықтарын білу.

Екінші бағыт: жалпы білім беретін мектептің инклюзивті кеңістікті қалыптастыру жолдары:

- әр түрлі тренингтерді, соның ішінде команда жасаутренингтері; топтық пікірталастар; фокус-топтар; жеке кеңестер өткізу
- кәсіби «шеберханаларда»; өзара қолдау топтарында жұмыс жүргізу
- нақты проблемалы жағдайларды талдау.
- *Үшінші бағыт:* инклюзивті білім беру үдерісінің мазмұны. Бұл аспектке пәнаралық қолдау әрекеттерінің нәтижелілігі анықталады:
 - инклюзивті білім берудің мазмұнды аймағын анықтайтын нәтижелі мамандардың командасын жасаумен;
 - бала дамуының ерекшеліктеріне және білім беру ұйымының білім беру ортасына, мектеп сыныптарының құрамдалуына адекватты қарым-қатынаспен;
 - даму мүмкіндігі шектеулі балаға көмектің көлемі мен тиімді бірізділігімен;
 - бағдарламалық материалды жеткізу бірізділігі мен тереңдігі баланың мүмкіндіктеріне сәйкес құрылуымен, білім беру бағдарламаларын дұрыс модификациялаумен;
 - бірыңғай пәнаралық команда жағдайында әрекет ету үшін педагогтар мен басқа мамандарды әдістемелік қолдау және біліктілігін арттырумен;
 - ата-аналар және олардың күткен нәтижелерімен психотерапевтік жұмысымен [8].

Қорытынды. Осындай арнайы ұйымдастырылған жұмыстың нәтижесінде даму мүмкіндігі шектеулі баланың білім алу қажеттіліктерін түсінуге көмектесетін, оның жеке даму бағдарламасын жоспарлауға мүмкіндік беретін барлық мамандармен бала дамуының толық көрінісі жасалады. Ерекше білім беруде қажеттілігі бар оқушыларды оқытудағы саралап, деңгейлеп оқыту тәсілі, педагогикалық саралауға сәйкес, оқушылардың жетістіктерін бағалау кезеңін қоса алғанда, тұтас білім беру процесінің барлық кезеңдерінде іске асырылуы тиіс. Қарастырылып отырған санаттағы балалардың даму деңгейіне барабар, баланың дағдылары мен біліктілігі саласындағы табыстарына қатысты педагогикалық есепті білдіретін сипаттаушы баға болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Даму мүмкіндіктері шектелген балаларға кіріктірілген (инклюзивті) білім беруді ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. Астана: ҚР БҒМ Хаты № 4.02.4.45. - 2009.
2. Пугачев В.П. Руководство персоналом организации. Москва: Аспект пресс, 2005, 54с.

3. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход. Сибирь: Образование, 2005, 44 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва. Знание, 1996, 312 с.
5. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру үдерісіне енгізу үлгілерін дайындау. Әдістемелік ұсыныстар.– Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2015, 48 б.
6. Назарова Н.М. Арнайы педагогикадағы интеграция түсінігі. Екатеринбург: Знание, 2008, 264б.
7. Коркунов В.В., Брызгалова С.О. Арнайы білім алу қажеттіліктері бар баланы жалпыға білім беру ортасына енгізудегі арнайы білім берудің қазырғы заманғы үлгісі //Арнайы білім беру. 2006, №7, Б.7-12.
8. Малофеев Н.Н. Инклюзивтік білім беру мәселелері және денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балалардың құқықтарын қорғау. Москва. Знание, 2011, 43б.

Аннотация

В статье рассматривается проблема реализации детьми с особыми образовательными потребностями своего права на образование в любом типе образовательного учреждения и получения необходимой им специализированной помощи. При данной организации образовательного процесса все обучающиеся дети оказываются вовлеченными в социально-активную деятельность общественной жизни школы, что позволяет повысить адаптивные возможности ребенка и раскрыть индивидуальные способности личности. Возможность интегрированного обучения – в школе, в классе с обычными одноклассниками с освоением учебного плана, приближенного к общеобразовательному, рассматривается заранее. Сейчас образовательная система настроена на то, чтобы как можно больше детей с инвалидностью и ОВЗ могли учиться в интегрированной инклюзивной форме, так как это благотворно влияет как на ребенка с ограниченными возможностями, обеспечивая ему пребывание в адекватном социуме, так и на окружающих его учеников, обучая их пониманию и толерантности.

Abstract

The article deals with the problem of realization of children with special educational needs of their right to education in any type of educational institution and receive the necessary specialized assistance. With this organization of the educational process, all students are involved in socially active activities of the public life of the school, which allows to increase the adaptive capabilities of the child and reveal the individual abilities of the individual. The possibility of integrated learning – at school, in a classroom with regular classmates with the development of a curriculum close to the General education, is considered in advance. Now the educational system is set up to ensure that as many children with disabilities and disabilities as possible can study in an integrated and inclusive manner. Since this has a beneficial effect on both children with disabilities, ensuring that they stay in an adequate society and on the students around them, teaching them understanding and tolerance.

УДК 37.091

Е.В. Пономаренко, К.Ш. Абдираманова, Г.Е. Тұрлыбекова

д.п.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ

Аннотация

Статья посвящена актуальным проблемам экологического образования. Необходимо разработать экологическую оценку будущей профессиональной деятельности в соответствии с условиями преподавания физики. Актуальность статьи заключается в том, что педагогическая технология проектирования является ключевым компонентом в обучении. Процесс физического воспитания должен ориентировать учащихся на экологические ценности в будущей профессиональной деятельности. Личностная ориентация экологического образования знаменует его роль в общей системе непрерывного образования. В статье приводятся цели, задачи и содержание ролевой игры. Как показала практика, проведение ролевых игр по физике способствует решению ряда актуальных проблем. Внимание студентов привлекается к важнейшей проблеме человечества – проблеме выживания в условиях экологического кризиса; усиливается мотивация личности к изучению физических основ экологии; самостоятельно добывается и анализируется полезная с точки зрения физико-экологических аспектов учебная информация. Данная игра является эффективным способом формирования экологической культуры личности.

Ключевые слова: экология, физика, обучение физике, экологическая культура.

Введение

Проблема формирования экологической культуры подрастающего поколения не теряет своей актуальности. В формировании бережного, гуманного, рационального, грамотного отношения к природе и ее ресурсам должны принять активное участие все без исключения организации образования. Каждый педагог должен в рамках своего предмета, своей дисциплины решать задачи экологического образования и воспитания молодежи. Для модернизации экологического образования необходимо более широко внедрять инновационные образовательные технологии, повышать эффективность применения интерактивных методов обучения, разрабатывать новые подходы.

В Южно-Казахстанском государственном университете имени М. Ауэзова экологическому образованию и воспитанию всегда уделялось самое пристальное внимание. В частности, на кафедре «Высшая математика и физика для технических специальностей» в настоящее время проводятся научные исследования по изучению, разработке и внедрению эффективных методов и приемов формирования экологической культуры обучающихся. По результатам анкетирования обучающихся, бесед с преподавателями и студентами было сделано заключение, что экологическое образование реализуется силами отдельных преподавателей, но зачастую носит формальный характер. Соответственно, необходимо привести в систему педагогическую деятельность, педагогические усилия по формированию экологической культуры.

Физику как базовую дисциплину изучают студенты технических специальностей разных направлений подготовки. В рамках одного семестра, одновременно с физикой, изучаются и другие естественнонаучные дисциплины (экология, химия и др.). Логично предположить, что решать задачи формирования экологической культуры следует через

решение общих для естественнонаучных дисциплин методических проблем.

Опираясь на результаты научно-исследовательской работы, предлагаем повысить эффективность формирования экологической культуры студентов при изучении физики с помощью метода ролевой игры. Данный метод достаточно хорошо зарекомендовал себя в обучении, однако его эффективность в аспекте формирования экологической культуры при обучении физики ранее не была выявлена.

Теоретический анализ

Экологическое образование и воспитание являются неотъемлемыми компонентами любой образовательной системы, которая должна быть модернизирована в соответствии с запросами времени на основе анализа и отбора наиболее эффективных моделей образования. Формирование логически выверенной и структурно-завершенной методологии экологического образования будет происходить еще достаточно долго; тем не менее, в соответствии с требованиями государства и общества уже сейчас могут быть обозначены теоретические предпосылки для обоснования и разработки новой модели формирования экологической культуры подрастающего поколения.

Одним из перспективных направлений модернизации образования является обучение педагогов грамотному проектированию [1] как процессу производства знаний и представлений обучающихся о собственном будущем. Проектная деятельность педагога включает: выявление и анализ проблемы, основу которой составляет физиологический, психологический, интеллектуальный или духовный дискомфорт личности; определение свойств, параметров, показателей некоторого будущего объекта, подлежащего проектированию, в форме списка требований к нему; сопоставление требований с параметрами существующих объектов-аналогов и выявление их недостатков и противоречий; формулирование задач проектирования, решение которых снижает степень значимости проблемы; поиск возможных вариантов решения задач с использованием моделей системного анализа и методов активизации мышления; определение критериев и выбор оптимального варианта; визуализация мысленного образа выбранного варианта решения в любой форме и разработка необходимой документации, пригодной для воплощения проекта в реальной действительности; создание, испытание, оценка путем сопоставления свойств нового объекта с исходными требованиями к нему [2] и принятие решения о возможности его практического применения.

В мировом образовательном процессе наметились новые тенденции: на смену репродуктивному образованию приходит творческое овладение знанием, включающее в себя не только освоение мира, но и формирование отношения к нему. Содержание экологического образования рассматривается как открытая система, в которой предполагается возможность его изменения в условиях объективной реальности и в процессе организационно-методического построения учебно-воспитательного процесса [3]. Цели и принципы экологического образования, технология проектной деятельности, основные личностные качества педагога, а также система понятий, содержащая в себе общие контуры и сущность экологизации образования, явились основой его модели. В упрощенном виде она может быть представлена в форме матрицы, вершины которой включают элементы содержания, а ребра – взаимосвязь элементов, направленность и интенсивность его прироста. В этой структуре отчетливо проявляются три линии: дидактическая, воспитательная и синергетическая.

Предметное содержание экологического образования, отражающее явления, факты, закономерности в природе, характеризует дидактическая линия. Воспитательная линия, скрытая как от обучающихся, так и от педагогов, отвечает за включение в содержание образования экологического мировоззрения, мышления, способностей, отношений и коммуникаций. Синергетическая линия является непредсказуемым совокупным результатом совместного действия множества факторов, в том числе внешних (межпредметное взаимодействие, интеграция в изучении явлений природы с позиций смежных наук, межличностные контакты) [4].

Особенности и закономерности развития современных образовательных систем, интеграционных процессов, среды жизнедеятельности, отношений и деятельности человека, позволили обновить принципы экологического образования и воспитания. Это принципы единства культуры и науки, инновационного направления преобразовательной деятельности, концептуальности и недостаточности знаний, упреждения по времени, незавершенности, недосказанности, проблемности, неопределенности и динамичности, системности, целесообразности, направленности на устранение противоречий и преодоление экологических проблем.

Экологические сведения составляют ныне неотъемлемую и важную компоненту курса физики; на их базе формируется экологическая культура специалистов, которая предполагает, в частности, овладение системой знаний о физико-технических и технологических аспектах поддержания равновесия в природе, о способах предотвращения его нарушения. В условиях научно-технического прогресса это служит залогом правильного выбора направления развития производственной деятельности общества, выбора, в котором предстоит участвовать студентам, т.е. служит важным аспектом подготовки молодежи к жизни и труду. Выпускники вузов должны быть готовыми к участию в принятии решений, касающихся хозяйствования в стране и на планете в целом. При изучении физики нужно раскрыть роль понятий и величин как важных физических факторов и параметров протекания различных процессов в биосфере, выяснить их допустимые нормы.

Испытанным средством имитации сложных форм поведения человека является ролевая игра, включающая элемент неопределенности, действия случайных факторов. В игровой ситуации обучающиеся принимают решения, учитывая множество обстоятельств: как довести теоретический замысел до исполнения, какие необходимы для этого сведения, расчеты, детали, устройства, какой это даст экономический эффект, как лучше распределить обязанности, спланировать эту работу во времени. Сложности игровой ситуации тем выше, чем больше факторов приходится учитывать при принятии решения. Взаимодействие партнеров, выполняющих различные роли, должно вытекать из необходимости эффективного, оптимального движения к результату.

Здоровье человека, состояние его физического, духовного и социального благополучия, напрямую связано с общим экологическим состоянием биосферы Земли. Количественные параметры утраты здоровья выражаются в различных показателях: рождаемость, смертность, продолжительность жизни, физическое развитие и др. Один из разделов экологии - экология человека - изучает закономерности взаимодействия человеческих общностей с окружающими их природными, производственными, эколого-гигиеническими факторами. Медицинскими исследованиями доказано, что развитие техногенных изменений биосферы значительно опережает адаптационные возможности человеческого организма. Почти четверть всех болезней и травм в мире связаны с разрывами взаимосвязей в природе и ухудшением состояния окружающей среды. Развитие энергетики, транспорта, промышленности в эпоху научно-технической революции привело к сильному загрязнению биосферы и большим отклонениям от нормы ее основных параметров, что неизбежно ведет к изменению законов функционирования, как ее отдельных биологических систем, так и всей биосферы в целом, к подрыву ее способности к самостабилизации и самоочищению [5-7].

Поскольку именно физика открывает законы природы, используемые техникой в процессах производства, эту связь физики и техники важно раскрыть со «здоровьесберегающей» точки зрения.

Результаты и их обсуждение

Нами разработано несколько ролевых игр, в частности, ролевая игра «Физика, экология и проблемы здоровья». Особенность игры в том, что каждый из игроков старается как можно лучше «разыграть» свою роль: студент-«физик» разъясняет явление с точки зрения науки физики; студент-«курильщик» доказывает свое право на курение; студент-«врач» описывает вред, наносимый организму; студент-«биолог» объясняет процессы, происходящие в живой

клетке; студент-«эколог» рассказывает об экологических проблемах, связанных с антропогенным воздействием вредных веществ на биосферу; студент-«экономист» делает прогнозные предположения о моральных и материальных убытках, и т.д. Именно в диалоге, возникновение которого по ходу игры неизбежно, будет рождаться простая истина об универсальности научного знания, о его востребованности и влиянии на здоровье, природу, общество.

Цели и задачи ролевой игры в том, чтобы: помочь осознать масштабы вреда курения для здоровья человека и окружающей его среды с помощью физических явлений и закономерностей; убедить студентов в необходимости здорового образа жизни; формировать экологическую культуру на основе интеграции естественнонаучных знаний. Предварительная подготовка заключается в том, что студентам предлагается найти материал и подготовить сообщения на тему «О вреде курения». Девизом игры выступает следующее изречение: отношение людей к той или иной опасности определяется тем, насколько хорошо она им знакома. При подготовке к игре студентами подбираются материалы, информация разного рода.

Обратим внимание, что игра проводится со студентами первого курса, для которых применение ролевой игры во время обучения – весьма привычное дело. Они, как правило, хорошо знакомы с ее правилами и преимуществами перед традиционными методами.

Особенностью игры является то, что вопросы ставятся в форме утверждений, а студент, разыгрывающий определенную роль, должен эти утверждения подтвердить на основе знаний по физике. Опишем основные утверждения.

1. *Студенты всегда могут узнать, курят их сокурсники или нет.* Отвечает студент, разыгрывающий роль «физика»: основной фактор - табачный запах, исходящий от курильщиков. Почему мы чувствуем этот запах? Ответ на вопрос дает определение явления диффузии. Диффузия – это самопроизвольное перемешивание веществ. При диффузии частицы одного вещества проникают в промежутки между частицами другого вещества, и вещества перемешиваются. Наиболее быстро этот процесс происходит в газах.

2. *Табачный дым вреден.* Отвечает студент, разыгрывающий роль «биолога». Он приводит ряд фактов, например: 1) табачный дым хорошо смешивается с воздухом и проникает повсюду; запах дыму придает никотин, являющийся одним из сильных растительных ядов, который действует не только на низших, но и на высших животных; 2) если в помещении много табачного дыма, в аквариумах с искусственным продуванием воздуха наблюдались случаи отравления рыб; 3) ядовитые свойства никотина используются в сельском хозяйстве, он является одним из главных компонентов многих препаратов для защиты растений от вредителей.

Продолжает студент-«эколог»: курильщики ежегодно выбрасывают в атмосферу 720 тонн синильной кислоты, 384000 тонн аммиака, 108000 тонн никотина, 600000 тонн дегтя и более 550000 тонн угарного газа. Общая масса окурков на Земле за год составляет 2520000 тонн. Табачный дым, окутывая Землю, задерживает ультрафиолетовые лучи. В среднем 25% всех видов веществ, содержащихся в табаке, сгорает и разрушается в процессе курения; 50% уходит в окружающую среду; 20% попадает в организм курильщика и только 5% остается в фильтре сигареты.

3. *Курение наносит непоправимый вред здоровью.* В дискуссию вступает студент-«физик»: изменение объема происходит из-за механического воздействия на тело. Если его нагревать, то промежутки между частицами увеличиваются, и тело увеличивает объем. Продолжает студент, разыгрывающий роль врача. Он озвучивает следующие факты: температура табачного дыма на 40 градусов выше температуры воздуха, поступающего в рот при курении, что вызывает во рту довольно резкий перепад температур; во время курения одной сигареты происходит 15-20 таких перепадов, что плохо отражается на состоянии зубной эмали; в газовой фракции табачного дыма находится газообразный дёготь, который при охлаждении переходит в жидкое состояние, т.е. конденсируется. При этом он оседает на

пальцах рук, зубах, стенках воздухоносных путей, лёгких, попадает в желудок. При выкуривании одной пачки сигарет курильщик производит около 1 грамма жидкого дёгтя.

4. *У курильщиков хриплый голос.* Звуковое явление – это слуховое ощущение, которое у нас вызывают различные звуки. Продолжает студент-«врач»: «Когда про человека говорят, что у него «прокуранный голос», тем самым уже предполагают, что причина этой особенности – курение. Действительно, хроническое раздражение голосовых связок табачным дымом ведет к тому, что голосовая щель сужается, голос утрачивает чистоту и звучность, становится хриплым, меняется его тембр, создающий «окраску» произносимым словам. При проверке слуха новейшей электронной аппаратурой выяснилось, что у курильщиков слух значительно хуже. И вот почему: под действием никотина барабанная перепонка утолщается и втягивается вовнутрь, подвижность слуховых косточек уменьшается.

5. *Глаза курящего человека красные.* Оптическое явление – это процесс и результат распространения света в различных средах. Свет проявляет себя как волна или как поток частиц. Это та часть электромагнитного спектра, которая воспринимается глазами животных и человека. Видимый свет действует на химические вещества в окончаниях нервных клеток, находящихся в глазном дне человека. Нервные окончания затем посылают сигналы в мозг, интерпретирующий эти сигналы.

Продолжает диалог студент-«эколог». Он обращает внимание на то, что глаза длительно и много курящего человека часто слезятся, краснеют, края век распухают. Никотин, действуя на зрительный нерв, вызывает его хроническое воспаление, вследствие чего снижается острота зрения. При курении сужаются сосуды, изменяется сетчатка глаза, что ведет к частичной потере цветоощущения сначала зеленого свет, а в дальнейшем – красного и желтого.

Это, в свою очередь, снижает быстроту реакции человека в среднем на 25%. Данную информацию нужно иметь в виду, прежде всего специалистам таких профессий, как, пилот, водитель, оператор пультов управления, ибо появившийся дефект зрения может сделать их профессионально непригодными.

6. *Курение не экономично.* В дискуссию вступает студент-«экономист». Он озвучивает ряд фактов. Если запретить в общественных зданиях курить, то расход энергии на вентиляцию можно будет снизить в 2 раза и более, что несколько не скажется на чистоте воздуха в помещениях. Подсчитано, что один курильщик, ежедневно выкуривая 20 сигарет, за год сжигает 117000 квадратных сантиметров бумаги, которой хватило бы на издание книги объемом 300 страниц. Если отказаться на год от привычки курить, то этим можно сэкономить бумагу на выпуск одной книги, а если это сделало 10 человек, то уже можно из сэкономленной бумаги сделать мини – библиотеку.

7. *Рост числа курильщиков увеличивает количество опасных болезней.* В беседу вступает студент-«биолог». Если человек курит в день до 9 сигарет, то сокращает свою жизнь в среднем на 4,6 года. Установлено, что люди, начавшие курить до 15-летнего возраста, умирают от рака легких в 5 раз чаще, чем те, которые начали курить после 25 лет.

Курящие люди в 13 раз чаще заболевают стенокардией, в 12 раз – инфарктом миокарда, в 10 раз - язвой желудка и в 30 раз – раком легких. Ученые выяснили, что курение в 2 раза опаснее для растущего организма, чем для взрослого. Смертельная доза для взрослого человека содержится в одной пачке сигарет, а для подростка – в половине пачки.

Завершить ролевою игру лучше всего следующими словами: «Просто так запретить курить нельзя, а вот убедить бросить курить можно. Изучая физику, мы можем объяснить вред курения своему организму и окружающей среде на научной основе. При курении першит в горле, учащенно бьется сердце, появляются и другие неприятные ощущения, искажается вкус. Это защитная реакция организма, и надо ей воспользоваться – отказаться от следующей сигареты, пока не наступил час, когда сделать это будет не так легко».

В статье приведен лишь один вариант проведения ролевой игры.

Обратим внимание, что игра зачастую «уходит» от намеченного плана, в ходе игры число игроков меняется, появляются новые роли. Бывает и так, что игра не укладывается во временные рамки и требует продолжения, в том числе в виде новых научных исследований, выявления и решения новых проблем, и т.д.

Это доказывает «многовекторность» метода ролевой игры, его практически неограниченные возможности в плане демонстрации новых перспектив самостоятельной работы обучающихся, самообразования и самовоспитания личности студента и преподавателя.

Выводы

Как показала практика, проведение ролевых игр по физике способствует решению ряда актуальных проблем. Внимание студентов привлекается к важнейшей проблеме человечества – проблеме выживания в условиях экологического кризиса; усиливается мотивация личности к изучению физических основ экологии; самостоятельно добывается и анализируется полезная с точки зрения физико-экологических аспектов учебная информация. Иначе говоря, внедрение в процесс обучения физике ролевых игр экологического содержания способствует решению проблем здоровья человека и общества в целом, и является эффективным средством формирования экологической культуры, в том числе за счет системной организации естественнонаучного знания.

Список литературы

1. Егоренков Л.И. Экологическая культура. М.: МГОУ, 2018, 159 с.
2. Зимин В.А. Истоки и развитие экологической культуры, этики и эстетики. Самара: Ас Гард, 2011, 545 с.
3. Казаков Ю.Н. Компетенции экологической культуры и безопасности личности. М.: МПГУ, 2011, 257 с.
4. Яковлева Е.Л. Экологическая культура. Казань: ИЭУП, 2016, 191 с.
5. Яницкий О.Н. Экологическая культура: очерки взаимодействия науки и практики. М.: Наука, 2017, 270 с.
6. Павлов А. Н. Основы экологической культуры. Учебное пособие. СПб.: Политехника, 2004, 334 с.
7. Попова Т.В. Экологическая культура преподавателя высшей школы. М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2013, 167 с.

Түйін

Мақалада экологиялық білім берудің көкей кесті мәселелері қарастырылған. Физика пәнін оқыту шарттарына сәйкес болашақ кәсіптік қызметте экологиялық бағалауын жобалау керек. Мақаланың көкейкестілігі педагогикалық жобалау технологиясы жаратылыс ғылымдарын оқытудағы негізгі компонент болып табылатындығын қарастырғанында. Экологиялық білім берудің жеке тұлғаға бағдарлануы оның жалпы үзтіксіз білім беру жүйесіндегі ролін көрсетеді. Мақалада ролдік ойындардың мақсаты, тапсырмалары және мазмұны келтірілген. Тәжірибе көрсеткендей, физикадан рольдік ойындарды өткізу бірқатар өзекті мәселелерді шешуге ықпал етеді. Студенттердің назары адамзаттың маңызды проблемасына – экологиялық дағдарыс жағдайында өмір сүру мәселесіне тартылады; жеке тұлғаның экологияның физикалық негіздерін зерделеуге деген уәждемесі күшейтіледі; физикалық-экологиялық аспектілер тұрғысынан пайдалы оқу ақпараттары өз бетінше өндіріледі және талданады. Берілген ойын оқытудың экологиялық құралы болып табылады.

Abstract

The article is devoted to actual problems of environmental education. It is necessary to develop an environmental assessment of future professional activities in accordance with the conditions of teaching physics. The relevance of the article lies in the fact that pedagogical design technology is a key component in teaching. Process of physics education should orientate pupils on ecological values in future professional activity. Personal orientation of ecological education sign its role in shared system uninterrupted education. In article cited aim, tasks and maintain of role playing game. As practice has shown, role-playing games in physics contribute to solving a number of topical problems. Students ' attention is drawn to the most important problem of humanity – the problem of survival in an environmental crisis; the motivation of the

individual to study the physical foundations of ecology is strengthened; educational information that is useful from the point of view of physical and environmental aspects is independently extracted and analyzed. This game is an effective way of forming an environmental culture of the individual.

ӘОЖ 37.013.28

А.А. Садыкова, С.Б. Айнабек

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДА РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Түйін

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында ұлттың рухани дамуының жаңа бір бағыт-бағдарын айқындап беріп, Қазақ елінің алдында тағы бір үлкен жауапты міндет тұрғандығын атап өтті. Осыған орай ұлттық сананы айшықтайтын, жаңа рухани қоғам қалыптастыратын, рухы биік, санасы жаңашыл, ұлттық рухта тәрбиеленген, ұлтжанды, отан сүйгіш өскелең ұрпақ қажет екендігі айдан анық. Рухани-адамгершіліктің мәні – адам еңбегіне құрметпен қарау, шығармашылық күші мен мүмкіншілігін дамытудағы рөлінен көрінеді. Рухани-адамгершілік мәдениеті жалпы адамгершілік тұрғысынан алғанда, ол адамның жемісті іс-әрекеті болып табылады. Рухани-адамгершілік қасиеттер адамдардың еңбек мәдениетінде, қоғамдық мәдениеттің көркем және эстетикалық, ғылыми және білім беру компоненттерін өзара байланысын, қоғамдық қатынастағы мәдениетін, рухани-адамгершілік көзқарасын қалыптастырады.

Кілттік сөздер: Қазіргі жаһандану процесі, рухани жаңғыру, “ұлттық”, “ұлтшылдық”, “ұлттық идея”, “ұлттық мүдде”, ұлттық білім беру, ұлттық сананың жаңа белесі.

Кіріспе

Рухани-адамгершілік тәрбиесі – өзіндік сананы дамытуға жағдай жасауды, жеке тұлғаның әдеп ұстанымын, оның қоғам өмірінің нормалары мен дәстүрлерімен келістірілетін моральдік қасиеттерін және бағдарларын қалыптастыруды болжайды. Оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу – бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Әсіресе, мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің мазмұны осы жастағы балалардың ерекшеліктеріне сай келуі тиіс. Рухани-адамгершілік қасиетін қалыптастыру отбасынан басталып, орта балабақша мен мектеп табалдырығында жалғасын табады. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған [1].

Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады. Рухани-адамгершілік тәрбие екі жақты процесс. Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктіктерін зер салып талдау керек. Рухани-адамгершіліктің мәні – адам еңбегіне құрметпен қарау, шығармашылық күші мен мүмкіншілігін дамытудағы рөлінен көрінеді. Рухани-адамгершілік мәдениеті жалпы адамгершілік тұрғысынан алғанда,

ол адамның жемісті іс-әрекеті болып табылады. Рухани-адамгершілік қасиеттер адамдардың еңбек мәдениетінде, қоғамдық мәдениеттің көркем және эстетикалық, ғылыми және білім беру компоненттерін өзара байланысын, қоғамдық қатынастағы мәдениетін, рухани-адамгершілік көзқарасын қалыптастырады. Тәрбиелі мінез адам бойында ибалық қасиеттердің бар екендігін көрсетеді. Рухани дүниесі бай, қажеттіліктері мен қызығушылықтары, талғамы, ой-өрісі кең адамдарды толық мінезді адам дейміз. Мінездің тұрақтылығы адамның адамгершілік түсініктерінен туындайды. Рухани адамгершілік тәрбиесінде тәрбиеші оқу шебері тұлға ретінде тани біліп қана қоймай, үш кезеңді ескеруі, оның дамуын көре білуі қажет. - бұрынғысы; - қазіргісі; - болашағы [2].

Рухани адамгершілік тәрбиедегі педагогикалық шарттардың бірі – кешенділік. Яғни, педагогикалық үрдісте оқушының дүниетанымымен, мінез- құлқының бағалы негіздерімен, оқуға, еңбекке, табиғатқа, өз-өзіне, басқа адамдарға қатынасымен байланысты жүргізілетін рухани тәрбиелік шарт. Рухани адамгершілік тәрбиенің тағы бір шарты, оқу-тәрбие жұмыстарының өмірімен тығыз байланыста жүргізілуі. Балаларды ұжымдық ортада өзін-өзі ұстауына қатысты педагогикалық үрдістегі адамгершілік тәрбиесінің орны ерекше. Рухани адамгершілік тәрбиенің тағы бір шарты балалардың шығармашылық қабілетін дамыту болып табылады. Рухани адамгершілік тәрбиесінде алдымен баланы тек жақсылыққа – қайырымдылық, мейірімділік, ізгілікке тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, ұстаздық, ата-ананың да болашағы зор болмақ. Мұғалім мен ата-ананың беделін орынды пайдалануды да шарт ретінде қарастырамыз. Жасөспірімдерді рухани адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеу адамдармен достық, мейірімділік, басқаны түсіну, біреулердің қайғысы мен қуанышына ортақтасу, өзгелердің мінез-құлқы мен пікіріне төзімділік таныту кезінде жетіле түседі. Қазіргі уақыттағы оқушыларды тәрбиелеу ісінде олардың ішкі жан дүниесі мен рухани әлемін тану, дамыту, жетілдіруге арналған бірнеше ісшаралар жүзеге асуда.

Мұндай озық педагогикалық тәжірибелер оқушылардың рухани-адамгершілігін дамыту мақсатында қазіргі кезде біздің оқу тәрбиесі үрдісінде кеңінен қолданылуда. Демек, рухани адамгершілік тәрбиесіндегі басты мәселе – баланы құрметтеу. Өзінің оқушысын өз бетінше білім мен тәрбие алуға үйретпеген мұғалім қазіргі түпкі нәтижеге қол жеткізе алмайтыны белгілі. Бала ықпал ету объектісі емес, ынтымақтаса қызмет ететін тұлғаға айналуы керек. Сондықтан мұғалімге мынадай қызметтер қажет: жылылық, түсінгіштік, сезімталдық, кең ойлай алу, шабыттандыра алу, шығармашылық ізденіс. Сонымен қатар махаббат сезімін, достықты, жауапкершілік пен шындықты түсінеді, яғни мектептердегі тәрбие өсіп келе жатқан балалардың барлық, өмірлік іс-әрекетіне ықпалын тигізеді.

Рухани тәрбиесі дұрыс жастар әрқашан жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп, өз идеяларына ұқсауға ұмтылады. Таңдаған болашақ мамандығына лайықты мінез-құлық қалыптастырғысы келеді. Кейбір оқушылар алғашқы кездескен қиындықта-ақ өз күшіне сенімсіздік тудырып, бастаған ісін аяқсыз қалдырады. Оқушының жақсы қасиетке ұмтылған ниетін мұғалімдер кезінде біліп, қиын психологиялық сәттерден байқап, оған қолдау көрсетіп отырған болса мектептерде қайшылық жағдайлар кездеспейді. Оқушыларды ибалыққа баулып, мейірімділік, қайырымдылық, кішіпейілділік, қамқорлық, ізгілік және адамгершілік сияқты қасиеттерді бойларына сіңіру әрбір мұғалімнің және мектептің басты парызы [3].

Оқушылардың рухани-адамгершілік жеке басының даралық ерекшеліктеріне мінез-құлық көрсеткіштігі жатады. Мінез ол адамның өзіндік бағыт-бағдардың, жан дүниесінің ерекшеліктерінің тұрлаулы белгісі. Дана ақын, рухани адамгершілік қасиеттерін талдап жеткізген халықтың ырысы. «Құтты біліктің» негізін қалаушы Ж. Баласағұн адамның мінез-құлқы мен оның қоғамдағы орнына ерекше тоқталады. Адам дүниеге қонақ, сондықтан ол артына ылғи да жақсы сөз бен жақсы ісін қалдырып отыруы қажет. Ол үшін әр кез жаман қылықтан сақтанып, адалдықпен жүріп-тұруы тиіс деген ойлары жақсы мәлім. Ендеше, оқушыларды рухани-адамгершілік тәрбиесі арқылы толыққанды жетілген азамат етіп тәрбиелеу-қоғамымыздың басты мақсаты [4]. Қазақстан – тәуелсіз мемлекет. Тәуелсіз елді

өркенниетті әлемге танытатын, елдер қатарына терезесін тең ететін күш – білім мен білімді ұрпақ. Білімді ұрпақ – егеменді елдің берік тірегі, себебі мемлекеттің болашағы білімді де саналы жас ұрпақтың жеке басының қалыптасып дамуымен тікелей байланысты. Біз білімді ұрпақтың, рухани жан-дүниесі бай, біліктілігі жоғары, талап-талғамы терең болуын, салауатты өмір салтын дұрыс қалыптастыруын қалаймыз. Жаңа ғасырға аяқ басып отырған заманымызда қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген, басында ұлттық сана-сезім қалыптасқан ертеңгі қоғам иелері боларлық азамат тәрбиелеп өсіру әрбір отбасының, мектептің, жоғарғы оқу орындарының, ортаның, ұжымның барша жұртшылықтың міндеті [5].

Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтын берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту. Белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу мектептің оқу-тәрбие үдерісінде алдына мақсат қоя отырып жүргізілген іс-шаралар негізгі орын алады. Жекелей-тұлғалық педагогикалық құндылықтар жүйесіне төмендегі құндылық бағыттарын ұсынады: 327 - құндылықтар, оқушыны әлеуметтік және кәсіби ортада тұлға ретінде қабылдауы; - құндылықтар, тұлғаның талаптарының, көзқарастарының сәйкес келуі (қарым-қатынаста, құрбыларымен іс-әрекеттерінің сәйкес келуі, рухани құндылықтармен алмасуы); - құндылықтар, тұлғаның шығармашылық ерекшелігін дамытуға бейімдеу (әлемдік мәдениетті менгеруі, сүйікті ісімен айналысуы, үнемі жетілуіне ықпалы); - құндылықтар, тұлғаның бойындағы ерекшеліктер іс-әрекет барысында іске асуы (шығармашылық); - құндылықтар, қоғамнан өз орнын таба білуі.

Жоғарыдағы құндылықтар жүйесі өзара бір-бірімен бірлікте іске асса тұлғаның бойындағы құндылықтар қалыптасады деген тұжырым жасайды. Олар тұлғаның толыққанды білім алуының өзін жалпыадамзаттық құндылықтарға жатқызады. Білім беру жүйесінің мәдени-ізгілендіру функциясына бірінші, рухани құндылығын, рухани дамуын қалыптастыруды ұсынады. Тұлға өмірде кездесетін өмірлік кедергілерді жеңе білуі, екінші, моральдық жауапкершілік; үшінші, тұлға ретінде өзін-өзі іске асыруы; төртінші, тұлғаның рухани адамгершілік құндылықтарының қалыптасуы, бесінші, рухани құндылықтарды аша білуі және шығармашылық тұлға ретінде өзін-өзі іске асыруы. Рухани – адамгершілік құндылықтар мәселесін зерттеуші ғалым Ш. Майғаранова “Құндылықтар – тәрбие мен оқытудағы адамгершілікке бағытталған идеалдар. Оларға шындық, қайырымдылық, тұлға, пайда, бостандық, махаббат, шығармашылық, т.б. жатады. Құндылықтар – идеалдарды қабылдау немесе қабылдау сезімі арқылы айқындалып, ақыл-ой сана арқылы қабылданды. Құндылықтар құрметтеу, қошаметтеу, қабылдау тәрізді ұмтылысты білдіреді [6].

Құндылықтар – сезім мен ақыл-ойдың ұштасуын және сол арқылы адамның іс-әрекетін белгілейді. Білім берудегі құндылық бағдар сезім мен ақыл-ойға тең дәрежеде сүйенуі қажет. Осы тепе-теңдіктің болмауынан білім жүйесінде сыңаржақты педагогикалық көзқарастар орын алып келгені белгілі. Сондықтан да, мектептерде құндылық – бағдарлы тәрбие үлгісін ұстанып, оны өмірге ендіру көкейтесті мәселелердің бірі болып табылады, -деп атап көрсетеді. Оқушылардың бойында рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда олардың жеке бас және жас ерекшелігіне байланысты тұлғаның тәрбиелілігін білімге, қоршаған әлеуметтік ортаға, табиғатқа, еңбекке, өзіне деген қатынасы оның іс-әрекеті, мінез-құлқы, қарым-қатынасы арқылы айқындалады.

Рухани-адамгершілік тәрбиені ұйымдастыру барысында төмендегі іс-әрекеттер атқарылды: - қоғамдағы жаңа әлеуметтік экономикалық және мектептегі әлеуметтік ортаның ерекшеліктерін ескере отырып рухани адамгершілік тәрбие берудің жалпы мектептік бағдарламасы жасалды; - оқушылардың білімдік және тәрбиелік деңгейлерін анықталды; - мақсатты нақты айқындауға байланысты тәрбие беруге байланысты формалар мен әдістерді таңдау және практикаға ендірілді; - зерттеудің аралық және қорытынды нәтижелелерін айқындауға байланысты бақылау срездерін жүргізілді; - негізделген және нақтыланған

әдістемелік ұсыныстарды іс-тәжірибеге енгізілді. Оқушылардың пән сабақтарында меңгерген білімдерін, үлгі-өнегелерін сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстарда пайдалану қоғамдық еңбекпен айналысуға, ой-өрістерінің кеңеюіне үлкен ықпалын тигізе отырып, рухани адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Адамгершілік – адамның өзіне тән жеке тәртібін реттейтін, сүйіспеншілік, адалдық, шындық, әділдік, еңбексүйгіштік, ұжымшылдық сынды адамгершілік категорияларды, адамгершілік нормаларды, сапаларды біріктіретін тұлғалық сипаттама. Адамгершілік норма – тұлғаның қоғаммен, табиғатпен, қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынастағы іс-әрекеті болып табылады.

Адамгершіліктің негізгі мінез - құлық нормалары мен ережелерінен тұрады. Ол адамдардың іс- қылықтарынан, мінез- құлықтарынан көрінеді, моральдық өзара қарым-қатынастарды басқарады. Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам игілігі үшін адам еңбек ету, өзара көмек, сондай-ақ қоғамға тән адамгершіліктің өзге де формалары, бұл- сананың сезімдерінің, мінез- құлық пен өзара қарым- қатынастың бөлінбес элементтеріне, олардың негізінде қоғамымыздың қоғамдық- экономикалық құндылықтары жатады [7]. Баланың өмірге белсенді көзқарасының бағыты үлкендер арқылы тәрбиеленеді. Адамгершілікке, еңбекке тәрбиелеу күнделікті өмірде, үлкендердің қолдан келетін жұмысты ұйымдастыру процесінде, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде іске асады. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез- құлық қалыптасады, ар-ұят, өзін- өзі бағалау және адамгершілік саналары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке шақырады. Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат- міндеттерінің ең бастысы- өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, сапалы ұрпақ тәрбиелеу. Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттың дәстүрге айналған. Халқымыздың тәлім- тәрбиелік мұрасына үңілсек, ол адамгершілікті, қайырмдылықты, мейірбандықты дәріптейді.

Рухани құндылықтардың ең қайнар көзі адамгершілікке, моральдік қалыптарда, жамандықты жаман қасиеттерді жете білуінде. Мұндағы рух табиғи моральдық бастамадан өзгеше, затсыз идеалды бастаманы білдіретін философиялық ұғым; рухани, руханиялық- адамның ой- санасына, ішкі жандүниесінің дамуы, жетілуі, кеңеюі; рухтану- қайраттану, жігерлену, шабыттану, белсенділік; рухтандыру- серпілту, құштарландыру, жігерлендіру, тазалау, жаңаландыру, қанағаттандыру, кемелдендіру, сүйсіндіру т.б; рухтандырғыш- күшжігер беруші, қайраттандырушы, шабыттандырушы, үлгі көрсетуші т.б руханиялық- ішкі жан- дүниесінің байлығы, жан- жақты кемелденуі, сана болмысының тазалығы, идеялық үлгі, өнеге, тұрақтылық; руханият- ғасырлар бойы қалыптасқан, ұрпақтан- ұрпаққа жеткен сапалы білімі мен ғылымы және мәдениеті.

Қортынды

Ұлттық тәрбие деп, жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салтдәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Адамдардың бойында қалыптасқан имандылық қадір қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарға жатады. Өзімізді өзіміз бағалай білуге бет бұру – ұлттық байлығымызды игеру, ұлттық санамызды дамыту. Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, мектепте де ұлтжандалылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығару.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбеу Н. "Қазақстан — 2030" Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.

Алматы: Білім, 1997, 176 б.

2. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: Ұлағат, 2015, 336 б.

3. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.

4. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. // Қазақстан мектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.

5. Байғазиева Г. “Жаңа педтехнология”. // Қазақстан мектебі, 2005, № 8, Б. 53-54.

6. Ұлттық патриотизм негіздері. Оқу құралы. Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2004, 206 б.

7. Қалиев С., Майғаранова Ш., Нысанбаева Г. Тәрбиенің өзекті мәселелері. // Қазақстан мектебі, 1996, №12, Б. 34-38.

Аннотация

Нурсултан Назарбаев в своей статье «Ориентация на будущее: духовное возрождение» обозначил новое направление в духовном развитии нации и подчеркнул, что перед казахской нацией стоит еще одна важная задача. В связи с этим ясно, что нам нужно молодое поколение, которое является национальным духом, которое создает новое духовное общество, которое является духовно мыслящим, инновационным и воспитывается в национальном духе. Суть духовно-нравственных ценностей - уважение к человеческому труду, роль, которую он играет в развитии своего творческого потенциала и потенциала. Духовно-нравственная культура в целом является плодотворной деятельностью человека. Духовно-нравственные качества образуют взаимосвязь художественного и эстетического, научного и образовательного компонентов культуры общества с культурой труда, культурой общественных отношений, духовно-нравственного отношения.

Abstract

Nursultan Nazarbayev in his article “Orientation to the Future: Spiritual Revival” outlined a new direction in the spiritual development of the nation and emphasized that the Kazakh nation faces another important task. In this regard, it is clear that we need a young generation, which is a national spirit, which creates a new spiritual society, which is spiritually minded, innovative and educated in a national spirit. The essence of spiritual and moral values is respect for human labor, the role that he plays in the development of his creative potential and potential. Spiritual and moral culture as a whole is a fruitful activity of man. Spiritual and moral qualities form the interconnection of the artistic and aesthetic, scientific and educational components of the culture of society with the culture of work, the culture of social relations, and spiritual and moral relations.

ӘОЖ 37.013.28

А.А. Садыкова, Қ. Ауелова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Түйін

Елбасының «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы бойынша Президенттің жалпыұлттық идеясы-болашақ табыстардың негізі екені баса айтылды. Ал ең бастысы –еліміздің рухын көтеретін, ұлы мақсатына талай дәуір сынынан сүріндірмей жеткізетін тұғырлы идея. Осының барлығы дамыған 30 елдің қатарына кіруімізге жаңа серпін білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр. Бүгін еңбек нарығына сыни тұрғыда ойлайтын, бірнеше тілді меңгерген, ақпараттық технологияларды еркін пайдалана алатын

бәсекеге қабілетті азамат қажет. «Адам ұрпағымен мың жасайды» - дейді халқымыз. Ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы ғасырлар бойы өмір сүріп, өзінің жеке болмысын, салт-дәстүрін шынайы түрде сақтап, жалғастырып келеді. Әрқашанда еліміздің тірегі - тәриелі әрі білімді, қайратты рухты ұрпақ болып келген. Бүгінгі біз өмір сүріп отырған қоғам талабы – егемен еліміздің қара шаңырағының есі болып қалатын қоғам мүшелерін, жас ұрпақты тәрбиелеу, кемел болашаққа жол бастайтын, өзге озық елдердің қатаында терезесі тең тұратын, білікті маман бәсекеге қабілетті тұлға болатындай тиянақты білім беру.

Кілттік сөздер: Рухани жаңғыру, инновациялық білім, ұлттық танымдық құзыреттілік, әлеуметтік-ақпараттық, тілдік-коммуникативтік, танымдық, шығармашылық.

Кіріспе

Бұл Бағдарлама пәндік білімдердің ықпалдасуын таныттырады. Оқу үрдісінде күтілетін нәтижеге жету үшін критериялды бағалау жүйесі қарастырылады, оның пайдалану жолдары қамтамасыз етіледі. Бастауыш сынып пәндерінің аясындағы педагогикалық тәсіл белсенді оқуды көздейтін сындарлы оқуға негізделеді. Бүкіл әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселе қайта қаралуда. Осы мәселе аясында «Балалар ХХІ ғасырда табысты болу үшін нені оқыту керек?» және «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген сияқты негізгі сауалдар туындайды. Бұл сауалдар оқу бағдарламасымен және оқу жоспарларын жүзеге асыруда пайдаланылатын педагогикалық әдістемелермен тығыз байланысты. Оқыту әдісін қайта құру — күрделі процестің бірі. Кейбір әдістерді қолдануда біржақты асыра сілтеушілікке жол бермеу керек. Тіпті әр тақырыптың өзі де оқытудың ерекше тәсілдері мен жолдарын талап етеді. Сондықтан, оқытуда әртүрлі әдістерді қолдану қажет. Сабақтың тақырыбы мен мақсатына, оқу материалының мазмұны мен көлеміне, дайындық дәрежесіне сәйкес, сабақтың құрылысы мен оқу әдісін ұдайы толықтырып отыруды мұғалім өзі белгілеп, өзі таңдап алады [1].

Бүгінгі біз өмір сүріп отырған қоғам талабы – егемен еліміздің қара шаңырағының есі болып қалатын қоғам мүшелерін, жас ұрпақты тәрбиелеу, кемел болашаққа жол бастайтын, өзге озық елдердің қатаында терезесі тең тұратын, білікті маман бәсекеге қабілетті тұлға болатындай тиянақты білім беру. Сондықтан да мектепке дейінгі білім беру жүйесінің педагогтарының алдында тұрған міндет: бала тәрбиесіндегі білім мен мәдениет білуге құмарлық, бәсекеге қабілеттілік, парасаттылық, функционалды сауаттылық, өзінің пікірін еркін білдіре алатын және өзінің іс-әрекетімен өмір сүріп отырған қоғам үшін жауапкершілігін түсіне алатын қабілетті, әрі қоғамға өзіндік ықпалы бар екендігін түсінетін құзырлы тұлғаны қалыптастыру болып табылады. «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» деген халық даналығы бала тәрбиесінде ерте жастан бастап, ұлттық тәрбиеге ерекше мән беруді меңзеп отырған. Өзінің ұлттық ерекшеліктерін бойына сіңіру қай халықтың болмасын үнемі назарында тұратын басты қағида [2].

Сондықтан да баланың сәбилік шағында жаңадан айналасын, қоғамын тани бастаған әрекетінде оның танымдық құзыреттіліктерін бірден ұлттық бағытқа назар аударту туған өлкесіне, елінің ұлттық сал - дәстүріне құрметін арттырып, терең отансүйгіштік қасиеттерінің дамуына зор ықпалын тигізеді. Өз елінің ұлттық мұраларын: салт-дәстүрлері мен мәдени құндылықтарын, туған өлкесінің табиғатын танып білуге, оны аялап, қорғау мен таза күйінде сақтауға тәрбиелеу балаға ерте жасынан үйретілгені маңызды. Себебі баланың сезімталдығы мен пәк таза көңіл - ниеті сәбилік шақта дамиды. Осы шақта бала жақсы мен жаманды ажыратуды, қорғау мен қамқоршы болуды, достық қарым-қатынас пен өз ұлтына, еліне жеріне деген махаббатының қалыптасатын кезеңінде болады. Ол шынайы күліп, шынайы ренжиді, барлық ақиқатты шынайы қабылдап, оған деген өзінің көзқарасын қалыптастырады. Өзінің туған өлкесінің табиғатына тамсанып, ерекше әдемілігін байқап, сүйуге үйренеді. Ұлтымыздың салт-дәстүрлеріне бойлайды. Домбыраның қоңыр үнін, қобыздың әуелі сарынын құлағымен естіп, ондағы әуендер арқылы тарихи уақиғаларды танып, елінің өткен кезеңдерін жүрегіне сақтауды үйренеді. Осы шақта қалыптасқан

сезімдері мен қасиеттерін өмірлік қағидаға айналдырады [3].

Балалардың ұлттық танымдық құзыреттілігін арттыруда «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында балабақшаларда балалардың ұлттық танымдарын кеңейту жұмыстары қарқынды атқарылуда. Еліміздегі барлық ведомстволық бағыныстылығына қарамастан мектепке дейінгі мекемелерде Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 28,29-баптарында көрсетілгендей оқу тәрбие процесін ұйымдастыру мен оқу әдістемелік және ғылыми-әдістемелік жұмысты ұйымдастыру туралы нақты тапсырмалар берілген [4]. Оның ішінде көкейкесті назар сапалы білім беруді жүзеге асыруға, озық тәжірибені қолдануға тапсырыстар ұсынылған. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мектепке дейінгі ұйымдарға балалардың білім алуының сапасын бақылайтын мониторинг жүргізудің бірыңғай тәсіліне ерекше назар аударылу керектігі айтылған.

Сонымен қатар, әлемдік трендтерді ескере отырып, өзіміздің ұлттық танымдық құзыреттіліктердің меңгерілуіне көңіл бөліну керектігі тапсырылған. Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу мен оқыту үрдісін ұйымдастыру мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты негізінде жүзеге асырылады. Білім беру типтік үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнына сәйкес базалық білім, білік, дағдыларды, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың түйінді құзыреттілігінің қалыптасуын қамтамасыз етеді. Осыған орай, біздің бала тәрбиесі мен білім беру үрдісіміздің бағыты – балалардың танымдық әрекетіне ерекше назар аудара отырып жүзеге асыруға негізделген. Таным - адамның санасындағы ақиқаттылық және нағыздықтың оны одан өрі өзгерту мүмкіндігін мақсат ететін, мақсатты бағытталған белсенді бейнелену үдерісі.

Таным барысында болмыстың түрлі қырлары ашылады, қоршаған дүниедегі заттардың, құбылыстардың сыртқы жақтары мен мәні ашылады, сонымен қоса таным қызметінің субъектісі - адам адамды, демек, өзін-өзі зерттейді. Таным - адам қызметінің қоршаған дүниені және ондағы өзін тануға бағытталған арнайы түрі. Адам таным бойынша әрекеттің екі негізгі түрін жүзеге асырады:

– қоршаған дүниені өзге ұрпақтардың болған танымдық қызметінің нәтижелері арқылы таниды;

– қоршаған дүниені тікелей таниды.

Таным - білім алу және дамыту үдерісінде үнемі тереңдетіліп және кеңейтіліп отыратын, нәтижесінде, жаңа білім алынатын таным объектісі мен субъектісінің әрекеттесуі болып табылады.

Таным ол әрекеттің мақсаты мен оның түрткісін анықтайтын тұлғаның ақпараттық қорын құрайтын, қоғамдық-тарихи үдеріс философиялық категория болып табылады. Философиялық сөздікте: таным – заттардың эмоциялық мазмұнын немесе ақиқатты табу мақсатындағы заттардың күйін, жағдайын меңгеру болып табылады. Педагогикалық сөздікте таным – әлем туралы шынайы білімдерді алуға деген субъектінің шығармашылық іс - әрекеті деп жазылып, сыртқы орта туралы ақпарат алу тұрғысынан берілген [5].

Қазақстандық ғалымдар Д. Кішібеков, Ғ.Ғ Ақмағамбетов, Г.Нұрышева танымға сыртқы заттар мен құбылыстардың, олардың қатынастарының адам санасында идеалды образдар жүйесі ретінде бейнелеуінің қайшылыққа толы күрделі үдерісі деп анықтама берген. Таным барысында адам өзін қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі, адамның заттар мен құбылыстар туралы жалпы мәліметі кеңейіп, ішкі мәнге қарай ұмтылып, жүйелі, шынайы білімге айналады, сондықтан танымды адамның жаңа әрі тың білімді игеріп, рухани баюы деп те есептеуге болады деген [3].

Сондықтанда баланың тәрбиесінде басмдылық танымдық әрекетке берілуі тиіс деп есептейміз. Сонымен қатар, танымдылық әрекет тек, жалпы меңгерілуі емес, баланың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыратын фактор ретінде де қаралады. Өйткені мектепке дейінгі жастағы балалардың бойында өздерінің жас ерекшеліктеріне сәйкес, функционалды

сауаттылығы қалыптасып, алғашқы өмір жаттығулары мен өз өлкесінің қоршаған ортасына деген қызығушылықтары артып, білуге, тануға, қолдана алуға деген танымдық құзыреттілікті қалыптасып, жас шағының ұлғаюына байланысты қарапайымнан күрделіге ауысып отыру үрдісі қарқынды жүре бастайды. Бала бойында нақты құзыреттілік қалыптастыру әрі оны дамыту өте күрделі іс болып табылады. Оның толыққанды жүзеге асырылуы үшін педагогтың нақты білімдері мен методикалық нұсқаулықтарды қолдана алуы жеткіліксіз болып табылады. Өйткені, әр балаға өзінің болмысы мен табиғи мінезіне, қабілеті мен икеміне қарай құзыреттіліктерді қалыптастыру талап етіледі.

Мәселен, белгілі ғалым Г.Ж.Меңлібекованың пікірі бойынша, құзыреттілік — субъектінің өзін анықтай білу қабілеті, әрекетті басқару ретінде нақты әлеуметтік білім категорияларын, әлеуметтік болмысты толығымен өзіне біріктіретін интегративті қасиеті. Ал Т.Е.Исаева «құзыреттілік» ұғымын философиялық тұрғысында жеке тұлға құрылысында алатын орны, оның дамуындағы атқаратын ролі, өмір әрекетінен тәжірибе алуы, әлемдік мәдениет деңгейіне қатыстыру және өнегелі-этикалық байланысты меңгеруі немесе қабылдауы жағынан қарастырған [5]. Б.Д.Эльконин құзыреттілік туралы көзқарасты өз еңбегінде былай көрсетеді: «құзыреттілік» ұғымы тек танымдық (когнитивтік) және технологиялық құраушы ғана емес әрі мотивациялық, әлеуметтік және мінез-құлықтың, яғни оқыту нәтижелерін (білім, білік, дағды), құндылық бағдар жүйелерін қамтиды; құзыреттілік – алған білім, білік, тәжірибе мінез-құлық тәсілдерін нақты жағдаятта, нақты іс-әрекет жағдайында жұмылдыру қабілеті; құзыреттілік ұғымында «нәтижеден» қалыптасатын білім мазмұны интеграциясы; құзыреттіліктер тек білім беру мекемелеріндегі оқыту үдерісінде ғана емес, яғни дәстүрлі және дәстүрден тыс білім алу жағдайында да қалыптасады. М.М.Чошанов құзыреттілікті білім, білік, дағдының өзара байланысы деп қарап, оның төмендегідей формуласын ұсынады: білімді қолданудың жылдамдығы, әдістердің оралымдылығы, ойлаудың сынаулығы. Қазақ тілінде терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде «құзыр» (компетенция) деп белгіленеді. Ол тапсырманы орындауға қабілеттілік немесе бір нәрсені жасау; Ал түсіндірме сөздіктерде «құзыреттілік» ұғымы құзырлықты басқарушы ретінде қарастырылады.

Шет тілінде құзыреттілік «Competent» сөзі французша «компетентті», «заңға сай», латынша «сай болу», «қабілетті», «талап қою», «жарамды», ағылшынша «қабілетті» деген мағыналарды білдіреді. Бүгінгі еліміздің білім жүйесінде әлеуметтік, экономикалық, қоғамдық-саяси өмірге белсенді араласуға дайын, құзыретті тұлғаны қалыптастыруда оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жалпы ұлттық деңгейдегі жаңа мазмұнмен қамтамасыз етуде құзыреттілік тұғырының маңызы зор болуда. «Құзыреттілік» ұғымы мектепке дейінгі салада бүлдіршіндердің денсаулық және өмір ережелері, әлеуметтік-ақпараттық, тілдік-коммуникативтік, танымдық және шығармашылық құзыреттіліктерін қалыптастырумен түсіндірілуде [6]. Бүгінгі мектепке дейінгі білім беру ұйымының нәтижелі еңбегі ретінде мемлекеттік міндетті білім беру стандарты негізінде бес білім беру саласы бойынша баланың жан-жақтылығын қалыптастыру мен арттыруы деп белгіленген. Оның ішінде Республиканың мектепке дейінгі ұйымдарының меншік нысаны мен ведомствалық бағыныстылығына қарамастан барлық түрлерінде білім беру процесі балаларды мектепте оқуға табысты дайындауға сапалы білім беру қызметін ұсынуға бағытталған. Аталған мақсатты іске асыру үшін келесі міндеттер айқындалған:

- балалардың физикалық және психикалық денсаулығын нығайту;
- балаларды жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарға баулуды «Рухани жаңғыру» бағдарламасы, «Туған жер» кіші бағдарламасы аясында жүзеге асыру.

Осыған орай, баланың сапалы білім алуы Республикамыздың әрбір сала бойынша өтпелі тақырыптар негізінде спиральді түрде білім алып, танымдық-іскерлік құзыреттілігінің қалыптасатындығы негізге алынған. Балабақша бүлдіршіндеріне білім беру мен тәрбиелеу үрдісінде барлық бес білім беру саласы бойынша құзыреттіліктерін арттыру, олардың алғашқы өмір сатысындағы өзіндік жас шағына орай, ақиқаттылық, туған өлкесінің

табиғаты, еліміздің ұлттық мұраларын танып білуге, тарихи тұлғаларымыздың ерліктерімен таныса отырып, бейнелену үдерісін арттыру болып табылады. Бүлдіршіндердің құзыреттілігінің артуы барысында болмыстың түрлі қырлары, қоршаған дүниедегі заттардың, құбылыстардың сыртқы жақтары мен мәні ашылады, сонымен қоса қалыптасқан құзыреттіліктер қызметінің субъектісі – бала өзін - өзі зерттейді.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ең негізгі мақсаты білім алушылардың оқу нәтижелерін жетілдіру болып табылады. Жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұндық ерекшеліктері: – пән мазмұнын жобалаудың күрделілік (спираль тәрізділік) ұстанымы; – тану заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша жіктелімге негізделген Блум таксономиясы бойынша оқыту мақсаттарының иерархиясы; –білім беру деңгейлері бойынша және тұтас оқыту курсы бойына педагогикалық мақсаттар қою ішкі пәндік байланыстарды барынша ескеруге мүмкіндік береді; – пәндер арасында «ортақ тақырыптардың» бір білімдік сала ішіндегі тақырып ретіндегі болмысын танып, пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру; – пәннің бөлім мазмұндары мен тақырыптарының уақыт талабына сәйкес болуы, әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына назарды шоғырландыру; – ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспар түрінде оқу үдерісін технологияландыру. «Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды». Қай мемлекеттің де өркендеп-дамуына азаматтарының Отанға деген сүйіспеншілігі, патриотизмі іргетас болады. Осы орайда Елбасының Ұлт жоспары. «100 нақты қадам» жоспарындағы 89-қадамда мектептік білім берудің қолданыстағы оқу бағдарламаларына Мәңгілік Ел құндылықтарын енгізу жөнінде айтылған [7].

Біз «Болашақ –жастардікі» дейміз. Расында, алдағы жылдарда елді дамытатын да, сол дамыған дәуірдің жемісін көретін де - жастар. Жастарымыздың білімді, денсаулықтары мықты болып өсулері үшін ғана емес, сонымен қатар, олардың өз елінің шынайы патриоттары болып ержетуі жолында тер төгу бүгінгі аға буын өкілдері ұстаздар қауымы үшін зор міндет деп білеміз.

Бала бойындағы шығармашылық немесе танымдық құзыреттіліктер қоршаған дүниені және ондағы өзін тануға бағытталған арнайы түрін меңгереді. Әсіресе әлеуметтік құзыреттіліктердің басымдығында бала екі негізгі түрін меңгеріп, жүзеге асырады. Ол: өзін қоршаған дүниені өзге ақпараттық деректер арқылы таниды және болып жатқан оқиғаларды өзі көзімен көрген немесе өзімен болған жағдайлардың куәсі болу арқылы таниды. Өмір ережелері құзыреттілікерінде баланың сыртқы заттар мен құбылыстардың, олардың адамға қатынастарының жүйесі ретінде бейнелеуінің, қайшылыққа толы күрделі үдерісі екендігін түсінеді. Әрбір бала бойындағы өзінің жас шамасы аумағында меңгерілген құзыреттіліктерімен өзін қоршаған ортаны игереді ол туралы білімдерін үнемі толықтырып, тереңдетіп отырады. Өзінің өмір қажеттілігіне қатысты факторларды танып, оны функционалды сауатты түрде бір жүйемен орындайды. Мектепке дейінгі жастағы баланың функционалды сауаттылығының талаптары қатарында ұлттық танымдық құзыреттілік қатар жүруі тиіс, себебі бала өзінің бұл әлемде кім екенін, қанай халық екенін ата-бабасының қалыптасқан салт-дәстүрін, шынайы болмысын білмей, оны қадірлеп үйренбей мемлекетіміздің болашағы кемел жарқын қоғамының мүшесі бола алмайтыны белгілі. Өйткені балаға тәрбиесі берілген білім Ұлы данамыз Әл – Фараби айтқандай: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» екендігін ұмытпағанымыз абзал.

Қорытынды

Қорыта келгенде, мектеп жасына дейінгі балалардың ұлттық танымдық құзыреттіліктерін арттыру – баланың қоршаған орта туралы білімін, сенсорлық мәдениетін, оларды қолдану біліктілігін, іскелік дағдысын, өмірлік тәжірибесінің жиынтығын құрап, мектепке қадам басқан шағында беделді, алғыр, зерек, өзінің туған өлкесі мен ұлттық салт-дәстүрінен сусындаған оқушы болып ғана қоймай, білім алу мен әлеуметтенудің жаңа сатысына қорқынышсыз қадам басатын кішкентай тұлға қалыптастыруға әсерін тигізеді.

Әрбір бала бойына осындай қасиеттерді барынша жинап қалыптасуында педагог-тәрбиешінің бағбан тәрзідес екен дәнi- берген тәрбиесі мен білімі, зор еңбегінен шығатындығы ақиқат. Әрбір едагог баланың бойына қандай қасиет ексе, соның жемісін көретін болады. Сондықтан балаларға ерте жастан-ақ бойында өмір тәжірибесін үйретуде ұлттық танымдық құзыреттіліктерін арттыруға үлкен мән берілуі тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Н.Назарбаев. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» 2016.01.03 № 205 жарлығы
2. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
3. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.
4. Нұрмұхамбетова, Т.Р. Тәжірибелік психология : Оқулық / Т.Р. Нұрмұхамбетова; М. Әуезов атындағы ОҚМУ. - Шымкент : Нұрлы бейне. – 2006 -І бөлім. - 188 с
5. Детская практическая психология: Учебник для студ. вузов, обучающихся по педагогическим спец.; Рекомендовано МО РФ / Т. Д. Марцинковская [и др.] ; под ред. Т.Д. Марцинковской. - М. : Гардарики, 2007. - 253 с
6. Нұрмұхамбетова Т.Р.Тәжірибелік психология : Оқулық / Т.Р. Нұрмұхамбетова, ОҚМУ. - Шымкент : ОҚМУ. – 2007, 2 бөлім : Психологиялық кенес беру және психокоррекция жүргізу технологиясы мен әдістемесі. - 216 с
7. Лекерова, Г.Ж. Практический курс по детской психологии: учебное пособие / Г. Ж. Лекерова, С. К. Калыбекова. - Шымкент: Нұрлы Бейне, 2011. - 260 с.

Аннотация

В Послании Президента Республики Казахстан «Казахстанский путь-2050: общие цели, общие интересы, общее будущее» было подчеркнуто, что национальная идея Президента является основой будущего успеха. И самое главное, это фундаментальная идея, которая поднимает дух нашей страны и достигает ее целей с большим успехом. Все это дает нам новый импульс для присоединения к 30 ведущим развитым странам, где нам предстоит проделать большую работу по повышению качества образования на всех уровнях. Сегодня рынку труда нужен конкурентоспособный гражданин, который критически настроен, знает несколько языков и может свободно использовать информационные технологии. «Наши потомки сделают тысячу», - говорит наш народ. На протяжении поколений человеческая раса жила веками, по-настоящему сохраняя свою самобытность и свои традиции. Столпом нашей страны всегда было хорошо образованное и образованное поколение. Требование общества, в котором мы живем сегодня, - это просвещать членов общества, которые остаются отличительными чертами нашей суверенной страны, обучать молодое поколение, прокладывать путь к лучшему будущему, быть компетентным, конкурентоспособным человеком с равными возможностями в глазах других развитых стран.

Abstract

In the Address of the President of the Republic of Kazakhstan “Kazakhstan Way-2050: Common Goals, Common Interests, Common Future” it was emphasized that the national idea of the President is the basis of future success. And most importantly, this is a fundamental idea that raises the spirit of our country and achieves its goals with great success. All this gives us a new impetus to join the 30 leading developed countries, where we have a lot of work to do to improve the quality of education at all levels. Today, the labor market needs a competitive citizen who is critical, knows several languages and can freely use information technology. “Our descendants will make a thousand,” says our people. For generations, the human race has lived for centuries, truly preserving its identity and its traditions. The pillar of our country has always been a well-educated and educated generation. The requirement of the society in which we live today is to educate the members of society who remain the hallmarks of our sovereign country, educate the younger generation, pave the way for a better future, be a competent, competitive person with equal opportunities in the eyes of other developed countries.

ӘОЖ37.013.28

А.А. Садыкова, С.К. Каракпаева, Ғ. Омарова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан
оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БАСТАМАСЫ

Түйін

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақала қоғам тарапынан үлкен қолдау тауып, болашақ ұрпақ санасын қалыптастырудағы жаңа бағдарларға назар аудартты. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғы шарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды» - деп жалғасатын мақалада ел ертеңі – жас ұрпақтың тәрбиесіне аса мән берілгенін көру қиын емес. Елу жылда – ел жаңа. Бүгінгі жаһандану процесі әрбір ісімізден асқан жауапкершілікті, әсіресе ой-санасы енді дамып, ұлттық болмысы жаңадан қалыптасып келе жатқан балаларымызға дұрыс тәрбие беруді меңзейді. Өскелең ұрпақтың ұлттық кодын сақтау біздің парызымыз.

Кілттік сөздер: «Мәңгілік ел», адамгершілік, кәсіби білік, руханилық, азаматтық, ізгіліктік.

Кіріспе

Қазақстан үшін бүгінгісі мен ертеңісінің басты жаңалығы – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. Жақсылыққа әуес, дұрыс бастамаға бойын түзейтін ел жақсылары бұл мақаланы үлкен қуанышпен, зор мақтанышпен қолдап, оның жүзеге асырылуына аянбай тер төгіп келеді. «Рухани жаңғыру» аясында жаңашылдық орнап, оқу-тәрбие үрдістері жүйелену үстінде. Ұстаздық сала мамандарының өз тәжірибесінде көргені – білім реформасының белгілі бір бағдарсыз жүзеге аспайтындығы. Елбасының идеясы бастапқы бағдармалардың жетілуіне ұйтқы болғандай. Ол «Тәуелсіздік толғауы», «Мәңгілік ел» бастамаларының заңды жалғасы. Мемлекет басшысының: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озық жүруі, яғни, одан әрі жаңғырып отыруы тиіс» [1], – дегеніндей, бүгінгі жасампаз болмысымыздан озық, оны алға бастайтын идеяларды көріп, жұмысымызды жандандыруға қуат алғандаймыз.

Қай халықты алсақ та, жалпы бүкіл адамзат ендігі жерде рухани тәрбиеге, өзін-өзі тәрбиелеуге бет бұрмаса, жер бетінде үлкен қасірет болары анық. Оның негізгі салдарының бірі ретінде «батыстану», яки «еуропалану» саясатының әсері деген бастама дұрыс. ХХІ ғасырда әуестенгіш жас ұрпақ ақпараттық технологияларды қолдана отырып, өзіне керекті мағлұматтарды Бастыстың биік мәдениетінен емес, азғындық жағынан қорек етеді, әрі соның насихаттаушы болып келе жатыр. Оған төтеп беру үшін руханият, өз дәстүріміз бізге қорған болары сөзсіз. Сөйтіп, қана ұлтты дағдарыстан алып шыға аламыз.

Ал жақсылықтың жаршысы, жас ұрпақтың отбасысынан кейінгі тәрбиешісі – мектептегі мұғалім. Қай жағынан алсақ та, мұғалім деген құр ат болмай, ол өзінің затына сай болуы тиіс. Ол үшін ұстаздар қауымын рухани жағынан байытуымыз керек.

Мақаланың алғашқы тарауларында айтылатын ұлттық, қоғамдық сананы жаңарту туралы мәселелер таяу жылдары атқарылатын нақтылы жобаларды жүзеге асыруды талап ететіні, осыған орай алдағы жылдарда қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру мәселесін сөз етеді. Бұл жауапты іс-шара да оқу-білім ісімен тікелей байланыста орындалатыны еш дәлелдеуді қажет етпейді. Мұны яғни латын жазуына көшу жайын Елбасы сонау 2006 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының мәжілісіне қатысып, сөйлеген сөзінде ресми түрде алғаш әңгіме еткен болатын. Сонда ол: «Латын әліпбиін қарайтын кез келді. Бұл мәселені кезінде

кейінге қалдырған едік. Қалай болғанда да, латын әліпбиі бүгінде телекоммуникациялық салаларда басымдыққа ие болып отыр. Сондықтан да бұрынғы кеңестік елдердің көпшілігінің латын әліпбиіне көшуі де кездейсоқ емес. Мамандар осы мәселені зерттеп, нақты ұсыныстар жасауы тиіс», дегенеді.

Осы тұсты тереңірек астарлайтын болсақ, мынадай ой тұжырымдауға болады. Мәселен, Абайды, Шәкәрімді, Мағжанды үлгі ету ұлттық рухани жаңғыруға жататыны сөзсіз, әйтсе де Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Жолдауында: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана»[2] дей келе, сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді деп түсінік береді. Халқына, еліне, оның ұрпағына көмек жасаған жандарды қолдап-құрметтеудің түрлі жолдарын табу керек дейді. Жолдаудың «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасында: «Біз ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек» [2] деп талқылап келе, төртінші мәселе ретінде: «Бұған ауқымды мемлекеттік қолдау жасалуы қажет. Сыртқы істер, Мәдениет және спорт, Ақпарат және коммуникациялар министрліктері жүйелі түрде, қоян-қолтық жұмыс істеуі керек» - деп міндет қояды.

Осы дәлелдемелерді қолдана келе, «Қаздар қайтып барады» әңгімесін алайық. Ол үшін сол кездегідей орын алған түрлі қуғын-сүргіннен кейінгі елге қайту тақырыбы, өз еліне оралу, қайту кезіндегі сағынышты жырлау басты тақырып болғаны анық. Біз мұны жаңғырту үшін мұғалімдерге ой тастауымыз керек, олардың туған жерге деген махаббатын оятуға түрткі болуды мақсат ету.

Ол туралы: «Патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектепте туған жердің тарихын оқудан көрініс тапса игі» [3]. Әрине мұны жүзеге асыру үшін ұстаздар қауымының өзі осы тарихи жәдігерлерді көргені дұрыс. Себебі Республикамызда өлкетану жұмысының бірден-бір орталығы – ол мектеп. Сондықтан тарихи өлкетану жұмысының басты міндеті оқу мен тәрбиені өмірмен байланыстыру. Иә, аңшылық туралы барлығымыз білеміз. Әйтсе де, дәл баса түсінбейміз, сезіне алмаймыз. Мұғалімдер турасында да осы ойға тоқталуға болады. Еліміздің тарихи жәдігерлерін мұғалімдер көзімен көрмей, дәл жеткізе алмайды, сабағы да тұшымсыз шығады. Егер ұстаз тарихи жәдігерлерді көрген, білетін болса, ол сабағын кітаптағы материалдардан да жетілдіре отыра түсіндіре алады. Ең бастысы, сабақ мақсатына жету жолында бір қадам ілгері болады. Мұғалімнің кәсіби даму форматы әлдеқайда кең. Ол курстарға, семинарлар мен конференцияларға барумен ғана шектелмейді. Тиімді кәсіби оқыту мен практиканы қамтиды. Ойдың негізгі желісі тарихи жәдігерлерді насихаттайтын тарих пәні мұғалімдерін еліміздің әр өңіріндегі тарихи ескерткіштерді көруге ұмтылдыру, бағыттау барысында арнайы жоба қарастыру мәселесі бар, «көп сүргеннен емес, көп көргеннен сұра» деген ұғым астары жатыр. Осы орайда өлкетану жұмысын оқушыларға отансүйгіштік, адамгершілік, этикалық - эстетикалық, ұлтжандылық тәрбие беру құралы ретінде саралайтын болсақ, мұны қазіргі ұстаздардың қоғамдық санасын жаңғырту мәселесі деп қарастырып, еліміздегі тарихи жәдігерлерді насихаттаушы тарих пәндері мұғалімдерін жыл сайын тарихи ескерткіштерді көруге арналған жоба ұйымдастырылса, соның нәтижесінде Елбасының алға қойған міндеттерінің бірін орындауда мақсатымызға жетер едік.

Осындай ұтымды шешімдер негізінде тарихи өлкетанулық зерттеулер арқылы үлкен қоғамдық міндеттерді шешуге болады. Жергілікті тарихи мәдени ескерткіштерді, ата - баба мұраларын, салт - дәстүрлерін жетік білген мұғалімнен оқып үйренген баланың бойында ұлтжандылық сезім қалыптасып, ұлттық сана жандана түседі.

«Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл –

тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ. Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр...» [4], - делінген Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында.

Осы жолда Елбасы Н.Ә.Назарбаев мына жобаны іске асыруды мақсат етеді: «Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына даназар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн» [5] дейді. Иә, бүгін де тәуелсіздігімізге дейін ата-бабамыздың жасаған сан алуан тар жол тайғақ кешуін ұмытпаймызда, әйтсе де еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жоғарыдағы сөзін еске алсақ, тәуелсіздіктен кейін де еліміздің өркендеуі мен көркеюіне ат салысып келе жатқан әр түрлі тағдырларды ұмытпауымыз керек. Аспанымыздың заңғар биігіне шыққан қыран да, өздігінен жаратылып ұшып кеткен жоқ. Оның да бастаушысы, баптаушысы, я қамқоры бар. Осы секілді заңғар тұлғалар да мұғалімнің, ұстаздың алдын көріп, тәрбиесін алып, білімін жетілдірді. Сондай бір қырлардың тасасында қалып келе жатқан ұстаздар қауымына осы жобаны неге асырмасқа?! «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы – Тәуелсіздік жылдарында табысқа жеткен, еліміздің әр өңірінде тұратын түрлі жастағы, сан алуан этнос өкілдерінің тарихы» десе, осы жобаның төңірегінде «100 жаңашыл ұстаз» деп әр қалада, я елді-мекенде қолға алуға болады. Себебі он сегіз миллион халқы бар республикамызда әр еңбек саласындағы 100 ғана адам жай аз емес, өте, тым аз. Осы арқылы Қазақстанның әр түпкіріндегі ұстаздардың нақты тағдырлары мен өмірбаяндары арқылы бүгінгі, заманауи Қазақстан ұстаздарының келбеті көрініс табады. Занды да, заңгерді де ұстаз үйреткен болса, олардың білімі қайтіп ұстаздан артпақ?

Атап айтқанда: «Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы елдерінде, сонымен қоса, әлемдік практикада мұғалімнің қоғам дамуына қосатын үлесі негізгі болып саналады. Оқытушылық мансап ретінде қарастырылады. Мұғалім кәсібінің мәртебесі мен беделінің жаһандық индексі өсуде. Аустрияда үздік мұғалімдер үшін "Білім берудегі Оскар" бағдарламасы кең таралуда», «Оскар» сыйлығы әдетте кино саласына қатысты екені барлығымызға түсінікті. Ал біздің талқылап отырған жобамыз, әлем елдерінің осы сынды жобаларынан әлдеқайда орнықты. Бірақ біздің де сүйенеріміз «Қазақстандық 100 жаңа есім» жобасының төңірегінде, бір ғана білім саласына қатысты.

Бұл мақсатта ұстаздар қауымы да осы өздеріне лайықты құрмет үшін ерінбей еңбек етері анық. Себебі мұғалімдердің жасаған еңбектері шарадай ғана бөлмеде жүзеге асса да, олардың алдына қойған мақсаттары анық, айқын.

Осы жоба аясында елді-мекендерде емес, нақты мектептерде де жүзеге асырудың шараларын қолға алуға болады. Кез-келген аудан я қала мектебінің біріне осы жоба орнаса, бір мектеп үшін «10 жаңашыл ұстаз». Бірақ қатып қалған «100» емес, жай бір мектеп үшін «10 жаңашыл ұстаз» деп санын қысқартып отырмыз, себебі 100 ұстаз бір мектеп үшін өте көп. Мұның берер нәтижесінде мектеп мұғалімдерінің арасында бәсеке арта түсері анық. Сонда «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» идеясындағы тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірінші бағытында нәтижеге жетіп, қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады деп көрсеткені шындыққа айналса, Президентіміз айтқандай бәсекеге қабілетті ұстаздан, бәсекеге қабілетті оқушы да шығады деп толықтай айтуға болады.

Еліміздің ертеңі, ұлтымыздың болашағы – бүгінгі мектеп қабырғасында отырған бүлдіршіндер екені мәлім. Олардың қамын ойлау баршамыздың парызымыз. Кез-келген мектептің мақсаты мен мұраты өркениетті елдердің қатарынан көріну, жер мен жер байлықтарын ысырапқа салмай игере білетін ұрпақ тәрбиелеу. Ол үшін бүгінгі жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие бере отырып, елдің өткенін, ұлттың тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін, табиғат ерекшеліктерін етене таныстыру қажет. «Тәрбиесіз берілген білім

адамзаттың қас жауы, келешекте оның өміріне опат әкеледі, адамға ең бірінші керегі – тәрбие» – деп Әл-Фараби айтқандай, педагогика ғылымының зерттейтін негізгі мәселелерінің бірі - тәрбие.

Расында да, уақыт талабынан туындап, білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер баланы тәрбиелеу осы заман талабына сай үйлесімді деңгейді қайта құруды міндеттейді. Тәрбие мен оқу егіз деген сөз бар. «Тәрбие бар жерде ғана сапалы білім, саналы ұрпақ болады» деген дана халқымыздың мақал сөзіне сүйенсек, тәрбиені ұстаздықтан бастағанымыз жөн.

Ескіліктің шырмауынан енді босап келе жатқан ұстаздар қауымын рухани-адамгершілік қағидаларына үйреткен абзал. Осы тәрбиені қоғамға бағыттайтын болсақ, жақсы тәрбие жақсы тәрбиеленген адамнан дариды. Қазіргі таңдағы ұстаздар қауымы осы талаптарға сай ма, олар өзін-өзі тәрбиелей ме деген сұрақ туындап отыр. Сұрақ орынсыз емес, себебі бүгінге дейін, тіпті қазір де мұғалімдер қауымы арасында оқушыға деген қаталдық, ауыр сөздер қатары арылмай келеді. Оның бірден-бір себебі ескішілдіктен арыла алмауымыз. Мұнда ескілік деп тұрғаным “Сүйегі — менікі, еті — сенікі” деген түсініктің әлі де қоғамнан жойылмауы. Бұл дегеніміз Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» идеясынан тысқары қалып бара жатқанымыздың дәлелі. Осы жолды алдағы уақыттарда ұстана берсек, жас ұрпақтың сенімінен орын ала алмауымыз мүмкін[6].

Мұғалім – болашақ ұрпақтарды қоғамдық өмірге тез әрі жеңіл қосылу үшін және сол қоғамның сол мақсаттарды орындайтын адамдарды қамтамасыз ету қабілетін арттыру үшін тәрбиелеу мен оқыту қажеттілігі себебінен әлемдегі ең кең тараған мамандықтардың бірі.

Осы орайда адамгершілік тақырыбы – «мәңгілік» тозбас тақырып. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру – ата - ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар бұлағы - халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет - ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс - тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Олай болса, ұрпақтың рухани-адамгершілік қасиеті мұғалімнің де рухани байлығын көрсетеді.

Бұл жолда жақсы бір ұтымды талпыныс керек екені түсінікті. Қазақстан ұстаздарына арналған «Мұғалімнің ережесі» деген оқулық шығарсақ, оның негізі жақсы қарым-қатынас жасаудың түрліше жолдарын көрсететін амал-тәсілдерінен болып, барлық мұғалімдерге таратылса, ескіліктің таяғынан құтылуға үлкен жәрдемі болар еді. Мысалға оның мазмұны «қызға қырық үйден тыйым» деген сияқты идея төңірегінде орын алса, Президентіміздің тағы бір бастамасы орындалар еді.

Ал мұғалімнің басты мақсаты - өзіндік рухани - азаматтық құндылықтарын оқушы бойына дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір баланы жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы бар құндылықтарды дамыту. Мектептегі, сабақтан тыс уақыттағы біздің ісімізді жалғастыратын жеке тұлға болып табылатын оқушыларды рухани-адамгершілікке, азаматтық жүйеге тоғыстыру [7].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, осы жоғарыда баяндалғандай «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» аясында білім нәрін құюшы ұстаздардың білім берудегі біліктілігін, жаңашылдығын дамыта білсек, сол жолда оқушының көкейіне патриотизм туралы ой салып, үлгі көрсетіп, заманға сай, қоғамға керекті азамат, отансүйгіш, елсүйгіш, елге қызмет ететін қайраткер тәрбиелеуге болар еді. Аталған ойлар, тұжырымдар нақты дәйектемелер арқылы беріліп, адамзат қауымының бұл дүниеде азғындалып кетпес үшін жасап отырған Елбасымыздың Жолдауына сүйене отырып жазылған. Шынында да ұрпақ жақсы болып өсуі үшін, жақсы ұстаздың, тәрбиешінің алар орны ерекше екенін тағы да айта кетуге болады. Жас баланың патриоттық сезімін ояту, рухани-адамгершілік қасиетін арттыру, ұлттық құндылықтарымызды бойына сіңіру, отбасыға деген махаббатын арттыру, еңбекке баулу, мәдениетілікке тәрбиелеу және салауатты өмір салтын ұстанатын, бәсекеге қабілетті ұрпақ өсіру ұстаздың және ата-ананың басты миссиясы екендігінде.«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасының іс-

шараларын жүзеге асыру жұмысы оқу-біліммен, ғылыммен тығыз байланыста атқарылатын жүйелі үдеріс. Мұныкүнделікті өміртәжірибесікөрсетіпкеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Н. Назарбаев. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» 2016.01.03 № 205 жарлығы
2. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
3. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
4. Лекерова, Г.Ж. Практический курс по детской психологии: учебное пособие / Г.Ж. Лекерова, С.К. Калыбекова. Шымкент: НұрлыБейне, 2011, 260 с.
5. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
6. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
7. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.

Аннотация

Статья «Сосредоточение внимания на будущем: духовное возрождение» получила широкую поддержку сообщества и сфокусировалась на новых направлениях формирования сознания будущих поколений. Возрождение, как и прежде, не должно забывать об исторических практиках и национальных традициях. Наоборот, необходимо сделать лучшие традиции, не прошедшие современность, важной предпосылкой для успешного возрождения. Если пробуждение не укоренится в духовных и духовных корнях нации, тогда оно начнет сбиваться с пути. Пятьдесят лет - страна новая. Сегодняшний процесс глобализации подразумевает большую ответственность за каждого из нас, особенно за правильное воспитание наших новорожденных, новорожденных детей. Наш долг - сохранить национальный кодекс подрастающего поколения.

Abstract

The article “Focusing on the Future: Spiritual Revival” received widespread community support and focused on new directions in shaping the consciousness of future generations. The revival, as before, should not forget about historical practices and national traditions. On the contrary, it is necessary to make the best traditions that have not passed the present, an important prerequisite for a successful revival. If revival does not take root in the spiritual and spiritual roots of the nation, then it will begin to go astray. Fifty years is a new country. Today's globalization process implies a great responsibility for each of us, especially for the proper education of our newborns, newborns. Our duty is to preserve the national code of the younger generation.

ӘОЖ37.013.28

А.А. Садыкова, Н.Р. Мирзалинова, С.М. Бектурганова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ТҰЛҒА БОЙЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІДЕРІ

Түйін

Ұлттық құндылық – этникалық қауымдастықтың тарихи өзгешеліктері көрініс табатын рухани

идеялар жиынтығы болып табылады. Олар нақты құндылығымыз: біріншіден ана тіліміз, мәдениетіміз, діліміз, тарихымыз, дінімізден тұратынын атап көрсетті. Ең бастысы, ана тіліміз болмаса, ұлт болмайды. Тіл – ұлт ретінде сақталу кепілі. Біздің қазақ тіліміз – тамыры терең, бай тіл. Рухани жаңғырудың 6 бағытын: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, сананың ашықтығы, еліміздің революциялық емес, эволюциялық дамуы және сананың ашықтығы деп белгілейміз. Н.Мұқаметханұлы шәкірттеріне ең басты сана арқылы қоғамдық болмыс адамдардың қоғамдық санасын белгілейді. Бірінші өзіндік санадан бастау керек. Біз кімбіз деген сұраққа жауап беруіміз керек. Сонымен қатар, әйелдің рөлінің отбасында ерекше орны бар. Себебі, алғашқы бала тәрбиесі – ана тәрбиесі. Өзіміздің ұлттық бейнемізде қалыптасқан үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетуіміз қажет. Ұлттық болмысымызда, бейнемізде де адасып жүргендер өте көп. Бізде діни заң әлі де әлсіз, ол болашақта қайта қаралып, алдын-алу жұмыстары жүргізіледі.

Кілттік сөздер: Ұлттық құндылық, этникалық қауымдастық, жаһандану үдерістері, адамгершілік, руханилық, азаматтық, ізгіліктік

Кіріспе

Елбасы жыл басынан бері бірқатар реформалар енгізіп, Қазақстанның одан әрі дамуы үшін ел халқына маңызды міндеттерді жүктеді. Әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына қосылу үшін жаһандық бәсекеге қабілетті мемлекетті қалыптастыру керектігін айтты. Алайда, алға қойған мақсаттарды жүзеге асыру жолында саяси реформалар мен экономикалық жаңғыруды қолға алу аздық етеді, Қазақстанның рухани жаңғыруына да баса назар аудару қажет. Ол үшін, ең алдымен, бұқаралық сананы өзгерту керек. Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында осылай деді.

Біртұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың ұлттық санасын жаңғыртудың негізгі бағыттарының бірі – Ұлттық бірегейлікті сақтау. Әр ұлттың өзінің дәстүрі, мәдениеті, тарихы, әдебиеті болатыны анық. Қазір өркениет дамыған заманда ұлттық рухымыздан арылып қалмауымыз керек. Ол үшін бүгін Қазақстанға рухани жаңғыру аса қажет.

Теориялық талдау

Жаһандану үдерістері халықаралық ынтымақтастықтың жаңа экономикалық формаларына, ақпараттық ағымдардың күшеюіне, өзге мәдениеттердің іс тәжірибесін игеруге деген сұраныстың туындауына, жаңашылдық пен өзгерістерге деген ынтаның өсуіне байланысты қарқын алып келеді. Осы жаһандық үдерістерге байланысты әр мемлекет ұдайы бәсекеге қабілетті болу үшін әрі ақиқат өмірдің талаптарына жауап беру үшін өзінің экономикалық даму, қауіпсіздік, әлеуметтік инвестициялар, мәдениет пен білім және т.б. траекториясын түзуде. Мемлекеттің немесе ұлттың рухани санасына зақым келтірсе, рухани әлемін бағындырса ұлттың не мемлекеттің жоқ болып кетуіне апаруы әбден мүмкін.

«Білім туралы» Заңында тәрбиелік бағдарламалардың білім алушылардың, тәрбиеленушілердің патриоттық, азаматтық сезімдерін, интернационализмді, жоғары моралін және рухани дүниесін қалыптастыруға, сонымен қатар жан-жақты қызығушылықтарымен қабілеттерін дамытуға бағытталатыны атап көрсетілген [1].

Қазақстан мектептерінің қазіргі кезеңдегі тән ерекшеліктерінің бірі – оның барлық сатыларда жаңартылып отырғанында. Жаңарту ерекшеліктерінің бірі ретінде білімнің құндылықтары ретінде «Мәңгілік Ел» Патриоттық Актісінде белгіленген құндылықтары тұжырымы анықталды. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевпен «Болашаққа бастар жол - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы балалар мен жастардың бойында әлеуметтік жауапкершілікті, қазақстандық қоғамның игілігі және бірлік сезімі үшін еңбек етуге дайындықты тәрбиелеуге бағытталған. «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын іске асырудың іргесі мектептің кезінде қалануы тиіс [1].

М.Жұмабаев жастарға білім мен тәрбие берудің шалғай нәтижелері мен этномәдени мүдделерді іске асыру жөнінде толғана отырып, бай рухани қазынаны, ұлттық тәрбиедегі көпғасырлық тәжірибені сақтау қажеттігіне баса назар аударып, «әр ұлттық ұландары өз

халқының ортасында өмір сүріп, еңбек ететіндіктен, тәрбиеші оларды ұлттық дәстүрлер рухында тәрбиелеуге міндетті» екендігін айтады [2].

Ұлттық құндылықтар – қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы.

Ұлттық құндылықтар бір этностық топқа тиесілі адамдардың мінез-құлқының әлеуметтік және нормативтік-мәдени аксиомасы рөлін атқарады.

Мемлекет басшылыққа алатын құндылықтар, идеялар мен басымдықтар жүйесі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еңбектерінде тұжырымды түрде баяндалған. Бұл – ұлтаралық келісім және ұлттар ішіндегі бірлік, қазақстандық патриотизм, жоғары тіл мәдениеті, толеранттылық, тұрақтылық және жаңғырту. Президенттің Отанымыздың алға басуы және гүлденуі жолында этностар мен этникалық топтарды рухани біріктіру идеялары өте өзекті.

Берілген мемлекеттік аксиологиялар негізінде жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар жүйесінде тәрбие жүйесін жаңғыртудың мемлекеттік басымдықтары «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында көрсетілген. Жастардың әлеуметтену процесі келесі құндылықтарға негізделеді: патриотизм, халық бірлігі, мәдени саналуандық, толеранттылық, отбасы, денсаулық және спорт, саламатты өмір салтын сақтау [3].

Патриотизм. «Патриот болу – бұл Қазақстанды өз жүрегіңде ұялату», Мемлекет басшысы бұл құндылықты осылайша айқындап берді. Жас қазақстандықтар үшін Елбасының өмірі мен еңбек жолы өз елінің патриоты болудың жарқын үлгісі болып табылады.

Ұлтаралық келісім және толеранттылық. Қоғамда саяси тұрақтылық пен ұлтаралық келісім сақталған. Бұл құндылықтар қоғамның іргетасы, ерекше қазақстандық толеранттылықтың негізі болды.

Отбасы барлық адамзаттың басты құндылығы болып табылады. Әрбір адамның өмірдегі жолы отбасынан басталады және отбасы тұлға қалыптасуы мен дамуына баға жетпес ықпал етеді.

Тұрақтылық – Қазақстан жетістігінің негізі және дамуының басты нәтижелерінің бірі. Елдегі көпэтникалы және көпконфессиялы халықтың бірлігі толық құндылық және барлық ұрпақтың міндеті – елдің өркендеуі үшін осы құндылықты сақтау және көбейту

Мәдени әр алуандық – бөлмейтін, керісінше біріктіретін құндылық. Этникалық әр алуандыққа негізделген Қазақстан халқының ділін жас ұрпақ әлемдік мәдениет ағынында жоғалтпастан бірегей ұлттық игілік ретінде сақтауы қажет.

Жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізіндегі тәрбие Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан – 2030» Жолдауында, «Білім туралы» Заңда, Халықаралық конвенцияларда, Үкіметтің және Білім және ғылым министрлігінің басқа да нормативтік құжаттарында көрсетілген тұжырымдамалық идеяларды дамытады [4].

Жалпыадамзаттық құндылықтар мәңгі, тарихи тұрғыдан шектелмеген рухани табиғатқа ие, әлеуметтік, саяси, ұлттық, ғылыми, тұлғалық және басқа құндылықтар жүйесінің өзгермелі инварианты болып табылады, әр адамда және материалдық әлемде барынша қалыптасады. Олар барлық адамдар үшін эталон, үлгі болып саналады, оларды дамытуға педагогикалық процесс бағытталған.

Тәрбие – үздіксіз процесс, ол мектептегі тәрбие жүйесінің барлық компоненттерімен іске асырылады, оларға: сабақтар, сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие шаралары, сынып ұжымындағы іс-әрекет, қосымша білім беру жатады. Оқу процесінің тәрбие әлеуеті күшті. Заманауи білім беру бағдарламаларының мазмұны елеулі тәрбие мүмкіндіктерінен тұрады, оларды іске асыру оқу процесінің негізгі бірлігі ретінде сабақтың ойластыра ұйымдастырылуына байланысты. Сабақ тек ақпарат көзі болып қана емес, тұлғаның қалыптасуына ықпал етіп, дамытуы, тәрбиелеуі үшін келесі талаптар сақталуы қажет:

Сабақтың мақсаты мен міндеттерінде оқыту, тәрбие және дамыту бірлігі принципінің бейнеленуі;

Адамгершілік, руханилық, азаматтық және ізгіліктің жоғары үлгісінен тұратын оқу материалын мақсатты таңдау;

Оқушылардың жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесінде дұрыс бағдарлануы үшін ізгілендіру және ізгіліктендіру принциптерін, балада қоршаған дүние үшін жауапкершілігін дамытатын экологияландыру принципін, іс-әрекеттің түрлі бағыттарында балалардың бейімі мен шығармашылық қабілеттерін анықтауды және дамытуды көздейтін сыртқы және ішкі саралау принциптерін іске асыру;

Педагогикалық технологиялардың тәрбиелік әлеуетін пайдалану;

Білім берудің түрлі сатылары және оқу бағдарламаларының мазмұндары арасында сабақтастықты жүзеге асыру;

Оқушылардың өзіндік шығармашылық, зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру;

Сабақ мазмұнына оқушылардың жағымды әлеуметтік мәдени тәжірибесін кеңейтуді қамтамасыз ететін әлеуметтік рөлдердің ойнатылуын белсенді түрде қосу [5].

Сонымен бірге, итальяндық педагог М.Монтессоридің догмалық оқытудың баламасы ретінде балабақшада және бастауыш мектепте еркін тәрбие беру мен ерте дамыту идеясын іске асырған өздігінен даму технологиясы бойынша ұйымдастыру қызметі кең тарады. М.Монтессори баланың дербес даму қабілетіне сүйене отырып, педагогтың басты міндеті қоршаған ортаның қалыптасқан жағдайларында өзіндік дамудың табиғи процесі үшін «азық жеткізу» деп білді [6].

Қазақстанның білім беру теориясы мен практикасын тарихи-педагогикалық талдау инновациялық мектептің тәрбие жүйесін ізгілікті идеяның маңына топтастырылған, теориялық (жаңа адам тәрбиесі тұжырымдамасын әзірлейтін) және практикалық-бағдарлық (берілген тұжырымдамаларды жаңа үлгідегі оқу орындарында іске асыратын) бағыттар бойынша іске асырылатын философиялық, жаратылыстану ғылыми және қоғамдық-педагогикалық ізденістердің бірлігі ретінде анықтауға мүмкіндік береді.

Құндылықтар негізгі жол – өз халқының, сол сияқты өзге ел халықтарының мәдениеті арқылы тасымалданады. Оқушылардың жалпыадамзаттық құндылықтарға бағдарын қалыптастыру олардың жас ерекшеліктерін ескерген жағдайда ғана іске асуы мүмкін. Бұл ізгіліктілік бағдарын қалыптастыру процесінде мұғалімнің рөлін арттырады.

В.А.Караковскийдің тәрбие жүйесінің басты идеяларына: міндетті мектепшілік ұжым құру; оның ішінде өзін-өзі басқару элементтерінің болуы; басты міндеті ұжымдық жұмысқа дайындау болып табылатын коммунарлық әдіс енгізу жатады. Ол мектеп жұмысына пәрменді әдістерді: балалардың тұлғалық ерекшеліктеріне сүйену; оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін дамыту, білім беру процесіне тек балалардығана емес, сонымен бірге олардың ата-аналарын да қатыстыруды енгізуге тырысты [7].

Песталоццидің: «Мектептің мақсаты – тәрбие және тек қана тәрбие» деген сөзі барлық кезде де тәрбиеге аса зор көңіл бөлінгенін дәлелдейді. Ал жұмыстың жаңа, заманауи технологияларын, түрлері мен әдістерін меңгеру – мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің міндетті шарты. Сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыстың тиімділігі оқушы қызметін ұйымдастыруына байланысты [8].

Нәтижелер мен талқылау

Ұлттық отаншылдықты қалыптастыруда ата-бабаларымыздың ұлағатты ойлары мен тәлімдік тәрбиесінің атқаратын орны ерекше. Осы жерде қазақ халқының ұлы ақыны, ғалым М. Жұмабаевтың мына сөзі ойға оралады: «Ұлт тәрбиесі – баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақпақ жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Және әр ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесі мен тәрбие қылуға міндетті». Бала тәрбиесінің ұлттық сипатта болуына ерекше мән беру керектігін атап өтеді. Ал ұлттық сипат – сол ұлт тарихының таңбасы. Қазақтың ұлттық құндылықтарын жаңғырту бүгінгі мемлекеттен өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді талап етеді. Қазақи

рухы биік ұлттық идеяның қалыптасуында ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр.

Ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу ұлттық идеяның негізгі бағыты болып табылады. Ұлттық идея – қазақ халқы тудырған моральдық нормаларда және ұлттық құндылықтарда бекітілген патриоттық тәжірибені меңгеру, ұлттық этномәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тану, тарихты құрметтеу арқылы іске асырылады. Көрнекті ғалым, қоғам қайраткері Амангелді Айталы «Ұлттың рухани мұралары мен дәстүрлерін, қаһармандық ерлік салтын қастерлеу – ұлттық идеяның басты көзі болады, оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігін нығайтады» - деп келтіреді. “Жас бала – жас бір шыбық, жас күнде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қайтып алмақ” – деген тұжырым жасаған қазақ халқының ұлы ақыны ғалым М. Жұмабаев. Бүгінгі жас ұрпақты бала шақтан, яғни ерте жастан ұлт құндылықтарына сүйене отырып тәрбие жүргізу керек. Тәрбие ісі – мемлекеттік іс. Өйткені бүгінгі дұрыс тәрбие – болашақтағы жақсы елдікті танытар азаматтардың өсетінін танытады. Сол себептен де Елбасы өзінің мақаласында «Ұлттық салт-дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуы тиіс» – деп ой қорытады. Бүгінгі күн тұрғысынан қарайтын болсақ, егемен елдің бейбітшілігі мен бірлігін сақтайтын жас ұрпақтың бойына жастайынан ата-бабаларымыз негізін салған ерлік рухты, отаншылдық сезімді сіңіру кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болып отыр.

Ұлттық сезім мен ұлттық намыс, ұлттық рухты көтеру – бүгінгі таңның кезек күттірмес міндеті деп білемін. Яғни елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәрбие саласында жұмыс жасау басты міндетіміз. Ұлтымыздың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды»-деген болатын.

Қорытынды

Білім берудің ұлттық құндылықтарына тән ерекшеліктер ретінде мыналарды тануға болады: халықтық педагогикадағы олардың терең, тарихи тамырын; рухани және материалдық ұлттық құндылықтармен табиғи байланысты; тарихи даму процесінде олардың жаңару және көбею қабілеттері, сонымен бірге оларға тән дәстүрлермен сабақтастықты сақтай отыра, бірақ бір мезгілде өз генезисінің белгілі бір кезеңдерінде өзектілігін жоғалтуы немесе керісінше осы ұлттық мектептің және педагогикалық теорияның алға жылжуында басым бағдары болуы мүмкін, бұл кезде білім берудің жалпыадамзаттық құндылықтары сәйкес жоспармен тығыз байланысын үзбейді. Рухани жаңғыру ұлт пен оның өкілі жеке адамның кісілік табиғатына тәуелді. Ұлттық санада шынайылық, туралық, ұқыптылық орын алмаса әлеуметтік ортаның даму күші әлсірейді. Осы себептен тарихтың тәжірибесінен, уақыттың елегінен өткен құндылықтар сақталып, адамның қоғамдық ортадағы іс-әрекеті, қоғамдық психология сонымен реттеліп, кез-келген ел мүддесіне қажет нәрсе прагматикалық және реалистік принципте зерделенуі тиіс. Қазақ ұлтының ата мекен кеңістігін игеру, қорғаудағы ұстанымы да осы қағидамен жүзеге асып отырған.

Әдебиеттертізімі

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
2. Назарбеу Н. "Қазақстан — 2030" Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997, 176 б.
3. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.

4. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. // Қазақстан мектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.
5. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
6. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
8. Детская практическая психология: Учебник для студ. вузов, обучающихся по педагогическим спец. Рекомендовано МО РФ / Т. Д. Марцинковская [и др.]; под ред. Т.Д. Марцинковской. М.: Гардарики, 2007, 253 с.

Аннотация

Национальная ценность - это совокупность духовных идей, отражающих исторические особенности этнической общности. Они подчеркивают, что наша реальная ценность - это, прежде всего, наш язык, культура, язык, история и религия. И самое главное, если у нас нет родного языка, нет нации. Язык - это гарантия сохранения как нации. Наш казахский язык - глубокий и богатый язык. Мы отмечаем шесть направлений духовного возрождения: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, празднование образования, прозрачность сознания, нереволуционное развитие страны и прозрачность сознания. Н. М. Мухаметанулы определяет общественное сознание общественности с наибольшим сознанием своих учеников. Надо воздерживаться от первого самосознания. Мы должны ответить на вопрос, кто мы есть. Кроме того, роль женщины занимает особое место в семье. Причина в том, что воспитание первого ребенка - это воспитание матери. Уважение к пожилым в нашем национальном видео, нам нужно проявить уважение к младшим. В нашей национальной идентичности и видео столько людей. У нас есть более слабый религиозный закон, который будет пересмотрен и предотвращен.

Abstract

National value is a set of spiritual ideas that reflect the historical characteristics of an ethnic community. They emphasize that our real value is, first of all, our language, culture, language, history and religion. And most importantly, if we do not have a native language, there is no nation. Language is a guarantee of preservation as a nation. Our Kazakh language is a deep and rich language. We note six areas of spiritual revival: competitiveness, pragmatism, the preservation of national identity, the celebration of education, transparency of consciousness, non-revolutionary development of the country and transparency of consciousness. N. M. Mukhametanuly defines the public consciousness of the public with the greatest consciousness of his students. One must refrain from the first self-awareness. We must answer the question of who we are. In addition, the role of women occupies a special place in the family. The reason is that raising the first child is raising the mother. Respect for the elderly in our national video, we need to show respect for the younger. There are so many people in our national identity and video. We have a weaker religious law that will be revised and prevented.

ӘОЖ 37.013.28

А.А. Садыкова, Г.Б. Нурханова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІШТЕУДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Түйін

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді»

-дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танымыз. Құндылықтар мен адамгершілік бағдарлар және патриотизм өзара байланыса отырып, ұлттық идеяны қалыптастырады. Осыған байланысты патриотизм ұлттық мемлекет стратегиясының бөлігі ретінде қарастырылады және оның негіздері өзінің кіші отанына, атамекені – Туған жеріне деген махаббатқа қаланады. Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.

Кілттік сөздер: Рухани жаңғыру, инновациялық білім, ұлттық таным, ұлттық құндылықтар, Тәрбие және білім.

Кіріспе

Қазақ халқы – дәстүрін ұмытпаған, салтын жоғатпаған халық. Үлкенді құрметтеп, кішіні ізеттеген халық. Қаншама жаңа сілкіністер келсе де, өзегін жоғалтпаған халық. Алғашында, ұрпақты сақтау міндеті, кейіннен тілді сақтау міндеті тұрды. Ендігі кезекте, болашақты ойлайтын кезек келді. Елбасымыздың енгізген жаңа бағдарламасы осы кезеңнің бастамасы болып тұр. «Болашақ – жас ұрпақ» демекші, келешекті жетектейтін жас өспірімдер мен жас мамандарды қолдау керек. Ол үшін, бірінші кезекте, сана мен білімді дамыттыруымыз керек. Халық санасы жоғары болса, білімге деген құштарлық жоғарылайды. Әр бір бала сауатты болып, болашағын жоспарлай алатын, бәсекеге қабілетті болады[1].

"Рухани жаңғыру" бағдарламасының басты мақсаты - өз ауылы, қаласы, жеріне, оның тарихына, мәдениетіне, салт - дәстүріне деген махаббат, мақтаныш пен адалдық, адамгершілік борыш, Отан алдындағы борышы, қазақстандықтардың сезімін шынайы патриотизм ретінде қалыптастыру. "Рухани жаңғыру" бағдарламасының төрт Кіші бағдарламаларының бірі «Тәрбие және білім» – жан-жақты және үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу. Саяси, әлеуметтік және экономикалық салалардың дамуы қоғамдық сананы жаңғыртуымен қатар жүреді. Қоғамдық сананы қайта құру үшін, жаһандық сын-қатерлері жоқ және салт-дәстүрлерді сақтайтын жобаларды іске асыру мүмкіндігін қарау керек.

Патриотизм өз жеріне, кіші Отанына деген махаббаттан бастау. Кіші отанымызға деген махаббаттан үлкен отанымыз – туған елімізге деген махаббат басталады. Бұл кіші бағдарламаның мақсаты – бәсекеге қабілетті, прагматикалық, мықты, жауапты, шығармашыл тұлғаларды тәрбиелеп, біртұтас ұлттың жетістік іргетасы болып білімге деген табынушылықты күшейту. Білім беру ұйымдарын, отбасы және басқа да институттардың тәрбие мен оқытудың күшін жұмылдыру арқылы Ұлттық жүйені дамыту.

Қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі жобасы ретінде «Жаңа гуманитарлық білім. «Қазақ тілінде 100 жаңа оқулық» қарастырылады. Оның орындалуы келесі нақты қадамдарды қамтиды:

Еліміздің барлық жоғары оқу орындарында гуманитарлық кафедралардың қалпына келтірілуі;

Гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемнің жүз үздік оқулықтарын қазақ тіліне аудару;

Мемлекеттік емес аудару бюросын құру;

Білім – табысты болудың басты факторы. Ол ел жастарына болашағына ғана емес, бүтіндей мемлекеттің дамуына әсер етеді. Сондықтан, оған әрдайым ерекше басымдық берілетіні – түсінікті де.

Білім және ғылым саласындағы әр түрлі өткізіліп жатқан іс-шаралар мақсаты – білім деңгейін көтеру. Олардың орындалуын толығымен қадағалау, қатысушылардың ішінен

қабілетті жастарды жоғалтпай, көпшілік ішінен көзге түспей қалудан сақтау керек. Өткізіліп жатқан жарыстар мен олимпиадалар талаптарын бір қайта қарап, ерекше оқушыларды тани алатын дәрежеге жету керек [2].

Сана мен білімді дамытатын, ол – кітап. Қазақ тілінде оқылатын кітаптар санын көбейтіп, шет елдердің рухани құндылықтардың қадірін көрсеткен кітаптарды қазақ тіліне аударып, сонымен қатар, қазақ халқынан шыққан ұлы ойшылдар мен жазушылардың кітаптарын өз елімізде жетік меңгерту керек. Өз халқынан шыққан білім сәулесін жарқын шашқан ғалымдар мен жазушыларды, классиктер мен реалисттерді өз ұрпағы оқу және ұстану, сана мен ішкі патриоттық сезімдердің алғы шарттары.

Елбасының бағдарламалық мақаласында елдің рухани жаңғыруы мемлекеттік тіл мен салт – дәстүрі, әдебиеті мен мәдениетін сақтай отырып, патриоттық тәрбие беру арқылы жүзеге асырылуы тиіс делінген. Қазіргі заманғы жағдайда қазақ тілі әлемдік қауымдастықтан өзіндік орнын қалыптастыруы қажет. Рухани бай әрі білімді адамзат қана тарихты өзгерте алады. Себебі білімді, сауатты адамдар ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші болмақ. Мемлекеттік тілдің ұстанымдарын білім және ғылым саласында күшейту, сонымен қатар қазақ тілінде оқитын студенттердің тенденциясын өсіру – қазақ тіліндегі оқулықтардың гуманитарлық білімнің барлық бағыттарын объективті факторлармен анықтайды. Сонда да, мемлекеттік тілде оқитын студенттерді оқу әдебиеттерімен қамтамасыз етуде қиындықтар бер. «жаңа гуманитарлық білім. 100 жаңа қазақ тіліндегі оқулықтар» жобасы, әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің оқытушыларын есептемегенде, кумулятивті жарқын әсер көрсететін болады.

Қазақ Елінің жастары білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылулары керек. Себебі, жаңа дәуірде тек бәсекеге қабілетті, аса білімді, сауатты адамдар ғана табысқа жетеді. Ел жастарында осындай қасиеттер болса, кез-келген мемлекеттің болашағы жарқын болары анық. Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында осылайша Қазақ Елінің болашағын білікті жастармен байланыстарынын ерекше атап өтті. Кез-келген елдің болашағы қашан да – өсіп келе жатқан ұрпағына байланысты Сол себепті де, Қазақстан бәсекеге лайықты, білікті жастарды дайындауға баса назар аударып келеді. Мәселен, тоқсаныншы жылдардың басында «Болашақ» бағдарламасы қолға алынып, бүгінге дейін оң мыңдаған ел жастары әлемнің маңдайалды оқу орындарында білім алды, тәжірибе жинақтады. Ел аумағында жоғары деңгейдегі университеттер ашылып, зияткерлік мектептер қалыптасты. Десе де, мұнымен тоқтап қалуға болмайды. Заман жаңарған сайын, білім беру саласын да жетілдіріп отыру қажет[3].

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс [4].

Жаңашылдықты ескі әдістермен оқытуға болмайтыны аян. Сондықтан да бағдарламаны жүзеге асыру аясында жобаның әдістерін оқу-тәрбие үрдістеріне кеңінен енгізуге бағыт алынды. Біздің таңдауымыздың негізінде прагматизм қағидасы тұр. Жобаның қызметі сөзден іске көшіп, қажетті қолданбалы икемділіктерге ие болуға мүмкіндіктер туғызу.

Ұлы Абайдың философиясындағы танымдық-ағартушылық ойлардың «Рухани жаңғыру» бағдарламасында көтерілген мәселелермен үндесіп жатқанын байқауға болады. Абай философиясы еш уақытта ескірмейтін, замана сұраныстарына лайықты жауап табуға болатын жауһарлардың қатарында. Сондықтанда гуманитарлық саладағы білім беру және тәрбие ісінде Абайдай ойшылдарымыздың еңбектері де қолға алған тағдырлық маңызы үлкен осы ұлы іске септігін тигізери анық. Осы мәселелерді іске асыру үшін ең бірінші қажеттілік - жастарды Елбасының еңбектерімен кең ауқымды танысуға мүмкіндіктер туғызу. Бүгінгі таңдағы ең маңызды мәселеге көңіл аударуымыз керек. Рухани жаңғыру бағдарламасы, шын мәнінде қоғамдық сананы өзгерту бағытындағы гуманитарлық ғылымдағы инновациялық серпіліс. Алайда кез-келген ашылулардың ғылымилығы оның методологиялық дайындығымен анықталады. Сондықтан да бүгінгі таңдағы жоғары мектептің, гуманитарлық ғылымдардың алдындағы маңызды міндет - «Рухани жаңғыру» бағдарламасының методологиясын негіздеу болып табылады. Методологияның өзін, күрделі теориялық және тәжірибелік міндеттерді жүзеге асыру мен қолданудағы дүниетанымдық қағидаларының жиынтығы деп, кең мағынада түсінуіміз керек.

«Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын белгілейді: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат[5].

Заманауи әлемде мемлекет пен ұлттың бәсекеге қабілеттілігі – тек қана экономикалық детістіктер мен маңызды халықаралық бастамалар емес, сонымен қатар бәсекеге қабілетті мәдениеттің қалыптасуы, жеке мәдени жетістіктердің арасындағы бастамалар. Бұл байланыста маңыздысы мәдени-әлеуметтік қарым-қатынастың тиімді құрамасы. Жалпылама бірдей қабылданғаны – білімдер мен ойларды еркін алмасу алу. Бұл алмасулар, көп жағдайда, кітап арқылы жүреді, соған байланысты, білім саласы мен ғылымның да қатысы бар[6].

Білім берудегі заманауи талаптар - нәтижеге жетудің негізгі белгісі, соңында біз қандай дәрежеде дайындалатынымызды, қандай бір бітірушіні дайындайтынымызды, ол бәсекеге қабілетті бола ма, жоқ па, соны қоғамда елеулі түрде көрсете ала ма. Білім беру студенттердің әлеуметтік әлемге кіруін қамтамасыз етуге және ондағы өнімді бейімделуге бағытталуы керек.

Дифференцияланған білім беру студенттің білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға, олардың қабілеттерін ашуға және дамытуға, оқу процесін жеке тұлғаға бейімдеуге, өзін-өзі тану процестерін ынталандыруға және жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауына мүмкіндік береді[7-8].

Модульдік оқыту – студентті оқыту үшін субъективті негізде және өзін-өзі оқыту мен танымдық қызметін жүзеге асыру үшін өз мотивациялық сала, интеллект, тәуелсіздік, командалық жұмыс, қабілеттермен студенттерді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін технология. Модульдік оқыту тренинг мазмұнының нақты құрылымын болжайды.

Инновациялық саясатты қалыптастыру жоғары білім берудің инновациялық қызметін ұйымдастыратын және ынталандыратын және жоғары білімнің ғылыми-техникалық кеңістікте интеграциялануына ықпал ететін жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі іс-шаралар кешенін дамытуға ықпал етуі тиіс. Инновациялық даму стратегиясын және тактикасын қалыптастыруға негіз болатын интеграцияның бұл үрдісі.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбеу Н. "Қазақстан — 2030" Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997, 176 б.
2. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. //Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.
3. ЖошыбаеваГүлнар. Ұлттықмектеп - ел еңсесі. //Қазақстанмектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.
4. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
5. Кобдиқова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
6. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисоважәнет.б. Абай атындағыҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
8. Бурбаев Т. Ұлтмәдениеті. Астана:Елорда, 2001, 248 б.

Аннотация

Национальное возрождение тесно связано с национальным самосознанием. Его конечная цель - стать конкурентоспособной, успешной нацией, в которой поддерживается национальная солидарность и солидарность, сохраняя при этом национальную самобытность, мир и согласие внутри страны. «В то же время концепция возрождения означает отказ от некоторых старомодных привычек и привычек, которые не соответствуют глобальному миру», - сказал Нурсултан Назарбаев. Поэтому процесс духовного обновления по праву считается своевременным решением. Ценности, моральные ценности и патриотизм взаимосвязаны и формируют национальные идеи, в связи с чем патриотизм рассматривается как часть стратегии национального государства, а в основе его лежит любовь к малой родине, родине - родине. Глава государства подчеркнул важность возрождения и подчеркнул основные особенности и функции возрождения: «Как и в прошлом, возрождение не должно пренебрегать историческими практиками и национальными традициями. Напротив, мы должны быть в состоянии трансформировать успешные традиции, которые прошли через вызовы современности, в важные предпосылки для успешного возрождения. Если пробуждение не может питать духовные корни нации, оно начинает сбиваться.

Abstract

National revival is closely linked to national identity. Its ultimate goal is to become a competitive, successful nation in which national solidarity and solidarity are maintained, while maintaining national identity, peace and harmony within the country. "At the same time, the concept of rebirth means giving up some old-fashioned habits and habits that are not consistent with the global world," said Nursultan Nazarbayev. Therefore, the process of spiritual renewal is rightfully considered a timely decision. Values, moral values and patriotism are interconnected and form national ideas, in connection with which patriotism is considered as part of the strategy of the national state, and it is based on love for a small homeland, homeland - homeland. The head of state emphasized the importance of the revival and emphasized the main features and functions of the revival: "As in the past, the revival should not neglect historical practices and national traditions. On the contrary, we must be able to transform successful traditions that have gone through the challenges of our time into important prerequisites for a successful rebirth. If awakening cannot nourish the spiritual roots of a nation, it begins to stray.

ӘОЖ37.013.28

А.А. Садыкова, Г.С. Раимбекова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БАСТАМАСЫ

Түйін

Мақалада еліміздің тарихи жәдігерлерін мұғалімдер көзімен көрмей, дәл жеткізе алмайды, сабағы да тұшымсыз шығады. Егер ұстаз тарихи жәдігерлерді көрген, білетін болса, ол сабағын кітаптағы материалдардан да жетілдіре отыра түсіндіре алады. Ең бастысы, сабақ мақсатына жету жолында бір қадам ілгері болады. Мұғалімнің кәсіби даму форматы әлдеқайда кең. Ол курстарға, семинарлар мен конференцияларға барумен ғана шектелмейді. Тиімді кәсіби оқыту мен практиканы қамтиды. Ойдың негізгі желісі тарихи жәдігерлерді насихаттайтын тарих пәні мұғалімдерін еліміздің әр өңіріндегі тарихи ескерткіштерді көруге ұмтылдыру, бағыттау барысында арнайы жоба қарастыру мәселесі бар, «көп сүргеннен емес, көп көргеннен сұра» деген ұғым астары жатыр. Осы орайда өлкетану жұмысын оқушыларға отансүйгіштік, адамгершілік, этикалық - эстетикалық, ұлтжандылық тәрбие беру құралы ретінде саралайтын болсақ, мұны қазіргі ұстаздардың қоғамдық санасын жаңғырту мәселесі деп қарастырады.

Кілттік сөздер: рухани жаңғыру, мұғалімдердің кәсіби біліктілігі, коммуникациялық технологиялар, ұлтжандылық тәрбие беру.

Кіріспе

Қазақстан үшін бүгінгісі мен ертеңгісінің басты жаңалығы – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. Жақсылыққа әуес, дұрыс бастамаға бойын түзейтін ел жақсылары бұл мақаланы үлкен қуанышпен, зор мақтанышпен қолдап, оның жүзеге асырылуына аянбай тер төгіп келеді. «Рухани жаңғыру» аясында жаңашылдық орнап, оқу-тәрбие үрдістері жүйелену үстінде. Ұстаздық сала мамандарының өз тәжірибесінде көргені – білім реформасының белгілі бір бағдарсыз жүзеге аспайтындығы. Елбасының идеясы бастапқы бағдармалардың жетілуіне ұйтқы болғандай. Ол «Тәуелсіздік толғауы», «Мәңгілік ел» бастамаларының заңды жалғасы. Мемлекет басшысының: «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озық жүруі, яғни, одан әрі жаңғырып отыруы тиіс» [1], – дегеніндей, бүгінгі жасампаз болмысымыздан озық, оны алға бастайтын идеяларды көріп, жұмысымызды жандандыруға қуат алғандаймыз.

Қай халықты алсақ та, жалпы бүкіл адамзат ендігі жерде рухани тәрбиеге, өзін-өзі тәрбиелеуге бет бұрмаса, жер бетінде үлкен қасірет болары анық. Оның негізгі салдарының бірі ретінде «батыстану», яки «еуропалану» саясатының әсері деген бастама дұрыс. ХХІ ғасырда әуестенгіш жас ұрпақ ақпараттық технологияларды қолдана отырып, өзіне керекті мағлұматтарды Бастыстың биік мәдениетінен емес, азғындық жағынан қорек етеді, әрі соның насихаттаушы болып келе жатыр. Оған төтеп беру үшін руханият, өз дәстүріміз бізге қорған болары сөзсіз. Сөйтіп, қана ұлтты дағдарыстан алып шыға аламыз.

Ал жақсылықтың жаршысы, жас ұрпақтың отбасысынан кейінгі тәрбиешісі – мектептегі мұғалім. Қай жағынан алсақ та, мұғалім деген құр ат болмай, ол өзінің затына сай болуы тиіс. Ол үшін ұстаздар қауымын рухани жағынан байытуымыз керек.

Осы тұсты тереңірек астарлайтын болсақ, мынадай ой тұжырымдауға болады. Мәселен, Абайды, Шәкәрімді, Мағжанды үлгі ету ұлттық рухани жаңғыруға жататыны сөзсіз, әйтсе де Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Жолдауында: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы,

Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана»[1] дей келе, сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді деп түсінік береді. Халқына, еліне, оның ұрпағына көмек жасаған жандарды қолдап-құрметтеудің түрлі жолдарын табу керек дейді. Жолдаудың «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасында: «Біз ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек» [2] деп талқылап келе, төртінші мәселе ретінде: «Бұған ауқымды мемлекеттік қолдау жасалуы қажет. Сыртқы істер, Мәдениет және спорт, Ақпарат және коммуникациялар министрліктері жүйелі түрде, қоян-қолтық жұмыс істеуі керек» [3] деп міндет қояды.

Осы дәлелдемелерді қолдана келе, «Қаздар қайтып барады» әңгімесін алайық. Ол үшін сол кездегідей орын алған түрлі қуғын-сүргіннен кейінгі елге қайту тақырыбы, өз еліне оралу, қайту кезіндегі сағынышты жырлау басты тақырып болғаны анық. Біз мұны жаңғырту үшін мұғалімдерге ой тастауымыз керек, олардың туған жерге деген махаббатын оятуға түрткі болуды мақсат ету.

Ол туралы: «Патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектепте туған жердің тарихын оқудан көрініс тапса игі» [4]. Әрине мұны жүзеге асыру үшін ұстаздар қауымының өзі осы тарихи жәдігерлерді көргені дұрыс. Себебі Республикамызда өлкетану жұмысының бірден-бір орталығы – ол мектеп. Сондықтан тарихи өлкетану жұмысының басты міндеті оқу мен тәрбиені өмірмен байланыстыру. Сөзіме дәйек ретінде Абайдың «Қансонарда бүркітші шығады аңға» өлеңінің идеясы төңірегінде айтуымызға болады, мәселен:

Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,

Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң - дейді.

Иә, аңшылық туралы барлығымыз білеміз. Әйтсе де, дәл баса түсінбейміз, сезіне алмаймыз. Мұғалімдер турасында да осы ойға тоқталуға болады. Еліміздің тарихи жәдігерлерін мұғалімдер көзімен көрмей, дәл жеткізе алмайды, сабағы да тұшымсыз шығады. Егер ұстаз тарихи жәдігерлерді көрген, білетін болса, ол сабағын кітаптағы материалдардан да жетілдіре отыра түсіндіре алады. Ең бастысы, сабақ мақсатына жету жолында бір қадам ілгері болады. Мұғалімнің кәсіби даму форматы әлдеқайда кең. Ол курстарға, семинарлар мен конференцияларға барумен ғана шектелмейді. Тиімді кәсіби оқыту мен практиканы қамтиды. Ойдың негізгі желісі тарихи жәдігерлерді насихаттайтын тарих пәні мұғалімдерін еліміздің әр өңіріндегі тарихи ескерткіштерді көруге ұмтылдыру, бағыттау барысында арнайы жоба қарастыру мәселесі бар, «көп сүргеннен емес, көп көргеннен сұра» деген ұғым астары жатыр. Осы орайда өлкетану жұмысын оқушыларға отансүйгіштік, адамгершілік, этикалық - эстетикалық, ұлтжандылық тәрбие беру құралы ретінде саралайтын болсақ, мұны қазіргі ұстаздардың қоғамдық санасын жаңғырту мәселесі деп қарастырып, еліміздегі тарихи жәдігерлерді насихаттаушы тарих пәндері мұғалімдерін жыл сайын тарихи ескерткіштерді көруге арналған жоба ұйымдастырылса, соның нәтижесінде Елбасының алға қойған міндеттерінің бірін орындауда мақсатымызға жетер едік.

Осындай ұтымды шешімдер негізінде тарихи өлкетанулық зерттеулер арқылы үлкен қоғамдық міндеттерді шешуге болады. Жергілікті тарихи мәдени ескерткіштерді, ата - баба мұраларын, салт - дәстүрлерін жетік білген мұғалімнен оқып үйренген баланың бойында ұлтжандылық сезім қалыптасып, ұлттық сана жандана түседі.

«Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл – тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ. Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр...» [5], - делінген

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында.

Осы жолда Елбасы Н.Ә.Назарбаев мына жобаны іске асыруды мақсат етеді: «Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн» [6] дейді. Иә, бүгін де тәуелсіздігімізге дейін ата-бабамыздың жасаған сан алуан тар жол тайғақ кешуін ұмытпаймызда, әйтсе де еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жоғарыдағы сөзін еске алсақ, тәуелсіздіктен кейін де еліміздің өркендеуі мен көркеюіне ат салысып келе жатқан әр түрлі тағдырларды ұмытпауымыз керек. Аспанымыздың заңғар биігіне шыққан қыран да, өздігінен жаратылып ұшып кеткен жоқ. Оның да бастаушысы, баптаушысы, я қамқоры бар. Осы секілді заңғар тұлғалар да мұғалімнің, ұстаздың алдын көріп, тәрбиесін алып, білімін жетілдірді. Сондай бір қырлардың тасасында қалып келе жатқан ұстаздар қауымына осы жобаны неге асырмасқа?! «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы – Тәуелсіздік жылдарында табысқа жеткен, еліміздің әр өңірінде тұратын түрлі жастағы, сан алуан этнос өкілдерінің тарихы» десе, осы жобаның төңірегінде «100 жаңашыл ұстаз» деп әр қалада, я елді-мекенде қолға алуға болады. Себебі он сегіз миллион халқы бар республикамызда әр еңбек саласындағы 100 ғана адам жай аз емес, өте, тым аз. Осы арқылы Қазақстанның әр түпкіріндегі ұстаздардың нақты тағдырлары мен өмірбаяндары арқылы бүгінгі, заманауи Қазақстан ұстаздарының келбеті көрініс табады. Заңды да, заңгерді де ұстаз үйреткен болса, олардың білімі қайтіп ұстаздан артпақ?

Атап айтқанда: «Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы елдерінде, сонымен қоса, әлемдік практикада мұғалімнің қоғам дамуына қосатын үлесі негізгі болып саналады. Оқытушылық мансап ретінде қарастырылады. Мұғалім кәсібінің мәртебесі мен беделінің жаһандық индексі өсуде. Аустрияда үздік мұғалімдер үшін "Білім берудегі Оскар" бағдарламасы кең таралуда» [7], «Оскар» сыйлығы әдетте кино саласына қатысты екені барлығымызға түсінікті. Ал біздің талқылап отырған жобамыз, әлем елдерінің осы сынды жобаларынан әлдеқайда орнықты. Бірақ біздің де сүйенеріміз «Қазақстандық 100 жаңа есім» жобасының төңірегінде, бір ғана білім саласына қатысты.

Бұл мақсатта ұстаздар қауымы да осы өздеріне лайықты құрмет үшін ерінбей еңбек етері анық. Себебі мұғалімдердің жасаған еңбектері шарадай ғана бөлмеде жүзеге асса да, олардың алдына қойған мақсаттары анық, айқын.

Осы жоба аясында елді-мекендерде емес, нақты мектептерде де жүзеге асырудың шараларын қолға алуға болады. Кез-келген аудан я қала мектебінің біріне осы жоба орнаса, бір мектеп үшін «10 жаңашыл ұстаз». Бірақ қатып қалған «100» емес, жай бір мектеп үшін «10 жаңашыл ұстаз» деп санын қысқартып отырмыз, себебі 100 ұстаз бір мектеп үшін өте көп. Мұның берер нәтижесінде мектеп мұғалімдерінің арасында бәсеке арта түсері анық. Сонда «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» идеясындағы тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірінші бағытында нәтижеге жетіп, қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады деп көрсеткені шындыққа айналса, Президентіміз айтқандай бәсекеге қабілетті ұстаздан, бәсекеге қабілетті оқушы да шығады деп толықтай айтуға болады.

Еліміздің ертеңі, ұлтымыздың болашағы – бүгінгі мектеп қабырғасында отырған бүлдіршіндер екені мәлім. Олардың қамын ойлау баршамыздың парызымыз. Кез-келген мектептің мақсаты мен мұраты өркениетті елдердің қатарынан көріну, жер мен жер байлықтарын ысырапқа салмай игере білетін ұрпақ тәрбиелеу. Ол үшін бүгінгі жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие бере отырып, елдің өткенін, ұлттың тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін, табиғат ерекшеліктерін етене таныстыру қажет. «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, келешекте оның өміріне опат әкеледі, адамға ең бірінші керегі – тәрбие» – деп Әл-Фараби айтқандай, педагогика ғылымының зерттейтін негізгі мәселелерінің бірі - тәрбие.

Расында да, уақыт талабынан туындап, білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер баланы тәрбиелеу осы заман талабына сай үйлесімді деңгейді қайта құруды міндеттейді.

Тәрбие мен оқу егіз деген сөз бар. «Тәрбие бар жерде ғана сапалы білім, саналы ұрпақ болады» деген дана халқымыздың мақал сөзіне сүйенсек, тәрбиені ұстаздықтан бастағанымыз жөн. Ескіліктің шырмауынан енді босап келе жатқан ұстаздар қауымын рухани-адамгершілік қағидаларына үйреткен абзал. Осы тәрбиені қоғамға бағыттайтын болсақ, жақсы тәрбие жақсы тәрбиеленген адамнан дариды. Қазіргі таңдағы ұстаздар қауымы осы талаптарға сай ма, олар өзін-өзі тәрбиелей ме деген сұрақ туындап отыр. Сұрақ орынсыз емес, себебі бүгінге дейін, тіпті қазір де мұғалімдер қауымы арасында оқушыға деген қаталдық, ауыр сөздер қатары арылмай келеді. Оның бірден-бір себебі ескішілдіктен арыла алмауымыз. Мұнда ескілік деп тұрғаным “Сүйегі — менікі, еті — сенікі” деген түсініктің әлі де қоғамнан жойылмауы. Бұл дегеніміз Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» идеясынан тысқары қалып бара жатқанымыздың дәлелі. Осы жолды алдағы уақыттарда ұстана берсек, жас ұрпақтың сенімінен орын ала алмауымыз мүмкін.

Мұғалім – болашақ ұрпақтарды қоғамдық өмірге тез әрі жеңіл қосылу үшін және сол қоғамның сол мақсаттарды орындайтын адамдарды қамтамасыз ету қабілетін арттыру үшін тәрбиелеу мен оқыту қажеттілігі себебінен әлемдегі ең кең тараған мамандықтардың бірі.

Осы орайда адамгершілік тақырыбы – «мәңгілік» тозбас тақырып. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру – ата - ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар бұлағы - халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет - ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс - тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Олай болса, ұрпақтың рухани-адамгершілік қасиеті мұғалімнің де рухани байлығын көрсетеді.

Бұл жолда жақсы бір ұтымды талпыныс керек екені түсінікті. Қазақстан ұстаздарына арналған «Мұғалімнің ережесі» деген оқулық шығарсақ, оның негізі жақсы қарым-қатынас жасаудың түрліше жолдарын көрсететін амал-тәсілдерінен болып, барлық мұғалімдерге таратылса, ескіліктің таяғынан құтылуға үлкен жәрдемі болар еді. Мысалға оның мазмұны «қызға қырық үйден тыйым» деген сияқты идея төңірегінде орын алса, Президентіміздің тағы бір бастамасы орындалар еді.

Ал мұғалімнің басты мақсаты - өзіндік рухани - азаматтық құндылықтарын оқушы бойына дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір баланы жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы бар құндылықтарды дамыту. Мектептегі, сабақтан тыс уақыттағы біздің ісімізді жалғастыратын жеке тұлға болып табылатын оқушыларды рухани-адамгершілікке, азаматтық жүйеге тоғыстыру.

Олай болса, бұл оқулықтың құрамында адамды сөздің құдіреттілігіне жетелеуші сөздер орын алғандығы дұрыс. Себебі жақсы ой, жақсы сөз ғана адамды табыстан-табысқа жетелейді.

Мен бұл жерде мұғалім мамандығын иемденген әрбір адамның бойынан табылуға тиісті-ау деп ойлаған қасиеттердің бірең-сараңын ғана таңдап жазып отырмын. Өз пәнін жақсы білу, білген білімін оқушыларға жан-тәнімен үйрете білу мұғалімнің өз мамандығын сүйе білуіне, қоғам алдындағы жауапкершілікті терең сезіне білуіне тікелей байланысты. Бұл мұғалім бойында болуға тиісті басты қасиет екені рас. Ұлт көсемі — Ахмет Байтұрсынов бұл туралы: «Мектептің жаны – мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектеп сондай болмақшы. Яғни, мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім».

Қорытынды

Қорыта айтқанда, осы жоғарыда баяндалғандай «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» аясында білім нәрін құюшы ұстаздардың білім берудегі біліктілігін, жаңашылдығын дамыта білсек, сол жолда оқушының көкейіне патриотизм туралы ой салып, үлгі көрсетіп, заманға сай, қоғамға керекті азамат, отансүйгіш, елсүйгіш, елге қызмет ететін қайраткер тәрбиелеуге болар еді.

Аталған ойлар, тұжырымдар нақты дәйектемелер арқылы беріліп, адамзат қауымының

бұл дүниеде азғындалып кетпес үшін жасап отырған Елбасымыздың Жолдауына сүйене отырып жазылған. Шынында да ұрпақ жақсы болып өсуі үшін, жақсы ұстаздың, тәрбиешінің алар орны ерекше екенін тағы да айта кетуге болады.

Жас баланың патриоттық сезімін ояту, рухани-адамгершілік қасиетін арттыру, ұлттық құндылықтарымызды бойына сіңіру, отбасыға деген махаббатын арттыру, еңбекке баулу, мәдениетілікке тәрбиелеу және салауатты өмір салтын ұстанатын, бәсекеге қабілетті ұрпақ өсіру ұстаздың және ата-ананың басты миссиясы екендігінде.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
2. Ұлттық патриотизм негіздері. Оқу құралы. Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2004, 206 б.
3. Қалиев С., Майғаранова Ш., Нысанбаева Г. Тәрбиенің өзекті мәселелері. // Қазақстан мектебі, 1996, №12, Б. 34-38.
4. Крамшенко В. Патриоттық және адамгершілік тәрбиесі // Бастауыш мектеп, 1994, №8, Б. 9-10.
5. Жарқынбеков С. Ерлік –ел мұраты //Бастауыш мектеп, 1996, №3, Б. 42-43.
6. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. "Қазақстан мектебі", 2003, № 8, Б. 40-41.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.

Аннотация

Учителя не могут видеть исторические экспонаты страны, они не знают точно, и уроки бесконечны. Если учитель видит или знает исторические реликвии, он может уточнить урок, уточнив материал в книге. Самое главное, это на шаг впереди цели урока. Формат профессионального развития учителя гораздо шире. Он не ограничивается посещением курсов, семинаров и конференций. Включает в себя эффективную профессиональную подготовку и практику. Суть идеи заключается в том, чтобы привлечь учителей истории к популяризации исторической экспозиции, чтобы увидеть исторические памятники в каждом регионе страны, с особым вопросом направления специального проекта с просьбой «просить большего, но не больше». В связи с этим изучение краеведения как средства патриотического, нравственно-этического и эстетического воспитания учащихся рассматривается как вопрос возрождения общественного сознания современных учителей.

Abstract

Teachers cannot see the historical exhibits of the country, they do not know for sure, and the lessons are endless. If the teacher sees or knows historical relics, he can clarify the lesson by specifying the material in the book. Most importantly, this is one step ahead of the goal of the lesson. The format of professional development of a teacher is much wider. It is not limited to attending courses, seminars and conferences. Includes effective training and practice. The essence of the idea is to attract history teachers to popularize the historical exposition, to see historical monuments in each region of the country, with the special question of sending a special project with a request "to ask for more, but not more." In this regard, the study of local history as a means of patriotic, moral, ethical and aesthetic education of students is considered as a question of reviving the public consciousness of modern teachers.

ӘОЖ37.013.28

К.А. Султанова, Г.Т. Малгайдарова, А.А. Садыкова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨКЖИЕГІ–РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІ

Түйін

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы «Егемен» баспасы – ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Ел Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласын зер сала оқып шықтым. Елбасы елдің бүгінгі мен болашағы туралы ой толқындарын – қуатты сезім ағысымен жүректен өткізе отырып толғана, тебірене сыр шерткенде, таңданыстан бас шайқамау қиын. Оның Отанға, елге, ұлттық құндылықтарға деген сүйіспеншілігі сүйсінтеді. Сонымен қатар бірінші кезекте, білім беру сапасы, сапалы дайындалған педагогтармен анықталады. Білім беру ұйымдарындағы педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету және олардың ішіндегі біліктілікті арттыру бағдарламаларын жаңарту, бірқатар міндеттерді шешудегі берілген ресурсты дамытуды қамтамасыз етуді көздейді, білім алудағы оның қажеттіліктерін қанағаттандыру, тез өзгермелі әлемдегі табысты қамтамасыз ету, мемлекеттің экономикалық дамуы үшін адамдық капиталдың бәсекеге қабілетті дамуы Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудағы зияткерлі жан дүниесі дамыған Қазақстан Республикасының азаматын жалпыға білім беретін мектептерде қалыптастыру болып табылады.

Кілттік сөздер: Ұлттық-рухани тамыр, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, патриоттық рухты сіңіру, руханиятқа, рухани жаңғыруға, «Мәңгілік ел».

Кіріспе

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды» [1]. Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Әсіресе, көптен күтіп жүрген латын қарпіне көшу, жазуымызды қалыптастыруға байланысты айтылған мәселесі орынды көтерілді деп ойлаймын.

Теориялық талдау

Мемлекет басшысы 2012 жылы желтоқсан айында жария еткен «Қазақстан – 2050» стратегиясында «2025 жылдан бастап латын әліпбиіне көшуге кірісуіміз керектігін» мәлімдеген болатын. Сондықтан бұл мақаласында Үкіметке нақты тапсырма бере отырып, қай уақытта, қалай латын қарпіне өтетінімізді айтып отыр. Яғни, 2025 жылға қарай іс-қағаздары, мерзімді баспасөз, оқулықтар, бәрі де латын әліпбиімен басылады деген сөз. Бұл қоғамдық ғылымдар үшін міндеттелетін үлкен шара болары анық. Әсіресе, Тіл білімі институтына үлкен жауапкершілік артып отыр. Елбасы биылғы жылдың соңына дейін қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау жөнінде, 2 жылда ұйымдастыру және әдістемелік жұмыстар жүргізілетіні айтылған. Әрине, бұған үлкен дайындық керек. Ел болам десең, бесігіңді түзе» дейді ұлы Мұхтар Әуезов. Әрбір білімгер өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму кілті білімді адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған Жолдауында «Біздің болашақтағы жоғары технологиялық және ғылыми қарқынды өндірістер үшін кадрлар қорын жасақтауымыз керек» деген сөздері бар. Демек, оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту, заманауи технологияны тиімді пайдалану мәдениетіне тәрбиелеу - педагог кадрлардың басты міндетінің бірі болып отыр.

Біліктілік арттыру - «Өмір бойы білім алу» идеясының негізгі тетігі, тиімді жүйесі. Адамның өмір бойы білім алуы міндетті түрде институт тамамдап, диплом алу емес, өмір бойында біліктілік арттыру арқылы өзін-өзі жетілдіріп отыруы, тұлғалық қажеттіліктеріне сәйкес білім алуы. Бүгінгі күні біліктілік арттыру жүйесінде қашықтықтан біліктілік арттыру аса өзекті. Себебі бұл маманның негізгі жұмысынан қол үзбей-ақ білімін жетілдіруіне мүмкіндік береді. Қашықтықтан оқытуды кеңінен алып қарастыратын болсақ, оның негізінде ХХІ ғасырдың жаңа парадигмасы, басымдығы ретінде танылған Smart education жатыр [2].

Smart education - бұл ортақ стандарт, келісім мен технология негізінде Интернет желісіндегі бірлескен білім берушілік әрекетті жүзеге асыру мақсатында құрылған оқу мекемелері мен профессорлық-оқытушылық құрамының бірлестігі. Яғни бұл контентті бірлесіп құру және пайдалану, бірлесіп оқыту деген сөз. Сондай-ақ, Smart education, немесе «жетелі оқыту», - бұл барлық әлемнің контентінің көмегімен еркін кіруге болатын интерактивті білім ортасындағы икемді оқыту. Smart education ұғымының мәні - білімнің кең көлемді қолжетімділігі. Өз кезегінде, «жетелі оқытудың» мақсаты - білім беру процесін электронды ортаға көшіру арқылы оқыту процесін тиімді ету. Мұндай тұрғы оқытушының білімін көшіріп алып, әрбір адамға қол жетімді етеді. Оқыту әр жерде және үнемі қол жетімді болады. Кітаптық контенттен белсенді контентке көшу «жетелі электронды оқытуға» көшудің тағы бір жағдайы болып табылады. Білімді электронды түрде берудің нәтижелілігі артады [3].

Көптеген дамыған елдерде стандарт болып табылатын Smart Education-ның негізгі идеясы қандай екен? Негізі «Кешегі күні» оқушы үшін жалғыз білім көзі болып мұғалім табылды, сонымен бірге оқушы өз білімін толықтыру үшін кітапханаға, яғни дәл сол мұғалім кеңес берген кітапқа жүгінді. «Бүгін» білім тек оқытушы мен оқушыға ғана емес, оқушылар арасында өзара беріледі. Бұл білімнің жаңа деңгейі болып табылады. Сонымен қатар қазіргі таңда әр түрлі ақпараттық коммуникациялық технологиялар қолданысқа енгендіктен, оқытушы оқушыға білім беру үшін әр түрлі мультимедиалық құралдарды қолданады [4].

Ал «ертеңгі күні» Интернет оқушы үшін ең басты білім көзіне айналады. Оқыту

процесі білім объектілерінің кез келген бағытта оқытушыдан оқушыға, оқушыдан оқытушыға немесе оқушыдан оқушыға жылжуы болып табылады.

Smart Education оқытушылардың контенттермен алмасуына мүмкіндік беретін әлеуметтік желілер мен интернет-қоғамдастықтардың дамуын талап етеді.

Web-технологиялар қарқынды түрде дамып келе жатырған қазіргі кезеңде кітапқа бағытталған дәстүрлі білім беру жүйесіне қарағанда Интернет ресурстарында орналасқан ақпараттан мол білім аламыз. Ал Smart Education білімді синхронды түрде жеткізеді, яғни сайтта жарияланған ақпаратты оқу материалына айналдырады [5].

Smart Education - бүкіл әлемнің оқытушыларының, оқушылардың және олардың білімдерінің бірігуі, яғни білім беру жүйесінің дамуының жаңа стратегиясы. Олай болса, еліміз Қазақстанның интеллектуалды дамуының кілті осыда деп ойлаймын.

«Smart» ағылшын тілінен аударғанда «ақылды» деген мағынаны білдіреді. Ал технологиялық сипатта да осы мағынада жұмсалады. Яғни, ақылды технология, ақылды техника, пайдалануға ыңғайлы, мейлінше ықшам, көп функциялы құрылғыларды атайды. Ал педагогикалық үдеріс тұрғысынан қарастыратын болсақ, оқытудың бұл түрі электронды оқыту, мобильді оқыту, кез келген жерде, кез келген ортада оқыту деген мағынада жұмсалады.

«Smart» жүйесі педагогтар қызметінде ең тиімдісі. Себебі бүгінгі жаһандану заманында күнделікті келіп жатқан ақпараттар легі ішінен ең қажеттісін сұрыптай алуға, өзіне қолдануға, нақты орындалатын, шынайысын таңдайды.

XXI ғасыр - технологиялар ғасыры. Мобильдік құрылғылар, Интернет желілері өмір сүрудің қарапайым күнделікті дағдысына айналып, ақпараттық технология адам өмірінің маңызды бөлшегі болып кірігіп кетті. Сандық қоғам, сандық орта қалыптасты. Дамыған мемлекеттер технологияларды адам игілігіне пайдалану мүмкіндіктерін мейлінше арттырып жатыр. Интернет желілері адамның әр түрлі бағытта дамуына мол мүмкіндік береді. Адам үйде отырып- ақ, кәсіпкерлікпен де, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен де, шығармашылықпен де айналыса алады. Әлеуметтік желілер арқылы адамның өзінің барлық мүмкіндіктерін жүзеге асыруына жол ашылды. Ақпараттық қоғамда адамның өзіндік ойлауы, әрекетке шығармашылық тұрғыдан қарап, ыңғайлы жол таба білуі маңызды болып табылады. Соның нәтижесінде интеллектуалды экономика қалыптасып, технологияның қарқынды дамуына мүмкіндік туады.

Ұлт жоспарын орындауда әр саланың өзіндік үлесі болса, ұзтаздар қауымы қосатын үлес – жас ұрпақты жаңа қоғам мүшесі етіп білім мен тәрбие беруді жаңаша құру, оны осы Елбасымыз көрсетіп отырған талаптарға сай орындау деп білемін. «Жалғандық жарға жығады» дейді қазақ даналығы. Біз – бабалар батасы дарыған, ата аманатын аялаған елміз. Сондықтан Елбасы Тәуелсіздік жылдары қоғамды бос демагогия дертінен арылтуға күш салды. Оның орнына елді өркендетер түбегейлі жаңаруларға жұмылдырды. Білім биігіне, ғибратты ғылымға, өнімді еңбекке бағдарлады. Бұл – қалыпты өмірді қауіпті өмірге айналдырмаудың және нақты жаңғырудың қамы. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы тәуелсіз еліміздің даму бағыты өрілген өзекті мақала екені даусыз.

Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр.

Елбасымыз Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға ала отырып, Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі. Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың

маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.[6]

Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында 6 бағытқа басымдық берілген.

- Бәсекеге қабілеттілік;
- Прагматизм;
- Ұлттық бірегейлікті сақтау;
- Білімнің салтанат құруы;
- Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
- Сананың ашықтығы.

Соның бірі - білім беру жүйесін жаңаша жетілдіру. Осы жүйе бойынша ауқымы кең жұмыстар атқарылып келеді. Құндылықтар жүйесінде тек білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана зор табысқа жетеді. Жастар басымдық беретін межелердің қатарында білімнің үнемі бірінші орында тұруы шарт. Бұл – Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында айтылған ой. Іргелі ілім үйрету арқылы шәкірттерді шынайы патриот қылып қалыптастыруға болады, - дейді шара бастамашылары.

Бүгінгі әлемдік бәсекелестік заманында бізге сергектік пен серпіліс керек. Президент ұсынған тың идеялар - жаңа нәтижелі көкжиектерге бастайтын серпіліс. Бұл ретте барлық оқу орындары қоғамдық сананы жаңғыртудың қозғаушы күші болуы тиіс.

Төл тарихымызды білу де – парыз. Өткенге зер салмай болашақты болжауға болмайтындығын түйсінген жастар конференцияда өздерінің ғылыми жобаларын қорғады. Қоғамдық сананы жаңаша жаңғыртуда мектептер мен жоғарғы оқу орындарының білім беру және жас ұрпақты тәрбиелеу ісінде алар орны ерекше. Табысты болудың ең басты факторы - білім екендігін әркім терең түсінуі керек. Жиында ортаға салынған ортақ ой – осы.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Елбасының бағдарламасын толық қолдай отырып, рухани мәдениеттің дамуы үшін тағылымды ұлттық тәрбиенің қайнарынан сусындап, биік адами құндылықтардың кемелдену барысында әрбір маман иесі атсалысу керек.

Мемлекет басшысының «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы біздерге, ғылым адамдарына нағыз прагматикалық, нақты әрі түйінді, еліміздің болашағы үшін тағдыршешті мәселелерді көтерген атаулы құжат болды.

Жолдау біздің еліміздің ширек ғасыр ішіндегі екі жаңғырту үрдісін аяқтап, үшінші, экономикамыздың әлемдік өсімінің лайықты деңгейге жетуін қамтамасыз ететін, жеделдетілген технологиялық жаңғыртылу басымдығына көшуімізді айқындап берді.

Цифрлы технология біздің өмірімізге тәуелсіздігіміздің бастапқы жылдары-ақ батыл енгізіле бастады. Ең алдымен, мектептерді жаппай компьютерлендіру қолға алынды. Компьютерлер кеңседе де, үйде де негізгі ақпараттық құрал ретінде пайдаланыла бастады, ақпаратпен орындалатын кез келген жұмыс компьютер көмегімен жүзеге асырылатын болды. Ақпаратты сақтау да, тасымалдау да жолға қойылды.

Нәтижелер мен талқылау

Елбасының Жолдауында елімізде үлкен экономикалық және технологиялық дүмпу болуы тиістігі баса айтылды. Ал ол үшін, ең алдымен, тағы сол ІТ саласына басымдық

беріледі. Жалпы, Қазақстанда ақпараттық технологияларды мемлекеттік секторға ендіру жұмыстары осыдан он жыл бұрын сәтті басталған. Оған мысал келтіруге болады, ол – «eGov» жүйесі немесе Қазақстанның электронды үкіметі. Дәл осы жүйенің көмегімен бүгінде жүздеген операцияны компьютер алдында отырып-ақ жүргізе аласыз. Құжат ресімдеу, коммуналдық қызмет түрлерінің ақысын, салық, айыппұл, сақтандыру және өзге де қызмет түрлерін үйде отырып төлеуге кез келген қазақстандықтың мүмкіндігі бар. Бұл істер алдағы кезде одан әрі жетілдіріле түседі. Ақпараттық технологиялар қарыштап дамып бара жатқан мына заманда IT саласын дамытпасақ, дамыған 30 елдің қатарынан көріну қиын. Өйткені, өркениетті елдердің барлығы осы цифрлы жүйеге көшіп, өнеркәсібінің дамуын және халқының әл-ауқатын жылдан-жылға жақсартып келеді. Жолдауда Елбасы: «Білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек. Жалпы халықтың бақуатты өмір сүруі үшін жасалып жатқан шаралар екенін түсінуіміз қажет. Тұрғындардың әл-ауқаты артып, еңсесі тік көтерілгенде ғана Қазақстан дамыған өркениетті елдердің қатарына, яғни алдыңғы «отыздыққа» қосыла алады. Ал, бұл мақсатқа жету үшін еліміз Үшінші жаңғыруды еңсеруі тиіс. Алдағы кезде замана көшінен қалғысы келмеген әрбір азамат, мамандар, ғалымдар мен студенттер ұялы байланыс, телекоммуникация, сандық ТВ, кеңжамақты интернет, ақпараттық технологиялар, Е-үкімет, Е-сауда, интерактивті жарнама және әлеуметтік медиа саласындағы өзекті тақырыптардан тыс қалуына болмайды[7].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Елбасымыздың рухани жаңғыру бағдарламасында жастарымызды отан сүйгіштікке тәрбиелеу мақсатында жас ұрпақты ойлы да іскер, жігерлі де батыл, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалды деңгейі биік, жан-жақты азамат ретінде қалыптастыруда жалпы ұстаздар қауымының қызметі өлшеусіз. Еліміздің жеткен жетістіктері аясында жас ұрпақты Отанын сүйуге, ол үшін аянбай қызмет етуге тәрбиелеу – біздің басты міндетіміз. Тұңғыш Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасын қолдап, халқымыздың жарқын болашағының кепілі-ұл-қыздарымызды тәрбиелеп, отанымыздың бақыты үшін еңбек ете берейік. Тұңғыш Елбасымыз екі дәуір түйіскен шақта, бүгінгі жаһандану кезеңінде Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріп, түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отырғандығына сенім білдіреді.

Мұғалім ретінде маған Елбасының мақаласында айтылған гуманитарлық бағыттағы 100 ең жақсы оқулықтарды әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аудару туралы жобасы қатты ұнады. Өйткені, бұл біздің жас жеткіншектер мен мамандарымызға білімі жағынан жаһандық бәсекеге дайын болуға әсерін тигізеді.

Ұлт көшбасшысы атап көрсеткен бұл шаралар еліміздің дамудың жаңа деңгейіне көтерілуіне өз септігін тигізетініне сенімдімін. Нақты жаңғыру – білім биігіне, ғибратты ғылымға, өнімді еңбекке талпыну деп санаймын.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбеу Н. "Қазақстан — 2030" Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997, 176 б.
2. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015, 336 б.
3. Демеуова Ләззат. Ғаламдық ойлауға бейімдеу. // Қазақстан мектебі, 2003, № 8, Б. 40-41.
4. Жошыбаева Гүлнар. Ұлттық мектеп - ел еңсесі. // Қазақстан мектебі, 2003, № 5, Б. 53-59.
5. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140 с.
6. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.
7. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140 с.

Аннотация

Программная статья Елбасы Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева «Ориентация на будущее: духовное обновление». Издательство «Эгемен» является важным документом, созданным для твердой мысли, здравого мнения и смелых решений, отражающим яркий пример и конкретные шаги страны. Я прочитал статью президентской программы «Ориентация на будущее: духовное обновление». Трудно игнорировать мысли Президента о настоящем и будущем страны, когда речь идет о душевной страсти, с сильным чувством страсти. Его любовь к стране, стране и национальным ценностям очень ценится. В то же время качество образования, в первую очередь, определяют квалифицированные преподаватели. Обеспечение профессионального развития педагогических кадров учебных заведений и обновление в них программ профессионального развития, обеспечение развития данного ресурса в ряде задач, удовлетворение его потребностей в образовании, успехи в мире быстро меняющейся экономики, конкурентное развитие человеческого капитала для экономического развития Казахстана. Республика Казахстан обладает развитым интеллектуальным духом в развитии образования это образование школ в общеобразовательных школах.

Abstract

Program article of the President of the Republic of Kazakhstan NursultanNazarbayev “Orientation to the future: spiritual renewal”. Egemen Publishing House is an important document created for solid thought, common sense and bold decisions, reflecting a vivid example and concrete steps of the country. I read an article in the presidential program, Orientation to the Future: Spiritual Renewal. It is difficult to ignore the President’s thoughts about the present and future of the country when it comes to spiritual passion, with a strong sense of passion. His love for the country, country and national values is greatly appreciated. At the same time, the quality of education is primarily determined by qualified teachers. Ensuring the professional development of the teaching staff of educational institutions and updating professional development programs in them, ensuring the development of this resource in a number of tasks, meeting its educational needs, successes in the world of a rapidly changing economy, competitive development of human capital for the economic development of Kazakhstan. The Republic of Kazakhstan has a developed intellectual spirit in the development of education is the education of schools in secondary schools.

ӘОЖ 37.013.88

К.А. Султанова, А.А. Садыкова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАҢАША БАҒЫТТАР МЕН ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ

Түйін

Қай мемлекеттің де негізгі тірегі – білімді де білікті, іскер де, белсенді адамдар. Сондықтан қоғам талабына сай, сол қоғамды көркейтетін, дамытатын жастар тәрбелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қоғамның дамуына қарай ғылым мен техниканың деңгейі де, оны басқару жүйесі де өзгеріп отыратыны белгілі. Осыған орай маман қызметінің мазмұны жаңарып, жаңа мақсат, жаңа көзқарас, жаңа шешімдер мен жаңа мүмкіншіліктерді қажет етеді. Ондай мүмкіншілік тек білім арқылы келеді. Білім – қоғамды әлеуметтік, мәдени-ғылыми прогреспен қамтамасыз ететін ғажайып құбылыс, адам үшін де, қоғам үшін де ең жоғары құндылық. Оның ең негізгі қызметі – адамның менталитетін, адамгершілігін, шығармашылық қабілетін қалыптастыру мен дамыту. Осыған орай егеменді еліміз өзінің дамуының ең басты алғы шарты – білім беру жүйесінің білім ғасырындағы міндеті мен мазмұнын айқындап берді. Білім беру жүйесіндегі жаңа технологиялардың алатын орны, мектепте оқушылардың ауызекі сөйлесу әрекеттерін белсендіру мен қарқынды дамытудың, сапалы әрі тиімді жолы ретінде қазіргі заманғы оқыту технологияларын сабақта қолдану жолдары ғылыми-теориялық тұрғыдан баяндалған.

Кілттік сөздер: Инклюзивті оқыту, мүмкіндігі шектеулі балалар, инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімделу, даму мүмкіндігі шектеулі балалар

Кіріспе

Ұлттық білім үлгісінің негізгі бағыты – адамды қоғамның ең негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік жағдайына, психикалық даму ерекшелігіне мән беру, сол арқылы оның рухани жан-дүниесінің баюына, саяси көзқарасының, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, кәсіби іскерлігінің қалыптасуына жағдай жасау, мүмкіндік беру. Яғни, ХХІ ғасырдың маманы – жаратылыстану мен гуманитарлық ғылымдар бойынша ой-өрісі кең, жан-дүниесі бай, ұлттық менталитеті жоғары, кәсіби білікті маман, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алатын, басқаның пікірімен санасатын, кез келген ситуациядан шығудың жолын таба алатын, жауапкершілік сезімі жоғары, қоғамда белгілі бір рөл атқаратын, қайталанбайтын дара тұлға болуы тиіс. Ал мұндай мүмкіндіктің негізі – жоғары білімде. Өйткені жоғары білім – үздіксіз білім беру жүйесінің шешуші тетігі. Сондықтан білімгерді тек маман ретінде ғана қарамай, оны өз қоғамының азаматы, жеке тұлға, келешектің иесі, тірегі ретінде тану, соған мүмкіндік жасау қажет. Ұлттық үлгідегі жаңа парадигманың негізгі бір мәселесі – білімгерге іргелі де терең, тиянақты да жүйелі білім беру. Іргелі білім берудің міндеті – адамды ғылыми ойлауға, болмысты тану, оны қабылдаудың әдіс-тәсілдерін білуге, өзін-өзі дамытуға, өз бетімен білім алуға, ізденуге іштей қажеттілігін туғызу.

“Оқыту технологиясы – белгіленген мақсатқа нәтижелі қол жеткізуді қамтамасыз етуде оқытудың формасы, әдістері мен құралдарын ашып көрсетіп, оқу бағдарламасында белгіленген оқытудың мазмұны жүзеге асырылады”, – деп С.Әбенбаев айта келіп, оның құрылымын төмендегідей етіп көрсетеді [1]:

- оқытудың мақсаты;
- білім берудің мазмұны;
- педагогикалық өзара әрекеттестіктің құралы (оқыту және мотивация), оқыту процесін ұйымдастыру;

- оқушы, оқытушы;
- әрекеттің нәтижесі (сонымен бірге кәсіптік даярлықтың деңгейі).

Сонымен қатар, С.Әбенбаев нақтылы педагогикалық процесті талдап жүзеге асыруды “... оқыту технологиясын жобалау процесі деп атауға болады” деп айта келіп, оның құрылымын төмендегідей анықтайды:

- оқу жоспары және бағдарламасына сай оқытудың мазмұнын таңдау;
- оқытушы бағдарлай алатын оқытудың басымды мақсатын таңдау, яғни жобалау барысында білім алушыларда қандай кәсіптік және тұлғалық сапа қалыптасады, міне соны анықтау;
- мақсаттарға немесе басымды бір мақсатқа негізделіп оқыту технологиясын таңдау;
- оқыту технологиясын талдап жасау.

Педагогикалық зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес білім берудің қазіргі заманғы технологиясының нұсқауы, төмендегі принциптердің қатысуымен жасалуы тиістігі анықталуда:

- дидактикалық жүйені көрсететін технологияның бүтіндік принципі;
- қойылған мақсатқа жету үшін нақты педагогикалық ортада технологияларды қайта өндіру принципі;
- сәйкес келетін педагогикалық жүйелердің өзін-өзі дайындау механизміне әсер ететін факторлардың приоритеті және педагогикалық құрылымдарының сызықтық емес принципі;
- оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына және оның танымдық қабілеттілігіне оқыту процесінің бейімделу принципі;
- біріктірілген білімдерді құру үшін оптимальді жағдай жасайтын оқу ақпараттарының потенциалды көп болу (артық болу) принципі.

Педагогикалық технологияның міндеттері:

- әр түрлі қызмет саласындағы іскерлік пен дағдылардың шыңдау, білімнің тереңдігін, беріктігін арттыру;

- мінез – құлықтағы әлеуметтік құнды әдеттер мен формаларды нығайту және арттыру;

- технологиялық құрал-саймандармен жұмыс істеуге үйрету;

- технологиялық ойлау дағдыларын дамыту;

- оқу міндеттері мен қоғамдық пайдалы еңбек ұйымдастыруда технологиялық тәртіпке сай нақты әдеттерді тәрбиелеу.

Педагогикалық технология әр түрлі жағдайлардағы нақты өзара іс-қимылдарды, жүйеленген, бағдарланған, оқыту және тәрбиелеу стандарттарына сай тәсілдер негізінде компьютер мен техникалық құралдар қолдану арқылы да ұйымдастырылады. Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің құрылымдарында оқытудың айқындалған көптеген технологияларын пайдаланып жатқандығы белгілі. Болашақ маманға тәжірибе беруде ақпаратпен жұмыс істеу әдістеріне, жаңа білімдерді құру әдістеріне, ең маңыздысы - әлемнің дамуы туралы білімдердің қажетті деңгейін қалыптастыратын әдістерге үйрету. Сондықтан әрбір оқытушыға және оқушыға "оқыту" мен "үйрену" процестерін игеру үшін 3 тілді меңгеруі қажет: ана тілін, ғылым тілін және технология тілін. Сонымен технология көмегімен білімдерді, іскерлікті, дағдыларды игеру процесінде тұлғалық қасиеттің дамуында нәтижелі шешімге жету мүмкіндігі қамтамасыз етіледі [2]. "Педагогикалық технология" оның ішінде "оқыту технологиясы" ұғымын анықтауда, басым көпшілік мамандар оларды үш маңызды жағдайлармен біріктіреді:

- іс-әрекетінің жиынтығы түріндегі қажет ететін үлгіні дәл анықтау негізінде оқытуды жоспарлау;

- оқытуды талап ететін әрекетті қалыптастыруды іріктеген қатаң тізбекті әрекеті түріндегі оқытудың барлық процесін "бағдарламалау".

- алғашқы белгіленген эталонмен оқытудың нәтижесін салыстыру. М.Чошанов оқыту технологиясы негізінен педагогикалық процестегі «Қалай нәтижелі етіп оқыту керек?» мәселесін шешуге бағытталатынын айтады. Оқыту технологиясы жөніндегі ой-пікірлерді саралай келе, біздер оны: біріншіден, оқытудың мақсатқа сәйкес нәтижесіне қол жеткізудегі нақты қадамдарды және олардың үйлесімділігін зерделейтін ғылым саласы; екіншіден, оқытудың нақты жағдайда нәтижелі жүзеге асырылуын белгілейтін жобалау немесе модельдеу; нақты оқыту процесін нәтижелі етіп оқытудағы процес деп білеміз [3].

Б.Қуанбаева өзінің зерттеуінде әдістемелік жүйені технологиялық негізде жетілдіруді төмендегідей дидактикалық талаптарының орындалу негізін белгілейді:

а) оқытудың мақсаты диагностикалық операцияларды анықтаулы тиіс, яғни иерархиялық тізбек түрінде берілген мақсаттар таксономиясы құрылуы қажет;

ә) білім мазмұны мақсаттар таксономиясына сәйкес анықталып, оны анықтау принциптері ізгілендіру тұрғысында қайта қаралуы қажет;

б) оқытудың белсенді әдістерін басым түрде түрде пайдаланып, оқыту әдістерінің басты аспектілерін ескерілген үш деңгейлі моделі құрылып, кеңінен пайдалануы қажет;

в) оқытудың формасы оқушының жеке даму траекториясын, сондай-ақ педагогикалық жағдаяттарға сәйкес жеке, жұптық және топтық формалардың тиімді үйлесуін қамтамасыз ететіндей түрде жетілдіруі тиіс;

г) оқыту құралдарын жетілдіру компьютерлік техника мен ақпараттық технологияларды олардың дидактикалық мүмкіндіктері нақты анықталып, дәстүрлі құралдармен үйлесімді бірге пайдалануға бағытталуы қажет [4].

Жалпы "Педагогикалық технология" түсінігі қаншалықты қолданыста болғанымен, ол жөніндегі түсінік ұғыныңқы болмаған. Білім берудің қазіргі кездегі практикасында бұл ұғым стандартты емес ғылыми көріністерде ереже ретінде қолданылып, педагог жұмыстарының өндірілген әдіс-тәсілдерін, құралдарын білдіреді. В.П.Беспалько технологияны түсіну үшін ең алдымен педагогикалық іс-әрекеттің өндірушілік белгісіне көңіл аудару қажеттігіне зейін

аударарды, әлеуметтік тұрғыдан бұл белгі, технологияның басқа белгілерінен оның жалпылық сипатымен байланыстылығын сипаттайды. Қазіргі білім беру технологияларын Г.К. Селевко технологияның классификациялық параметрлері тұрғысынан: қолдану деңгейі, негізгі дамыту факторы, меңгеру тұжырымы, жеке тұлғаның құрылымына бағдарлау, мазмұн сипаты, басқару типі, ұйымдастыру формалары, балаға ықпал ету тәсілдері, әдістердің басымдылығы, жетілдіру бағыттары, оқушылар категориялары бойынша нақтылап көрсетеді [5].

Еліміздің егемендік алып, қоғамдық өмірдің барлық, соның ішінде білім беру саласында жүріп жатқан демократияландыру мен ізгілендіру мектепті осы кезге дейінгі дағдарыстан шығаратын қуатты талпыныстарға жол ашты.

Білім мазмұны жаңа үрдістік біліктермен, ақпаратты қабылдау қабілеттерінің дамуымен, ғылымдағы шығармашылық және нарық жағдайындағы білім беру бағдарламаларының нақтылануымен байи түсуде. Атап айтқанда:

–Есте сақтауға негізделген оқып білім алудан, бұрынғы меңгергендерді пайдалана отырып, ақыл-ойды дамытатын оқуға көшу;

–Білімнің статистикалық үлгісінен ақыл-ой әрекетінің динамикалық құрылым жүйесіне көшу;

–Оқушыға орташа деңгейде білім беретін бағдарламадан жекелеп, саралап оқыту бағдарламасына көшу.

Кез-келген елдің экономикалық қуаты, халқының өмір сүру деңгейінің жоғарлығы, дүние жүзілік қауымдастықтағы орны мен салмағы сол елдің технологиялық даму деңгейімен анықталмақ. Жалпы қоғам дамуы мен жаңа технологияны енгізу сапалығы осы елдегі білім беру ісінің жолға қойылғандығы мен осы саланы ақпараттандыру деңгейіне келіп тіреледі. Экономикалық күшті дамыған елдердің тәжірибесі экономика, ғылым және мәдениеттің қарқынды дамуының негізгі кілті екендігін көрсетіп отыр. Ендеше қазіргі заманның ақпараттық технологиясын игеру міндетіміз.

Кез келген диалектикалық даму үрдісі секілді нарықтық экономика жағдайына байланысты білім беру жүйесін реформалау ісі де қарама-қайшылықтарсыз емес. Мұның өзі мамандардан кәсіби икемділік пен ұтқырлықты, сан қырлы шығармашылық қызмет пен өзін-өзі басқару, өзін-өзі ұйымдастыру жағдайындағы біліктілікті талап етеді.

Білім беру реформасын одан әрі тереңдете жүргізу жаңа замандық база жасауды қажет етіп отыр. Ең алдыменен, ел экономикасының нарықтық жаңа кезеңіне өту барысындағы білім жүйесін қалыптастыратын заң баптары керек болды [6].

Оқытудың қазіргі технологиялары

Еліміздің егемендік алып, қоғамдық өмірдің барлық, соның ішінде білім беру саласында жүріп жатқан демократияландыру мен ізгіліктендіру мектепті осы кезге дейінгі дағдарыстан шығаратын қуатты талпыныстарға жол ашты.

Қазіргі кезде біздің Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне еруге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің жаңа мазмұны пайда болуда:

– білім мазмұны жаңа біліктермен, ақпараттарды қабылдау қабілеттерінің дамуымен, ғылымдағы шығармашылық және нарық жағдайындағы білім беру бағдарламаларының нақтылануымен байи түсуде;

– ақпараттық дәстүрлі әдістері – ауызша және жазбаша, телефон және радио байланыс – қазіргі заманғы компьютерлік құралдарға ығысып орын беруде;

– баланың жеке басын тәрбиелеуде, оның жан дүниесінің рухани баюына, азамат, тұлға ретінде қалыптасуына көңіл бөлінуде;

– мектеп, отбасы мен қоршаған әлеуметтік ортаның бала тәрбиесіндегі бірлігіне ұмтылыс жасалуда;

– қоғамдық біліммен бара-бар педагогикалық технологияның кеңінен қолданылуына

және ғылымның рөліне мән берілуде.

Оқыту технологиясын жетілдірудің психологиялық, педагогикалық бағыттағы негізгі ой-тұжырымдары төмендегіше сипатталады:

- есте сақтауға негізделген оқып білім алудан, бұрынғы меңгергендерді пайдалана отырып, ақыл-ойды дамытатын оқуға көшу;
- білімнің статистикалық үлгісінен ақыл-ой әрекетінің динамикалық құрылым жүйесіне көшу;
- оқушыға орташа деңгейде білім беретін бағдарламадан жекелеп, саралап оқыту бағдарламасына өту.

Қазір біздің Республика оқу орындары, педагогикалық ұжымдары ұсынылып отырған көпнұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермей сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі [7].

Қазіргі кезде осы педагогикалық технология ұғымы біздің педагогикалық лексиконымызға берік еніп келеді. Дегенмен, оның мән-мағынасы туралы пікірлер алуан түрлі. Түсіндірме сөздікте: "Технология – бұл қандайда болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы" делінсе, Б.Т.Лихачев педагогикалық технологияны оқу процесіне белгілі бір мақсат көздей әсер ететін педагогикалық ықпал деп түсіндіреді. Ал, технологиялық үрдісті нақты педагогикалық нәтижеге жетелейтін бірліктердің (өлшемдердің) белгілі бір жүйесі ретінде көрсетеді және педагогикалық технология түпкілікті өзгермейтін механикалық құрылым емес, қайта бала мен мұғалімнің үнемі түрленіп отыратын өзара қарым-қатынасының өзегі, мазмұнды ұйымдастырушы құрылымы.

Педагогикалық технология ұғымының қолданылу деңгейлері

Жалпы педагогикалық жүйе ұғымының синонимі. Оған: мақсат, мазмұн, оқытудың құралдары мен әдістері, оқыту процесінің субъектілері мен объектілерінің әрекет алгоритмі кіреді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, жаңа инновациялық педагогикалық технологияның негізгі, басты міндеттері мынадай:

- әрбір білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;
- білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту;
- аналитикалық ойлау қабілетін дамыту. Компьютерлік оқыту бағдарламаларының қай қайсы болмасын өз мазмұнынан грамматикалық жұмыс жүргізуді тыс қалдырмайды, белгілі бір грамматикалық құрылымның жұмыстарын қамтиды.

Әрине, барлығын байланыстыру, жүйелеу оңай жұмыс емес, бірақ белгілі бір жетістікке жету үшін, «тілдердің үш тұғырлылығының» болуы үшін, нәтижесін көруге болатын сияқты. Үш тілді болу – қазіргі заман талабы. Өркениет көшінен қалмай, соған сәйкес қадам жасауға, толыққанды білім алуға қол жеткізуге үлесімізді қосуымыз керек. Экономикадағы табыстар мамандардың біліміне, біліктілігіне байланысты екендігін білеміз. Сондықтан біз тек Қазақстанның ішінде ғана емес, әлем деңгейінде бәсекеге қабілетті жаңа мамандарды дайындай білуіміз керек. Қазіргі заман сабағы мұғалімсіз болмайды. Ұлы ағартушы Б.Алтынсарин: «Маған жақсы мұғалім бәрінен де қымбат, өйткені жақсы мұғалім –

мектептің жүрегі» деген екен. Онда «мектептің жүрегі» болумен қатар, жаңа егемен еліміздің ұрпағын жаңа білім нәрін сусындатып, саналы тәрбие, сапалы білім беретін білімді, білікті ұстаз болайық.

Әдебиеттер тізімі

1. Әбдіғалиев Қ. Шоғырландырып қарқынды оқыту жүйесі. // Қазақстан мектебі, 1998, №11-12, Б. 24-35.
2. Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т. Оқытудың қазіргі технологиялары // Бастауыш мектеп, 1999, №3, Б.43-49
3. Қалиев С., Майғаранова Ш., Нысанбаева Г. Тәрбиенің өзекті мәселелері. //Қазақстан мектебі, 1996, №12, Б. 34-38.
4. Крамшенко В. Патриоттық және адамгершілік тәрбиесі // Бастауыш мектеп, 1994, №8, Б. 9-10.
5. Жарқынбеков С. Ерлік –ел мұраты //Бастауыш мектеп, 1996, №3, Б. 42-43.
6. Абсатова М.А. Технология интегративного обучения. Алматы: Ғылым, 2004, 140с.
7. Кобдикова Ж.У. Оқытудың жаңа технологиясы мен оқушылардың даму мониторингі. // Бастауыш мектеп, 2000, №3, Б. 25-30.

Аннотация

Основой любого государства являются образованные, квалифицированные, деловые и активные люди. Поэтому воспитание молодежи в соответствии с потребностями общества и развитие этого общества имеет первостепенное значение. Известно, что уровень науки и техники и система ее управления меняются с развитием общества. В связи с этим содержание деятельности специалиста обновляется и требует новых целей, новых перспектив, новых решений и новых возможностей. Эта возможность приходит только через образование. Образование - это замечательное явление, которое обеспечивает общество социальным, культурным и научным прогрессом и представляет собой высшую ценность как для человека, так и для общества. Его основной деятельностью является формирование и развитие умственных, нравственных, творческих способностей человека. В этой связи наша суверенная страна определила содержание и миссию системы образования в качестве предпосылки ее развития. Роль новых технологий в системе образования была научно-теоретической при объяснении способов использования современных технологий обучения в классе как качественного и эффективного способа активизации и ускорения развития разговорной речи учащихся в школе.

Abstract

The foundation of any state is educated, qualified, business and active people. Therefore, the education of youth in accordance with the needs of society and the development of this society is of paramount importance. It is known that the level of science and technology and its management system change with the development of society. In this regard, the content of the specialist's activities is updated and requires new goals, new prospects, new solutions and new opportunities. This opportunity comes only through education. Education is a wonderful phenomenon that provides society with social, cultural and scientific progress and is of the highest value for both man and society. His main activity is the formation and development of human mental, moral, and creative abilities. In this regard, our sovereign country has identified the content and mission of the education system as a prerequisite for its development. The role of new technologies in the education system was scientific and theoretical in explaining how to use modern teaching technologies in the classroom as a high-quality and effective way to activate and accelerate the development of colloquial speech of students in school.

ӘОЖ37.013.88

К.А. Султанова, А.А. Садыкова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Түйін

Мүмкіндіктері шектелген балаларда қоршаған орта туралы сәйкес түсінік қалыптастыру көп жағдайда педагогтың оқыту мен тәрбиелеудің түрлі әдістері мен формаларын қолдана отырып, дұрыс педагогикалық процесс ұйымдастыруымен анықталады. Ерекше көзқарасты қажет ететін балалардың дамуы оқу мен тәрбие барысында практикалық әрекеті негізінде құрылады. Сондықтан, бұл балаларды өмірге бейімдеу экскурсия және сабақтар, түрлі ойындар формасында ұйымдастырылып, бала дамуында жетекші орын алады. Инклюзивті оқыту – мүмкіндігі шектеулі балалардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы балаларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз. Сонымен қоса, инклюзивті оқыту үрдісі балаларды толеранттылыққа тәрбиелеудің бастауы болмақ. Мүмкіндігі шектеулі жандарға деген мемлекет тарапынан көрсетілетін көмек етек жинап, ел болғалы толастамақ емес. Дегенмен бұл әрине мұндай жағдайда аздық, әлі де болса ойланарлық жағдай. Десек те, даму мүмкіндігі шектеулі жандар үшін ел тарапынан бөлінетін көмек пен қамқорлық шектелмесе екен деген ойдамын.

Кілттік сөздер: Инклюзивті оқыту, инклюзивті сынып, интеграциялық білім беру мүмкіндігі шектеулі балалар, инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімделу, даму мүмкіндігі шектеулі балалар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» мақаласында «Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», - деп көрсетті [1].

Инклюзивті білім беру жүйесі қазіргі кезде өзінің ғылыми негіздері мен әдіснамасын жетілдіруге ұмтылуда. Ол әдіснаманың басты ерекшелігі сонда, бұл сала бойынша бала - оқытуды қажет ететін, бірақ түрлі қажеттілік деңгейлері бар жеке тұлға. Инклюзивтік білім беру түрлі деңгейде оқи алатын түрлі ерекшеліктері бар балаларды қанағаттандыруға икемді болып келетін тәсілді зерттеуде [2].

Осымен де байланысты, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «...Бесіншіден, мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде аз емес ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге тиіс – бұл өзіміздің және қоғам алдындағы біздің парызымыз. Бүкіл әлем осымен айналысады. Мүмкіндігі шектеулі адамдар тұрмыстық қызмет көрсету, тағам өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыс істей алады», - деп мүмкіндігі шектеулі

жандарға қолдау көрсетіп, олардың оқып-білім алуына, еңбек етуіне мүмкіндік туғызу керек екендігіне баса назар аударды [1].

Арнайы білім беруді қажет ететін балалар туралы мәселесі күні бүгінге дейін қазақстандық білім беру жүйесінде ауқымды түрде талқыланып, арнайы зерттеу пәні ретінде қарастырылмай келеді. Ерекше топқа жататын балалардың жалпы білім беру ортасына кіріктіру туралы ғылыми зерттеулер жеткіліксіз немесе жоқтың қасы. Сонымен қатар, жалпы білім беру ұйымдарындағы ерекше оқытуды қажет ететін балалар туралы мәліметтер қорын жасау мәселесіде қажетті дәрежеде қарастырылмай келеді.

Осы ретте, инклюзивтік білім беру жүйесін ұйымдастырып, оның міндеттерін жүзеге асыратын оқушымен бірге маңызды орын алатын тұлға - мұғалімді жан-жақты даярлау мәселесі де өзектілікпен күн тәртібіне қойылады. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен инклюзияның білім беру механизмдерін жасау мен жетілдіру жолында тұрған кедергілер мәселесін қарастыратын болсақ, дәстүрлі оқыту түрі мен оқыту принциптері, олардың икемсіз, адаптивті емес екендігіне негізделген кедергілерді айтуға болады. Білім алу құқығы – бұл кез-келген адамның құқығы. Ал балаларға білім беру – бұл оларды әлеуметтендірудің, қоғам өміріне толыққанды қатысуының негізгі және ажырамас шарты. Қазіргі таңда Қазақстанда жеке тұлғаның мүдделерінің қоғам мүдделерінен басымдық принципі әр адамның құқығы мен еркіндігін сақтауға кепіл беру арқылы көрсетілген. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға деген қатынас әлеуметтік оңалту идеясына негізделеді, ол мүмкіндігі шектеулі тұлғаның барынша дербестік пен қоғамдағы тәуелсіздікке жетуін көздейді [3].

Қазіргі таңда инклюзивті білім беру үшін бірнеше кедергілерді атап көрсетуге болады: икемді білім беру стандарттарының болмауы; жалпы мектеп педагогтарының ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың ерекшеліктері туралы, білім беру және түзету үрдісін ұйымдастыру әдістемесі мен технологиясы туралы түсініктерінің болмауы; мектептің педагогикалық ұжымының арнайы даярлығының болмауы, коррекциялық педагогика мен арнайы психология негіздерін білмеуі, еңбекке оқытудың, жеке бағдарламасының, ерте кәсіби бағдарлаудың болмауы;

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру мен осы жүйеде қызмет ететін педагогтерді арнайы даярлау – әлі де болса толыққанды игерілмеген тың сала. Осы саланың тұжырымдамалық негіздерін және оны іске асырудың білімдік, ғылыми, оқу-әдістемелік, практикалық және ағартушылық

Инклюзивті оқыту – мүгедек пен дамуында сәл бұзушылығы мен ауытқулары бар балалардың дені сау балалармен бірге олардың әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы бірлескен оқыту.

Инклюзивті оқыту - барлық кемтар балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді, оқушылардың тең құқығын анықтайды, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді, барлық балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығу тегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарын белсенділікке шақыруға, балалардың білімділік қажеттіліктеріне бейімделуіне жағдай қалыптастыру, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат [4].

Қазіргі қоғам толыққанды деп есептелмейді, егер қандай да бір адамдар тобына қатысты дискриминациялау бар болса. Мысалы, А.Д.Уорд бойынша, «кез-келген, әділеттілікке және адам құқықтарын сақтауда халықаралық ережелерге ұмтылатын мемлекет, барлық балаларға қажеттіліктері мен қабілеттеріне сай, білім беруде заңдарды басшылыққа алуы керек. Ерекше қажеттіліктері бар балаларға қатысты, мұндай мемлекет оларға жас ерекшеліктеріне сай білім алу мүмкіндігін іске асыру міндетті. Инклюзивті білім беру тұрақты даму, қоғамдағы қалыптылық, күрделеніп келетін қоғамда адамның әлеуметтенуінің негізі болуы тиіс. Адамдардың әлеуметтену мен бейімделу мүмкіндіктері өмірлік жағдайлар

мен жеке тұлғалық қасиеттерге тәуелді емес, олар білім беру жүйесімен тығыз байланысты. Білім беру сөзінің мағынасын кеңінен қарастыратын болсақ – ол адамның пайда болуы, оның өмірінің ерекшеліктері, өмірлік тәжірибені жинақтауы, ал мұның барлығы нақты әлеуметтік–экономикалық жағдайларда индивидуалды–жеке тұлғалық капиталдың өсуіне қажет болады. Инклюзивті білім берудің тереңдігі, жылдамдығы және материалдық тұрғыдан аса үлкен салымдарды қажет етпейтіндігі, оның саяси, әлеуметтік–экономикалық, мәдени мәселелерді нәтижелі шешуге әсер ететін аймақтардың бірі болуын анықтайды. Әлемде өзінің экономикалық және мәдени прогресімен инклюзивті білім беруге міндетті емес бір де бір мемлекет жоқ [5].

Ерекше білімді қажет ететін балалар үшін инклюзивті білім берудің жағымды көрсеткіштері анық:

- инклюзивті ортадағы ерекше білімді қажет ететін балалар, арнайы мектепте оқитындармен салыстырғанда, өздерінің қалыпты деңгейдегі құрбыларымен әлеуметтік өзара байланысқа түсуде жоғары деңгейді көрсетеді.

- Инклюзивті ортада ерекше білімді қажет ететін балалар күрделі бағдарламалар бойынша оқиды, нәтижесі – дағдылар мен академиялық жетістіктердің жақсаруы. Әрине, арнайы мектепке қарағанда жалпыға білім беру бағдарламалары жоғары әрі күрделі білім деңгейін талап етеді. Яғни, мүмкіндігі шектеулі балалар инклюзивті мектепте академиялық міндеттерді шешуге көбірек уақыт жұмсайды, және де, салыстырмалы деңгейде жоғары академиялық нәтижелерді көрсетеді.

- Ерекше білімді қажет ететін балаларды әлеуметтік қабылдау, инклюзивті сыныптарда кіші топтарға бөліп оқытуға байланысты, нәтижелі қалыптасады. Балалар кіші топтарда педагогтың тапсырмасын орындау барысында кейбіреулерінің даму ерекшеліктері бар екендігін ұмытады. Біртіндеп, қалыпты деңгейдегі балалар өздерінің мүмкіндігі шектеулі балалармен ұқсастықтары көп екендігін түсінеді.

- Инклюзивті сыныптарда қалыпты деңгейдегі балалар мүмкіндігі шектеулі балалармен дос болады.

- Инклюзивті білім беру дамуында ерекшеліктері бар балалардың жалпы білімдерінің қалыптасуына әсер етеді.

- Инклюзивті сыныпта оқыған балалар үлкейгенде де даму ерекшеліктері бар адамдармен араласады.

- Қалыпты деңгейдегі балалар (тіпті дарынды, қабілеттері жоғары балалар) білім берудегі инклюзивті бағытта бірқатар жаңаша қарастырылған жұмыс түрлеріне қатысады: жақсартылған білім беру сапасы мен педагогикалық іс-әрекетте қолданылатын түрлі технологиялар мен әдіс-тәсілдердің пайдалануы.

- Ерекше білімді қажет ететін балаларды оқытуда жаңа білім беру технологиялары қажет: мысалы, мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуда мәліметтік технологиялар өте қажет. Мұндай технологияларды оқыту процесінде қолдану басқа балаларға да пайдалы.

- Инклюзивті білім беру жағдайында материалдық ресурстар мен материалдық қамтудың арттырылуы қалыпты деңгейдегі де және дарынды да балаларға да пайдалы. «Арнайы бағдарламаларға» бөлінген қаржылар тек мүмкіндігі шектеулі балаларды ғана емес, олардың қалыпты деңгейдегі құрдастарына да қолдануға жұмсалуды мүмкін.

Инклюзивті білім беруге қарсы дәлелдер де бар: мұндай жағдайда ерекше білімді қажет ететін балалардың білімділік деңгейі төмендейді, немесе инклюзивті мекеменің оқу процесіндегі бірқатар әлеуметтік, тұлға аралық қиындықтар шешімін таба аламайды деген ой-пікірлер. Бұл дәлелдер орынсыз. Инклюзивті білім берудің негізінде кез-келген балалар дискриминациясын болдырмау және барлық адамдардың құқықтарының теңдігін қамту, сонымен бірге ерекше қажеттіліктері бар балаларға жағдай жасау идеологиясы жатыр [6].

Шетелде инклюзивті білім беру идеологиясының негізінде қалыптандыру концепциясы жатыр (Нирье), яғни, ерекше білімді қажет ететін адамдардың өмірі мен тұрмысы олар тұратын қоғамның жағдайына, ерекшеліктеріне ұқсас болуы керек. Балаларға қатысты бұл

келесі жағдайлармен анықталады:

- Ерекше білімді қажет ететін балалардың барлығына тән қажеттіліктері бар, олардың ең маңыздысы – оның дамуын жылдамдататын махабатты қажет етуі.

- Баланың өмір сүруі қалыпты адамдардың өміріне максималды жақын болуы керек.

- Барлық балалар оқи алады, яғни, даму бұзылысы қандай ауыр болса да, оларға білім алуға мүмкіндік берілуі тиіс.

Білім беру саласының инклюзивті ұйымдарында оқу барысында балалар адамның құқықтары жайлы білімдер алады (әрине бұл жұмыс арнайы жүргізілмейді), ал бұл жағдай дискриминацияны болдырмауға жағдай жасайды. Бірігіп оқуда бала өзінің басқалармен қабылданғанын сезініп, оның қабілеттері мен қажеттіліктерінің ескеріліп, бағалануына жете алады.

Интеграциялану процесінің нәтижелілігі ерекше білімді қажет ететін балалар мен қоғамның жұмсайтын күштеріне байланысты.

Өзара байланыста толеранттылық келесідей қабілеттерде көрініс табады:

- қоршаған адамдардың индивидуалдылығын, өзін-өзі таныту мен өмір сүру тәсілдерінің түрлілігін қабылдау;

- жеке тұлғаны сынаусыз қабылдай алу, басқаның көзқарасын, сенімдерін, ұстанымдарын сыйлай білу;

- қарым-қатынаста басқаның кемшіліктері мен қателіктерін кешіріп, тіл табыса алу;

- адамдардың уайымдары мен жағымды және жағымсыз күйлерінің түрлілігін түсіне алу;

- күрделі өмірлік жағдайларда басқа адамға көмек әрі қолдау көрсете білу.

Түсіну мен өмір сүру тәсілдерінің түрлілігін қабылдау, физикалық, психологиялық, әлеуметтік және басқа да ерекшеліктерді сыйлау, келісімге келуге ұмтылу негізінде құрылған толерантты өзара байланыс ерекше білімді қажет ететін тұлғалардың құқықтарын қорғауға, олардың қоғамға интеграциялануын іске асыруға жағдай жасайды.

Интеграциялық білім беру – ерекше білімді қажет ететін баланы құрдастарының ұжымында оқыту: инклюзивті – inclusive – қосылған, біріктірілген, inclusion – қосу, біріктіру; инклюзивті білім беру – барлық балаларды жалпыға білім беру процесіне толық қосуға, балалардың жасына, жынысына, діні мен этникалық ұстанымдарына, даму тежелуіне қарамастан, отбасының белсенді қатысуы мен баланың жеке қажеттіліктерін әлеуметтік және түзету–педагогикалық қолдау көрсетуге бағытталған мемлекеттік саясат. Ерекше білімді қажет ететін балаларды жалпыға білім беру кеңістігіне жай ғана физикалық қосу инклюзивті білім беру болып табылмайды. ҚР-ң инклюзивті білім беру концепциясы білім беру мекемесінің түрі мен мүмкіндіктеріне байланысты интеграциялаудың әр түрлі модельдері мен түрлерін қолдануды қарастырады. Бұл жағдай түрлі топтардағы балаларды біріктіріп оқытудың жағымды жақтарын іске асыруға жол ашады. Инклюзивті бағыттың интегративтіден айырмашылығы - инклюзивті білім беруде жалпыға білім беру мектептерінде ерекше білімді қажет ететін балалар мен олардың ата-аналарына қарым-қатынас өзгереді. Білім беру идеологиясы оқу процесі мен білім берудің тәрбиелік мәнін күшейтіп, ізгілендіру бағытында өзгереді [7].

Интеграциялық оқытудың бірнеше түрлері мен қалыптары бар.

Толық интеграция – қандай да бұзылыс түрі бар баланы қалыпты деңгейде дамып келе жатқан балалармен бірге мектепке дейінгі топтарда, сыныптарда оқыту. Толық интеграция психофизикалық және тілдік дамуы жас ерекшелік деңгейіне сәйкес немесе жақын, және де балалардың қалыпты құрбыларымен бірге оқуға психологиялық тұрғыдан дайын жағдайында іске асырылуы мүмкін.

Тұрақты, бірақ толық емес интеграция – ерекше білімді қажет ететін мектеп жасына дейінгі балалар мен оқушыларға да пайдалы бола алады. Ол, психо-физикалық дамуы жас ерекшелік деңгейі қалыптыдан сәл төмен, жүйелі және түзету көмегін қажет ететін, бірақ бірқатар пәндер аймағында қалыпты дамыған құрбыларымен бірге оқи алатын, олармен

сыныптан тыс уақыттың көп мөлшерін өткізетін балалар үшін нәтижелі болады.

«Жартылай» интеграция – қалыпты дамудағы құрбыларымен қажетті іскерліктер мен дағдылардың аз ғана мөлшерін меңгере алатын, сыныптан тыс уақыттың аз ғана мөлшерін балалармен өткізе алатын балалармен нәтижелі жүргізіледі.

Ендігі кезекте педагогтерге, ұстаздарға, мұғалімдерге қойылатын талаптардан орындалуы міндетті болатын көптеген жаңа жұмыс түрлері туындап келеді.

Инклюзивті білім беру үдерісінің әлеуметтік-психологиялық ресурстары әр оқушының бойында мынадай маңызды қасиеттердің қалыптасуына тірек болады:

- ынтымақтастықта жұмыс жасауға қабілетті болуы;
- білім беру үдерісіне және сабақтан тыс іс-шараларға белсенді қатысуы;
- жетекшілік етуге және жетекшіге еруге ынталы болуы;
- сыртқы келбетінің қанағаттанарлық болуы;
- қолайлы әлеуметтік мәртебеге ие болуы;
- дене белсенділігі өсуі т.б.

Әлеуметтік орта – мүмкіндігі шектеулі балалар үшін маңызды орпын алады. Осыны ескере отырып, мектепте балалардың тұлға аралық өзара әрекеттесе отырып байланыс құруына арналған кедергісіз орта қалыптастыру керек. А.В.Жигайло мұндай орта баланың тұлғалық қалыптасуының негізі болып табылады деп атап көрсетеді.

Қорытынды

Дамуында ауытқулары бар баланы қалыпты дамыған құрдастарының оң қабылдауына қоршаған ортасындағы ересектердің әсері бар. Мұғалімдер осындай оқушыларды барлық жағдайларда қолдауға және көмек беруге дайын болуы тиіс. Салауатты оқушыларға құрдастарының дұрыс сөйлей алмауын, дұрыс қимылдай алмауын, өздерін басқаша ұстау себептерін түсіндіруі қажет жәнет.б. Осы санаттағы оқушылар үшін арнайы сыныптардың негізгі функциясы, олардың танымдық қабілеттері мен ерекше қажеттіліктеріне сәйкес, тұрғылықты жері бойынша өзінің білім алу құқығын іске асыру болып табылады. Бұл жерде ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды қоғамға әлеуметтік бейімдеу мен интеграциялауға, өз баласының тәрбиесі мен дамуындағы отбасының рөлін арттыруға мүмкіндік жасалады.

Мұғалімдер дене дамуы жағынан, зияткерлік дамуы жағынан зақымданған балалармен, қалада не ауылда тұратын түрлі әлеуметтік топтағы балалармен, балалардың басқа түрлі білім беру топтарымен жұмыс істейтін педагогикалық технологияларды игеріп, өзінің жеке тәжірибесіне сай, ұстаздық кәсібінде шығармашылық түрде таңдай алатын және шебер де орынды, нәтижелі етіп қолдана алатын қабілетін жетілдіруі тиіс болып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар - рухани жаңғыру // Егеменді Қазақстан газеті – Алматы, 2017, №10 (78), Б. 1-2.
2. Исабаева, А.С. Инклюзивное образование: учебное пособие для студентов педагогических специальностей / А. С. Исабаева, А. Т. Сарипбекова. Шымкент: ЮКГУ, 2017, 197 с.
3. Джексенбаева К.О. Дефектология негіздері: Оқу құралы 5В010500– «Дефектология» мамандығының студенттеріне арналған /К. О. Джексенбаева, Ж. У. Керимбекова. Шымкент: ОҚМУ, 2015, 158 б.
4. Сарипбекова, А. Т. Методические указания по практическим занятиям по дисциплине "Инклюзивное образование": для студентов специальности 5В010500 - "Дефектология", 5В010300 - "Педагогика и психология", 5В010800 - "Физическая культура и спорт". Шымкент: ЮКГУ, 2016, 75 с.
5. Зайцев Д.В. Интегрированное образование детей с ограниченными возможностями // Социологические исследования, 2004, № 7, С. 127-132.
6. Зарецкий В.К. Десять конференций по проблемам развития особенных детей - десять шагов от инновации к норме // Психологическая наука и образование, 2005, № 1, С. 83-95.

7. Инклюзивті білім беру жағдайында қызмет ететін мұғалімдердің кәсіби күзiреттiлiктерiне қойылатын талаптарды дайындау бойынша әдiстемелiк ұсынымдар. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық бiлiм академиясы, 2015, 32 б.

Аннотация

Формирование адекватного понимания окружающей среды у детей-инвалидов во многом определяется организацией правильного педагогического процесса, использованием различных методов и форм обучения и воспитания. Развитие детей с особыми потребностями основано на практическом подходе к преподаванию и обучению. Поэтому приспособления этих детей к жизни организованы в форме экскурсий и уроков, различных игр и играют ведущую роль в развитии ребенка. Инклюзивное образование - определяет равные права детей с ограниченными возможностями и позволяет им участвовать в командной деятельности и развивать навыки, необходимые для взаимодействия с людьми. Внедряя эту область в систему образования, мы можем обучать детей нравственности, добру и милосердию. Кроме того, процесс инклюзивного образования станет отправной точкой для воспитания толерантности. Государственная поддержка людей с ограниченными возможностями не закончится. Тем не менее, это, безусловно, меньшинство в этой ситуации, но все же вдумчивый. Однако я думаю, что поддержка и уход, предоставляемые страной для людей с ограниченными возможностями, не будут ограничены.

Abstract

The formation of an adequate understanding of the environment in children with disabilities is largely determined by the organization of the correct pedagogical process, using various methods and forms of training and education. The development of children with special needs is based on a practical approach to teaching and learning. Therefore, the adaptations of these children to life are organized in the form of excursions and lessons, various games and play a leading role in the development of the child. Inclusive education - defines the equal rights of children with disabilities and allows them to participate in teamwork and develop the skills necessary for interacting with people. By introducing this area into the education system, we can teach children morality, goodness and mercy. In addition, the inclusive education process will be the starting point for promoting tolerance. State support for people with disabilities will not end. Nevertheless, it is certainly a minority in this situation, but still thoughtful. However, I think that the support and care provided by the country for people with disabilities will not be limited.

ӘОЖ37.013.88

К.А. Султанова¹, А.А. Садыкова¹, Р.А. Султанова²

¹аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Инклюзивті оқыту – барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеретін, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Мүмкіндігі шектеулі балаларда дене кемістігіне немесе ақыл-ойының баяу дамуына қармастан, оларда қандай да бір өнерге деген табиғи дарындылық, бейімділік болатыны заңды құбылыс. Сондықтан да инклюзивті оқыту арқылы бала бойындағы қабілетті дер кезінде байқауға, ақыл-ойын дамыта отырып, дарындылығын ұштауға болады. Бұндай мүмкіндікке қол жеткізе білсек, бала болашағына жол ашылары сөзсіз деп білемін. Инклюзивті оқыту негізінде балалар құқығын кемсітпеу, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге ерекше оқыту қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр. Тәжірибе көрсеткендей, қатаң білім

беру жүйесінен балалардың бір бөлігі шығып қалады, өйткені қалыптасқан жүйе мұндай балалардың даралық қажеттілігін қанағаттандыра алмайды. Инклюзивті бағыт мұндай балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады.

Кілттік сөздер: Инклюзивті оқыту, мүмкіндігі шектеулі балалар, инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімделу, даму мүмкіндігі шектеулі балалар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының міндеттерінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнын жаңарту: мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарын кадрлармен қамтамасыз ету; балаларды мектепке даярлау үшін олардың мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың әр түрлі бағдарламаларына тең қолжетімділігін қамтамасыз ету; мектепке дейінгі ұйымдарды білікті кадрлармен толық қамтамасыз етуді жүзеге асыру және олардың біліктілігін тұрақты түрде арттыру; инклюзивті білім беруді дамыту (мектепке дейінгі ұйымдарды пандустармен, кіреберістермен, көтергіштермен, лифтілермен және жеке гигиеналық жабдықтар, т.б. жарақтандыру) көрсетілген. Инклюзивті оқыту балалардың оқу қызметіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен тәрбие берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады.

Білім беру саласындағы негізгі халықаралық құжаттарға сәйкес Қазақстан республикасының заңнамасында даму мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін білім алуға тең құқықтар қағидаты көзделген. Инклюзивті білім беру – этникалық тегіне, діни сеніміне, экономикалық мәртебесіне және дамуындағы ерекшеліктеріне, жасына, жынысына, қарамастан, барлық балаларды жалпы білім процестеріне толық енгізу және яғни, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат. Мұның басты шарттарының идеяларын Н.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» Жолдауында «Бір мақсат», «Бір болашақ» деп нақты көрсеткен болатын [1].

Демек, инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету. Сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр. Осы бағыт балаларда оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру жағдайын қалыптастырады.

Инклюзивті оқыту негізінде балалар құқығын кемсітпеу, адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, оларға арнайы жағдай қалыптастыру негізі жатыр. Бала – біздің болашағымыз. Балаларға бәріміз жауаптымыз [2].

Инклюзивті білім берудің мақсаты: мүмкіндігі шектеулі балаларды психологтық-дәрігерлік-педагогикалық қолдауды іске асыру және инклюзивті білім беруді орындау арқылы тең құқылы тұлға болуға мүмкіндік жасау.

Инклюзивті білім берудің міндеттері:

- мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті ортаны бейімдеу;
- әлеуметтік бейімделу, тәрбиелеу, оқыту қызметіне барлық қатысушылармен ерекше сұранысқа ие балалардың жағымды, өзара қарым-қатынасын қалыптастыру;
- олардың сұраныстары мен мүмкіндіктерін ескере отырып, жан-жақты дамуына жағдай туғызу керек және әлеуметтік тұрғыда дұрыс мінез-құлық қалыптастыру;
- мектепке дейінгі ұйымдарда мүмкіндігі шектеулі балаларға қажетті құралдармен қамтамасыз ету;
- баланың даму деңгейіне таңдап алынған бағдарламаның жеткен жетістіктеріне үнемі бақылау жүргізіп отыру;
- көңіл-күйі, тұлғалық дамуының кемшіліктеріне, жоғары деңгейдегі түзетулер жасау.

Инклюзивті оқытудың негізгі принциптері:

- адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады;
- әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті;

- әбір адам қарым-қатынасқа құқылы;
- барлық адам бір-біріне қажет;
- білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады;
- барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді;
- әрбір оқушы үшін жетістікке жету – өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру;
- жан-жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.

Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру 4 кезеңде жүргізіледі:

1. Мектепке дейінгі ұйымда балаға консилиум мамандары кешенді динамикалық бақылау жасау арқылы қамтамасыз етіледі. Консилиум құрамына мектепке дейінгі ұйым меңгерушісінің бұйрығымен дефектолог, логопед, әлеуметтік педагог, психолог, медбике, дене шынықтыру нұсқаушысы, топ тәрбиешісі енгізіледі. Мамандар мектепке дейінгі ұйымға қабылданған мүмкіндігі шектеулі балаларға 2 апта мерзімінде жеке бақылау жүргізеді.

2. Жұмыстың түзетушілік-дамытушылық кезеңінде балаға әсер ететін шаралар кешенін қарастырады. Жетекші әрекет түрін қалыпқа келтіру және жетілдіру, жеке даму кемшіліктерін түзету, яғни мүмкіндігі шектеулі баламен жеке дамыту, түзету жұмыстарын жүргізу.

3. Жұмыстың мектепке дейінгі білім берушілік кезеңі. Балаларды мектепке дейінгі ұйымда оқу іс-әрекетін меңгеру тәсілдеріне үйретуді, әрбір жас кезеңіне тән олардың танымдық белсенділігін дамытуды, сондай-ақ баланың жеке басының мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, топ тәрбиешілері мектепке оқуға даярлауды қарастырады.

4. Әлеуметтік тәрбие жұмысы. Әлеуметтік педагог мүмкіндігі шектеулі балалардың үйіне барып, ата-анасымен пікірлесіп отбасының әлеуметтік жағдайын анықтайды, яғни бала мен отбасының дербестігін арттыруға, дамуында ауытқушылығы бар тәрбиеленушілердің қалыпты дамыған құрдастары арасында арте, толыққанды әлеуметтік кіріктіруге, мектепалды баланың әрекеті мен мінезіндегі адамершілік бағыттарының қалыптасуына, мүмкіндігі шектеулі баланың жеке басының қасиеттеріне бақылау жүргізеді [3].

Инклюзивті білім беру саласын дамытуға арналған бағыттар:

Қоғамның, жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдауға дайын болуы.

Инклюзивті білім беру идеясын таратуда, шектеулі мүмкіндіктері бар балаларға толерантты, дұрыс қарым-қатынастың қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуын қамтамасыз ету [4].

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін мамандар арасында тәжірибе алмасушылықты қамтамасыз ету, дұрыс тәжірибелерді баспалар, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы тарату.

Аймақтарда инклюзивті білім беру мәселесі бойынша Үйлестіру кеңесін құру.

Ата-аналар қоғамдастығының мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуға құқығын және мүдделерін іске асыруға және оны қорғауға қатысуы, оқыту процесіне және түзету көмегін іске асыруға қатысуы.

Инклюзивті білім берудің көп аспектілік мәселесіне ғылыми зерттеулер өткізу.

Мектепке дейінгі ұйымда инклюзивті оқыту бағытында жұмыс істеу мақсатында педагог қызметкерлерін даярлау.

Педагогикалық жоғары оқу орындарында және колледждерде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеу мақсатында мамандарды даярлау жүйесін жасау.

Арнайы (түзету) мекемелері мен жалпы білім беру мекемелерінің өзара сабақтастықта жұмыс жасауы.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте кезден бастап түзетуді қолға алу жүйесінің басымдылығын қолдау.

Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту қызметі жүйесі жұмыстарының нормативтік-құқықтық және ғылыми-практикалық негізін жасау.

Мектепке дейінгі ұйымдарда мүмкіндігі шектеулі балаларды дамыту үрдісінің мониторингін жасау.

Жүйке және дене дамуы бұзылған тәрбиеленушілерге, жанұясына кеңестік көмек көрсету, баласының оқу және тәрбие үрдісіне ата-анасын қатыстыру, өйткені, оларда даму ерекшелігіне деген оң қарым-қатынас қалыптастыру [5].

Инклюзивтік білім беруді шешу жолдары:

- мүгедектік мәселені қоғамда түсіну;
- қатарластарымен қарым-қатынас;
- толыққанды білім беру;
- қоғамға кіріктіру және бейімделу;
- мүгедек емес балаларды түсінуге, пікірлесуге тәрбиелеу;
- даму мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте тексеру және түзету-педагогикалық қолдау көрсету мекемелерінің көптеп ашылуы;
- балаға міндетті психологтық-педагогикалық жетелеу жүргізіп, жалпы білім беру процесімен кіріктіру;
- әр бала үшін кіріктірудің мүмкін және қажетті түрін анықтау;
- даму мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте анықтап, кешенді көмек көрсету;
- даму мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепке даярлау;
- ерекше сұранысқа ие балаларды қанағаттандыру мақсатында жалпы типте білім беру мекемелерін техникалық құрал жабдықтармен толықтыру;
- инклюзивті білім беруді дамыту үрдісінде қоғамдық мекемелерде ата-аналарды қатыстыру.

Мектепке дейінгі ұйымдардың білім беру ортасы баланың білім беру процесіне қосылуын және әр тәрбиеленушінің мүмкіндігіне қарай пайдалы таңдауына мүмкіндік жасайды.

Мүмкіндігі шектеулі балалар инклюзивтік білім алуға логопед, дефектолог, дене шынықтыру нұсқаушысы, психологтың жылдық жоспарларына сәйкес күннің II жартысында өзімен жасты балалармен қатысады (сурет салу, жапсыту т.б.) және мамандардан оқу-тәрбие және танымдық-педагогикалық көмек алады [6].

Даму мүмкіндігі шектеулі балалар жалпы топта тәрбиешілердің ұйымдастырған оқу іс-әрекеттеріне қатысып үлгілік оқу бағдарламасы бойынша білім алады.

Даму мүмкіндігі шектеулі балалар мектепке дейінгі ұйымның өміріне белсене қатысады: іс-шаралар мен ойын-сауықтарға өзге балалармен бірігіп қатысуы, ертегілер мен концерттерді ұжыммен көруі олар үшін шынайы мереке. Осындай шараларға қатыстыру арқылы балалар ұжымда өмір сүріп, құрбыларымен қарым-қатынасқа түсуге үйренеді. Егер бала осы сатыдан өтсе, мектепте оған едәуір оңайырақ болады. Ең бастысы, бұл балалар болашақта жалғызсырамай, өздерімен жасты балалармен бірге тәлім-тәрбие алуды жалғастырады [7].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, инклюзивті оқыту мектеп жасына дейінгі балаларды оқуда, түрлі салаларда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Инклюзивті оқыту – барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту – балалардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді. Адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту – барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеретін ерекше қажеттілігі бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Инклюзивті оқыту балалардың оқу процесіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқытудың жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Әр балаға жеке тұлға ретінде қарап, саналы тәрбие-сапалы білім беру өмір талабы болып табылады.

Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылықтарымыз, әр баласы еліміздің ертеңі екенін ескерсек әрбір мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алып, азамат болып

калыптасуына жағдай жасау біздің міндетіміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар - рухани жаңғыру // Егеменді Қазақстан газеті – Алматы, 2017, №10 (78), Б. 1-2.
2. Исабаева, А. С., Инклюзивное образование: учебное пособие для студентов педагогических специальностей / А. С. Исабаева, А. Т. Сарипбекова. Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауэзова, 2017, 197 с.
3. Джексенбаева К.О. Дефектология негіздері: Оқу құралы 5В010500 – «Дефектология» мамандығының студенттеріне арналған / К. О. Джексенбаева, Ж. У. Керимбекова. Шымкент: ОҚМУ, 2015, 158 с.
4. Сарипбекова, А. Т., Методические указания по практическим занятиям по дисциплине "Инклюзивное образование": для студентов специальности 5В010500 - "Дефектология", 5В010300 - "Педагогика и психология", 5В010800 - "Физическая культура и спорт". Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауэзова, 2016, 75 с.
5. Мирзадинова, Н.Р., "Инклюзивті білім беру" пәні бойынша СӨЖ орындауға арналған әдістемелік нұсқау: 5В010400 - "Бастапқы әскери дайындық" маман. студ. / Н.Р. Мирзадинова, А. А. Садыкова. Шымкент: М. Әуезов атындағы ОҚМУ, 2017, 72 б.
6. Инклюзивті білім беру жағдайында қызмет ететін мұғалімдердің кәсіби құзіреттіліктеріне қойылатын талаптарды дайындау бойынша әдістемелік ұсынымдар. Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015, 32 б.
7. Екжанова Е. А. Двухкомпонентная инклюзивная модель обеспечения прав на образование детей с различным уровнем психофизического развития. // Сборник материалов Международной научно-практической конференции. М.: МГППУ, 2012, С. 23-25

Аннотация

Инклюзивное образование является развитием общеобразовательного процесса, который учитывает потребности всех детей и обеспечивает получение образования детьми со специальным образованием. Для детей с ограниченными возможностями естественно иметь естественную одаренность и склонность к какому-либо виду искусства, независимо от физической или умственной отсталости. Именно поэтому инклюзивное образование позволяет детям своевременно раскрывать свои таланты и развивать свои умственные способности. Я думаю, если мы сможем себе это позволить, это откроет путь для будущего ребенка. В основе инклюзивного образования лежит идеология недискриминации прав детей, равенства всех и создания особых условий для детей с особыми потребностями. Как показала практика, некоторых детей вытесняют из строгой системы образования, поскольку существующая система не отвечает индивидуальным потребностям таких детей. Инклюзивный подход способствует успеху таких детей в обучении и лучшей жизни.

Abstract

Inclusive education is the development of an educational process that takes into account the needs of all children and ensures that children with special education receive education. For children with disabilities it is natural to have a natural talent and a tendency to some kind of art, regardless of physical or mental retardation. That is why inclusive education allows children to timely reveal their talents and develop their mental abilities. I think if we can afford it, this will open the way for the unborn child. The basis of inclusive education is the ideology of non-discrimination of children's rights, the equality of all and the creation of special conditions for children with special needs. As practice has shown, some children are forced out of a strict education system, since the existing system does not meet the individual needs of such children. An inclusive approach contributes to the success of these children in learning and a better life.

UDC 004:37.013

M. Togizbaeva, L. Jaidakbaeva, D. Bastikov

master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Can.Tech.Sci., M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

EXPERIMENTAL WORK APPLICATION OF TEACHING IN PRIMARY SCHOOL METHODS ON TOPIC "PROGRAMMING IN THE SCRATCH ENVIRONMENT"

Abstract

The article examines the approbation of the methodology for teaching the topic "programming in the Scratch environment" to primary school students.

Objectives of the experimental work:

- 1) introduction of the developed methodology for teaching the topic "Programming from scratch" to primary school students;
- 2) development of the project by primary school students;
- 3) Evaluating the effectiveness of the proposed method.

The implementation of the tasks was carried out in a state educational institution the Experimental method was developed and tested for students of the 4th "A" class. The goal of the course was to create a project that would characterize the students «skills». Students chose the project "electronic piano". In this project, you need to create a small electronic piano with the ability to play sounds, show animation, and play the piano. All students participated in the creation of this project. The results showed that many students have mastered the program and are free to create simple projects.

Keywords: modernization, technology, experimental, animation, movement, animation, control.

Introduction

The article examines the approbation of the methodology for teaching the topic "programming in the Scratch environment" to primary school students.

Objectives of the experimental work:

- 1) introduction of the developed methodology for teaching the topic "Programming from scratch" to primary school students;
- 2) development of the project by primary school students;
- 3) Evaluating the effectiveness of the proposed method.

The implementation of the tasks was carried out in a state educational institution. the Experimental method was developed and tested for students of the 4th "A" class. The goal of the course was to create a project that would characterize the students ' skills. Students chose the project "electronic piano". In this project, you need to create a small electronic piano with the ability to play sounds, show animation, and play the piano. All students participated in the creation of this project. The results showed that many students have mastered the program and are free to create simple projects. A few people have studied the course well, but they will not be able to create their own project without help, or they will create it with errors [1].

Table 1. Results of diagnostics of ability of younger school children to program in the Scratch environment

The level of ability of younger students to program in the Scratch environment	Number of subjects
Excelcnt	5 people
Good	5 people
Bad	2 people

It is worth noting that the subject "computer Science" in the test class only 1 year. Many students do not have the skills to operate the computer. Uncertainly working with manipulators, confused keys. That is, the situation of working at the computer is stressful for them. In this regard, a lot of time was spent on teaching these students to work with a computer (the ability to turn on the computer, use the mouse). Also at this age, 8-9 years, students have a fear of doing "something wrong". Also, taking into account age characteristics, work at the computer should not exceed 15 minutes per lesson.

However, according to the data given in table 1, it is clear that 10 students get their goals, and 5 of them mastered the program well. This suggests that students are well disposed to the algorithmic style of thinking and working at the computer does not cause them discomfort.

From the above, it is concluded that the work on one project should be divided between 3 groups of students. Therefore, the moments that are more difficult should be given to the guys who do better. Students who are just starting to work at the computer, you need to help all the time and monitor the progress of work. This allows all students to participate in the development of the project, and the project will be completed as quickly and efficiently as possible. Also, teamwork allows underachieving students to gradually get rid of the fear of the computer [2].

The project of students was shown at the class during an hour and posted on the website (<http://scratch.mit.edu/>). The demonstration of the project caused students to admire their work, which became a very strong motivation to continue working in the Scratch programming environment.

It is also worth noting that a small group of children wanted to do extra-time programming in the Scratch environment. These classes were more productive, because all the guys were interested in learning the material. The Project "Electronic piano» The goal of the project: students should create a piece of piano that can play sounds, play ready-made melodies and show animation.

Project implementation: students were divided into 3 groups. The first group-creating a piece of piano, writing scripts to play sounds, recording melodies. The second group - development of background and sprites, creation of sound reproduction, assistance in recording melodies. The third group is the development of the sprite movement script.

First, you need to prepare images of the keys in advance. They can be drawn in the graphic editor Paint, or with a photo of the piano carefully cut, as we did in our project. With the help of objects, a fragment of the piano is collected. Each picture is a separate object called a sprite. Each sprite will have to have 2 suits – normal state and pressed state, and play the desired sound (notes). In the end, we should get a piece of the piano. This fragment is created as follows: in the sprite area, click the button to create a new sprite In the window that appears, click, and in the window that appears, select the desired sprite. This procedure is performed as many times as the sprites need to be displayed on the stage. After the fragment is ready, you need to develop a small menu that will simplify the work with the program. The left button "Ready ringtones" is a drop-down menu, i.e. when you click on the button, a new button appears next to it. The right "Stop" button stops the script, stops playing sounds and animations, and information about the project appears on the screen. The main design is ready. In the future, we will return to the design, in order to give our project more interactivity and beauty. But at this stage, all the necessary objects have already been created [3].

Now let's move on to creating scripts for each sprite. Let's start with notes, since all other objects will rely on these scripts. Immediately it should be noted that the note scripts will differ only directly by the note itself, i.e. the sound that this sprite should play. Therefore, it is better to first completely decide what should be in the script of each note, in order to use a ready-made script for all other notes in the future. In this project, the sprite notes should have the following features: when you click on the sprite with the left mouse button-play the desired sound; when playing the finished melody is highlighted at the moment when the note attached to the sprite sounds; go to the suit displaying the not pressed state, at the moment when the "Stop" button is pressed. Select the leftmost note in our fragment, the "salt" note. Search for the sprite of this note in the sprite panel

and click on it twice with the left mouse button – this action will open the script panel for this sprite. You can also click twice with the left button of the mouse on the sprite itself.

Based on this, it can be seen that three scripts are involved in the work of the sprite. The first script plays a sound when you click on the sprite. At the same time, the sprite changes its suit to the next one, i.e. the pressed note, plays the sound at number 43 (note Sol) for a duration of 0.25 seconds and then returns to the original position. The second script is used when the finished melody is played. "When I get 1" means that the execution of this script will be only after receiving the message "1". The message numbers are selected as follows: the leftmost note has message 1, the next one has message 2, and so on. In this case, only the costumes are changed with an interval of 0.25 seconds. The third script cancels the execution of the previous two scripts and returns the sprite to its original position [4].

In order to pass the finished scripts to the rest of the note sprites, you need to click on the beginning of the script (orange container) with the right mouse button and select the button. A copy of the script will appear near the cursor, which "sticks" to the cursor until you click the left mouse button.

The copied script can then be placed in the script window of this sprite, or attached to any other sprite or scene. In our case, you need to attach notes to the next sprite. To do this, click on the sprite of the next note. If everything is done correctly, then near the sprite in which the script was moved, a graphic effect will be performed (a square decreasing in the center). Next, double-click the left mouse button to select the sprite in which we moved the script and change the played note. In order to make fewer errors, it is recommended to copy white note scripts only to identical scripts. Similarly with black notes. So there will be absolutely much less errors.

This method is used for copying other scripts. When copying the second script, you must change the message you receive to avoid repetitions. Messages are created as follows: click the arrow next to the previously selected message with the left mouse button. In the menu that appears, look for the button and click on it. A dialog box appears. In this window, we enter the name of the message, when creating notes, this is the serial number of the note from left to right. When copying the third script, you do not need to change anything, if we copy white note scripts only to white notes, black script – only to black [5].

In advance, you need to understand the number and purpose of messages in the future project. Listing scripts suggests that performing one action-playing music, is divided into many small scripts. This method of implementation unloads the script, Scratch works faster, and is more understandable for perception. Each action, each line has its own script, which makes it easy to find errors or add new scripts, copying old ones and changing a small part. When the script is executed, a large number of messages are involved. This is necessary in order for the program to understand what needs to be done at the moment. The scripts of the verse and chorus lines are very similar, the only difference is the played note and the duration of the sound.

Control scripts are designed to start playing the melody at the right time, namely after clicking on the button, and stop the script execution after playing the entire melody or after pressing the button. The button is used to stop all running scripts, return all sprites to their original position, and display the splash screen.[6]

To make the project interactive, it was decided to add two objects: a loading strip and a dancing and singing creature. The loading bar is used in three cases: when you click the button, after the end of playing music and after clicking on the splash screen sprite. To create an animation, you need to draw several costumes. The listing of the script says that the sprite when it appears begins to change the suit alternately, and when it puts on the last one-it disappears. It turns out a beautiful loading tape effect, implemented in the simplest way.

Dancing and singing being need in order to listen to tunes animation, also includes a karaoke feature, as the stage appear at the right time lyrics.

From the point of view of checking the knowledge of students, the implementation of this script shows the ability of students to work with the block "Movement", "Appearance", "Control"

and "Variables".

The implementation of the script at first glance looks simple, but when used in our project there is a small subtlety-animation should occur only when there is a sound of music. There are two ways to do this: the First way is to calculate the duration of the music playing time and create a script that will play the same amount of time; the Second way is to enter the variable A, which takes the value 0, which tells the script that the animation should be played. After the last line of the chorus is played, the variable A is passed the value 1, and the script stops. After that, the creation of the project is completely completed, the goals and objectives are met. In the future, the project can be varied with different melodies, add sound effects, animation, and more [7].

References

1. Belova G.V. Programmirovaniye v srede LOGO. Pervyy shag [Programming in the LOGO environment. First step]. Moscow: Solon, 2015. 21 p.
2. Bin Nguyen. Ob'yektno-oriyentirovannoye programmirovaniye na IBMSmalltalk [Object-oriented programming in IBMSmalltalk]. Moscow: Dialog-MSU, 2014. 39p.
3. P. T. Bokuchava, Tur S. N. Metodicheskoe posobie po informatike dlya uchiteley 2–4 klassov. [Methodical manual on computer science for teachers of grades 2-4]. Moscow, BHV, 2011. 3p.
4. Butch G. Ob'ektivno-orientirovanny analiz i proektirovaniye s primerami prilozheniy [Object-oriented analysis and design with examples of applications]. Moscow, Williams, 2010. 47p.
5. Velikovich L., Tsvetkova M. Programmirovaniye dlya nachinayushchikh [Programming for beginners]. Moscow, Binom, 2007. 44 p.
6. Gein A. G., Hay A. I., Unerman N. Informatika. Uchebnik dlya 10-11 klassov obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniy [Computer science. Textbook for 10-11 grades of secondary institutions]. Moscow: Enlightenment, 2015. 28p.
7. Gein A.G. Informatika. 10 klassov obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniy [Computer science. 10 grades of secondary institutions]. Moscow, Enlightenment, 2010, 35p.

Аннотация

В статье рассматривается апробация методики преподавания темы "программирование в среде Scratch" учащимся начальной школы.

Задачи экспериментальной работы:

- 1) внедрение разработанной методики преподавания темы "Программирование с нуля" учащимся начальных классов;
- 2) разработка проекта учащимися начальных классов;
- 3) Оценка эффективности предложенного метода.

Реализация поставленных задач осуществлялась в государственном образовательном учреждении Экспериментальная методика была разработана и апробирована для учащихся 4 "А"класса. Целью курса было создание проекта, который бы характеризовал навыки студентов. Студенты выбрали проект "электронное пианино". В этом проекте вам нужно создать небольшое электронное пианино с возможностью проигрывать звуки, показывать анимацию и умение играть на пианино. Все студенты участвовали в создании этого проекта. Результаты показали, что многие студенты освоили программу и могут свободно создавать простые проекты.

Түйін

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларына "Scratch ортасында бағдарламалау" тақырыбын оқыту әдістемесінің апробациясы қарастырылған.

Эксперименттік жұмыстың міндеттері:

- 1) бастауыш сынып оқушыларына "Нөлден бағдарламалау" тақырыбын оқытудың әзірленген әдістемесін енгізу;
- 2) бастауыш сынып оқушыларының жобаны әзірлеуі;
- 3) ұсынылған әдістің тиімділігін бағалау.

Қойылған міндеттерді жүзеге асыру мемлекеттік білім мекемесінде жүзеге асырылады. Эксперименталды әдістеме 4 "А"сынып оқушылары үшін әзірленген және сынақтан өткізілді.

Курстың мақсаты студенттердің дағдыларын сипаттайтын жобаны құру болды. Студенттер "электронды пианино" жобасын таңдады. Бұл жобада дыбыстарды ойнату, анимацияны көрсету және пианинода ойнау мүмкіндігі бар шағын электронды пианино жасау қажет. Барлық студенттер осы жобаны құруға қатысты. Нәтижелер көптеген студенттер бағдарламаны меңгергенін және қарапайым жобаларды еркін құра алатынын көрсетті.

ӘОЖ 74.265

Б.А. Урмашев¹, Д.А. Мурзанова², У.И. Джапарова¹

¹х.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²м.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

ОРТА МЕКТЕПТЕ ХИМИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІМЕН КІРІКТІРЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін

Мақалада авторлар орта мектепте «Химиялық талдаудың негіздері» элективтік пәнін ағылшын тілімен кіріктіре оқытудың әдістемесін ұсынады. Дәріс сабағының барысында қолданылатын тақырыптық ағылшын және қазақ тілдеріндегі сөздіктің және пәнді игеруді жеңілдету үшін пайдаланылатын қысқаша глоссарийдің үлгілері берілген. Дәріс сабағында және семинарда тақырып бойынша негізгі материал слайд түрінде қазақ және ағылшын тілдерінде беріледі. Сабақтың барысында жиі қолданылатын сөздердің және сөйлемдердің жиынтығы глоссарийдің мазмұнына кіреді. Әдістемені жетілдіру мақсатында оқушылардан сауалнама алынған. Сонымен қатар сабақтың барысында мектептің оқушыларына сапалы әзірленген дидактикалық материалдардың және психологиялық қолдаудың оң ықпал тигізетіндігі көрсетілген. Әр бөлімнің соңында бақылау жұмысы жазбаша және ауызша жүргізілген. Әдістемені қолдану барысында эксперименттік сыныптың оқушыларының білімдері жоғарылаған.

Кілттік сөздер: химия, электив, пән, ағылшын тілі, химия сабағы, кіріктіру, әдіс, қызығушылық, тиімділік, сөздік, глоссарий.

Кіріспе

Мақаланы жазудағы мақсат орта мектепте химиядан элективтік пәндерді ағылшын тілімен кіріктіре оқытудың әдістемесін жасаудың алгоритмін көрсету. Мақсатқа жету үшін орындалуы қажет келесі жұмыстардың негізгі бағыттарын белгілеп алу керек болды. Сонымен қатар, сабақтың жоспарын құру үшін алгоритмге бастапқы параметрлерді белгілеу керек болды:

1. Қандай пәнді ағылшын тілімен кіріктіре оқыту керек? Әрине, кіріктіре оқытылатын пәнді мұғалімнің өзі өте жақсы білуі тиіс. Мысал ретінде «Химиялық талдаудың негіздері» пәні алынды. Бұл жағдайда сабақтың дәріс, зертханалық жұмыстар, практикалық сабақтар түрінде өтілетінін ескеру керек.

2. Химия пәнін ағылшын тілімен кіріктіре оқыту қалай және қандай тәсілмен жүргізіледі? Оқушылардың деңгейін ескеру қалай жүргізіледі? Ескерілетін жағдай қаладағы мектептің жоғарғы сынып оқушылары ағылшын тілінің Elementary деңгейін толық игерген деп санау керек. Кей оқушылардың деңгейі жоғары (Pre-Intermediate, Intermediate) болу мүмкіндігі де ескеріледі.

3. «Химиялық талдаудың негіздері» пәнін ағылшын тілімен кіріктіре оқытудың қандай әдістері және тәсілдері белгілі? Бұл мәселені шешу үшін интернеттен ақпаратты іздеп табу керек болды.

4. «Химиялық талдаудың негіздері» пәнін ағылшын тілімен кіріктіре оқытудың химиядан басқа элективтік пәндерді кіріктіріп оқытудан қандай жалпы ұқсастықтары мен басты айырмашылықтары бар ?

5. Келесі мәселе – ол жасалған алгоритмнің (жобаның) қаншалықты тиімді екенін анықтау.

«Химиялық талдаудың негіздері» элективтік курсының жаңартылған оқу бағдарламасына сай мазмұнын жасау үшін Назарбаев Зияткерлік Мектебі физика және математика мектебінің «Аналитикалық химия» пәнінің мазмұнын негізге алдық [1]. Пәннің мазмұнын құрастыру барысында эксперимент жүргізілетін мектептің материалдық техникалық базасының мүмкіндіктері және «Химия» кафедрасының көрсететін көмегінің дәрежесі ескерілді.

«Химиялық талдаудың негіздері» элективтік курсының қысқаша мазмұны:

1. Кіріспе. Химиялық талдау нысаны, мақсаты және міндеттері. Химиялық талдау шешетін сұрақтар.

2. Химиялық талдаудың негізгі құралдары. Басты өлшем бірліктері және олардың арақатынасы. Заттың мөлшерін белгілеу үшін қолданылатын бірліктер. Молярлық, нормальдық және моляльдық. Масса және көлем. Берілген концентрациядан басқа концентрацияға өту тәсілдері. Стехиометриялық есептеулер. Негізгі аспаптар мен жабдықтар. Ерітінділерді әзірлеу.

3. «Химиялық талдаудың негіздері» пәнінің терминологиясы. Талдаулар, анықтаулар және өлшеулер. Әдістер, тәсілдер, жұмысты жүргізу, хаттамалар. Талдаудың тәсілдерінің жіктелуі.

Пәннің толық мазмұны Modern Analytical Chemistry [2] оқулығының мазмұнына ұқсас. Алайда, спектроскопиялық талдау әдісі «Колориметрияның негіздері» тақырыбымен алмастырылды. Сәйкесінше Газдық хроматография және сұйықтық хроматография әдістері қатты беттегі хроматографиямен алмастырылды. Яғни, химия кабинетінде орындалуы мүмкін болатын жұмыстармен алмастырылды. Тығырықтан шығудың бірден бір жолы – ағылшын тіліндегі мультимедиялық көрсетілімдерді қолдануға болады. Өкініштісі, сол мемлекеттік тілде бұл тақырыптар бойынша презентациялар жоқтың қасы.

Дәріс сабағын өткізу барысында келесі жоспарды қолдануға болады. Интерактивтік тақтада бірінші слайдта сабақтың тақырыбы, дәріс сабағында қарастырылатын негізгі сұрақтар, сабақтың мақсаты мен міндеттері ағылшын тілінде беріледі. Слайдтың мазмұны барлық оқушыларға түсінікті немесе түсінікті еместігі анықталады (сурет 1).

Introduction
What is Analytical Chemistry?
The Analytical Perspective
Common Analytical Problems
Key Terms

Сурет 1. Сабақтың тақырыбы, дәріс сабағында қарастырылатын негізгі сұрақтар

Екінші слайдта Кірісеге тоқталамыз. Кіріспені оқу барысында оқушылардың мәтінді аудармастан алдымен толық оқып шығуын талап етуге болады. Таныс емес бірінші рет кездесіп отырған сөздерді және сөз тіркестерін жеке жазып қоюы керек (бірінші тәсіл). Мысалы:

Chemistry is the study of matter, including its composition, structure, physical properties, and reactivity. There are many approaches to studying chemistry, but, for convenience, we traditionally divide it into five fields: organic, inorganic, physical, biochemical, and analytical. Although this division is historical and arbitrary, as witnessed by the current interest in interdisciplinary areas

such as bioanalytical and organometallic chemistry, these five fields remain the simplest division spanning the discipline of chemistry.

Training in each of these fields provides a unique perspective to the study of chemistry. Undergraduate chemistry courses and textbooks are more than a collection of facts; they are a kind of apprenticeship. In keeping with this spirit, this text introduces the field of analytical chemistry and the unique perspectives that analytical chemists bring to the study of chemistry.

Осы мәтінді оқып, талдаған соң оның аудармасы беріледі және оқушылардың өз беттерінше аударған мәтінімен салыстырылады. Нәтижесінде аударманың біребіріне мағынасы жағынан ұқсастығы анықталады. Мысалы:

Химия - затты, оның құрамын, құрылымын, физикалық қасиеттерін және реакциялық қабілетін зерттеу. Химияны зерттеу үшін көптеген тәсілдер бар, бірақ ыңғайлылық үшін біз оны дәстүрлі түрде бес облысқа бөлеміз: органикалық, бейорганикалық, физикалық, биохимиялық және аналитикалық. Бұл бөлініс тарихи және еркін болғанымен, ол биоаналитикалық және металл органикалық химия сияқты пәнаралық облыстарға қазіргі қызығушылықты көрсетеді, бұл бес облыс химия пәнін қамтитын қарапайым бөлініс болып қала береді.

Осы салалардың әрқайсысында оқыту химияны зерттеу үшін бірегей перспективаны ашады. Химия курстары мен студенттерге арналған оқулықтар - бұл фактілердің жиынтығына қарағанда көп; бұл оқытушылық. Осы ойға сәйкес бұл мәтін оқырмандарды аналитикалық химия саласымен және аналитикалық химиктер химияны зерттеуге әкелетін бірегей перспективалармен таныстырады.

Пәнді ағылшын тілімен кіріктіріп оқытудың басты қиындықтарының бірі ол оқушылардың және мұғалімдердің тілді қажетті деңгейде игермегендігінде [3]. Мұғалімдерді ағылшын тілін қысқа мерзімде игеріп алуы үшін соңғы үш оқу жылдарында мемлекеттің тарапынан басталған Бағдарламаны орындау үшін барлығы отыз мыңға жуық миллиард тенге қаражат жұмсалды.

Осы тақырып бойынша қысқаша сөздікті қолдану тиімді. Осы орайда шиелілік әріптестердің [4] бірінші тәсілін пайдаландық. Біздің сөздіктің ерекше тұсы – сөздік әр тақырып бойынша екі тілде жасалды. Мұндай сөздік тақырып бойынша оқушылардың жылдам болуына ықпал етеді және мұндай сөздіктің жалпы қысқаша сөздіктен тиімділеу екендігі эксперимент сыныбында жүргізілген сауалнамадан да анық байқалды.

Ағылшын курстарындағы сөздіктердің барлығы тақырыптық сөздіктермен қамтамасыздалған. Олардың сөздік қоры (сөздердің орташа саны) шамамен 120 сөз. Кейбір тақырыптарда 147 сөзді және сөз тіркестерін құрайды (Intermediate, Inter Press, Халықаралық тіл Мектебі) [5]. Сөздікті құрастыру кезінде сөздердің кестедегі реті мен мәтіндегі реті сәйкес болуы және мәтіндегі шрифтіпен сәйкес берілуі, жалғауымен және артиклмен сәйкес көрсетілуі маңызды. Бұл оқушылардың тез арада мәтінге бейімделуге ықпалын тигізеді. Біздің осы мақаладан алдында шыққан жұмысымызда сөздікті үш тілде жасаған болатынбыз. Кесте негізгі үш бағанадан құралғанды. Талдау барысында көптеген ағылшын сөздерінің қазақша және орысша аудармамен үндесуін ескеріп сөздікті екі негізгі бағанадан құрастыруды тиімді деп санадық. Мысалы, «реакционная способность», молекула, атом, ион, анион, катион сияқты сөздер. Сөздіктің ықшамды болуы үшін негізгі бағананы екі бөлдік.

Кесте 1 - Тақырып бойынша ағылшынша қазақша сөздіктің үлгісі

Ағылшын	қазақ	Ағылшын	қазақ
matter	зат	arbitrary	еркін
composition	Құрам	area	алаң
structure	Құрылым	simplest	Ең қарапайым
properties	қасиеттері	provide	ілгерілету
reactivity	Реакцияласуы	a unique	ерекше
approaches	Тәсілдер	perspective	келешек
convenience	Келісім	course	пән

traditionally	дәстүрлік	textbook	оқулық
fields	салалар	a collection	Жиынтық, жинақ
division	бөлу	facts	Мәліметтер, фактілер
historical	тарихи	spirit	Руханилық, ой

Химия пәнін ағылшын тілімен кіріктіре оқытудың тағы да бір тәсілі ол негізгі мәтінді қысқартып глоссарийді пайдалану [6]. Келесі кезеңде пәннің глоссарийін дайындау. Глоссарийдің құрамына химиялық талдаудың негізгі терминдерін және түсініктерін енгізуді жоспарладық. Эксперименттік сыныпта оқушылардың сауалнамасы олардың глоссарийді кейбір жағдайларда ғана қолданатындығын көрсетті. Сыныптың жартысы ғана глоссарийдің болуын қолдады және жиырма бес пайызы оны қолданатындығын көрсетті. Сыныптың 10 % тақырып бойынша сөздіктің бар болуы өзі сабаққа толық дайындалып келуге және материалды түсінуге жеткілікті деп санайды. Глоссарийдің құрылымы негізгі екі бағанадан тұрады. Бірінші бағанада ағылшын тілінде термин және оның түсінігі беріледі және екінші бағанада осы терминнің қазақ тіліндегі түсіндірмесінің аудармасы беріледі.

Кесте 2. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі тақырыптық глоссарийдің үлгісі

Ағылшын тілінде	Қазақ тілінде
qualitative analysis An analysis in which we determine the identity of the constituent species in a sample.	сапалық талдау Үлгідегі құрамдас түрлердің ұқсастығын анықтайтын талдау.
quantitative analysis An analysis in which we determine how much of a constituent species is present in a sample.	сандық талдау мұндай талдауда біз үлгідегі бар құрамдас бөліктердің қаншалықты екенін анықтаймыз.
characterization analysis An analysis in which we evaluate a sample's chemical or physical properties.	сипаттамаларды талдау мұндай талдауда біз үлгінің химиялық немесе физикалық қасиеттерін бағалаймыз.
fundamental analysis An analysis whose purpose is to improve an analytical method's capabilities.	іргелі талдау Мақсаты аналитикалық әдістің мүмкіндіктерін жақсарту болып табылатын талдау.

Қазақстандық мектептердегі оқушылар үшін ағылшын тілінде жаңадан оқулықтарды шығару барысында олардың мазмұны балалардың білімді игере алу деңгейіне сәйкестендірілуі де маңызды [7]. Қазіргі уақытта көптеген кеңестер сайттарда бар. Алайда, сайттардағы әдістерді талдау жасап барып қолданған абзал.

Қорытынды

Қорытындылай келгенде мақалада ұсынылған үлгі бойынша дәрістің толық мазмұнын ағылшын тілімен кіріктіре оқытуға болады. Дәріс сабағының барысында ұқсас сөйлемдерді пайдалану тиімді. Сөйлемдердің құрылымына оқушының назарын аудару маңызды. Оқушыға ағылшын тіліндегі мәтіндерді ұғынудың олар ойлағандай соншалықты қиын еместігіне олардың көзін жеткізу керек. Ол үшін әр тақырып бойынша әр кезде мұғалім жақсы дайындық жасауы керек және «аянбай тер төгу керек» деген сөздің шын және толықтай өз мағынасында еңбек етуі қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. P.J. Higson Seamus. Analytical Chemistry. Oxford: Oxford University, 2004. 464 p.
2. David Harvey. Modern Analytical Chemistry. DePauw: DePauw University, International Edition, 2000. 817 p.

3. Ербол Казистаев. Казахстанских учителей обязали быстро выучить английский язык. Мына сілтемеде: <https://informburo.kz/stati/kazahstanskih-uchiteley-obyazali-bystro-vyuchit-angliyskiy-yazyk-kak-oni-eto-delayut-.html> (13 тамыз 2019 ж.).
4. Бердімұратова Г. Химия пәнін үш тілде оқытудың алғышарттары. Мына сілтемеде: https://ust.kz/word/himiya_panin_us_tilde_oqytydyng_algysarttary-150919.html (10 мамыр 2019 ж.).
5. Clive Oxenden, Christina Latham-Koenig, Paul Seligson. Pre-Intermediate. New English file. Oxford: Oxford University, 2005. 160 p.
6. Химические термины на английском языке. Мына сілтемеде: <https://infourok.ru/himicheskie-termini-na-angliyskom-yazike-1375722.html> (21 қараша 2016 ж.).
7. Майя Тенизбаева. Новые учебники химии, физики и биологии на английском выпустили в Казахстане. Мына сілтемеде: http://lenta.inform.kz/ru/novye-uchebniki-himii-fiziki-i-biologii-na-angliyskom-vypustili-v-kazahstane_a3201053 (28 наурыз 2018 ж.).

Аннотация

В статье авторы рекомендуют методику интегрированного обучения элективного предмета «Основы химического анализа» с английским языком в средней школе. В ходе лекционного занятия представлены образцы тематического словаря на английском и казахском языках и краткого глоссария, используемого для облегчения освоения дисциплины. На лекционном занятии и семинаре основной материал по теме будет представлен в виде слайдов на казахском и английском языках. Набор часто используемых слов и предложений в ходе урока входит в содержание глоссария. В целях совершенствования методики обучения было проведено анкетирование учащихся. Кроме того, в ходе урока было показано, что для учащихся школы положительно влияет качество разработанных дидактических материалов и психологическая поддержка. В конце каждого раздела контрольная работа проводилась в письменной и устной форме. В ходе применения методики повышены знания учащихся экспериментальных классов.

Abstract

In the article, the authors recommend the method of integrated teaching of the elective subject "Fundamentals of chemical analysis" with English in high school. During the lecture session, samples of a thematic dictionary in English and Kazakh languages and a brief Glossary used to facilitate the development of the discipline are presented. At the lecture session and seminar, the main material on the topic will be presented in the form of slides in Kazakh and English. A set of frequently used words and sentences during the lesson is included in the Glossary content. In order to improve the teaching methodology, a survey of students was conducted. In addition, during the lesson, it was shown that the quality of the developed didactic materials and psychological support positively affects school students. At the end of each section, the control work was carried out in written and oral form. During the application of the method, the knowledge of students in experimental classes was increased.

ӘОЖ 74.265

Б.А. Урмашев¹, Д.А. Мурзанова², Е.А. Нұсқабай¹

¹х.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²м.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

MULTIMEDIA КӨРСЕТІЛІМДЕРДІҢ ОҚЫТУ ӘДІСІ РЕТІНДЕГІ ТИІМДІЛІГІ

Түйін

Мақалада мультимедиа көрсетілімдердің химия сабақтарында оқыту әдісі ретіндегі тиімділігі көрсетілген. Ол үшін мақала авторлары зерттеу жұмысының алғашқы сатысында ғылыми

әдебиеттерге шолу жасау арқылы мультимедиалық көрсетілімдерге қойылатын талаптарды (нақтылық, көрнекілік, динамика, дыбыс), мультимедиалық құралдардың түрлерін (суреттемелік слайдтар, видеолар, молекулалардың графикалық модельдері), олардың артықшылықтарын (білімнің сапасының жоғарылығы) және кемшіліктерін (иісті сезінбеу) анықтаған. Орта мектепте оқу үрдісінде мультимедиалық көрсетілімдердің дәріс сабақтарында жаңа тақырыпты («Термогравиметриялық талдау») түсіндіру барысында, практикалық сабақтарда зертханалық жұмыстарды және тәжірибелерді орындау кезінде (мыстың сульфатының кристаллогидраты) тиімділігі көрсетілген. Сонымен қатар, эксперименттік сыныптағы оқушылар үшін жоғарыда көрсетілген тақырып дәріс сабағында мыстың сульфатының кристаллогидратының мысалында түсіндірілген. Нәтижесінде оқушылар бақылау сыныбымен салыстырғанда практикалық сабақта тәжірибелік жұмыстарды толық орындап шыққан.

Кілттік сөздер: мультимедиа, көрсетілім, химия, мектеп, оқушы, дәріс, әдіс, тиімділік, ақпарат, технология.

Кіріспе

Соңғы онжылдықта педагогикалық тәжірибеде мультимедиалық көрсетілімдер оқу үрдісінде оқу-әдістемелік қолдаудың бір бөлігі ретінде өзінің орнын нақты алды. Себебі, мультимедиалық көрсетілім білім алушыны оқытуға және үйретуге қолайлы жаңа тәсіл болып табылады. Шетелдік сөздердің түсіндірме сөздігіне сәйкес мультимедиа ақпаратты өндірудің, сақтаудың және берудің (акустикалық, көрнекі және т.б.) әртүрлі құралдарын, сондай-ақ осы технологияны іске асыратын бағдарламалар мен ақпараттық жүйелердің жиынтығын пайдаланатын технологияға жатады. Мультимедиа жақында пайда болған жаңа нәрселерді ашық таныстыру ретінде анықталады. Мультимедиалық көрсетілімнің негізгі міндеті аудиторияны таныстыру нысаны туралы толық ақпаратты ыңғайлы түрде ұсыну [1].

Осы түсінікті көлемді түрде қарастырғанда мультимедиалық көрсетілімдерді пайдалану сабақта үлкен рөл атқарады, қажетті білімді игеру, тілдік қиындықтарды жеңу, мақсаттарға қол жеткізу және оқу үрдісінде үйрену міндеттерін шешуге көмектеседі. Мультимедиалық көрсетілімдерді қолдану тек мұғалімдердің ғана емес, студенттердің және оқушылардың да (жалпы білім алушылардың) қызығушылығын тудырады. Сондықтан білім беру үрдісіне қатысушылар әр жұмыстарды жеке шығармашылық өнімге айналдыруға мүмкіндік беретін осындай көрсетілім дайындауға арналған көптеген ақпарат көздерін пайдалану керек [2].

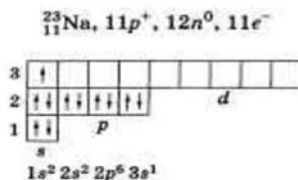
Ақпараттың үлкен тасқынында мультимедиалық технологиясыз химия пәнін заманауи оқыту мүмкін емес. Ол бір мезгілде бірнеше ақпараттық құралдарды: графика, мәтін, бейне, фотосурет, анимация, дыбыстық әсерлер, яғни, бүгінгі күнгі барлық формаларда қолданылатын компьютерлік технологиялар жиынтығын қамтиды [3]. Сәйкесінше мультимедиалық көрсетілімді пайдалану арқылы тұтастай өтілетін сабақтар да жасалған. Осы орайда мультимедиялық көрсетілімді қолдану арқылы өткен сабақ және мультимедиялық сабақ арасындағы айырманың бар екенін көреміз. Біздің мақала осы екеуінің біріншісі туралы. Алайда мультимедиялық сабақ та және мультимедиалық көрсетілімдер қолданылған сабақ та кез келген пән бойынша сабақтың үш дидактикалық мақсатына оңтайлы және тиімді түрде жауап береді [2].

Оқу аспектісі: оқушылардың оқу материалын қабылдау, оқу объектілеріндегі байланыстар мен қарым-қатынастарды түсіну. Даму аспектісі: білім алушылардың арасында танымдық қызығушылықты дамыту, шығармашылық белсенділігін арттыру, қорытындылау, талдау, салыстыру қабілеті. Тәрбиелеу аспектісі: ғылыми дүниетанымның тәрбиесі, тәуелсіз және топтық жұмысын нақты ұйымдастыруға қабілеттілігі, достық сезімін тәрбиелеу, өзара көмек.

Химия пәнін оқытуда Multimedia технологияның негізінен келесі элементтері кеңінен қолданылады: видео дәрістер, тәжірибелердің орындалу реті және байқау нәтижелері мультимедиалық түсірілімдері, қорытынды жасау, өз бетінше орындалатын тапсырмаларды құрастырғанда.

Дәріс сабақтарында кейбір химиялық элементтердің атомдарының электрондық құрылысын, заттардың және қосылыстардың физикалық және химиялық қасиеттерін сипаттау үшін түрлі түсті слайдтар қолданылады. Мұғалімнің оқитын мәтіні сәйкесінше қатар жүреді. Мысалы, натрийдің атомының электрондық құрылысының сипаттамасы (сурет 1):

Электронное строение атома натрия

Сурет 1. Натрийдің атомының электрондық құрылысының сипаттамасы

Натрийдің атомының электрондық құрылысының сипаттамасы берілген слайдтың ұтымды жағы келесілер: тақтаға жазуға уақыт жұмсалмайды, көрнекі және слайдты бірнеше рет қолдануға болады. Мұғалім өзіне тиімді нұсқаны интернет көздерінен тартады немесе өзі жасайды. Әрине, дайын материалды қолдану уақытты көп үнемдейді.

Сонымен қатар келесі бір слайдтар түсті көрсетеді. Мысалы, мыстың жартылай тотығының (Cu_2O), мыстың тотығының (CuO), мыстың орта тұзының кристалының, осы орта тұздың кристаллогидраттарының ($\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, $\text{CuSO}_4 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$, $\text{CuSO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$) түстерін салыстыра отырып, ұтымды көрсете алады (суреттер 2-4).

Microsoft Power Point - кез келген талаптарды қанағаттандыратын тартымды презентацияларды құру үшін жасалынатын өте қуатты құрал. Power Point көрсетілімі арқылы кез келген адам, егер қаласа, олардың жұмысының тиімді сүйемелдеуін ұйымдастыра алады. Жоғарыдағы суреттерді бір слайдта көрсету тиімді. Оқушылар оларды салыстыра отырып естеріне сақтайды. Бақылау сұрақтарында осы слайд бойынша міндетті түрде сұрақты беру керек.

Power Point көрсетілімі әртүрлі болуы мүмкін: есептерді шығару жолдары туралы фильм, танымдық саяхат фильмі немесе фотосурет көрсету, және т.с.с. Көрсетілім қарапайым, схемалық болуы мүмкін, және де оларды графика және диаграмма түріндегі көптеген иллюстрациялармен, арнайы дыбыстық әсерлермен толықтыруға болады. Мультимедияның тек иісті сезіну, суықты немесе жылуды сезіну әсерлерін бере алмауы кемшіліктердің бастысы. Мұның бәрі оның жасаушысының қиялын және дағдыларын дамытуға байланысты.

а

ә

Сурет 2. Мыстың жартылай тотығының (Cu_2O) түсі (а) және мыстың тотығының (CuO) ұнтағы (ә)

а

ә

Сурет 3. Мыстың сульфатының кристаллогидраты ($\text{CuSO}_4 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$) (а) және Мыстың сульфатының түйірлері (CuSO_4) (ә)

Сурет 4. Мыстың сульфатының ұнтағы ($\text{CuSO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$)

Қазіргі заманғы білім беруде мультимедияны пайдалануға бағытталған білім беру іс-шараларын ұйымдастырудың әдістері, технологиялары туралы сұрақтар өте маңызды және өзекті болып келеді. Сабақта мультимедияны қолдану әдістері мен тәсілдері әртүрлі. Бірақ олар енгізілген кезде біз тек бір тапсырманы орындаумен шектелмеуіміз керек. Сабақты қызықты етуге тырысамыз. Мультимедиялық көрсетілімдер қолданылатын сабақтардың басты бір артықшылығы - білім сапасын арттыру. Мультимедиялық көрсетілім тек қана білім беруді ұсыну үшін ғана емес, оларды бақылау, біріктіру, қайталау, синтездеу, жүйелеу және де дидактикалық функцияларды сәтті орындайды [4, 5].

Егер мультимедиялық көрсетілімдер белгілі талаптарды қанағаттандырса, онда оларды шебер қолдану мұғалімге материалды ыңғайлы және визуалды түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Тіпті қарапайым графикалық құралдарды қолдану өте тиімді құрал болып табылады. Сапалы мультимедиялық көрсетілімдерді химия сабақтарында қолдану оқушыларды қызықтырады және оқуға деген қызығушылықты жоғарылатады. Дегенмен, арнайы эффекттермен (қалқыған сөздер, шашылған сөйлемдер, түрлі түсті отшашулар) байланысты көрсетілімдер шамадан артық болмауы керек. Берілген материал мен ілеспе әсерлер арасындағы теңгерімді табу қажет. Бұл ереже барлық мультимедиялық презентацияларға қолданылады, әсіресе, білім беру презентацияларына талап ерекше жоғары [6].

Мультимедиялық көрсетілімдерді сабақта қолданудың келесі бір шарты - белгіленген дидактикалық және когнитивтік мақсаттар мен міндеттерді қатаң сақтау. Өйткені мультимедиа дидактикалық тапсырмаларды жүзеге асырудың құралы ғана. Басқаша айтқанда, мультимедияны қолданумен сабақтың сәтті өтуі пайдаланылған материалдардың сапасына және мұғалімдердің көрсетілімді жобалау қабілеттеріне байланысты. Сондықтан, мультимедиялық көрсетілімдердің тақырыптың мазмұнына сай ұйымдастырылуы негізгі басымдық болып табылады. Осы орайда сапалы сабақты құруды көздейтін мұғалімдердің белгіленген тұжырымдамалық педагогикалық ұстанымдарды назарда ұстауы маңызды [7].

Мультимедиялық көрсетілімдерді пайдаланған кезде келесі талаптар қарастырылуы керек:

- сабақтың тақырыбының қойылған мақсатпен және міндеттермен сәйкестігі;
- мультимедиялық көрсетілімнің тақырыптың мазмұнын мүмкіндігінше толық қамтуы;
- мотивациялық сәттер; мотивациялық сәттерді функционалдық сауаттылықпен байланыстыру;

- миға шабуыл кезеңі;
- ойды қозғау сәті (зертханалық тәжірибені бірнеше рет қайталап көрсету тиімді);
- сыни ойлау кезі;
- бақылау сұрақтары;
- өз бетінше жұппен немесе топпен орындалатын жаттығулар мен тапсырмалардың жиынтығы;

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, мұғалім сабақта мультимедиалық көрсетілімдерді тиімді қолданғанда оқушыға берілген білімнің сапасы жоғарылайды. Ұсынылған әдістемені пайдалану және тәсілдерді қолдану сабақта оқушыларды белсендіреді, олардың химия пәніне деген қызығушылығын арттырады және оқу материалын оңай түсінуге мүмкіндік береді. Мультимедиалық көрсетілімдерді пайдаланып қызықты және сапалы сабақ өту әр кезде мұғалімнің шеберлігіне және өзінің пәніне деген құрметіне байланысты болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Дмитрий Лазарев. Презентация: Лучше один раз увидеть! М.: Альпина Паблишер, 2011, 142 с.
2. Губина Т. Н. Мультимедиа презентации как метод обучения // Молодой ученый, 2012, Том 3. № 3 (38), С. 345-347.
3. В.П. Джаджа. Мультимедийные технологии обучения. Учебное пособие. Самара: СФ ГБОУ ВПО МГПУ, 2013, 98 с.
4. Абдраманова Г.Б., Таженова С.К. Оқу үрдісінде мультимедиа технологияларын қолдану // Молодой ученый, 2015, Том 1. № 7 (87), С. 8-9.
5. Абдраманова Г.Б., Байзулдаева Г.О. Инновациялық технологиялардың білім берудегі ролі // Молодой ученый, 2015, Том 1. № 7 (87), С. 4-6.
6. Князева Г.В. Применение мультимедиа технологии в образовательных учреждениях. Мына сілтемеде: <http://www.cyberleninka.ru/article/n> (20 қараша 2017 ж.).
7. Төлеген А. Орта мектептің химия пәндерін оқытуда мультимедиалық технологияларды қолдану әдістемесі. Дипломдық жұмыс. Шымкент: ОҚМУ, 2019, 63 б.

Аннотация

В статье показана эффективность мультимедийных презентаций как метода обучения на уроках химии. Для этого авторы статьи на начальном этапе исследовательской работы путем обзора научной литературы определили требования к мультимедийным представлениям (точность, наглядность, динамика, звук), виды мультимедийных средств (иллюстрированные слайды, видео, графические модели молекул), их преимущества (высокое качество знаний) и недостатки (отсутствие запаха). Показана эффективность мультимедийных презентаций при объяснении новой темы («Термогравиметрический анализ») на лекционных занятиях, при выполнении лабораторных работ и опытов на практических занятиях (анализ кристаллогидрата сульфата меди) в средней школе. Кроме того, вышеуказанная тема для учащихся экспериментального класса объясняется на лекционном занятии на примере кристаллогидрата сульфата меди. В результате учащиеся экспериментального класса полностью выполнили опыты на практическом занятии по сравнению с контрольным классом.

Abstract

The article shows the effectiveness of multimedia presentations as a method of teaching chemistry lessons. To do this, the authors of the article at the initial stage of research work by reviewing the scientific literature identified the requirements for multimedia representations (accuracy, visibility, dynamics, sound), types of multimedia tools (illustrated slides, videos, graphic models of molecules), their advantages (high quality of knowledge) and disadvantages (lack of smell). The effectiveness of multimedia presentations in explaining a new topic ("Thermogravimetric analysis") in lectures, in performing laboratory work and experiments in practical classes (analysis of copper sulfate crystallohydrate) in high school is shown. In addition, the above topic for students of the experimental class is explained in a lecture session on the example of copper sulfate crystallohydrate. As a result, the students of the experimental class completely completed the experiments in the practical class compared to the control class.

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ӨМІР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ
NATURAL SCIENCES, LIFE SCIENCES**

УДК 373.167.1:514

Н.Қ. Аширбаев, Б.А. Орынбек, Л.Ж. Кулбаева

ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

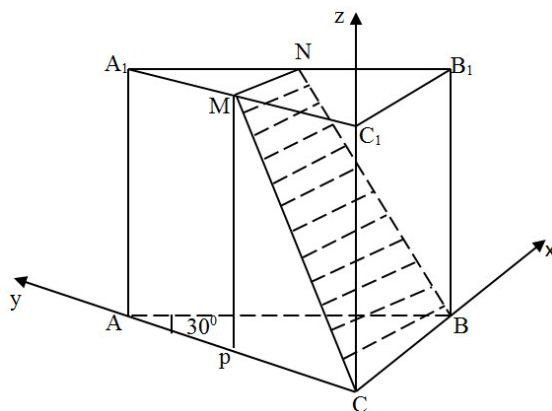
ВЕКТОРЛЫҚ-КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСПЕН ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ

Түйін

Векторлық-координаталық әдіс координаталық әдіс пен векторлық әдісті біріктіреді. Координаталық әдісте жазықтықтағы және кеңістіктегі нүктенің координаталарының тікбұрышты координаттар жүйесінде берілу және оларды табу әдістері қарастырылады. Кеңістіктегі тікбұрышты координаттар жүйесі деп абсцисса өсі, ординат өсі және аппликат өсі деп аталатын координаталарының ортақ бас нүктесі бар үш өзара перпендикуляр координаталық түзулерді айтады. Векторлық әдісте вектор ұғымы және соған қатысты анықтамалар, теоремалар мен қасиеттер ескерілуі керек. Бұл әдіс скаляр көбейтінді, векторлар арасындағы бұрыш, векторлар арасындағы қашықтық, векторды базис бойынша жіктеу формулаларын негізге ала отырып жүзеге асырылады. Элементар геометрияның көптеген есептерін шешуде векторлық-координаталық әдіс тиімді әдістердің бірі болып табылады. Бірақ шын мәнінде бұл әдіс тек екі формулаға негізделген: векторлардың арасындағы бұрыштың косинусы формуласы және нүктеден жазықтыққа дейінгі арақашықтық формуласы.

Кілттік сөздер. вектор, координата, арақашықтық, бұрыш, скаляр көбейтінді, нүкте, жазықтық, параллель, перпендикуляр.

Есеп 1. Тік $ABC_1A_1B_1C_1$ призманың табан жазықтығында сүйір бұрышы $A-30$ градусқа тең тік бұрышты үшбұрыш жатыр. Призманың төменгі табанының кіші катеті және жоғарғы табанының гипотенузасының ортасынан өтетін қиманың ауданын табыңыз, егер призманың табандарының арақашықтығы A төбесінен ізделінді қимаға дейінгі арақашықтыққа тең және ол 6 -ға тең болса (сурет 1) [1].

Сурет 1 - Тік призма

Шешуі. 1) Координаталар жүйесін сызбада көрсетілгендей етіп саламыз, С және М нүктелерін қосып, MN -ді B_1C_1 -ге параллель сызып(BC -ға да параллель) берілген қиманы тұрғызамыз.

2) Айталық $BC = m$ болсын. Онда $AC = \frac{\sqrt{3}}{2} \cdot 2m = \sqrt{3}m$ [2].

3) Нүктеден жазықтыққа дейінгі арақашықтық формуласын қолдану үшін, бізге А нүктесінің координаталарын, жазықтыққа түсірілген нормальдің координаталарын және d -нің мәнін табуымыз қажет.

4) $A(0; \sqrt{3}m; 0)$; $M\left(0; \frac{\sqrt{3}}{2}m; 6\right)$; $C(0; 0; 0)$; $B(m; 0; 0)$.

5) $\overline{CM}\left(0; \frac{\sqrt{3}}{2}m; 6\right)$; $\overline{CB}(m; 0; 0)$; $\begin{cases} \overline{n} \cdot \overline{CM} = 0 \\ \overline{n} \cdot \overline{CB} = 0 \end{cases}$; $\begin{cases} \frac{\sqrt{3}}{2}mb + 6c = 0 \\ ma = 0 \end{cases}$; $\begin{cases} a = 0 \\ c = -\frac{\frac{\sqrt{3}}{2}mb}{6} = -\frac{\sqrt{3}}{12}mb \end{cases}$;

анықталмаған теңдеулер жүйесін алдық, айталық $b = 12$, онда $\begin{cases} a = 0 \\ b = 12 \\ c = -\sqrt{3}m \end{cases}$. Сонымен

$\overline{n}(0; 12; -\sqrt{3}m)$, $d = 0$ екендігін алдық [3].

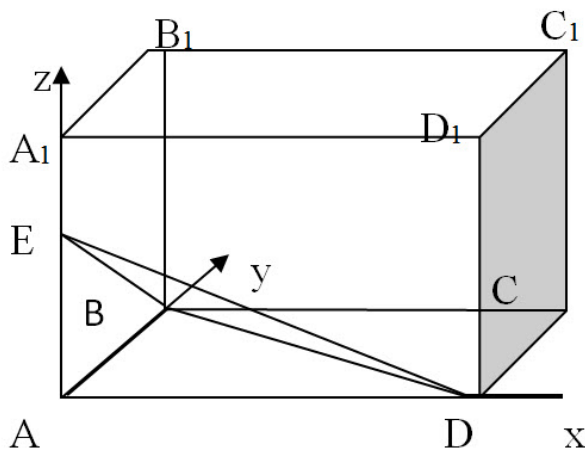
6) $p(A; MCB) = 6$; $\frac{|0 \cdot 0 + 12\sqrt{3}m - \sqrt{3}m \cdot 0|}{\sqrt{0 + 12^2 + 3m^2}} = 6$; $\frac{12\sqrt{3}m}{\sqrt{144 + 3m^2}} = 6$; $2\sqrt{3}m = \sqrt{144 + 3m^2}$;

$12m^2 = 144 + 3m^2$; $9m^2 = 144$; $m = 4$.

7) MC -көлбеу, PC -соның проекциясы, $PC \perp CB$, яғни $MC \perp CB$ және MC -тік бұрышты

$MNBC$ трапециясының биіктігі. $S_{ODAI} = \frac{4+2}{2} \cdot \sqrt{36 + \left(\frac{\sqrt{3} \cdot 4}{2}\right)^2} = 3\sqrt{36+12} = 3\sqrt{48} = 12\sqrt{3}$.

Есеп 2. Дұрыс төртбұрышты $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ призманың табан қабырғасы 2, бүйір қыры 5-ке тең. AA_1 қырынан $AE : EA_1 = 3 : 2$ шартын қанағаттандыратын E нүктесі алынған. ABC және BED жазықтықтарының арасындағы бұрышты табыңыз(сурет 2) [4].

Сурет 2 - Дұрыс төртбұрышты призма

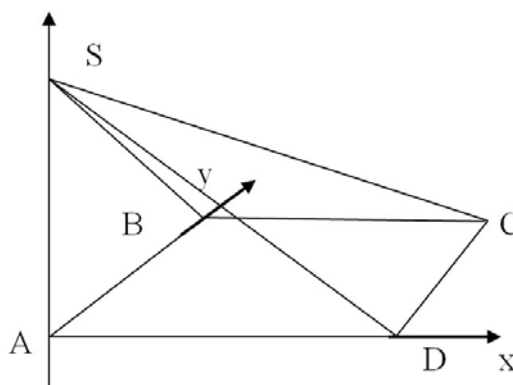
Шешуі. $A(0;0;0)$, $D(2;0;0)$, $B(0;2;0)$, $E(0;0;3)$

$$\begin{aligned} & \overrightarrow{EB}\{0;2;-3\}, \overrightarrow{ED}\{2;0;-3\}, \vec{n}\{A;B;C\} \\ & \begin{cases} 2B-3C=0 \\ 2A-3C=0 \end{cases} \Rightarrow \vec{n}\{3;3;2\} & \vec{k}\{0;0;1\} \\ & \cos \varphi = \frac{2}{\sqrt{9+9+4}} = \frac{2}{\sqrt{22}} \end{aligned}$$

Есеп 3. Төртбұрышты $SABD$ пирамиданың табанында қабырғалары $AB = \sqrt{5}$ және $BC = 2$ болатын $ABCD$ тіктөртбұрыш жатыр. Пирамиданың бүйір қырларының ұзындықтары $SA = \sqrt{7}$, $SB = 2\sqrt{3}$, $SD = \sqrt{11}$ тең (сурет 3) [5].

а) SA -пирамиданың биіктігі екендігін дәлелдеңіз.

б) SC түзуі мен ASB жазықтығының арасындағы бұрышты табыңыз [7].

Сурет 3 - Төртбұрышты пирамида

Шешуі. $A\{0;0;0\}$, $B\{0;\sqrt{5};0\}$, $C\{2;\sqrt{5};0\}$, $D\{2;0;0\}$, $S(x;y;z)$

$$\begin{cases} \sqrt{x^2 + y^2 + z^2} = \sqrt{7} \\ \sqrt{x^2 + (y-5)^2 + z^2} = 2\sqrt{3} \\ \sqrt{(x-2)^2 + y^2 + z^2} = \sqrt{11} \end{cases}$$

$$\begin{cases} x^2 + y^2 + z^2 = 7 \\ x^2 + (y-5)^2 + z^2 = 12 \\ (x-2)^2 + y^2 + z^2 = 11 \end{cases}$$

$$(x-2)^2 - x^2 = 4 \Rightarrow x = 0, \quad (y-\sqrt{5})^2 - y^2 = 5 \Rightarrow y = 0$$

$$ASB: x = 0, \quad \vec{i}\{1;0;0\}, \quad S\{0;0;\sqrt{7}\}, \quad \overrightarrow{SC}\{2;\sqrt{5};-\sqrt{7}\}$$

$$\sin \varphi = \frac{2}{\sqrt{4+5+7}} = \frac{1}{4}.$$

Векторлық- координаталық әдіс бүгінгі таңда есептерді шешуде өте сұранысқа ие әдістердің бірі болып табылады және ол математикалық, физикалық, астрономиялық және техникалық есептердің іс жүзінде барлық түрлерін шешуге мүмкіндік береді. Ол басқа әдістерге қарағанда артықшылығы сол, ол күрделі геометриялық салуларды қажет етпейді.

Дегенмен, әрбір есеп үшін координаттар жүйесін дұрыс таңдап, енгізе білу өте маңызды. Бұл әдістің кемшілігі сол, ол көбінесе үлкен көлемдегі есептеуді қажет етеді [6].

Әдебиеттер тізімі

1. Ершова А.П., Голобородько В.В. Самостоятельные и контрольные работы по геометрии для 11 класса. М.: ИЛЕКСА, 2010. 208 с.
2. Геометрия, 10-11: учебник для общеобразовательных учреждений: базовый и профильный уровни. Л.С.Атанасян, В.Ф. Бутузов, С.Б. Кадомцев и др. М.: Просвещение, 2007, 256 с.
3. ЕГЭ-2012. Математика: типовые экзаменационные варианты: 10 вариантов/ под ред. А.Л.Семенова, И.В.Ященко. М.: Национальное образование, 2011, 112 с.
4. Ященко И.В. Математика: интенсивный курс подготовки к экзамену. М.: Айрис-пресс, 2003, 432 с.
5. Смоляков А.Н. ЕГЭ по математике: задания группы С. Смоляков А. Н., Сидельников В. И. Москва: Пре-Принт, 2013, 205 с.
6. Ершова А.П., Голобородько В.В. Самостоятельные и контрольные работы по геометрии для 11 класса. М.: ИЛЕКСА, 2010, 208 с.
7. Геометрия, 10-11: учебник для общеобразовательных учреждений: базовый и профильный уровни. Л.С. Атанасян, В.Ф. Бутузов, С.Б. Кадомцев и др. М.: Просвещение, 2007, 256 с.

Аннотация

В развитии геометрии важное значение имело применение алгебры к решению геометрических задач, которое со временем переросло в отдельную науку – аналитическую геометрию. Векторно-координатный метод помогает упростить решение задачи, избежав представления сложных геометрических конфигураций. Векторно-координатный метод актуален на сегодняшний день, т.к. находит свое применение в разных областях науки и общественной жизни. Векторно-координатный метод соединяет в себе метод координат и векторный метод. В координатном методе целесообразно знакомиться с прямоугольной системой координат, способами нахождения и задания координат точки на плоскости и в пространстве. Прямоугольной системой координат в пространстве называются три взаимно перпендикулярные координатные прямые с общим началом координат, которые называются осью абсцисс, осью ординат и осью аппликата. В векторном методе должны рассматриваться понятия вектора и связанные с ним определения, теоремы и свойства. В данном методе необходимо затронуть скалярное произведение, угол между векторами, расстояние между векторами, разложение вектора по базисам.

Abstract

In the development of geometry, the application of algebra to the solution of geometric problems was important, which eventually grew into a separate science — analytic geometry. The vector-coordinate method helps to simplify the solution of the problem, avoiding the representation of complex geometric configurations. The vector-coordinate method is relevant today, because finds its application in various fields of science and public life. The vector-coordinate method combines the coordinate method and the vector method. In the coordinate method, it is advisable to get acquainted with a rectangular coordinate system, methods for finding and setting the coordinates of a point on a plane and in space. A rectangular coordinate system in space refers to three mutually perpendicular coordinate lines with a common origin, which are called the abscissa axis, the ordinate axis and the applicate axis. In the vector method, the concepts of the vector and related definitions, theorems and properties should be considered. In this method, it is necessary to touch on the scalar product, the angle between the vectors, the distance between the vectors, the decomposition of the vector into bases.

ӘОЖ 372.851

Н.Қ. Аширбаев¹, Ж.Н.Аширбаева¹, А.Н.Аширбаева²

¹ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹п. ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²оқытушы, Оңтүстік Қазақстан политехникалық колледжі, Шымкент, Қазақстан

ЖАЗЫҚТЫҚТА НҮКТЕЛЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫН ТАБУҒА КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСТІ ПАЙДАЛАНУ

Түйін

Геометрияда есептерді шығару үшін әр түрлі тәсілдер қолданылады, олар-синтетикалық(таза геометриялық) әдіс, түрлендірулер әдісі, векторлық,координаталық әдістер және тағы басқалары. Олардың мектепте алатын орны әртүрлі. Негізгі тәсіл синтетикалық болып табылады,ал қалғандарының ішінен жоғары орынды алатын координаталық әдіс, өйткені ол алгебрамен өте тығыз байланыста. Синтетикалық әдістің үлкен мүмкіндігі, ол түйсік, болжамдар, қосымша салулар арқылы қол жеткізеді. Координаталық әдіс мұны талап етпейді: есептерді шешу көп жағдайда алгоритмделген болып табылады, бұл көбінесе іздеуді және есепті шешуді жеңілдетеді. Бұл әдісті зерттеу геометрия курсының ажырамас бөлігі болып табылады деп айтуға болады. Бірақ, координаталық әдіспен есептерді шешуде алгебралық есептеулердің дағдысы қажет және жоғары дәрежеде ойлауды қажет етпейтінін ұмытпау керек, бұл өз кезегінде оқушылардың шығармашылық қабілеттеріне теріс әсер етеді. Сондықтан координаталық әдісті қолдана отырып, әртүрлі есептерді қалай шешу керектігін үйренуге мүмкіндік беретін координаталық әдістің үйрету әдістемесі қажет, бірақ геометриялық есептерді шешу үшін осы әдісті негізгі әдіс ретінде қарастыруға болмайды.

Кілттік сөздер: Нүкте, қашықтық, жазықтық, координата, бұрыш, теңдеу,фигура, шеңбер, радиус.

Нүктелер жиынынан фигуралар жасалады. Белгілі бір қасиетке ие болатын, ортақ талапқа бағынатын жазықтық нүктелерінің жиынын нүктелердің геометриялық орны(қысқаша НГО) дейді. Аналитикалық геометрияның әдістері нүктелердің геометриялық орнын табуға көмектеседі [1].

Циркуль мен сызғыштың көмегімен салу есептерін шешудің пәрменді әдістерінің бірі конструктивтік жиындар әдісі немесе нүктелердің геометриялық орындары әдісі болып табылады. Координаталық әдіс жазықтықтағы осындай жиындардың қасиеттерін зерттеуде қолданылады. Сонымен қатар, жиындарды зерттеу үшін координаталық әдісті қолдануға ыңғайлы болатын, мысалы, жазықтықтағы екінші ретті қисықтардың немесе кеңістіктегі екінші ретті беттердің қасиеттерін зерттеу сияқты басқа топтардың есептерін атауға болады. Біз кейбір жиындардың қасиеттерін қарастырамыз және оларды элементар геометрияның есептеріне қолданылуын талқылаймыз. Енді нүктенің геометриялық орнын анықтайтын бірнеше есептер қарастырайық [2].

Есеп 1. Аполлоний шеңбері. Жазықтықтағы берілген екі нүктеге дейінгі арақашықтықтарының қатынасы 1-ден өзгеше оң λ санына тең болатын жазықтықтағы нүктелердің геометриялық орнын табыңыздар (сурет 1) [3].

Шешуі. А нүктесі координаталар басында, ал В нүктесі абсцисса өсінің оң жағында жататындай тік бұрышты декарттық координаталар жүйесін таңдап аламыз. Егер a – АВ кесіндісінің ұзындығы болса, онда А және В нүктелерінің координаталары: $A(0;0)$, $B(a;0)$ болады. Айталық, $M(x; y)$ нүктесі ізделінді жиында жатса, онда $|AM|:|MB| = \lambda$. Олай болса

$$|AM| = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad |MB| = \sqrt{(x-a)^2 + y^2} \Rightarrow \frac{\sqrt{x^2 + y^2}}{\sqrt{(x-a)^2 + y^2}} = \lambda.$$

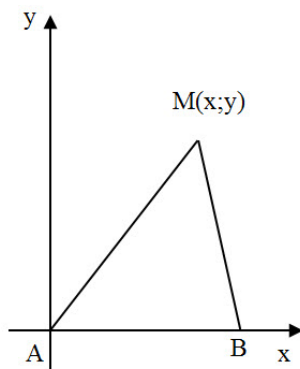
Бұдан алатынымыз

$$\sqrt{x^2 + y^2} = \lambda \sqrt{(x-a)^2 + y^2}.$$

$$\begin{aligned} x^2 + y^2 &= \lambda^2 x^2 - 2\lambda^2 ax + \lambda^2 a^2 + \lambda^2 y^2, \\ (\lambda^2 - 1)x^2 - 2\lambda^2 ax + (\lambda^2 - 1)y^2 + \lambda^2 a^2 &= 0. \end{aligned}$$

Түрлендіру нәтижесінде төмендегі теңдеуді аламыз:

$$\begin{aligned} (\lambda^2 - 1) \left(x^2 - 2 \frac{\lambda^2 a}{\lambda^2 - 1} x + \frac{\lambda^4 a^2}{(\lambda^2 - 1)^2} \right) + (\lambda^2 - 1) y^2 &= \frac{\lambda^4 a^2}{\lambda^2 - 1} - \lambda^2 a^2 \Rightarrow \\ \left(x - \frac{\lambda^2 a}{\lambda^2 - 1} \right)^2 + y^2 &= \frac{\lambda^2 a^2}{(\lambda^2 - 1)^2}. \end{aligned}$$

Сурет 1 - Нүктелердің геометриялық орны

Алынған теңдеу центрі $Q\left(\frac{\lambda^2 a}{\lambda^2 - 1}; 0\right)$ және радиусы $\frac{\lambda a}{|\lambda^2 - 1|}$ -ге тең болатын шеңберді анықтайды. Олай болса, егер нүкте қарастырылып отырған жиында жатса, онда ол нүкте алынған шеңберде жатады. Енді керісінше жорық. Айталық, М- кез келген нүкте, оның координаталары табылған шеңбердің теңдеуін қанағаттандырады. Онда ол координаталар теңдеу алынғанға дейінгі барлық қатынастарды, соның ішінде мына теңдікті де қанағаттандырады

$$x^2 + y^2 = \lambda^2 x^2 - 2\lambda^2 ax + \lambda^2 a^2 + \lambda^2 y^2.$$

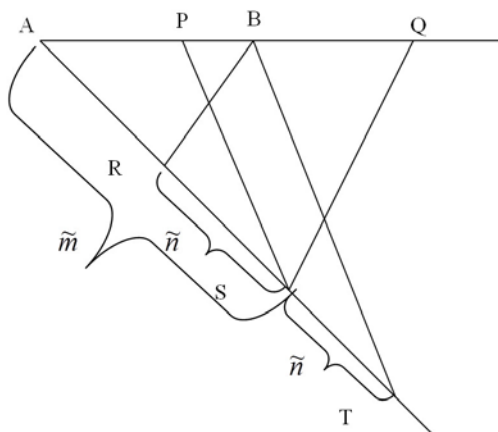
$\lambda > 0$ болғандықтан, теңдіктің екі жағынан квадрат түбір алсақ, төменгі теңдікті аламыз

$$\frac{\sqrt{x^2 + y^2}}{\sqrt{(x-a)^2 + y^2}} = \lambda.$$

М нүктесі осы жиында жатыр. Сонымен біз нүктенің координаталары шеңбердің теңдеуін қанағаттандырғанда ғана осы жиынға тиесілі болатынын дәлелдедік [4].

Аполлоний шеңберінің центрі АВ түзуінде жататындықтан, оны циркуль және сызғыш көмегімен оңай салуға болады. Ол үшін осы шеңбердің АВ түзуімен қиылысатын Р және Q нүктелерін табу жеткілікті(сурет 2). Салуға арналған есептерде λ саны екі кесіндінің қатынасы ретінде берілуі тиіс: $\lambda = \tilde{m} : \tilde{n}$. Р және Q нүктелерін салу әдісі сызбада көрсетілген.

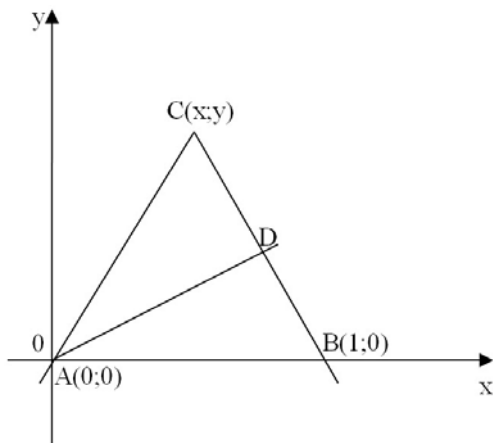
RS және ST кесінділері \tilde{n} -ға тең, AS кесіндісі \tilde{m} -ға тең. SP түзуі ТВ түзуіне параллель, ал SQ түзуі RB-ға параллель. Бұрыштың қабырғаларында параллель түзулерді қиятын пропорционал кесінділер туралы теорема бойынша: $\frac{AP}{PB} = \frac{AQ}{QB} = \frac{m}{n}$.

Сурет 2 - Аполлоний шеңбері

Есеп 2. Жазықтықта А және В нүктелері берілген. С нүктесі ABC үшбұрышының AD медианасының ұзындығы тұрақты болатындай етіп өзінің орнын ауыстырып тұрады. С нүктелерінің жиынын табу керек [5].

Шешуі. А(0,0), В(1,0) болатындай етіп тік бұрышты координаталар жүйесін енгізейік. Айталық, С(x,y) болсын (сурет 3). Кесіндіні қақ бөлу формулаларына сүйеніп D нүктесінің координаталарын С, В нүктелері арқылы өрнектейміз $D\left(\left(\frac{x+1}{2}\right),\left(\frac{y}{2}\right)\right)$ Есептің шарты бойынша $AD = c = const$.

Сурет 3- ABC үшбұрышы

Екі нүктенің ара қашықтығының формуласын қолданып табамыз $AD^2 = \left(\frac{x+1}{2}\right)^2 + \left(\frac{y}{2}\right)^2 = c$ немесе $(x+1)^2 + (y)^2 = 4c$ шеңбердің теңдеуі шықты. Сонымен есептің шартын қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орны центрі $O(-1,0)$ нүктесі, радиусы $\sqrt{4c}$ болатын шеңберді анықтайды.

Есеп 3. А және В нүктелері берілген. А және В нүктелеріне дейінгі ара қашықтықтарының квадраттарының айырмасы тұрақты k санына тең болатын жазықтықтағы нүктелердің геометриялық орнын табыңыздар(сурет 4) [6].

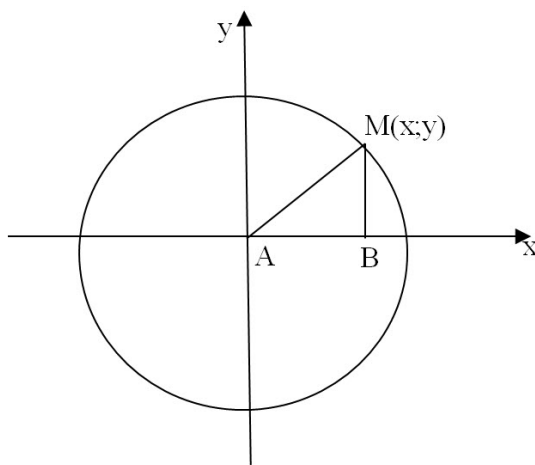
Шешуі. Айталық, М нүктесі берілген жиында жатсын, онда: $|AM|^2 - |BM|^2 = k$. А нүктесі координаталар басында, ал В нүктесі абсцисса өсінің оң жағында жататындай етіп тік бұрышты декарттық координаталар жүйесін енгіземіз. Бұл координаталар жүйесінде $A(0;0)$, $B(a;0)$ болады, мұндағы a - АВ кесіндісінің ұзындығы. Егер М нүктесінің координаталары $M(x; y)$ болса, онда

$$\left(\sqrt{x^2 + y^2}\right)^2 - \left(\sqrt{(x-a)^2 + y^2}\right)^2 = k \Rightarrow x = \frac{k+a^2}{2a}$$

Керісінше, кез келген $M(x; y)$ нүктесін аламыз, бұл нүктенің координаталары алынған теңдеуді қанағаттандырсын. Онда $2ax - a^2 = k$, бұдан:

$$x^2 + y^2 - (x^2 - 2ax + a^2 + y^2) = k \Rightarrow \left(\sqrt{x^2 + y^2}\right)^2 - \left(\sqrt{(x-a)^2 + y^2}\right)^2 = k.$$

Сонымен, М нүктесі қажетті шартты қанағаттандырады. Ізделінді нүктелердің геометриялық орны АВ кесіндісіне перпендикуляр болатын түзу болып табылады. А нүктесінен осы түзуге дейінгі қашықтық $\frac{k+a^2}{2a}$ -ға тең.

Сурет 4 - Жазықтықтағы нүктелердің геометриялық орны

Есеп 4. А және В нүктелері берілген. А және В нүктелеріне дейінгі ара қашықтықтарының квадраттарының қосындысы тұрақты k санына тең болатын жазықтықтағы нүктелердің геометриялық орнын табыңыздар (сурет 5) [7].

Шешуі. Тік бұрышты декарттық координаталар жүйесін координаталар басы АВ кесіндісінің ортасы, ал абсцисса өсі осы кесіндіден тұратындай етіп енгіземіз. Онда, егер $2a$ - АВ кесіндісінің ұзындығы болса, онда осы координаталар жүйесінде $A(-a;0)$, $B(a;0)$ болады. Егер

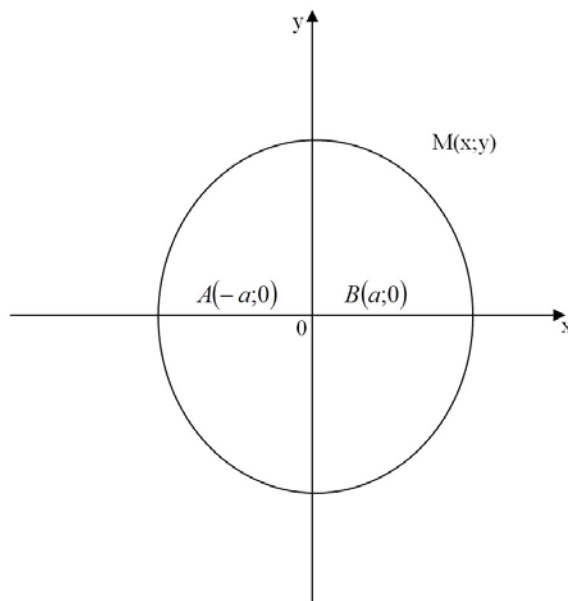
$$\left(\sqrt{(x-a)^2 + y^2}\right)^2 + \left(\sqrt{(x+a)^2 + y^2}\right)^2 = k$$

теңдігі орындалатын болса, онда $M(x; y)$ нүктесі осы жиында жатады. Түрлендіруден кейін

$$x^2 + y^2 = \frac{k^2 - 2a^2}{2}$$

теңдеуін аламыз.

Керісінше, егер кейбір нүктенің координаттары осы теңдеуді қанағаттандырса, онда нүкте берілген жиынға тиесілі екендігін оңай тексеруге болады. Сонымен, ізделінді нүктелердің геометриялық орны центрі АВ кесіндісінің ортасы және радиусы $\sqrt{\frac{k^2 - 2a^2}{2}}$ болатын шеңберді анықтайды.

Сурет 5 - Шеңбер

Әдебиеттер тізімі

1. Мельникова Н.Б. Геометрия: векторы и координаты в пространстве. Мельникова Н.Б., Литвиненко В.Н., Безрукова Г.К. М.: Просвещение, 2007, 120 с.
2. Вольфсон Б. Подготовка к ЕГЭ и ГИА-9: учимся решать задачи /Вольфсон Б.И., Резницкий Л.И. М.: Легион, 2011, 129 с.
3. Шарыгин И.Ф. Математика для поступающих в вузы: учебное пособие. И.Ф.Шарыгин. М.: Дрофа, 2006, 479 с.

4. Ященко И.В. Математика: интенсивный курс подготовки к экзамену. М.: Айрис-пресс, 2003, 432 с.
5. Смоляков А.Н. ЕГЭ по математике: задания группы С. Смоляков А.Н., Сидельников В.И. Москва: Препринт, 2013, 205 с.
6. Корянов А.Г. Задача 18 (С4) ЕГЭ Математика 2015. Планиметрические задачи на вычисление и доказательство (типовые задания 18 (С4)). / А.Г.Корянов, А.А.Прокофьев. Москва-Брянск: Препринт, 2014, 39 с.
7. Кожухов С.К. Планиметрические задачи с неоднозначным ответом. // Математика в школе, 2011, №5, С. 11-15.

Аннотация

В геометрии применяются различные методы решения задач - это синтетический (чисто геометрический) метод, метод преобразований, векторный, метод координат и другие. Они занимают различное положение в школе. Основным методом считается синтетический, а из других наиболее высокое положение занимает метод координат потому, что он тесно связан с алгеброй. Изящество синтетического метода достигается с помощью интуиции, догадок, дополнительных построений. Координатный метод этого не требует: решение задач во многом алгоритмизировано, что в большинстве случаев упрощает поиск и само решение задачи. Можно с уверенностью говорить о том, что изучение данного метода является неотъемлемой частью школьного курса геометрии. Но нельзя забывать, что при решении задач координатным методом необходим навык алгебраических вычислений и не нужна высокая степень сообразительности, а это в свою очередь негативно сказывается на творческих способностях учащихся. Поэтому необходима методика изучения метода координат, позволяющая учащимся научиться решать разнообразные задачи координатным методом, однако не показывающая этот метод как основной для решения геометрических задач.

Abstract

In geometry, various methods of solving problems are used - a synthetic (purely geometric) method, transformation method, vector, coordinate method, and others. They occupy different positions in the school. The main method is considered to be synthetic, and of the other the highest position is the method of coordinates because it is closely related to algebra. The elegance of the synthetic method is achieved by intuition, guesswork, additional constructions. The coordinate method does not require this: the solution of problems is largely algorithmized, which in most cases simplifies the search and the solution of the problem itself. It is safe to say that the study of this method is an integral part of the school course of geometry. But we must not forget that the problem solving coordinate method requires the skill of algebraic calculations and do not need a high degree of intelligence, and this in turn has a negative impact on the creative abilities of students. Therefore, we need a method of studying the method of coordinates, allowing students to learn how to solve a variety of problems coordinate method, but does not show this method as the main for solving geometric problems.

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

УДК 338.431

К.К. Елтаева

магистрант, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СРЕДНЕГО И МАЛОГО БИЗНЕСА

Аннотация

В данной статье написана краткая история государственной поддержки среднего и малого бизнеса, а также важность его влияния на экономику страны. Поддержка малого и среднего бизнеса со стороны государства остается важным и необходимым инструментом, который напрямую влияет на рост экономики и благосостояние казахстанцев, а также поможет побороть безработицу и улучшить финансовое состояние горожан. На сегодняшний день средний и малый бизнес играет не маловажную роль во внутренней валовой продукции Казахстана. В статье рассмотрены общие понятие и функции государственной поддержки и их направления, выявлены наиболее часто запрашиваемые вопросы со стороны предпринимателей, были изложены ряд точных и наиболее эффективных ответов на вопросы предпринимателей, а также был и упоминался комплекс мер для решения этих вопросов со стороны государства.

Ключевые слова: государственная поддержка, средний-малый бизнес, предприниматели.

Государственная поддержка и развитие малого предпринимательства осуществляется путем: 1) оказания финансовой поддержки; 2) организации сети центров поддержки малого предпринимательства; 3) организации деятельности бизнес-инкубаторов; 4) передачи субъектам малого предпринимательства в доверительное управление или аренду не используемых более одного года объектов государственной собственности; 5) безвозмездной передачи субъектам малого предпринимательства в собственность объектов, переданных в аренду или доверительное управление для организации промышленного производства и развития сферы услуг населению по истечении года с момента заключения договора в случае выполнения предусмотренных им условий в порядке, установленном Правительством РК. Указанные направления и способы осуществления государственной поддержки субъектов малого предпринимательства были разработаны с учетом опыта зарубежных государств в этой области. В 70-х гг. XX в. в условиях энергетического кризиса и экономической депрессии, явившихся следствием излишней концентрации капитала и перенасыщением рынка товарами, работами, услугами произошла переоценка ценностей, и на первый план вышли вопросы развития и поддержки малого и среднего предпринимательства. Начиная с 80-х гг. многие страны стали постепенно переходить от индустриального к постиндустриальному пути развития экономики, что привело к закрытию, пере специализации, концентрации многих крупных предприятий, особенно в промышленных центрах, больших городах и индустриальных регионах [1]. Для улучшения экономической ситуации и снижения социальной напряженности стали разрабатываться государственные и региональные программы оздоровления депрессивных районов, направленные на оказание мер поддержки субъектам малого и среднего предпринимательства, реализация которых способствовала экономическому и социальному развитию некогда депрессивных регионов. При этом следует учитывать, что такие программы осуществляются не от случая к случаю (как это нередко имеет место в практике нашего государства), а систематически и целенаправленно. Здесь также нужно обратить внимание на то, что число таких государственных программ значительно превышает привычные для нас цифры.

Международная практика показывает, что без оказания мер государственной поддержки субъекты малого бизнеса обречены на банкротство, поскольку именно они весьма уязвимы ко всем рыночным изменениям и потрясениям. Вместе с тем малый бизнес выполняет стабилизирующую функцию в сфере экономики, позволяет создать и поддерживать конкурентную среду, обеспечивает равный доступ к осуществлению предпринимательской деятельности для всех ее участников. В современных условиях необходимо использовать весь комплекс мер как экономического, так и административного характера, с тем, чтобы создать наиболее оптимальные условия для развития малого и среднего предпринимательства в нашей стране.

Развитие малого и среднего предпринимательства является одним из условий успешного реформирования экономики. Создание и развитие сектора малого и среднего предпринимательства является основой социальной реструктуризации общества, обеспечивающей подготовку населения и переход всего хозяйства страны к рыночной экономике. Настоящая работа во многом обусловлена потенциалом малого и среднего предпринимательства как движущей силы становления и развития рынка. В настоящее время в Республике Казахстан в сфере предприятия малого и среднего бизнеса занято более 1 млн. человек. Предприятия малого и среднего предпринимательства формируют более 11 % бюджета страны, их доля в ВВП составляет 17%, устойчиво и увеличивается объем инвестированных в них средств. По доле в ВВП малое и среднее предпринимательство занимает II место, после нефтяного сектора [2]. Достигнутый уровень формирования малого и среднего предпринимательства по-прежнему требует изучения проблем его становления и роста: разработки эффективных и гибких методов оценки, анализа, управления и прогнозирования перспектив развития. Государственная политика поддержки и развития малого и среднего предпринимательства и выстраивается новая идеология взаимоотношений государства и предпринимательства, основной целью, которой является повышение конкурентоспособности страны. В программах говорится, что государство поддержит инициативы казахстанского среднего и малого бизнеса, направленные на трансферт передовых технологий, привлечение иностранных инвесторов для создания современных импортозамещающих производств, с перспективой экспортной ориентированности, а также системно выстроит свое взаимодействие с бизнесом на основе формирования эффективных институтов сотрудничества, как на республиканском, так и региональном уровнях. Концентрация ресурсов государства и бизнеса на развитии приоритетных секторов экономики будет сопровождаться интерактивным процессом согласования решений государства и бизнеса, использования современных информационных систем мониторинга и конкретных инструментов реализации. Таким образом, о правильной направленности вектора государственной поддержки предпринимательства в Республике косвенно свидетельствует политика развитых стран [3]. В целом, важность различных направлений государственной поддержки в большей степени отмечали те предприниматели, опыт предпринимательской деятельности которых составляет более 6 лет. Статистически значимых отличий в восприятии важности различных направлений государственной поддержки в разрезе областей Казахстана не зафиксировано. Обобщая информацию, можно выделить следующие основные проблемы и ограничения, являющиеся наиболее актуальными для малого и среднего бизнеса:

- 1) Проверки контролирующими и налоговыми органами;
- 2) Снижение покупательской способности и сложности в поиске рынков сбыта;
- 3) Высокий размер арендной платы;
- 4) Недостатки системы налогообложения субъектов малого и среднего бизнеса;
- 5) Высокая конкуренция;
- 6) Проблема финансирования бизнеса;
- 7) Проблема поиска и подбора кадров;
- 8) Отсутствие необходимой техники и оборудования.

Малый бизнес – дело трудное и сопряженное с многочисленными рисками и опасностями. “Плюсы” и “минусы” этой формы экономической деятельности можно проиллюстрировать с помощью SWOT-анализа (SWOT). Проблемы, препятствующие развитию малого бизнеса в Казахстане, отличаются своей комплексностью и не могут быть решены в короткие сроки. Современное состояние развития сектора малого бизнеса диктует необходимость пересмотра стратегии его государственной поддержки. Новая стратегия должна строиться с учетом отраслевых и региональных особенностей развития малого бизнеса. При этом основными компонентами данной стратегии можно предложить:

- Совершенствование действующего нормативно-правового обеспечения;
- Содействие в расширении путей взаимодействия малых предприятий с крупными;
- Совершенствование системы налогообложения;
- Совершенствование финансово-кредитных механизмов;
- Устранение административных барьеров [4].

Поддержка развития общественного движения предпринимателей — это комплексная реализация указанных компонентов позволит в среднесрочной перспективе сформировать благоприятные условия для развития сектора малого бизнеса в Казахстане. Региональная инфраструктура поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан представлена на сегодняшний день большим количеством различных организаций, оказывающих представителям малого и среднего бизнеса помощь по всем возможным направлениям – от консультаций по вопросам создания собственного дела и выбора организационно-правовой формы до поиска партнеров за рубежом и привлечения инвестиций. Используя опыт развитых стран по развитию малого и среднего бизнеса, Правительство проводит углубленную политику по реформе финансового сектора и комплексному развитию инфраструктуры поддержки малого предпринимательства: расширение сети центров малого бизнеса, бизнес-инкубаторов, консалтинговых, лизинговых и других фирм, создание банков данных специализирующихся на обслуживании малых предприятий. В настоящее время упрощен порядок регистрации субъектов малого предпринимательства - введены типовые уставы, размер регистрационного сбора уменьшен в 4 раза; упрощена процедура сертификации продукции для субъектов малого предпринимательства; введены льготы по регистрации недвижимости и права на землю; сокращено число контролирующих и инспектирующих государственных органов и платных услуг, осуществляемых ими; проводятся тендеры по передаче субъектам малого предпринимательства, занимающимся производственной деятельностью, неиспользуемых площадей и земель, а также объектов незавершенного строительства; введена система упрощенного бухгалтерского учета для субъектов малого предпринимательства. Таким образом, в настоящее время в области поддержки предпринимательства существует большое количество различных институтов, сформированы базовые принципы, формы и механизмы поддержки [5]. Подводя итоги проведенного исследования можно сказать, что количество предприятий малого бизнеса растёт из месяца в месяц, причём рост поступательный, не имеющий каких-либо скачков и спадов, это обстоятельство характеризует предпринимательство в стране как стабильно развивающееся [6]. Наряду с определенными наработками в Казахстане имеются серьезные проблемы, требующие проведения коренной реорганизации деятельности в осуществлении политики качества. Состояние дел в этой области в настоящее время позволяет констатировать отставание в Казахстане от европейских стран примерно на 12-14 лет. Нетрудно представить, что, если уже сейчас не начать целенаправленную работу в этом направлении, указанный разрыв значительно увеличится [7].

Список литературы

1. Адуков Р. Х., Алтухов А. И. Совершенствование государственного управления агропромышленным комплексом страны // Менеджмент и бизнес-администрирование, 2007, № 1, С. 40-53.

2. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК. Статья 92
3. Ширшова Л.В. Анализ развития малого и среднего предпринимательства в РК // Вестник. Серия экономическая, 2011, № 2, С. 116-123.
4. Воевутко А. Ю. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане // Финансы Казахстана, 2011, № 5, С. 37-40.
5. Ауезканов А.Б. Предпринимательская деятельность - объективная основа организации малого бизнеса // Финансы Казахстана, 2009, № 3-4, С. 73-76.
6. Нечаев В. И., Бирман В. Ф., Санду И. С., Бершицкий Ю. И., Боговиз А. В. Организация инновационной деятельности в АПК. М.: КолосС, 2012, 296 с.
7. Петрова С. Ю. Механизм государственного регулирования аграрного сектора России // Вестник НГИЭИ, 2012, №11, С. 52-61.

Түйін

Бұл мақала орта және шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудың қысқаша тарихын, сондай-ақ дамыған шағын және орта бизнестің ел экономикасындағы маңыздылығын жазылды. Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау экономиканың өсуіне және қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсартуға тікелей әсер ететінін маңыздылығы және қажетті құрал болып қалатынын айқындап көрсетілген, сонымен бірге жұмыссыздықты жеңуге және азаматтардың қаржылық жағдайын жақсартуға көмектеседі. Бүгінгі таңда орта және шағын бизнес Қазақстанның жалпы ішкі өнімінде маңызды рөл атқарады. Мақалада мемлекеттік қолдаудың жалпы тұжырымдамасы мен функциялары және олардың бағыты қарастырылған, кәсіпкерлердің жиі қойылатын сұрақтары анықталған, кәсіпкерлердің сұрақтарына бірнеше нақты және тиімді жауаптар анықталған және осы мәселелерді мемлекеттен шешу бойынша шаралар кешені көрсетілген. Қазіргі таңда еліміз аумағында орта және шағын кәсіпкерлерді қолдау мемлекет тарапынан байыпты қолға алынуда және үкімет үшін де сонымен қатар кәсіпкерлерге де өзекті мәселелердің бірі.

Abstract

This article has written a brief history of supporting medium and small businesses in countries. Support for small and medium-sized businesses in Kazakhstan directly depends on the growth of the economy and the welfare of the population of Kazakhstan, as well as on unemployment and improving the financial condition of the city dweller. Today, medium and small businesses play an important role in the gross domestic product of Kazakhstan. The article considers the general concept and functions of state support and their direction, identifies the most frequently asked questions from entrepreneurs, set out a number of accurate and most effective answers to questions from entrepreneurs, and took a set of measures to address these issues from the state.

ӘОЖ 338.47 : 621.22.01

Н.С. Тағаев¹, Д.К. Арипбаева², Б.А. Көлбаев¹

¹т.ғ.к, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²бас бухгалтер, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

СЕНІМДІЛІКТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Жүйенің сенімділігін экономикалық қамтамасыз ету, бір жағынан, кәсіпорындардың қаржылық және инвестициялық мүмкіндіктерін талдауды, екінші жағынан - жүйені тұтыну бағасын нақты бағалауды (өндіріс бұйымдарының қызмет атқару үрдісінде, бұйымның тоқтауға дейінгі шығынды бағалауды) талап етеді. Сенімділіктің қол жеткізілген деңгейін бағалау және оны арттыру қажеттілігі

бірінші кезекте экономикалық тұрғыдан шешілуі тиіс, өйткені экономика сенімділіктің көптеген практикалық мәселелерін шешу үшін негізгі «өлшем» болып табылады. Техника, өндірістің қазіргі кездегі даму деңгейі бұйымның сапасы мен сенімділігінің кез келген көрсеткіштеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді, алайда ол, барлық жоспарланған мақсатқа жету үшін қыруар қаржыны талап етеді. Сенімділікті қамтамасыз ету ұстанымын қанағаттандыру үшін, машина нұсқасын таңдауда, оны жобалау, құрастыру, сонымен қатар оған пайдалану үдерісінде кететін шығындарды қамтамасыз етуге кететін экономикалық салымдарды есепке ала отырып жүзеге асыру керек. Машиналарды қатаң регламенттелген технология бойынша дайындауға көшу - сенімділікті арттыру резервін жасағанмен тең деуге болады. Машиналардың сенімділігін арттыру және қамтамасыз ету бойынша әртүрлі мүмкіндіктерді бағалау кезінде экономикалық оңтайлы шешімдерді таңдау өте маңызды болып есептелінеді.

Кілттік сөздер: Сенімділік, экономика, қаржы, сенімділік көрсеткіштері, машинаны жобалау, құрастыру, пайдалану, сенімділікті арттыру.

Кіріспе. Өндірістік (экономикалық) жүйе–өндіріс саласының сандық, сапалық және құрылымдық компоненттерінің өзара байланысындағы өзгерістер үдерісін сипаттайды. Жүйені дамыту үдерісі стратегиялық тиімділікті қамтамасыз ететін, күрделі жүйенің реттілігі мен мақсаттылығын көрсететін өзін-өзі ұйымдастыра алатын қасиетімен сипатталады [1]. Өндірістік жүйелерді дамыту үдерісін зерделеу өзара іс – қимылдың екі саласының әлеуетін ұсынуға негізделеді, оның шеңберінде әлеуеттің жұмыс істеуі жүзеге асырылатын өзара іс-қимылдың әдістемелік құралдарын қамтитын қор құраушы және нарықтық тетікті бейнелейтін әлеует.

Сенімділік дегеніміз - бұл жүйенің кешенді қасиеті, ол қарастырылып отырған уақыт аралығында қажетті талаптарды қанағаттанарлы орындау, оның сандық сипаттамасына сәйкес функцияларды: тоқтаусыздық, ұзақ мерзімділік, орнықтылық, өміршеңдік, қауіпсіздік және т. б. орындау ықтималдығы болып табылады. Берілген элементтердің сенімділігі, функцияларды орындау сапасы және ұйымның прогрессивті құрылымы кезінде қойылған мақсатқа барынша мүмкін қол жеткізу ең аз жиынтық шығындармен қамтамасыз етілетін өндірістік жүйе сенімді болып саналады [2-3].

Өндірістік жүйенің сенімділік көрсеткіші ол оның өткізу (өндіру) қабілеті болып табылады. Бұл жүйенің нақты мүмкіндіктерін бағалайтын жүйенің жұмыс істеуінің динамикалық параметрі. Жүйенің өткізу қабілеті - бұл белгіленген номенклатура, уақыт бойынша жұмыс режимі, қажетті және қолда бар ресурстар құрылымдарының сәйкестік дәрежесі, өндірістік процесс сапасы және элементтердің қол жеткізілген сенімділігі кезінде жоспарлы кезеңде шығарылған өнімнің нақты саны. Жүйе үшін оның құрамдас элементтерінің сенімділік деңгейімен байланысты күрделілік шегі болуы тиіс.

Техникалық мағынада элементтердің конструкциясы сапалы жасалған сайын, осы элементтердің сенімділігі жоғары болған сайын, бүкіл жүйенің жұмыс істеу деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Жүйелердің сенімділігін экономикалық қамтамасыз етудің базалық өлшемдері мыналар болып табылады: экономиканың даму деңгейімен айқындалатын сенімділік бағасы; пайдаланудың жоғары бағасымен арзан жүйелерді жасайтын "тапшы" экономика; пайдаланудың төмен бағасымен сенімді және жеткілікті қымбат жүйелерді жасайтын "артық" экономика.

Жүйенің сенімділігін экономикалық қамтамасыз ету, бір жағынан, кәсіпорындардың қаржылық және инвестициялық мүмкіндіктерін талдауды, екінші жағынан - жүйені тұтыну бағасын нақты бағалауды (өндіріс бұйымдарының қызмет атқару үрдісінде, бұйымның тоқтауға дейінгі шығынды бағалауды) талап етеді.

Сенімділіктің қол жеткізілген деңгейін бағалау және оны арттыру қажеттілігі бірінші кезекте экономикалық тұрғыдан шешілуі тиіс, өйткені экономика сенімділіктің көптеген практикалық мәселелерін шешу үшін негізгі «өлшем» болып табылады. Техника, өндірістің

қазіргі кездегі даму деңгейі бұйымның сапасы мен сенімділігінің кез келген көрсеткіштеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді, алайда ол, барлық жоспарланған мақсатқа жету үшін қыруар шығынды талап етеді.

Бұл шығындар өте жоғары болуы мүмкін, ол объектінің жоғары сенімділігінің тиімділігі; кейде бұйым, қызмет атқару барысында (мысалы, көлік), оған кеткен барлық шығындарды: оны жобалау, жасау, жинау, тестік сынау, қызмет атқару барысындағы техникалық қызмет көрсетудің (ТҚК), жөндеу т.б. өтей алмауы мүмкін және өткізілген іс-шаралардың жиынтық нәтижесі теріс болуы да ықтимал.

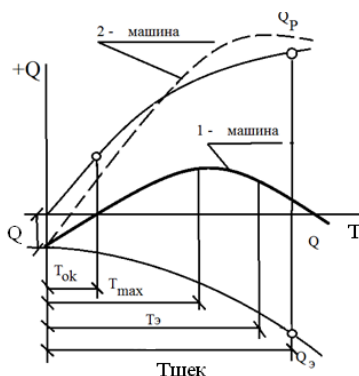
Әрине, көптеген мәселелердің жағдайы, қабылданатын шешімдердің сипатына байланысты болады. Ғылым мен тәжірибе ұтымды шешімдерді ұсынатындықтан, сенімділікті арттыру жөніндегі іс-шаралар кейде елеулі шығындарды талап етпеуі де мүмкін. Алайда, өндірісте бұйымның, мысалы, машинаның бастапқы сапасын арттыру және оның құрылымын өзгерту, неғұрлым сапалы материалдарды қолдану, технологиялық процестің әртүрлі тиімді нұсқаларын таңдау және машиналарды жөндеу мен техникалық қызмет көрсетудің қандай да бір заманауи жүйесін қолдану бойынша бұйымдардың сенімділігін арттыратын арнайы әдістерді пайдалану арқылы, сенімділіктің әр түрлі дәрежелі деңгейіне жетуге болады.

Қажетті сенімділік деңгейіне қол жеткізудің әр түрлі нұсқаларын салыстыру машинаны өндіру және пайдалану саласындағы шығындарды және машинаны мақсаты бойынша пайдалануды беретін оң экономикалық тиімділікті ескере отырып, ең жоғары жиынтық экономикалық тиімділік алу шарттарын негізге алуы тиіс [4-7]. Жалпы жағдайда машинаны пайдалану кезіндегі қосынды экономикалық әсердің уақыт бойынша өзгеруі екі негізгі факторлардың әсерімен сипаттанылады (сурет 1).

Бұл кезде, біріншіден, жаңа машинаны жасауға кететін шығындарды - Q_n – ді есепке алумен қатар, оны жобалауға, дайындауға, сынауға, жөнге келтіруге, жұмыс орнына тасымалдауға және де басқа да шығындарды ескеру мен бірге, техникалық қызмет көрсету, жөндеу, алдын алу іс-шараларын қоса алып, пайдалануға кететін шығындарды - $Q_{экс}$, машинаның жұмыстық қабілеттілігін ұстап тұру мен қалпына келтіруге қажет барлық шығындарды естен шығаруға болмайды. Келесі қосындымен $Q_{экс} + Q_n$ анықталатын бұл шығындар тиімділік балансының кері, яғни, теріс теңгеріміне жатқызылады.

Екінші жағынан, машинаның жұмысы оны мақсатты пайдалануына байланысты оң экономикалық Q_p (пайдалы) әсерін береді, мысалы, технологиялық жабдықтар үшін өнім шығару нәтижесінде, көлік машиналары үшін жүктерді тасымалдағаны үшін, қозғалтқыштар үшін энергияны түрлендіргені үшін және т.т.

Уақыттың функциясы болып келетін, яғни уақытқа сай өзгертін $Q_{экс}$ – машинаны пайдаланған сайын кететін шығын, ол уақыт өткен сайын өседі, себебі, машина қызмет ету барысында тозады, оның жекелеген элементтері үйкеліс, қажу үрдістері салдарынан ескіреді, олардың қасиеттерін қалпына келтіру үшін қомақты қаражаттар қажет болады.

Сурет 1. Сапалары әртүрлі машиналардың экономикалық тиімділігінің уақытқа сай өзгеруі

$T = t$ кезінде оң экономикалық тиімділік коэффициентінің - Q_p –дің өзгерісі, керісінше, тиімділік қарқындылығының азаюын әкеледі, себебі, машинаны жөндеуге және оған техникалық қызмет көрсету үрдісі көбейеді, осылардың салдарынан машинаның жиі тоқтап тұруы- оның өнімділігін төмендетеді.

Сондықтанда жиынтық тиімділік қисығы:

$$Q(t) = Q_u + Q_{экс}(t) + Q_p(t)$$

өзінің ең үлкен мәніне жетіп, уақыт өткен сайын құлдырап, T абсцисса өсін екінші рет қиып өтеді (1-ші сурет).

$T = T_{ок}$ уақыт кезеңінде $Q(t)$ өсіп, $Q_u + Q_{экс}(t) + Q_p(t)$ болған аралық, машинаны пайдалану үрдісіндегі оны дайындауға, құрастыруға кететін шығындарды қайтарады, яғни, өзін-өзі ақтау үрдісі жүреді және $T \geq T_{ок}$ кезден бастап машина таза табыс әкеле бастайды.

Алайда, таза пайданың өсуі, пайдалану үрдісіндегі шығындардың $T = T_{шек}$ шектік өсуіне байланысты, біртіндеп төмендейді де, шығындар қайтадан $Q_u + Q_{экс} = Q_p$ деңгейіне жетеді. $T > T_{шек}$ – дан бастап, машинаны пайдалану шығындары күрт өсіп, оны қамтамасыз ете алатын экономикалық пайдадасынан асып түседі. Машинаны экономикалық тиімді мақсатқа сай пайдалану ұзақтығы $T = T_{экс}$ машинаның қызметтік уақыты келесі T_{max} және $T_{шек}$ шектік қызметету мерзімі арасындағы аралықта болады:

$$T_{max} < T_{экс} < T_{шек}$$

Қорытынды. Сонымен, сенімділікті қамтамасыз ету ұстанымын қанағаттандыру үшін, машина нұсқасын таңдауда, оны жобалау, құрастыру, сонымен қатар оған пайдалану үдерісінде кететін шығындарды қамтамасыз етуге кететін экономикалық салымдарды есепке ала отырып жүзеге асыру керек деген тұжырымға келеміз. Бұған дәлел ретінде, жоғарыдағы суреттен көрініп тұрғандай, екінші машинаның бастапқы құны жоғары болғанымен, ол жұмыс өнімділігінің көрсеткіші бойынша, сапа және сенімділік көрсеткіштері есебінен үлкен экономикалық тиімділікке әкелді және де оны ұзақ уақыт пайдалануға болатынын айтсақ болады. Машиналарды қатаң регламенттелген технология бойынша дайындауға көшу - сенімділікті арттыру резервін жасағанмен тең деуге болады. Машиналардың сенімділігін арттыру және қамтамасыз ету бойынша әртүрлі мүмкіндіктерді бағалау кезінде экономикалық оңтайлы шешімдерді таңдау өте маңызды болып есептелінеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ковалев А. П., Кантор В. И., Мопсаев А. Б. Экономическое обеспечение надежности машин. М.: Машиностроение, 1991, 239 с.
2. Острейковский В.А. Теория надежности. Учебник для вузов. М.: Высшая школа, 2008, 463 с.
3. Макаркин Н. П. Оценка экономической эффективности и оптимизации надежности техники. Саратов: Саратовский ун-т, 1981, 206 с.
4. Ковалев А.П., Кантор В.И., Можаев А.Б. Экономическое обеспечение надежности машин. Учебное пособие. М.: Машиностроение, 1991, 240 с.
5. Петухов Р.М. Методика экономической оценки износа и сроков службы машин. М.: Экономика, 1995, 168 с.
6. Młynarski S. Evolution of machine reliability and life and economics of operational use. Management and production engineering review, 2016, Vol. 7, no. 4, pp. 76–85.
7. Кокушин Н.Н. Надежность машин и оборудования. СПб.: СПбГТУРП, 2013, 67 с.

Аннотация

Экономическое обеспечение надежности системы требует, с одной стороны, анализа финансовых и инвестиционных возможностей предприятий, с другой - четкой оценки потребительских цен системы (оценки затрат на производство изделий). Оценка достигнутого уровня надежности и необходимость его повышения в первую очередь должны решаться с экономической точки зрения, так как экономика является основным «критерием» для решения многих практических проблем надежности. Существующий уровень развития техники, производства позволяет достичь любых показателей качества и надежности изделия, но требует больших затрат для достижения всех запланированных целей. Для удовлетворения принципа обеспечения надежности, необходимо осуществлять выбор машинной версии с учетом экономических вложений в обеспечение затрат на ее проектирование, монтаж, а также в процессе эксплуатации. Переход к подготовке машин по строго регламентированной технологии равнозначен созданию резерва повышения надежности. При оценке различных возможностей по обеспечению и повышению надежности машин очень важно выбрать экономически оптимальные решения.

Abstract

Economic assurance of system reliability requires, on the one hand, an analysis of the financial and investment opportunities of enterprises, on the other-a clear assessment of the system's consumer prices (cost estimates for the production of products). Assessment of the achieved level of reliability and the need to improve it must first be solved from an economic point of view, since the economy is the main "criterion" for solving many practical problems of reliability. The current level of technology and production development allows you to achieve any quality and reliability indicators of the product, but it requires a lot of money to achieve all the planned goals. To meet the principle of reliability, it is necessary to select the machine version taking into account the economic investment in ensuring the cost of its design, installation, and operation. The transition to preparing machines using strictly regulated technology is equivalent to creating a reserve for improving

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

UDC 342. 1

B.S. Begaliev¹, E.K. Nurtazin¹, M.E. Mochulska²

¹master student, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

¹Candidate of Law, associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

²Candidate of Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

**SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL STATE IN THE
CONTEXT OF GLOBALIZATION**

Abstract

The development of the modern political process is inextricably linked to the globalization of socio-economic and political-legal relations, which on a global scale create a fundamentally new context for the development of any state.

In theoretical terms, the study of the impact of globalization processes on the national state and law allows us to take a new look at the traditional and institutional and functional aspects of the state-legal matter that have been characteristic of it since its formation and up to the current level of its development. Helps to look at the state and right not only from the point of view of rationality or, on the contrary, the irrationality of the organization of their internal life and activities, but also look at them as if from outside, from the perspective of the nature of their relationship and interaction with other governmental and legal systems.

Keywords: globalization, state, law, development, process, society, statehood, civilization

The processes of globalization, as well as their consequences, cause a far from unambiguous reaction and, accordingly, an assessment of the nature of their impact on the state and law. For globalization is a two-way process. On the one hand, it can give abundance, increase productivity, and increase production efficiency. On the other hand, it deepens inequality, makes it difficult to adapt to new conditions, reduces diversity, and undermines civil society [1].

Globalization has a very significant and not always positive impact on the prospects for the development of society, the state and law, while creating conditions under which the role of state institutions gradually decreases in the management of society's Affairs and the resolution of global, socially significant problems, and the importance of transnational corporations increases many times [2].

The globalization of economic, financial and other spheres of life of society and the state really generates a lot of problems of a theoretical and practical plan that require the closest attention and deep study in order to solve them most quickly and optimally. Globalization can be defined from the point of view of a systematic approach as a systemic, multi-dimensional and multi-level integration of various existing state-legal, economic-financial and socio-political institutions, ideas, principles, relationships, moral-political, material and other values, and various relations.

The process of globalization is an objective, natural process, not inspired by anyone "from the outside".

Various researchers and experts, in response to the current trends about the crisis of the nation state, show that rumors about the death of the modern nation state and rights based on the postulates of the currently dominant liberal, or rather neoliberal, model of globalization, were premature and that what is desired is given for real.

In particular, the provisions of neoliberalism that "the main, if not the only, regulator of global economic and at the same time social development is a "spontaneous market mechanism" are very far from reality [3].

In modern conditions, when the future development (including in Kazakhstan) is associated with capitalism, the market economy, bourgeois democracy, rule of law, the priority of the individual before the team belong to the category of the highest human values, as well as "market" the experience of several other States, led to the practical destruction of the national economy and the falling living standards of the population, clearly showed not only the inadequacy but the harmfulness to public and state-legal development of these "purely market" conditions.

According to experts in the field of market relations, the market itself is powerless in solving many economic and social problems. The market, in particular, has never solved and cannot solve the problem of poverty and misery or provide prevention of social diseases. Market mechanisms are completely indifferent to environmental problems, which have already acquired the character of transnational ones.

And most importantly, the market, even if it becomes global, will not be able to solve long-term strategic tasks, both at the national and transnational level. It is alien by its very nature to moral and other values, as well as to General social and national interests.

The actual absolutization of the role of the market appears to be the result of a methodological error that follows logically from the extremes of economic determinism. Its essence consists in the peremptory assertion that the market can solve the entire range of socio-economic problems, replacing in a certain sense the state and its former role in society.

Real life and the practice of centuries-long development of market relations in various countries clearly show that this is far from the case.

Because of this, market mechanisms must inevitably be supplemented by mechanisms of power, regulation, and cooperation. In other words, market mechanisms, as regulators of mainly economic development, cannot operate successfully on their own, but must be organically combined with capable state authorities and strong national state and legal institutions.

Globalization is understood in three senses: first, as an ongoing historical process of expanding the spaces of interaction between people, states, and cultures; second, as the universal universalization of the world through strengthening the features of universality and gradually moving towards a homogeneous political, economic, and cultural world; and third, as the openness of national borders in the sphere of economic interactions.

When assessing the state of the modern world, the word crisis is usually used. Among its many manifestations, we can distinguish two positions that seem to be the main ones.

Collective identity begins to transcend national borders and takes on global forms. This increases the level of freedom, re-structuring national communities and cultural traditions. Forms of social prestige, behavioral patterns, norms, and values are modeled and translated within the emerging global information and cultural space. It is now possible to identify with global transcultural manifestations of social solidarity, which largely replace earlier identifications with world religions and Nations and national borders.

The vector of historical dynamics has moved from institutionalized, vertically integrated forms of social solidarity to network forms, social movements, global norms, behaviors, and value systems.

Globalization opens up new opportunities and challenges - both for external positioning and for achieving internal development goals. External challenges are clearly visible – security threats from state and non-state actors, the impact of the global financial crisis on the economy, and the country's dependence on the state of international energy markets.

Using the example of Latin American States, D. Coastvoort argues that the diversity of globalization models can lead to economic inequality that is rooted in large-scale or deep social, political, and cultural inequalities within national borders, and social groups or classes will seek to strengthen or eliminate these inequalities. Global players in the form of economically developed

States present concrete historical ways to achieve modernity and capitalism and Express their contradictory perspectives and trends in informing the hegemons of globalization [4].

The specific nature of the new world order, called globalization, continues to influence the gradual transformation of political culture in the direction of their uniform in different regions. The General nature of political evolution, the main mechanisms of which were formed after the Second world war, remain unchanged. For example, it is well known that the strengthening of the role of state planning was one of the most remarkable features of development in this historical period. The formation of a new state apparatus was inseparable from the growth of bureaucratic structures, as well as new manipulative technologies. The latter, in turn, were closely linked to the rapid development of the media and other means of political communication.

The development of theories of political modernization was greatly influenced by the process of globalization, taking into account the consequences of which contributed to the transformation of ideas about the role of national and international in the development of modern polities.

Legal thinkers have made a significant contribution to the development of a justifiably normative model of relations between States. They relied on a clear distinction between the "internal" and "external" spheres of the state. In addition, researchers have often argued that the domestic sphere is a normatively privileged place, since basic normative ideals and principles (such as freedom or justice) are more likely to be successfully implemented in the domestic arena than in relations between States.

Globalization is the reduction of diversity to monotony by "erasing differences", unifying values, lifestyles, and imposing world standards. This is not unity, but a mixture of the various, the elimination of the other as "backward", ineffective, undemocratic. Globalization may turn out to be a destructive, anti-cultural process in the future, leading to the standardization of humanity. Therefore, its deployment can have a very negative, destructive effect, in particular, on the state.

What is the state? This problem can hardly be considered solved in modern social science. To date, there is not even a generally accepted, clear understanding of the state, often just repeats, in fact, the definition of V. I. Lenin from the lecture "On the state" reducing the state to the "apparatus of violence". It is obvious, however, that "statehood" is a certain quality that makes a certain social community, social education, organization, a state. What is this quality, what does it mean to have statehood? This means not just having a "compulsion apparatus" or "sovereignty", because the "apparatus" is only a means, but in order to be sovereign, independent, one must first simply be, i.e., differ, separate from the environment, have an individual-subjectivity. As Hegel says, in the aspect of external international law: "the State is a separate individual in its relation to other individual individuals" [5]. Thus, statehood can be defined as a sovereign, Autonomous, political individual. But globalization is essentially deindividualization, it erases individuality as such. This includes, and perhaps even primarily, political deindividualization, the deprivation of a political person.

Therefore, the process of globalization can be a process of destroying the state as such, as a fundamental historical phenomenon (remember the "end of history" of Fukuyama), an entity that was embodied in various forms during the development of civilization.

It has already led to the fact that many modern States are States only in name, nominally, they essentially do not have a state, that is, a sovereign political identity. Its loss is legally enshrined in the "priority of international law" clause, which is mandatory in all constitutions. Today, the bearer of sovereignty, the highest instance of power, is the "world community", an impersonal, and therefore irresponsible entity whose power is unlimited, and whose decisions do not provide for appeals, and who has authorized himself, without any "separation of powers", to execute and pardon entire peoples and States. The "world community" gradually cancels state borders, they become an obstacle to the "free movement" (movement-mixing) of "Finance, goods and services". Its goal is the World without borders program, but the state by definition has borders, the border is a necessary condition for statehood. The metaphysical meaning of the border is to fix the form of existence. Everything that exists as such by virtue of distinctness-separateness, limitation from others. To exist means to have (its own) borders. it is the border that defines what a given subject is,

delineates the space of its individuality, and distinguishes it from the environment. That which has no boundaries is something formless, actually nothing, because everything that exists has a form. The state border is a fixation of the external, spatially territorial form-the definiteness of a sovereign, Autonomous political subject. Therefore, a world without borders is a world without political actors, without States.

Statehood as a sovereign political identity implies not only external (fixed within borders), but also internal certainty, the possession of its own internal content, what is usually called national and cultural identity. But globalization does not want to know cultural uniqueness, it eliminates diversity, standardizing culture, paving the way for one-dimensional humanity.

The deepening of globalization makes it less and less possible, in fact unnecessary, to truly integrate as a Union of different, unity of diversity, because the "erasing of differences" and the application of " world standards " will lead to the fact that there will be no one to integrate. Globalization is largely a man-made and directed process, which in its subjective component turns out to be nothing more than a new form of monopolization - the monopolization of power and control over information, economic and natural resources. In order to preserve national statehood and genuine state sovereignty in the context of globalization, the latter must be opposed to the trend towards integration. It seems absolutely right X. Martirosyan celebrating after Jürgen Habermas, the article specially devoted to the prospects of the national state in the era of globalization: "we Should agree with Jürgen Habermas that support the national in the global culture today, is not fading but rather growing importance" [6]. Only sufficiently integrated civilizational and cultural entities, powerful and truly sovereign States can resist the negative consequences of globalization and thus protect cultural diversity and civilizational identity as such. Today, integration processes in the post-Soviet space remain one of these objectively determined alternatives. From this point of view, the comprehensive strengthening of the relations between Russia and Belarus, and the emerging Union of Russia, Belarus and Kazakhstan, which can show an example of preserving the cultural identity and historical subjectivity of peoples, economic independence and political independence of States, thus offering an alternative way of human development to unifying globalization, are of particular importance.

It should be noted that the fact that nation States are still the main figures in the international arena, they no longer have the broad autonomy that they had in the last century. The independence of the state in various spheres is increasingly limited by supranational bodies, international organizations and international obligations. It is necessary to agree with Marchenko M. N. in that "from the point of view of the theory of state and law, the study of these problems allows us to take a new look at the traditionally existing functional and institutional aspects of the state" [7]. It is possible to consider not only the peculiarities of the organization of the internal life and activities of the state, but also to look at it from the outside, taking into account the historical and socio-cultural context, as well as taking into account the changes caused by the processes of globalization.

References

1. Cassidy F.H. *Globalizaciya i kul'turnaya identichnost'* [Globalization and cultural identity]. "Voprosy filosofii", 2003, No.1, pp. 73-78.
2. Martirosyan H.E. *Imperativy modernizatsii natsional'nogo gosudarstva v epokhu globalizatsii* [Imperatives of modernization of the national state in the era of globalization]. "Filosofskiye nauki". Moscow: Gumanitarii. 2011, No.1, pp. 5-17.
3. Korniyenko T.A. *Sovremennyye tendentsii razvitiya politicheskikh institutov v usloviyakh globalizatsii* [Current trends in the development of political institutions in the context of globalization]. Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Kontsept», 2016, T.41, pp. 128-135.
4. Coatsworth J.H. *Instituty neravenstva i ekonomicheskiy rost v Latinskoy Amerike* [Inequality institutions and economic growth in Latin America]. Journal of Latin American Studies, 2008, №3, pp. 545-559.

5. Hegel G.W.F. *Filosofiya duha* [The philosophy of the spirit]. Enciklopediya filosofskih nauk, 1977, V. 3, 471 p.
6. Makuyev R.H. *Sovremennaya stadiya globalizatsii: predely transformatsii i ustoychivosti gosudarstva* [The modern stage of globalization: the limits of the transformation and stability of the state]. Orel: OGU, 2010, 172 p.
7. Marchenko M.N. *Gosudarstvo i pravo v usloviyah globalizatsii* [State and law in the context of globalization]. Moscow, Prospekt, 2015. 448 p.

Аннотация

Развитие современного политического процесса неотъемлемо связано с глобализацией социально-экономических и политико-правовых отношений, которые в мировом масштабе создают принципиально новый контекст развития любого государства.

В теоретическом плане изучение проблем воздействия процессов глобализации на национальное государство и право позволяет по-новому взглянуть на традиционные и институциональные и функциональные аспекты государственно-правовой материи, которые были свойственны ей с момента образования и вплоть до современного уровня ее развития. Помогает взглянуть на государство и право не только с точки зрения рациональности или, наоборот, нерациональности организации их внутренней жизни и деятельности, но и посмотреть на них как бы со стороны, под углом зрения характера их взаимосвязи и взаимодействия с другими государственными и правовыми системами.

Түйін

Қазіргі заманғы саяси үрдісті дамыту әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық қатынастардың жаһандануымен ажырамас байланысты, сондықтан олар әлемдік ауқымда кез келген мемлекеттің дамуының түбегейлі жаңа контекстін құратын болады. Теориялық тұрғыдан жаһандану үдерістерінің ұлттық мемлекетке және құқыққа әсер ету проблемаларын зерттеу Мемлекеттік-құқықтық материяның қалыптасқан сәтінен бастап оған тән және оның дамуының қазіргі деңгейіне дейінгі дәстүрлі және институционалдық және функционалдық аспектілеріне жаңаша қарауға мүмкіндік береді. Мемлекет пен құқықты олардың ішкі өмірі мен қызметін ұйымдастырудың ұтымдылығы немесе керісінше, ұтымдылығы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар олардың басқа мемлекеттік және құқықтық жүйелермен өзара байланысы мен өзара іс-қимылының сипаты тұрғысынан.

ӘОЖ 845-3.6

М.А. Сарсенова, Л.К. Омарбаева, А.А. Исмаилов

магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент,
Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ

Түйін

Мүлікті жария етуге байланысты рақымшылық жасау заңына орай Қазақстан Республикасының барлық облыстарыда мүлікті заңдастыру бағытында семинар-кеңес өткізіліп, мүлікті жария етуге байланысты заң – республика тұрғындарына жасалып отырған үлкен қамқорлық жасалынды. Елбасының тікелей тапсыруына орай негізгі заң азаматтық кодекс, жер қатынастары және тағы басқа заңдарға едәуір қарама-қайшылық туғызса да, мүліктерін жариялауға мүмкіншілік жасалынуы керектігі сөз болды. Мәселен, кейбір жағдайларды алып қарасак, көптеген адамдар үйлерін, қорақопсыларын тіркетпей өз беттерінше тұрып жатты. Егер апатты жағдай орын алса олардың көбі

баспана алуда кедергіге ұшырауы мүмкін. Мысалы, табиғаттың тосын құбылыстарынан туындайтын әрекеттер азаматтардың мүлікті заңдастыру мақсатын және құжаттарының дұрыс заңдастырылмағаны қиындық туғызу мүмкін. Жария етілген мүлігінің игілігіне айналатынын түсінген қауымның Елбасына деген алғысы шексіз. Сөйтіп, мемлекетке де, елге де пайдасы зор игілікті шара облыста сәттілікпен жүзеге асырылуда.

Кілттік сөздер: құқық, борышкер, заң, кодекс, мүліктік қатынастар, сатып алу-сату шарты, несие беруші, еңбек, өндіріс, рента.

Еліміздің өркендеуі, жандануы бәсекелестікті бойына сіңіріп атқарылып жатқан жұмыстардың нәтижелері, алтын әріппен ойып жазылып, еңбектенудің арқасында жүзеге асырылып жатқаны баршамызға таныс. Жылдан жылға отанымыздың қарқындап өсуі, ұлы істерді ауыз-біршілікпен, бірлікпен ынтымақтастықты түрде, еліміздің саясатын әр-бір атқаралып жатқан салихалы істерді, тайға таңба басқандай, тарих қойнауына алтын әріппен жазып келешек ұрпақтың еншісіне аманат етіп тапсыруы әр-бір азаматтың борышы екенін әрдайым жадымызда ұстауымыз қажет.

Осындай игі істердің заң шеңберінде атқарылып, қорғалуы азаматтық құқық саласының ең үздіксіз жетілдіруді қажет ететін, мүліктік қатынастар институтын айтуымызға болады. Мүліктік қатынастарды құқықтық тұрғыдан дамыту жолдары үздіксіз ізденісті қажет ететін баршамызға аян [2].

Сонымен қатар мүліктік қатынастарды жүзеге асыру бүгінгі күні туындаған мәселе емес ежелгі рим мемлекетінде бастау алған осы уақыт аралығына дейін, барынша зерделеніп келе жатқан дүние. Әрине мүліктік қатынастарды зерделеу дамыту жетілдіру үшін атқарылып жатқан еңбектер, Республикамыздың өкілетті мекемелерінде әр-бір облысында жанданып өз еңбектерін көрсетуде.

Осындай игі шараларды мемлекеттік тұрғыда жүзеге асырылуына негіз ретінде Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің Зияткерлік меншік құқығы комитеті зияткерлік меншік құқықтарын қорғау мәселелері атты 2012 жылғы 14 наурызда айында бейне-конференция өткізіп мүліктік құқықтарды қорғау жүйесінің жандануын басты назар аударды.

Аталған осы бейне-конференцияның басты мақсаты жоғарғы оқу орындарының қызметкерлері және шығармашылық одақтардың мүшелері, мүліктік құқықтарды ұжымдық негізде басқару ұйымдарының қызметкерлері, шағын және орта кәсіпкерлік өкілдері қатысып құнды мәліметтермен танысып мүліктік құқықтардың қорғалуын және жетілдіру бағытанда жүзеге асыру қажет екендігі уақыт талабы екендігі нақтыланды [2].

Капиталға әлбетте, рақымшылық жасау туралы мәселені пысықтау қажеттігі жайында сөз қозғаған кезде, заңсыз қару-жарақ саудасын және есірткі саудасы, қарақшылық, және басқа қылмыстық әрекеттер арқылы алынған түскен табыстар жайын меңзеп отырған жоқ. Яғни жалпы мүлікке мен капиталға рақымшылық жасау ақысыз іске аспайтынын жұмыс емес екендігі нақтыланып, сонымен қатар заңдастырылған активтер құнының 10 пайыздық арнайы салығы арқылы өтеліп нақтырақ, ел бюджетіне жалпы түскен кірістің барлығы түсуі тиіс екендігі айтылып өтті.

Азаматтардың көпшілігі өздерінің меншігін өз қалауы бойынша, кез-келген туыстық қатынастағы адамдардың атына жазып, жасырын бағыттағы әрекеттерге бейімделіп, мүліктерін көлемін компанияларын жасырын түрде жазып әрекеттенді [5]. Меншікті мемлекеттік тұрғыда заңмен заңдастыру барлық азаматтарға және елге тиімді», - деп атап көрсетілген еді.

Алғашында мәселенің мән-жайын әрине, түсінбеген халық бойкүйездік танытқаны да жасырын емес, бірақ халықтың өз мүддесі үшін жасалған еңбектер екендігін кейін келе түсіністік танытты. Солай десек те, жария етілген мүлігінің игілігіне айналатынын түсінген жұртшылық әрекеттене бастады. Яғни аталған шара, Оңтүстік Қазақстанда қалай жалғасын тапты деген мәселеге тоқталайық. Аталмыш заң күшіне ене салысымен облыстық

прокуратура, Қазақстан кәсіпкерлері мен жұмыс берушілері жалпыұлттық одағы Оңтүстік Қазақстан облысы өзара іскерлік ынтымақтастығына орай құрылған жұмыс тобы Шымкент қаласында өткізіліп, оның жұмысына облыстық прокуратураның, ОҚО бойынша салық комитетінің, басшылары, жергілікті атқарушы билік өкілдері мен кәсіпкерлері қатысты. Заң жүйелі түрде түсіндірілді, сұрақ-сауалдарға жауаптар алынып насихатталды.

ҚР Үкіметінің 2010 жылғы 9 желтоқсандағы №1338 қаулысына Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 30 наурыздағы № 428 санды Қаулысына өзгеріс енгізуге байланысты жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу үшін оның жедел түрде жүзеге асырылуына байланысты алынатын алым ставкалары белгіленген.

Халыққа қызмет көрсету орталығына жедел рәсімдеу үшін құжаттар, алым төлемі туралы түбіртекті бірге тапсыру арқылы жүргізіледі. Мемлекеттік тіркеуге қажетті өтініш тапсырылған күн жеделдік мерзіміне кірмейді, сонда құжаттар өтініш берген күннің кейінгі күні орындалуы тиіс.

ҚР «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» заңы аясында мемлекеттік тіркеуден өткізу уақыты бес жұмыс күні болып белгіленді. ҚР-сы Үкіметінің қаулысымен бекітілгендігіне сай жедел тәртіппен жүргізілетін жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркегені үшін алым бағамдарын осы мүлікті мемлекеттік тіркеуден өткізу екі жұмыс күнінде жүзеге асырылады. Мысалы, жеделдетілген түрде пәтерлерді және жер учаскелерін мемлекеттік тіркеуден өткізгенде- 5 айлық есептік көрсеткіш (АЕК), ал 4 АЕК түбіртек төленгенде көлікжай үшін жеткілікті болады. Әрине осыны жүзеге асыру үшін жеке және заңды тұлғаларға белгіленген алымдар бағамдары әр түрлі белгіленген. Алып көретін болсақ, жеке тұлға үшін- тұрғын үйдегі тұрғын емес үй-жайға -15 АЕК, ал заңды тұлғалар үшін – 20 АЕК. Бір объект – жеке тұлғаға – 20 АЕК, заңды тұлғаға болса – 30 АЕК, екіден беске дейінгі жеке тұрған объектілер – жеке тұлғаға– 22 АЕК , ал заңды тұлға үшін – 32 АЕК, алтыдан онға дейінгі жеке тұрған объектілер – жеке тұлға үшін – 30 АЕК, заңды тұлға үшін – 40 АЕК және оннан асатын жеке тұрған объектілерге – жеке тұлғаға– 35 АЕК болса, заңды тұлға - 45 айлық есептік көрсеткішке дейін деп белгіленген [5].

Осы уақытта айтылып кеткен заңға негізделген актіге тиісті өзгертулер енгізіліп, енді жеделдетілген тәртіппен жүргізілетін тіркеу үшін алым бағамдары төмен бекітілді. Егер осыған дейін жер учаскелерін немесе жеке пәтерлер жеделдетілген түрде тіркеу үшін жиырма сегіз айлық есептік көрсеткіш төленсе, ал енді бес айлық есептік көрсеткішке дейін төмендетілгені бар. Ол дегеніміз, қазіргі кезде мемлекеттің халық үшін жасап отырған қолайлы жағдай деп түсіну қажет, сонда материалдық тұрмыстық жағдайы төмен отбасын мен қатар кез келген тұлға үшін қаражатын үнемдеуді екендігі баршаға анық болар.

ҚР заңнамасына сәйкес рәсімделген немесе тиесілі емес тұлғаға рәсімделген мүлікке құқықтарды мемлекеттің тану рәсімі Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша салық комитетінің өкілдері, мүлікті жария ету – табысты жасыру мақсатында заңды экономикалық айналымнан шығарылған және басқада жайттарды нақтырақ атап көрсетіп, бұл акцияның облыста баяу жүргізіліп жатқанын ескертіп, кәсіпкерлерден бұл шараға белсене қатысуды, жеңілдік сәтін тиімді пайдалануды өтінген.

Сондай-ақ, мүлікті жария етіп заң бойынша рәсімдеу төмендегі мынандай жәйттарға айрықша ескеру қажеттілігін айтып өтті;

Мүлікті жария ету мәселесіне байланысты комиссия құрылған. Халықа қызмет көрсету мекемесі, салық комитетіндегі комиссия қолма-қол ақшаны, құнды қағаздарды, шетелдегі мүліктерді заңдастырады. Өтініш берушілер тарапынан жеке бас куәлігі мен салық төлеушінің тіркеу нөмірі ғана қажет. Қалған шаруаны комиссия шешеді [6].

Әр адам заң бойынша мүлігін өзі бағалайды. Кейін барлық құжаты заң бойынша рәсімделген сол мүлікті кепілге қойып, несие алғысы келсе өзінің бағалығына сәйкес қаржыны ғана ала алады. Ауыл шаруашылығы техникаларын заңдастырушылар үшін банкілер, жылжымайтын мүліктерді тіркеу орталығының қызметі, жер телімін өлшеу – барлығы тегін дайындайды.

«Мүлікті заңдастыруға байланысты рақымшылық жасау мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңының 1-бабы 1 тармағының 5) тармақшасына сәйкес, тек мүлігін заңдастырған азаматтар механикалық көлік құралдары мен тіркемелерді тіркеу үшін төленетін алымнан босатылады.

Өтініш беруші көлік құралының төлқұжаты мен сату-сатып алу мәмілесі жоғалғандықтан ішкі істер департаментінің жол полициясы басқармасында тіркелмесе, ҚР Қаржы министрлігінің бұйрығына сәйкес, комиссия сұрау салмайды. Сондай-ақ «Мүлікті заңдастыруға байланысты рақымшылық жасау туралы» ҚР заңының 7-бабы 9 тармағы негізінде заңдастырылатын мүлік жөнінде ұсынылған мәліметтердің толықтығы мен дұрыстығына заңдастырушы тұлға міндетті.

Заңдастырушы тұлға жылжымайтын мүліктің (үй, пәтер, жер) барлық салығын төлегендігін растау үшін салық органы берген анықтама қажет.

2006 жылғы бірінші қаңтардағы жағдай бойынша барлық салығы төленген рәсімделмеген үйді жайын екінші адамға сатты делік. Егер үйді жаңа иесі заңдастыратын болса, алымды төлейді. Алымды, басқа да тіркеу шығындарын төлемей үйдің бұрынғы иесі заңдастыруға болады. Бірақ одан кейін жаңа қожайын сату-сатып алу мәселесі бойынша өзінің атына қайта рәсімдейді.

Заңның 3-бабында заңдастыруға жатпайтын мүліктер жайы көрсетілген. Ал, көлік құралы жол полициясы басқармасында тіркелген болса, сол сияқты қайтыс болған адамның атына рәсімделсе, ол заңдастыруға жатпайды.

Азаматтардан түскен мүлікті жария етуге байланысты өтініштердің басым бөлігі қанағаттандырылмай қалған жағдайларда көп тіркелуде. Өзге мезеттердің бәрінде кейбір даулы мәселелерге қатысты жағдайлар тиісті талаптарға сай берілген өтініштерді батыл түрде комиссия оңды шешіп, оларды қанағаттандыруы үшін еңбектер атқарылды. Жүктеліп отырған жауапкершілік бұл орайда комиссияларға қойған халықтың сенімі мол.

Қазақстан Республикасының «Мүлікті жария етуге рақымшылық жасау туралы» заңның өзіне қолданыстағы басқа заңдар мен қаулы, қарарлардың қарама-қайшы келіп жатқан тұстары да кездесті. Азғана уақыт аралығында алайда, жүргізілуі тиіс жария ету шарасының өзі азаматтар мен заңды тұлғалардың жекеменшік мүліктерін кедергісіз тіркеп, еркін заңдастыруын көздейді. Айталық дау-дамай тудырмайтын, бесенеден белгілі жәйттердің (мысалы, біреудің өзі тұрып келе жатқан үйін заңдастыру) орын алуы азаматтарды әрі-бері сабылтып, орынды-орынсыз құжаттарды жинастырмай, комиссияға өтінішті жіті қарап, оң шешім қабылдау қажет екендігі баса айтылды.

ҚР «Мүлікті жария етуге байланысты рақымшылық жасау туралы» заңына жария ету тәртібін оңайлататын және ақпараттардың құпиялығын сақтауға бағытталған өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп өз бағытында қызмет атқарды. Қазақстан Республикасының жеке және заңды тұлғалары ақшаны жария ету жағдайларын қоспағанда, тұрғылықты жері және сәйкесінше орналасқан жері ауылдық елді мекен болса, алым төлеуден босатылды. Жеке тұлғалардың ақшаны жария ету кезінде алым төленген сәттен бастап ақша заңдастырылған деп танылды [4].

Жоғарыда көрсетілген деректерге қарағанда, мүлікті жария ету шарасының қарқын өз жемісін бергендігін аңғаруға болады. Соңғы деректердің өсе түсетіні де белгілі. Өйткені мүлікті жария ету, халыққа тағы да жағдай туғызып отыр.

Елбасы осындай мүмкіндік беріп тұрғанда барлық тұрғындар өз уақытында мүліктерін жария етіп барлық мүмкіндікті заңды тұрғыда жүзеге асырып бүгінгі таңда осының жемісін көріп отыр. Халық арасында түсіндірме жұмыс жүргізуде бұқаралық ақпарат құралдарының да маңызы зор. Бүгінгі таңда атқарылған жұмыстар оңды нәтижелер береді. Елбасы «Мүлікті жария етуге байланысты рақымшылық жасау туралы» заңына да тағы да өзгерістер мен түзетулер енгізді, мүлікті жария ету мерзімін ұзартты.

Әрине, кезінде қаншама техника, жер телімдері, ғимараттар мен құрылыстар рәсімделмей қалды. Енді сол олқылықтарды жөндеу үшін үлкен мүмкіндік беріліп бәрі оң

жұмыс танытты. Мүлікті жария етуде, субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін басты назарға алып көптеген еңбектер атқарылды. Мүлікті жария ету Кеңесте жергілікті жерлерге байланысты жауапкершілік тиісті өңірлердің басшыларына жүктелетіні атап көрсетілді. Мемлекет басшысы осы мәселеге байланысты тұрғындар арасында түсінік жұмыстарын кеңінен жүргізу қажеттігін алға тартты.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өткізген селекторлық кеңеске қатысты. Кеңесте негізінен аймақтардағы мүлікті жария ету мәселелері үздіксіз қаралып бүгінгі таңда атқарылған еңбектер, жемісін беруде және «Мүлікті жария ету әлеуметтік сипатқа ие», - деп бұл процестің маңызын дер кезінде аттап көрсетіп, осы мақсатқа жетудің бірден – бір негізгі сара жолы екендігін тілге тиек етіп айта кетсек болады [1]. Жалпы сөзімді топшалай келе жеке тұлға немесе заңды тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін әрдайым мемлекеттік тұрғыда қорғалуы қажет.

Сонымен қатар меншік иесі, заң құжаттарында немесе шартта өзгеше көзделмесе, өзіне тиесілі мүлікті күтіп ұстау ауыртпалығын азаматтың иелігінде және ауыртпашылығын үшінші тұлғаға ауыстыра алмайды [3]. Мүлікті басқаруда иеліктен айырылған заттардың кездейсоқ жойылу немесе кездейсоқ бүлінуі қауіпі, егер заң құжаттарында немесе шартта өзгеше белгіленбесе, сатып алушыда меншік құқығы пайда болумен бір мезгілде соған көшетінін біліп жүргеніміз абзал.

Қазақстан Республикасының 26.07.2007 жылғы «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» № 310 Заңының өзгеде заңдарда белгіленген тәртіппен және мерзімдерде жылжымайтын мүлікке құқықтардың туындауын өзгеруін немесе тоқтатылуын және құқықтық кадастрдағы мемлекеттік тіркеудің өзге де нысандарын мемлекеттің тануы мен растауының міндетті рәсімі болып табылады. Бұрын жылжымайтын мүлікке құқықтарды рәсімдеу ерікті түрде болған кезде жылжымайтын мүлік объектілерінің жаңа иелері көбінесе құқығын тіркеуге өтініш етпейтін. Бұл жылжымайтын мүліктің жаңа иесі үшін келеңсіз салдарға әкеліп соғуы мүмкін еді. Себебі оның мүлігіне қатысты үшінші тұлға тарапынан алаяқтық әрекеттер жасау мүмкіндігін туғызатын.

Азаматтар өз мүлігіне өзі иелік ету үшін құқықтық тұрғыда рәсімдеу керектігін ескермейтін. Айлакерлік әрекеттер арқылы талай азамат өзінің мүлкін тәркі қылды. Қазір экономикалық қатынастардың күшеюі ел азаматтарының құқықтық санасының жетілуіне ықпал етті және заңдастырудың қажет екендігіне көз жеткізді. 2010 жылдың 17 мамырынан бастап, еліміздің барлық облыс орталықтарында жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу, оның техникалық сипаттамалары, жылжымайтын мүліктің жоқ немесе бар болуы туралы анықтамаларды, тіркеуші органның сандық қолтаңбасы мен электрондық құжат түрінде беріле бастады [8].

Осылайша, «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды және олармен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы» заңмен жылжымайтын мүлікке құқықтарды міндетті мемлекеттік тіркеу ережесі енгізіліп, жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеуге өтініш ету мерзімі белгіленді [7]. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Заңымен жылжымайтын мүлікке құқықтарды міндетті мемлекеттік тіркеу ережесі енгізілді және жылжымайтын мүлікке мемлекеттік тіркеуге өтініш ету мерзімі белгіленді. Осы аталған Заңның 9-бабына сәйкес, тұлғаға құқықтың пайда болуына негіз болған заңдық факт басталған сәттен, яғни, нотариат куәландырған келісім шарттар, күшіне енген сот шешімдері, аяқталған құрылысқа берілетін қабылдау актісі, өзгеде құқық белгілеуші құжаттар берілген сәттен бастап 6 айдан кешіктірмей мемлекеттік тіркеу туралы өтінішпен жүгінуі тиіс [9]. Ал, өткізіп алған мерзімді қалпына келтіру сот тәртібімен жүзеге асырылады, яғни, тіркеуші орган ҚР «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің 354-3 бабына сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама толтырылады [10]. Осыған орай тіркеу мерзімі бұзылғаны үшін жеке тұлғаларға айлық есептік көрсеткіштің оннан жиырмаға дейінгі мөлшерде, заңды тұлғалар үшін жиырмадан отызға дейінгі мөлшерде айыппұл түрінде жауапкершілік қаралған.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың «Әлеуметтік – экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа Жолдауы, 27 қантар 2012ж.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдума қабылданған). ҚР 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.
3. Римское частное право. Учебник. Под редак. Новицкого И.Б. и проф. Перетерского И.С. М.: Юность, 1996, 314 с.
4. Назарбаев Н. Қазақстан-2030. ҚР Президентінің халқына жолдауы. – Алматы: «Білім», 1997, 32б.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: ЖШС Издательство «Норма К», 2013, 356б.
6. Төлеуғалиев Ғ.И. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Жоғары оқу орындарына арналған академиялық курс. Оқулық I-том. Алматы: «Жеті- Жарғы», 2001, 52б.
7. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд.1907). М.: «Спарк», 1995, 12с.
8. Гражданское право. Учебник. Под ред. Суханова Е.А., т.1. М.: «Бек», 1994, 18 с.
9. Басин Ю.Г., «Общие положения гражданского кодекса Республики Казахстан». Материалы семинара «Актуальные вопросы коммерческого законодательства в Республике Казахстан и практика его применения». т.1. Алматы: Әділет-пресс, 1996, 322с.
10. Қазақстан Республикасының Жер кодексі, 20маусым 2003жыл. №442-ІІ ҚРЗ «Егеменді Қазақстан» газетінде 26 маусым 2003жыл. №183-184 басылып шығарылған.

Аннотация

Рассматриваемый вопрос является основанием для возникновения и правового регулирования имущественных отношений, возникающих на основании обязательств. В нашей стране обязательное право в настоящее время широко регулирует общественные отношения, и со временем его регулирующие отношения растут. Следовательно, переход к рыночной экономике может привести к различным обязательствам и изменениям в первой. Я убежден, что возникли соглашения о подделке, факторинге, аренде, франчайзинге и другие, и что обязательство будет основным инструментом юридического урегулирования в этом случае. В Гражданском кодексе Республики Казахстан ответственность передается как гражданский закон: «Согласно обязательству одно лицо (должник) передаст имущество, выполнит работу, выплатит деньги в пользу другого лица (кредитора) и т. Д.» или воздерживаться от определенных действий, и кредитор имеет право требовать от должника выполнения его обязательств. Кредитор обязан принять то, что было сделано должником ». С экономической точки зрения главная особенность правовых отношений состоит в том, что труд возникает в результате изменения собственности, то есть от производства к обращению, а затем к потреблению.

Abstract

The issue to be considered is the basis for the emergence and legal regulation of property relations arising on the basis of obligations. In our country, compulsory law is now widely governing public relations, and over time its regulating relations are increasing. Therefore, the transition to a market economy is likely to result in various obligations and changes in the former. I am convinced that forging, factoring, renting, franchising and other agreements have emerged and that the obligation will be the main instrument of legal settlement in this case. In the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the liability is passed as a civil law: "According to the obligation, one person (debtor) will transfer property, perform work, pay money in favor of another person (creditor), etc." or refrain from certain actions, and the creditor has the right to require the debtor to fulfill his obligations. The lender is obliged to accept what was done by the debtor. " From the economic point of view, the main feature of the legal relationship is that the labor results from the change of property results, that is, from production to circulation and then to consumption.

ӘОЖ 845-3.6

М.А. Сарсенова, Р.Ж. Тоханова, Ж. Қаирбеков

магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

студент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

АЙРЫҚША ҚҰҚЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ПАЙДА БОЛАТЫН МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТУЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Авторлық құқық объектілері болып әдеби туындылар, сценарий туындылары, драмалық және музыкалық-драмалық туындылар, мәтінді және мәтінсіз музыкалық туындылар, хореография және пантомима туындылары, радио туындылары, аудио-бейне туындылар, кескіндеме, мүсін, графика туындылары мен басқа бейнелеу өнерінің туындылары, сәулет, қала құрылысы және бау-сабақ өнері туындылары, қолданбалы өнер туындылары, фотосурет туындылары және фотосуретке ұқсас әдістермен алынған туындылар, ЭЕМ-ге арналған бағдарламалар, жоспарлар, эскиздер, безендірмелер мен үш өлшемді туындылар, географияға, топографияға және басқа ғылымдарға қатысты карталар және басқа да туындылар болып табылады. Фирмалық атауды пайдалануға айрықша құқығы бар, егер заңды тұлғаның ресми бланкілерде, маңдайша жазуларда, жарнамаларда, баспа басылымдарына, тауарлар мен олардың қорабында, анықтамалықтарда, шоттарда және оны даралауға қажетті өзге де жағдайларда. Заңды тұлғаның фирмалық атауына тіркеліп қойған ұқсас фирмалық атауды пайдалануға рұқсат берілмейді, себебі оның басқа заңды тұлғаларға ұқсап кетуіне, олар шығаратын тауарлар немесе көрсететін қызметтер жөнінде жаңылыстыруға алып келуі мүмкін.

Кілттік сөздер: субъект, объект, заң, автор, құқық, құқық, борышкер, заң, кодекс, мүліктік қатынастар, сатып алу-сату шарты, несие беруші, еңбек.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың халыққа биылғы жолдауы біздің өркендеуіміздің және өсуіміздің нақты бағдарламасы болып табылды және осы бағытымыздың тиімді әрі ең дұрыс екендігін өмірдің өзі дәлелдеп отырғаны бәрімізге мәлім. Сондықтан болу керек, біздің мемлекетіміздің әлеуметтік экономикалық жағдайы алға басып, әлемдік деңгейдегі қуатты елдердің қатарына кіріп отыр.

Осы кезде Елбасының тікелей назарында болып тұрған өте маңызды мәселелердің бірі- бұл еліміздің инновациялық тұрғыдан дамуы. Барлық салада жаңа нәрсені енгізу, үздіксіз жаңғырту, жаңаша бастау деген сөзді білдіреді[1]. Бұл сөздерді кең тұрғыдан алғанда озық және үздік тәжірибеге негізделген техника мен технологияларды, сонымен қатар ғылым жетістіктері, еңбекті ұйымдастыру мен басқару салаларындағы жаңалықтарды өмірге барынша батыл түрде енгізу дегенді білдіреді[2]. Сондықтан да, бұл мәселенің зияткерлік немесе интеллектуалды меншік объектілерінің тиісті тәртіпте құқықтық реттелуі мен оның объектісі болып табылатын айрықша құқықтар негізінде пайда болатын мүліктік қатынастардың туындау негіздері мен теориялық мәселелері қарастырылатын келесі мәселені құрайды.

Интеллектуалды объектілеріне байланысты мәселелермен қазіргі заманда кез келген адам кездеседі.

Біздің мемлекетіміз интеллектуалды меншікті қорғауда бірнеше халықаралық шарттар мен келісімдерге қосылды. Сонымен қатар, тәжірибе жүзінде туындаған мәселелерді құқықтық реттеу үшін басшылыққа алатын бірнеше нормативтік құқықтық актілер қабылданды[3]. Әрі қарай интеллектуалды меншікке не жататындығы туралы түсініктемеге тоқталып кеткенді жөн көріп отырмын.

Интеллектуалдық немесе зияткерлік меншік құқығы объектілеріне Қазақстан Республикасы азаматтық кодекстің 961 бабында көрсетілгендей, оларға жатады:

біріншіден, интеллектуалдық (зияткерлік) шығармашылық қызметтің

нәтижелері, ол дегеніміз, ғылым, әдебиет пен өнер туындылары, пайдалы үлгілер, өнер табыс, өндірістік үлгілер, орындау, фонограмма мен хабар таратуды ұйымдастыру, интегралдық микросызба топологиялары, селекциялық жетістіктер, ашылмаған ақпарат, оның ішіндегі өндіріс құпиялары немесе ноу-хау және тағы басқалар;

екіншіден, азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды,

жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдары (фирмалық, атаулар, тауарлық белгілер (қызмет көрсету белгілері), тауарлар шығарылатын жерлердің атаулары (шығатын жерін көрсету) және т.б.).

Авторлық құқық объектілері болып әдеби туындылар, сценарий туындылары, драмалық және музыкалық-драмалық туындылар, мәтінді және мәтінсіз музыкалық туындылар, хореография және пантомима туындылары, радио туындылары, аудио-бейне туындылар, кескіндеме, мүсін, графика туындылары мен басқа бейнелеу өнерінің туындылары, сәулет, қала құрылысы және бау-сабақ өнері туындылары, қолданбалы өнер туындылары, фотосурет туындылары және фотосуретке ұқсас әдістермен алынған туындылар, ЭЕМ-ге арналған бағдарламалар, жоспарлар, эскиздер, безендірмелер мен үш өлшемді туындылар, географияға, топографияға және басқа ғылымдарға қатысты карталар және басқа да туындылар болып табылады.

Ал халық шығармашылығының туындылары, мемлекеттік рәміздер, ақпараттық сипаттағы оқиғалар мен фактілер туралы хабарлар, ресми құжаттар, авторлық құқық объектілері болып табылмайды деп ҚР азаматтық кодексінде көрсетілген.

Сабақтас құқық субъектілері болып фонограмма жасаушылар, орындаушылар мен эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдары табылады. Ал өнертабысқа және өнеркәсіптік үлгіге құқықтар алдын ала патент, патент беру, пайдалы модельге болса тек патент беру жағдайында қорғалады[5].

Өнертабыс болып жаңа өнертапқыштық деңгейі бар және өнеркәсіпте қолдануға болатын техникалық шешім құқықтық қорғау берілетін табылады. Жаңа және өнеркәсіпте қолдануға болатын өндіріс құралдары мен тұтыну заттарын конструкторлық орындау құқықтық қорғау берілетін пайдалы модель болып танылады.

Құқықтық қорғау берілетін өнеркәсіптік үлгі болып ұйымның сыртқы түрін белгілейтін жаңа түпнұсқалық және өнеркәсіпте қолдануға болатын көркемдік-конструкторлық шешім танылады[4]. Егер өсімдіктердің жаңа сорттарына және жануарлардың жаңа тұқымдарына құқық немесе селекциялық жетістіктерге патент берілген жағдайда ғана қорғалуға жатады.

Селекциялық жетістік деп өсімдік шаруашылығында жасанды жолмен немесе сұрыптау жолымен алынған және оны қолда бар өсімдіктер сорттарынан ерекшелендіретін бір немесе бірнеше шаруашылық белгілері бар өсімдік сорты танылады.

Сонымен қатар, мал шаруашылығында жасап шығарылған және оны осы түрдегі жануарлардың өзге тұқымдарынан айыруға мүмкіндік беретін, тиісті генеологиялық құрылымы мен қасиеті бар және бір тұқым ретінде көбейту үшін сан жағынан жеткілікті тұқым, сондай-ақ шығу тегі ортақ жануарлардың саны көп тұтас тобы селекциялық жетістік деп танылады.

Осы селекциялық жетістіктерді құқықтық қорғау ерекшелітері мен талаптары, өсімдік сорттарында және жануарлар тұқымдарына патент ресімдеу мен беру тәртібі ҚР заң актілерімен белгіленеді.

Интегралды микротәсімнің түпнұсқалық топологиясы деп автордың шығармашылық қызметі нәтижесінде жасалып, материалдық көздерде көрсетілген интегралды микротәсімдер мен олардың арасындағы байланыстардың элементтері жиынтығының кеңістік-геометриялық орналасуы танылады[6]. Ұйымдық, техникалық немесе коммерциялық

ақпаратты, оның ішінде үшінші тұлғаларға белгісіз немесе ашылмаған ақпараттарды, өндірістік құпияларды немесе ноу-хауларды заңды түрде иеленетін тұлғаның, егер заңның қойылатын талаптары сақталған болса, онда осы мәліметтерді заңсыз пайдаланудан қорғауға құқығы бар[7]. Осы ақпаратқа қатысты қандай да болсын шарттылықты орындауға қарамастан ашылмаған ақпаратты заңсыз пайдаланудан қорғау құқығы туындайды.

Фирмалық атауды пайдалануға айрықша құқығы бар, егер заңды тұлғаның ресми бланкілерде, маңдайша жазуларда, жарнамаларда, баспа басылымдарына, тауарлар мен олардың қорабында, анықтамалықтарда, шоттарда және оны даралауға қажетті өзге де жағдайларда. Заңды тұлғаның фирмалық атауына тіркеліп қойған ұқсас фирмалық атауды пайдалануға рұқсат берілмейді, себебі оның басқа заңды тұлғаларға ұқсап кетуіне, олар шығаратын тауарлар немесе көрсететін қызметтер жөнінде жаңылыстыруға алып келуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттардың негізінде тауар белгісін құқықтық қорғау оны тіркеудің негізінде тіркеусіз беріледі. Тауар белгісі болып тіркелген не халықаралық шартқа сәйкес тіркеусіз қорғалатын сөзбен жазылған, бейнеленген көлемдік белгілер немесе бір тұлғаның тауарлар немесе көрсететін қызметтердің екінші тұлғаның біртектес тауарлары мен қызметтерінен ерекшелуу үшін қолданылатын басқа да белгілер танылады[9]. Негізінен, құқық иесі басқа тұлғаға берілген куәлікте көрсетілген тауарлар мен қызмет көрсетулердің барлық түрлеріне не олардың бөліктеріне қатысты тауар белгісін пайдалануға құқығын лицензиялық шарт бойынша беруі мүмкін. Сонымен қатар, заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, тауар шығарылатын жердің атауына, оны тіркеудің негізінде құқықтық қорғау беріледі[8]. ҚР патенттік органы тауар шығарылатын жердің атауын тіркеуді жүзеге асырады және тіркеудің негізінде тауар шығарылатын жердің атауын пайдалану құқығы туралы куәлік беріледі.

Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінің 963 бабымен авторлық құқықты иеліктен айыруға және басқа да тұлғаларға беруге тыйым салынады. Авторлық құқықта, егер нәтиже екі немесе одан да көп адамның бірлескен авторлығымен жасалса, онда олар тең авторлар деп есептеледі.

Енді мәселе айрықша құқықтар туралы болмақ. Интеллектуалдық немесе зияткерлік меншік объектісін оның иесінің өз еркімен кез-келген әдіспен пайдалануға мүліктік құқығы, интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижесіне немесе дараландыру құралына айрықша құқық болып танылады.

Басқа тұлғалардың пайдалануына айрықша құқық объектісінің берілуі құқық иесінің келісімі негізінде ғана жүзеге асады. Өзінің айрықша құқықтарын құқық иесі басқаларға шарт бойынша беруі мүмкін.

Шектеулі уақытқа айрықша құқық беруді көздейтін шартқа айрықша құқықтардың басқа адамға ауысуы оның қолданылуы кезеңінде лицензиялық шарт туралы ережелер бойынша жүзеге асырылады [5]. Бұл шарт айрықша құқық иеленуші тараптың екінші тарапқа интеллектуалдық меншіктің тиісті объектісін көрсетілген әдіспен уақытша пайдалану құқығын береді, сондықтан лицензиялық шарт ақылы болып саналады.

Материалды көрсетілген ой (интеллектуалды) әрекетінің нәтижесі интеллектуалдық меншік болып табылады, оны жасаған авторға шексіз құқық беріліп, заңды бекітілген авторлық құқық нормаларымен қорғалады.

Авторлық құқық бұл цивилистикалық категорияларының бірі болып табылады. Авторлық құқық әр түрлі құқықтық жүйесінде өзіндік түсініктері бар. Осы уақытта оның ерекшеліктері өзінің күшін жойылып келеді, оның арасында мемлекеттер өзара тығыз байланыста болуы артуда, авторлар құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуде осы мәселеде жөніндегі сұрақтарға үйлесімді, бірыңғайлы ықпал етуге аса мән беріле бастады.

Әдебиет, өнер туындыларын және ғылымды жасап және оны қолданатындығы барысында пайда болатын құқықтық қатынастарды реттеуде авторлық құқықтың негізгі әрекеті оның жанжақтылығын ерекшелей түседі, себебі авторлық құқықты қорғау барлық

жалпы - көпшілік қатынастарда қолданылады, мысалы, теле-радио хабарламасында, кино-фильмдерді пайдалану кезін алатын болсақ. Құқықтанушылар авторлық құқықты объективтік және субъективтік тұрғыдан авторлық құқыққа түсінік бергенде қарайды.

Егер авторлық құқықты объективтік жағынан алар болсақ, онда бұл ғылым, әдебиет және өнер туындыларын жасап, оны пайдаланатын құқықтық қатынастарды реттейтін азаматтық құқық нормаларының жиынтығы деп түсінеміз. Ал авторлық құқықты субъективтік жақтан қарастыратын болсақ, онда ол әдебиет, ғылым және өнер туындыларын жасаған тұлғалардың мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтарының жиынтығы.

Авторлық заңнаманы реттелу мен қорғау әрекетіне фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және заңды тұлғаның басқада дараландыру құралдары, тауарлар мен қызмет көрсетулердің дараландырулары жатпайды, себебі бұл объектілер авторлық құқықтың емес азаматтық құқықтың объектісі болып табылады. Интеллектуалдық шығармашылық арқылы авторлық құқықтың объектісін белгілеу дегеніміз азаматтық құқық жүйесіндегі басқа шектес салалармен реттеледі. Негізінен, авторлық құқықтың дамуы күрделі және қарама қайшы, сондықтан оның қарама қайшылығы ешқашан жойылмайды.

Авторлық құқықтың басқа да азаматтық құқық объектілерімен оның арасында меншікпен байланысы, басқада интеллектуалдық әрекеттерімен жеке меншік құқығымен өзара әрекеті авторлық құқықты күрделендіре түседі.

Ұлыбритания мен Францияда 17 ғасырда жария етілген Локтың «ақыл-ой меншігі» теориясы еңбек теориясына негізделі отырып, шығармашылықтың барлығы - еңбек нәтижесі болып табылады, сондықтан да, ол меншіктің негізгі пәнін құрайды деп көрсетілген. Жаратылыстық құқық пен саналы ақыл-ес адамның өзгенің құқығына қол сұқпауын талап етеді. Мұндай пікір «ақыл меншігі» теориясының даму негізіне жатқызылды «авторлар, өздерінің авторлық мүдделеріне ой - пікірлерін жария етуге мүмкіндіктері болғанда» – дейді Г.Ф. Шершеневич Брюссель съезінде және Париж съезінде оны артығырақ қорғап, авторлық құқықты меншік құқығымен теңестіру керектігі жөнінде айтады.

Дүниежүзілік интеллектуалды меншік ұйымының ұсынысы (ДИМҰ) бойынша «Өнеркәсіп меншігі немесе басқа да интеллектуалдық меншік» тұжырымдамасы жөніндегі Конвенцияны дайындағанда, онда интеллектуалдық меншіктің нақты түсінігі берілген - ол бойынша, интеллектуалды меншік әдеби, өнер және ғылыми шығармалар әдістерін орындау әрекеті, теле, радио бағдарламалар әрекетінің барлық саладан шығармашылық, фирмалық атаулармен тауарлық белгілер, қызмет көрсету белгілер және басқа да интеллектуалды әрекетіне қатысты, ғылыми, әдеби және өнер саласындағы құқықтар [10]. Бұл конвенция бойынша құқықтық қорғауға жататын құқықтың шеңбері әр мемлекеттің ұлттық заңнамасы деңгейінде белгіленеді.

Заң әдебиеттерінде авторлық құқықтың негізгі мақсаттары мазмұндалған. Оларға, авторлық құқықтың бірінші мақсаты- тұлғаларды ғылым, әдебиет және өнер туындыларын жасауға ынталандыруға әрекет ету қажет. Авторлық құқық бұл мақсатта тұлғалардың шығармашылық жұмыспен айналысу үшін тиімді жағдай жасап, сонымен бірге шығармашылық жетістіктерін тани отырып, оны құқықтық қорғауды қамтамасыз ете отырып, өздері жасаған туындыларына авторлық құқықтарын бекітіп, одан пайда алуына мүмкіндіктерді туғызады.

Авторлық құқықтың келесі мақсаты, қоғам мүддесі үшін автордың негізгі құқықтық міндеті туындыларды кеңінен пайдалануға ұтымды және жайлы жағдай жасау болып табылады. Сонда, олардың шығармаларын ғылым мен ағарту мақсатында қорғауға кедергі жасамауы арқылы, авторлардың құқықтарын қорғауды күшейту қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың «Әлеуметтік – экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа Жолдауы, 27 қантар 2012ж.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамыздареспубликалық референдума қабылданған). ҚР 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.
3. Римское частное право. Учебник. Под редак. Новицкого И.Б. и проф. Перетерского И.С. М.: Юность, 1996, 314 с.
4. Назарбаев Н. Қазақстан-2030. ҚР Президентінің халқына жолдауы. – Алматы: «Білім», 1997, 32б.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: ЖШС Издательство «Норма К», 2013, 356 б.
6. Төлеуғалиев Ғ.И. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Жоғары оқу орындарына арналған академиялық курс. Оқулық I-том. Алматы: «Жеті- Жарғы», 2001, 52б.
7. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд.1907). М.: «Спарк», 1995, 12с.
8. Гражданское право. Учебник. Под ред. Суханова Е.А., т.1. М.: «Бек», 1994, 18 с.
9. Басин Ю.Г., «Общие положения гражданского кодекса Республики Казахстан». Материалы семинара «Актуальные вопросы коммерческого законодательства в Республике Казахстан и практика его применения». т.1. Алматы: Әділет-пресс, 1996, 322с.
10. Қазақстан Республикасының Жер кодексі, 20 маусым 2003 жыл. №442-ІІ ҚРЗ «Егеменді Қазақстан» газетінде 26 маусым 2003 жыл. №183-184 басылып шығарылған.

Аннотация

Объектами авторского права являются литературные произведения, сценарии, драматические и музыкально-драматические произведения, текстовые и нетекстовые музыкальные произведения, произведения хореографии и пантомимы, радио произведения, аудиовизуальные произведения, живопись, скульптура, графические и другие произведения изобразительного искусства, архитектура городские и художественные работы, прикладное искусство, фотография и аналогичная фотография, компьютерные программы, планы, эскизы, иллюстрации и трехмерные работы, карты и другие работы, связанные с географией, топографией и другими науками. Имеет исключительное право использовать фирменный знак, если юридическое лицо находится на официальных бланках, надписях, в рекламе, печатных изданиях, товарах и их коробках, каталогах, счетах и в других случаях, необходимых для персонализации. Использование аналогичного фирменного наименования, уже зарегистрированного в фирменном наименовании юридического лица, не допускается, так как это может привести к смещению его с другими юридическими лицами и ввести в заблуждение товары или услуги, предоставляемые ими.

Abstract

The objects of copyright are literary works, scripts, dramatic and musical dramatic works, textual and non-textual musical works, works of choreography and pantomime, radio works, audiovisual works, paintings, sculptures, graphic and other works of fine art, urban architecture and artwork, applied art, photography and similar photography, computer programs, plans, sketches, illustrations and three-dimensional works, maps and other works related to geography, topography and other sciences.

Has the exclusive right to use the brand name if the legal entity has the right to use on official letterheads, lettering, advertising, printed publications, goods and their boxes, directories, invoices and in other cases necessary for personalization. The use of a similar brand name already registered in the corporate name of a legal entity is not allowed as it may lead to its misalignment with other legal entities and to misleading the goods or the services they provide.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES**

Ш.Ж. Жанәділ, Т.М. Худякова

магистрант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Қазақстан
д.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Қазақстан

**ОДИН ИЗ ПУТЕЙ УТИЛИЗАЦИИ КОНВЕРТОРНОГО ШЛАКА В
ПРОИЗВОДСТВЕ ЦЕМЕНТА**

3

**Н.Б. Жумадыбек¹, Б.Т. Таймасов¹, Н.Н. Жаникулов¹, И.Н. Борисов², А.Е.
Қуандықова¹**

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

¹т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, Шымкент, Қазақстан

¹PhD докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

²т.ғ.д., профессор, В.Г. Шухов атындағы Белгород мемлекеттік технологиялық
университеті, Белгород, Ресей Федерациясы

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, Шымкент, Қазақстан

**EWR-100 СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРДЫҢ ЦЕМЕНТ ҚОСПАСЫНЫҢ
БЕРІКТІК ҚАСИЕТІНЕ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ**

7

Е. Калдығозов¹, Г.Е. Калдығозова², Б.А. Абдикеримов¹, Г.М. Изтлеуов¹

¹д.х.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.
Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

²к.м.н., доцент, Международный Казахско-Турецкий Университет имени А. Яссави,
Шымкент, Қазақстан

¹ PhD-докторант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.
Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

¹к.м.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Қазақстан

**СОСТОЯНИЕ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РЕГИОНАХ
НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

10

Г.Е. Калдыгозова¹, Е. Калдыгозов², Б.А. Абдикеримов², В.М. Капустин³.

¹ к.м.н., доцент, Международный Казахско-Турецкий университет имени А. Яссави, Шымкент, Казахстан

² д.х.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

² PhD-докторант, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³ д.т.н., профессор, Российский государственный университет нефти и газа (национальный исследовательский университет) имени И.М. Губкина, Москва, Россия

**ВЛИЯНИЕ ОКСИГЕНАТНЫХ КОМПОНЕНТОВ БЕНЗИНА НА
ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И ЧЕЛОВЕКА**

14

Н.А. Сузев, А.Д. Лукичева

к.т.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

магистрант, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ПРИМЕНЕНИЕ САМОУПЛОТНЯЮЩИХСЯ БЕТОННЫХ СМЕСЕЙ В
СТРОИТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

19

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

К.О. Джексенбаева, С.К. Примбетова, А.М. Нурбекова

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ – ӨМІР ТАЛАБЫ

24

Е.Н. Жанатов, К.А. Утебаев, П.А. Кожабекова

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**ЖОО КАФЕДРАЛАРЫ МЕН ФАКУЛЬТЕТТЕРІНДЕ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН
БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУШЫЛАР ҚЫЗМЕТІН РЕЙТИНГТІК
БАҒАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ**

29

А.Г. Исенғалиева, Х.К. Шамбулова

филол.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан
әдіскер, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

**КІТАПХАНАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕ ДАМУЫ МЕН
ҚАЛЫПТАСУЫ**

35

У.О. Камардинова¹, А.А. Садыкова², С.И. Елубаев²

¹п.ғ.к., доцент, Қазақстан инженерлі-педагогикалық халықтар достығы университеті,
Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

40

Р.Н. Кенжебай¹, Д.А. Утеева¹, С.Т. Жорабай¹, Г.Б. Жетпісбаева²

¹п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, Шымкент, Қазақстан

¹магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, Шымкент, Қазақстан

²география пәнінің мұғалімі, №67 Көмешбұлақ орта мектебі, Сайрам ауданы,
Түркістан облысы

«КИЕ» ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ

46

Ж.У. Керимбекова, Ж.Т. Досжанова, А.А. Садыкова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ НЕГІЗІНДЕ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ САПАСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ**

51

А.М. Нұрбекова, И.А. Корнилко

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан

**ЕРЕКШЕ ОҚЫТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ КІРІКТИРЕ ОҚЫТУ –
ЗАМАН ТАЛАБЫ**

58

А.М. Нұрбекова¹, Г.Д. Сейдулла¹, А.С. Керімбай²

¹п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²магистрант, Silkway халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

**ЕРЕКШЕ ОҚЫТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРҒА БІЛІМ БЕРУ
ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҚСАТТАРЫ**

62

Е.В. Пономаренко, К.Ш. Абдираманова, Г.Е. Тұрлыбекова

д.п.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ПРИ
ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ**

67

А.А. Садыкова, С.Б. Айнабек

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**ОҚУШЫЛАРДА РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ**

73

А.А. Садыкова, Қ. Ауелова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ
МЕКЕМЕЛЕРДЕ БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ**

77

А.А. Садыкова, С.К. Каракпаева, Ғ. Омарова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН
АРТТЫРУДЫҢ БАСТАМАСЫ**

83

- А.А. Садыкова, Н.Р. Мирзадинова, С.М. Бектурганова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ
ТҮЛҒАБОЙЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІДЕРІ** 87
- А.А. Садыкова, Г.Б. Нурханова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІПТЕУДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ 92
- А.А. Садыкова, Г.С. Раимбекова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН
АРТТЫРУДЫҢ БАСТАМАСЫ** 97
- К.А. Султанова, Г.Т. Малгайдарова, А.А. Садыкова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨКЖИЕГІ–РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІ 102
- К.А. Султанова, А.А. Садыкова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
**БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАҢАША БАҒЫТТАР МЕН ОҚЫТУДЫҢ
ҚАЗІРГІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ** 107
- К.А. Султанова, А.А. Садыкова**
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан
**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ** 113

К.А. Султанова¹, А.А. Садыкова¹, Р.А. Султанова²

¹аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

118

M. Togizbaeva, L. Jaidakbaeva, D. Bastikov

master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Can.Tech.Sci., M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

EXPERIMENTAL WORK APPLICATION OF TEACHING IN PRIMARY SCHOOL METHODS ON TOPIC "PROGRAMMING IN THE SCRATCH ENVIRONMENT"

123

Б.А. Урмашев¹, Д.А. Мурзанова², У.И. Джапарова¹

¹х.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті, Шымкент, Қазақстан

²м.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті, Шымкент, Қазақстан

ОРТА МЕКТЕПТЕ ХИМИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ НЕГІЗДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІМЕН КІРІКТІРЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

127

Б.А. Урмашев¹, Д.А. Мурзанова², Е.А. Нұсқабай¹

¹х.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²м.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

MULTIMEDIA КӨРСЕТІЛІМДЕРДІҢ ОҚЫТУ ӘДІСІ РЕТІНДЕГІ ТИІМДІЛІГІ

131

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ӨМІР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ
NATURAL SCIENCES, LIFE SCIENCES**

Н.Қ. Аширбаев, Б.А. Орынбек, Л.Ж. Кулбаева

ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

Шымкент, Қазақстан

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

Шымкент, Қазақстан

оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

Шымкент, Қазақстан

ВЕКТОРЛЫҚ-КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСПЕН ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ

136

Н.Қ. Аширбаев¹, Ж.Н.Аширбаева¹, А.Н.Аширбаева²

¹ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

¹п. ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²оқытушы, Оңтүстік Қазақстан политехникалық колледжі, Шымкент, Қазақстан

**ЖАЗЫҚТЫҚТА НҮКТЕЛЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫН ТАБУҒА
КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСТІ ПАЙДАЛАНУ**

140

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

К.К. Елтаева

магистрант, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СРЕДНЕГО И МАЛОГО БИЗНЕСА

146

Н.С. Тағаев¹, Д.К. Арипбаева², Б.А. Көлбаев¹

¹т.ғ.к, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

²бас бухгалтер, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент, Қазақстан

¹магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

СЕНІМДІЛІКТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

149

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

B.S. Begaliev¹, E.K. Nurtazin¹, M.E. Mochulska²

¹master student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

¹Candidate of Law, associate professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

²Candidate of Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

**SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL STATE IN
THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

154

М.А. Сарсенова, Л.К. Омарбаева, А.А. Исмаилов

магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ
ҚАҒИДАЛАРЫ**

158

М.А. Сарсенова, Р.Ж. Тоханова, Ж. Қаирбеков

магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

студент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**АЙРЫҚША ҚҰҚЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ПАЙДА БОЛАТЫН МҮЛІКТІК
ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТУЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ТЕОРИЯЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

164

Ғылыми журнал

2001 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Жаңабай Н.Ж.

Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.

Техникалық редакторлар: Ескендирова М.М.
Сарыбекова М.И.

Журналды шығаруға жауапты: Александриди Е.Ю.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген № 10469–ж
(12.11.2009 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

13.03.2020 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 11.1 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3634. М. Әуезов атындағы ОҚМУ АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82

